

प्राकृत व्याकरण

लेखक

पंडित बेचरदास जीवराज दोशी

गुजरात पुरातत्त्व मंदिर

अमदावाद्

प्रथम प्रकाशन

मत ११००] खयत् १९८१-सने १९२५

प्रकाशक,
कोटारी विठ्ठलदास मगनलाल
गुजरात विद्यापीठ, अमदावाद.

५

मुद्रणस्थानः आदित्यमुद्रणालयः :
: : रायगडरोड-अहमदावाद. : :
मद्रकः गणानन विश्वनाथ पाठक.

घिनापन

गुजरातपुरातत्त्वमन्त्रिनी प्रज समितिना सवत १९७९
ना भात्रवा वट १३ नी बेठकना ठगव १ (परिशिष्ट १) मुज
आ पम्तक प्रसिद्ध करवामा आवे छे

गुजरात विद्यापीठ कार्यालय,
अमदावाद,

नासा वद १२ स० १९८१

प्रकाशक

प्रवेश

प्राकृतव्याकरणना शिक्षक अने शिष्य माटे आ पुस्तकना परिचय पूरती थोडी माहिती आ प्रमाणे छे

अहीं नीचेना चार मुद्दाओ विषे क्रमवार लखवानुं छे—

- १ रचनाशैली
- २ प्राकृतभाषा
- ३ अर्धमागधी भाषा
- ४ प्राकृतभाषाना व्याकरणो

१ रचनाशैली

आचार्य हेमचंद्रना प्राकृतव्याकरणने सामे राखीने आ पुस्तक लखवामा आर्व्युं छे पण क्रमने फेरववामा आव्यो छे. हेमचंद्रना प्राकृतव्याकरणमा सौथी पहेला प्राकृतभाषानु व्याकरण आपेलुं छे अने पठी क्रमे शौरसेनी, मागधी, पेशाची—चूलिका पेशाची अने छेछे अपभ्रंशनु व्याकरण आपवामा आवेलु छे त्यारे प्रस्तुत पुस्तकमा ए बधा व्याकरणोने साथे साथे समाववामा आव्या छे एटले आ पुस्तकमा प्राकृतनु व्याकरण आपता जे जे नियममा शौरसेनी, मागधी, पेशाची—चूलिका पेशाची अने अपभ्रंशनी विशेषता होय ते पण साथे साथे—प्राकृतभाषाना नियमनी साथे—ज आपवामा आवी छे. जेमरे,

प्राकृतमा साधारण रीते क, ग, च, ज, त, ट, प, ब, य अने व नो लोप थाय छे (जूओ पृ० १०) आ नियम आपवानी साथे ज तुलना थइ शके ए दृष्टिए एम पण जणाव्युं छे के, शौरसेनीमा 'त' नो 'द' थाय छे, मागधीमा 'ज' नो 'य' थाय छे, पेशाचीमा 'द' नो 'त' थाय छे अने अपभ्रंशमा 'क' नो 'ग' थाय छे (जूओ पृ० १२ अने १३)

આ રીતે વર્ણવિકારને લગતા વધા નિયમોને આપવામા આવ્યા છે નિયમોમા સૌથી પહેલા સર્વ સાવાણ નિયમોને આપવામા આવ્યા છે અને પછી વિશેષ (આપવાદિકૃ) નિયમોને મૂકવામા , આવ્યા છે નામ અને આર્યાતના પ્રકરણમા પ્રાકૃત, શૌરસેની વગેરેના રૂપોની સાધના ચતાવ્યા પછી ક્રમવાર પ્રાકૃત, શૌરસેની વગેરેના રૂપોને મૂકવામા આવ્યા છે અને કેટલેક ઠેરાણે એ વધા રૂપોને સાથે સાથે એક જ ઓળમા પણ મૂકેલા છે (જૂઓ પૃ૦ ૧૨૫-૧૨૬-૧૨૮-૧૨૯-૧૩૦-૧૩૨-૧૩૩ નામપ્રકરણ અને પૃ૦ ૧૪૧ તથા પૃ૦ ૨૧૧ આર્યાત પ્રકરણ)

સ્વાસ વિશેષતા (વિશેષતાઓને ટિપ્પણમા મૂકેલી છે)

(૧) પાલિની સાથે સરસ્વામણી

પ્રાકૃતમાપાના વર્ણવિકારના નિયમોને પાલિમાપાના વર્ણવિકારના નિયમોની સાથે સરસ્વાવવામા આવ્યા છે અને કેટલેક સ્થળે તો પાલિ શબ્દોને પણ મૂકવામા આવ્યા છે (પાલિશબ્દો માટે જૂઓ પૃ૦ ૮-૧૧-૧૮ વગેરે)

નામના, ધાતુના, કૃદતના અને તદ્વિતના રૂપોને પાલિરૂપોની સાથે મૂકવામા આવ્યા છે અને કેટલીક જગ્યાએ પાલિના પ્રત્યયો આપીને પણ સરસ્વામણી વચાવી છે (પ્રત્યયો માટે જૂઓ પૃ૦ ૨૪૮ અને ૩૨૪) સાધિપ્રકરણમા અને યાજ્ઞે પણ સમવિત સ્થળે સરસ્વામણી માટે પાલિના નિયમોને આપવામા આવ્યા છે. એકદર રીતે પાલિનો અને પ્રાકૃતની સરસ્વામણી મવિમ્નર દર્શાવવામા આવી છે અને તે એટલા જ માટે કે, પ્રાકૃતનો અભ્યાસી સાથે સાથે પાલિને પણ સર્વાંશો શીલ્પી રાખે

(૨) વૈદિક સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતનો સંબંધ

જૂનામા જૂના વરરુચિયાં છેક છેલા માર્કન્ડેય સુધીના વધા પ્રાકૃતવ્યાકરણકારોદ પ્રાકૃતરૂપોની સાધના માટે લૌકિક (વૈદિકૈતર) સસ્કૃતનો જ ઉપયોગ કરેલો છે, તદનુસાર આ પુસ્તકમા પણ એ જ શૈલીને માન્ય રાલવામા આવી છે. પરતુ અત્યારના વિપુલ સાધનોથી એમ જણાય છે કે, પ્રાકૃતમાપાનો સવધ વૈદિક સસ્કૃતની સાથે પણ છે (જૂઓ આર્યવિદ્યાવ્યાસ્યાનમાલ્યા પૃ૦ ૧૯૪-૨૦૯) તેથી પ્રાકૃત રૂપોની સાધના માટે વૈદિક શબ્દોને પણ મૂલમૂત રાલવા એ, સર સ્વામણીની દષ્ટિએ વિશેષ અગત્યનુ છે આ વાતને સૂચવવા વૈદિક સસ્કૃતને મૂલમૂત રાલવીને પણ સરસ્વામણી કરવામા આવી છે. (જૂઓ પૃ૦ ૪૯-૯૪-૩૦૯)

પ્રાકૃતના એવા તો ઘણા ય નિયમો છે જે વૈદિક સસ્કૃતના રૂપો સાથે મલતા આવે છે,

[જેમકે,   અલ્પવ્યવનલોપ (જૂઓ પૃ૦ ૨૦ નિ૦ ૧)
                                     વૈદિકરૂપો
                                     પશ્ચા (પશ્ચાત્)
                                     ઉચ્ચા (ઉચ્ચાત્)
                                     નીચા (નીચાત્)
                                     યુષ્મા (યુષ્માર્)
                                     દેવકર્મોભિ (દેવકર્મોભિ)

આ વધા વૈદિક રૂપોમા અલ્પવ્યવનનો લોપ થયેલો છે
                                     'ર' 'ય' નો લોપ

(જૂઓ પૃ૦ ૨૦ નિ૦ ૫ તથા પૃ૦ ૨૫ નિ૦ ૪)
                                     અપગલ્મ (અપગલ્મ)
                                     જૃઙ્ (જૃઙ્)

પેલા રૂપમા 'ર' નો અને બીજામા 'ય' નો લોપ થયેલો છે

संयुक्तनी, पूर्वे ह्रस्व (जूओ पृ० ४ नि० १)

, रोदशिप्रा (रोदसीप्रा)

अमन (अमान)

‘ ऋ ’ नो ‘ उ ’ (जूओ पृ० ७ नि० ८)

वुन्द (वृन्द)

‘ द ’ नो ‘ ढ ’ (जूओ पृ० ६८-६९ द-विकार)

दुदम, दूडम

पूरोदाश, पूरोदाश • वगेरे.

उपर्युक्त उदाहरणोना वैदिक स्पलो माटे अने विशेष उदाहरणो माटे जूओ आर्यविद्याध्याख्यानमाळा पृ० २०३ थी २०८]

पण पुस्तक बधी जाय अने प्रवेश करनारने कठण लागे एथी ए बधा नियमोने अहीं नथी आपवामा आव्या.

(३) आदेशो करवा करतां मूळ शब्द उपरथी ज विकृत शब्दने बताववो

जूना वैयाकरणोए संस्कृत शब्दोना आदेशो करीने प्राकृत शब्दो बनाववानी रीत म्वीफारी छे पण भापानुं ऐतिहासिक अने शास्त्रीय दृष्टिए निरूपण करवुं होय तो जे जे शब्दोनी सरगमणी करी शकती होय त्या आदेशो करवा करता ए मूळ शब्दोना ज उच्चारणजन्य वर्णविफारोने बताववा जोइए. जेमत्रे,

‘ ओळ ’ सूचक प्राकृत ‘ ओलि ’ शब्दनी साधना माटे नवःमुं, आळसु, निरर्थक, प्रामाणिक, बीछी, मधमाखी, सखी, थ्रेणि, लींगे, पुल, वको अने कुल एटला अर्थमा (अथों माटे जूओ आप्टेनो फोड) वपराना ‘ आलि ’ शब्द उपरथी ‘ पक्ति ’ अर्थमां ‘ ओत्रि ’ बनाववानी भणामण करवी ए करता ‘ पंक्ति ’ अर्थवाळ्य

જ 'આવલિ' શબ્દના 'આલિ', 'ઓલિ' રૂપો બતાવીને 'ઓલિ' શબ્દ બનાવવાની રીત ઇતિહાસિક અને ભાષાશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિ વધારે મુસંગત લાગે છે.

'સૂક્ષ્મ' ના 'ઝ' નો 'અ' કરીને 'સપ્હ' રૂપ બનાવવા કરતાં 'શ્લક્ષ્ણ' નું સહજ માવે યતુ 'સપ્હ' રૂપ જ અધિક મુસંગત લાગે છે.

આમ કરવાથી ઉચ્ચારણોથી યતા ક્રમિક વર્ણવિકારો કલ્પી શકાય છે અને વ્યાકરણમા આવતો ગૌરવદોષ પણ અટકી શકે છે.

આ હકીકત અહીં માત્ર એક ઉદાહરણ દ્વારા જ દર્શાવવામાં આવી છે (જૂઓ પૃ૦ ૧૪)

(૪) આગમોનાં નહિ સધાણાં રૂપોની સાધના

જૈન આગમોનાં કેટલાંક રૂપો જે અત્યાર સુધી અજાણ્યાં હતાં તેને પાલિભાષાના રૂપો દ્વારા સાધવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે (જૂઓ પૃ૦ ૧૩૬ અને ૨૬૪)

૨ પ્રાકૃતભાષા

શૌરસેની અને માગધીનું ક્ષેત્ર એના નામ ઉપરથી જ જાણિતું છે. વૈશાલીનું ક્ષેત્ર—

“ પાણ્ડ્ય—કેકય—ચાલ્હીક—સિંહ—નેપાલ—કુન્તલાઃ ।

સુધેષ્ણ—મોજ—ગાન્ધાર—હૈવ—કલ્પોજનાસ્તથા ॥

એતે પિશાચદેશાઃ સ્યુસ્તદ્દેશ્યસ્તદ્ગુણો ભવેત્ ” ।

(પટ્ટમાપાચંદ્રિકા પૃ૦ ૪ શ્લો૦ ૨૯-૩૦)

આ શ્લોકમાં જણાવેલું છે. સાધારણ પ્રાકૃત અને અપભ્રંશનું ક્ષેત્ર વ્યાપક છે એટલે એ માટે કોઈ દેશને નિર્દેશી શકાય નહિ.

वैयाकरणोऽ शब्दशास्त्रिणी दृष्टिः प्राकृतना त्रण प्रकार जणावेला छे १ सस्कृतजन्यप्राकृत, २ सस्कृतसमप्राकृत अने ३ देश्यप्राकृत.

[१ जेनी व्युत्पत्तिनो बधारे सवध बने प्रकारना सस्कृत साथे छे ते सस्कृतजन्यप्राकृत.

२ सस्कृतनी जेवु प्राकृत ते समसस्कृतप्राकृत.

नीचेना एक ज श्लोक द्वारा सस्कृतसमप्राकृतनो परिचय थई जाय छे.

“ चारुसभीरपरमणे हरिणकलङ्ककिरणावलीसविनासा ।

धावद्धराममोहा वेलमूले विभावरी परिहीणा ” ॥ १ ॥

(*भट्टिकाव्य १३ मो सर्ग)

३ देश्यप्राकृतनो नमूनो आ प्रमाणे छे

“ रे म्वेआलुअ र्जोसल इमाण र्जोष्टीण मञ्जमावडिओ ।

जुट्टिस्तमि कह व तुम अकुट्टिओ टकराहि फुट्टे ” ॥

(देशिनाममाला पृ० ९८ श्लो० ६५]

प्रस्तुत व्याकरण पेला प्रकारने लगतुं छे. बीजो प्रकार तो संस्कृत व्याकरणधी ज सिद्ध छे अने श्रीना प्रकारनुं प्राकृत हनु सुधी शास्त्रीय गवेषणानो विषय न बनेलु होवायी आमा तेनु निरूपण करवु योग्य धार्यु नधी एना बोध माटे देशिनाममाला बगेरे देशां भाषाना कोशोधी ज चलावी लेवुं पडे एम छे.

३ अर्धमागधी भाषा

प्राकृत, शौरसेनी बगेरे भाषाओनु व्याकरण लखता आमा क्याय अर्धमागधी विषे लखवामा नथी आव्यु, एधी कोइ एम तो न ज समनी ह्ये के, अर्धमागधी कोई भाषा ज नथी.

* भट्टिकाव्यना आ सर्गमा समसस्कृतप्राकृतनां आधां अनेव वाच्यो छे, आ सर्गनु नाम ज ‘भाषासनिवेश’ छे.

જૈનસૂત્રોમા કેટલેક ઠેકાણે અર્ધમાગધીને માયા તરીકે જણાવી છે અને સાથે એમ પણ કહેવામા આલ્યું છે કે, ' ભગવાન્ મહાવીર અર્ધમાગધી માયામા ઉપદેશ કરતા હતા.'

અર્ધમાગધીને લગતા જૈનસૂત્રોના ઉલ્લેખો આ પ્રમાણે છે

“ ભગવં ચ ણ

અદ્ધમાગહીણ માસાણ
ધમ્મમાદ્ધવસ્સદ્ધ ”

(સમવાય—અંગસૂત્ર
૫૦ ૬૦ સમિતિ)

પ્ર૦—“ દેવા ણં મંતે કયગણ
માસાણ માસંતિ ?
કયરા વા માસા
માસિજ્જમાણી
વિસિસ્સતિ ?

૩૦—ગોયમા ! દેવા ણં અદ્ધ-
માગહાણ માસાણ માસતિ,
સા વિ ય ણં અદ્ધમાગહી
માસા માસિજ્જમાણી
વિસિસ્સદ્ધ ”

(ભગવતી—અંગસૂત્ર

૨૦ ૧ ૩૦ ૪

૫૦ ૧૮૧ પ્રદન—

૨૦ રાય૦ અને

સમિતિ ૫૦ ૨૩૧

સૂ૦ ૧૯૧)

“ ભગવાન્ અર્ધમાગધીમાયા-
દ્વારા ધર્મને કહે છે.”

“ હે ભગવન્ ! દેવો કહ
માયામા બોલે છે ?
અથવા બોલાતી માયામા,
કહ માયા વિશિષ્ટ છે ?

હે ગૌતમ ! દેવો અર્ધ-
માગધીમાયામા બોલે છે
અને બોલાતી માયામા
પણ તે જ માયા—અર્ધ-
માગધીમાયા—વિશિષ્ટ છે.”

વૈયાકરણો શબ્દશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પ્રાકૃતના ઘ્રણ પ્રકાર જણાવેલા છે: ૧ સંસ્કૃતનન્યપ્રાકૃત, ૨ સંસ્કૃતસમપ્રાકૃત અને ૩ દેશ્યપ્રાકૃત.

[૧ જેની વ્યુત્પત્તિનો ઘણો સંબંધ ઘરે પ્રકારના સંસ્કૃત સાથે છે તે સંસ્કૃતજન્યપ્રાકૃત.

૨ સંસ્કૃતની જેતું પ્રાકૃત તે સમસંસ્કૃતપ્રાકૃત.

નોંધેના એક જ શ્લોક દ્વારા સંસ્કૃતસમપ્રાકૃતનો પરિચય થઈ જાય છે.

“ ચારુસમીરણરમણે હરિણકલ્કુલકિરણાવલીસધિચાસા ।
આચદ્દરામમોહા વેલમૂલે વિભાવરી પરિહીણા ” ॥ ૧ ॥
(મહાકાવ્ય ૧૩ મો સર્ગ)

૩ દેશ્યપ્રાકૃતનો નમૂનો આ પ્રમાણે છે :

“ રે સ્વેઆલુઅ સોસલ રમાણ સ્વોટ્ટીણ મજ્જમાવટિઓ ।
હુટ્ટિસ્સસિ વહ વ તુમં અટ્ટિઓ ટક્કપહિ પુટ્ટં ” ॥
(દેશીનામમાલા પૃ• ૧૮ શ્લો• ૧૫)

પ્રસ્તુત વ્યાકરણ પેલા પ્રકારને લગતું છે. વીજો પ્રકાર તો સંસ્કૃત વ્યાકરણથી જ સિદ્ધ છે અને શ્રીના પ્રકારનું પ્રાકૃત હનુ સુધી શાસ્ત્રીય ગવેષણાનો વિષય ન બનેલું હોવાથી આમાં તેનું નિરૂપણ કરવું યોગ્ય ધાર્યું નથી. એના બોધ માટે દેશીનામમાલા ઘરે દેશી ભાષાના કોશીથી જ ખલાવી લેવું પડે એમ છે.

૩ અર્ધમાગધી ભાષા

પ્રાકૃત, શૌરસેની ઘરે ભાષાઓનું વ્યાકરણ લખતાં આમાં કયાંય અર્ધમાગધી વિષે લખવામાં નથી આવ્યું, એથી કોઈ એમ તો ન જ સમજી શકે, અર્ધમાગધી કોઈ ભાષા જ નથી.

* મહાકાવ્યના આ સર્ગમાં સમસંસ્કૃતપ્રાકૃતનાં આવાં અનેક વાક્યો છે. આ સર્ગનું નામ જ ‘માયાસંનિવેશ’ છે.

જેનસૂત્રોમા કેટલેક ઠેકાણે અર્ધમાગધીને માપા તરીકે જનાવી છે અને સાથે એમ પણ કહેવામા આવ્યું છે કે, ‘ ભગવાન્ મહાવીર અર્ધમાગધી માપામા ઉપદેશ કરતા હતા.’

અર્ધમાગધીને લગતા જેનસૂત્રોના ઉદ્દેશો આ પ્રમાણે છે

“ ભગવં ન ણ

અદ્ધમાગહીણ માસાણ
ધમ્મમાહ્નસ્સઈ ”

(સમવાય—અગસૂત્ર
૫૦ ૬૦ સમિતિ)

પ્ર૦—“ દેવા ણં ભતે કચ્ચાણ
માસાણ માસંતિ ।
કચ્ચરા યા માસા
માસિઞ્ચમાણી
વિસિસ્સતિ ।

૩૦—ગોચમા ! દેવા ણ અદ્ધ
માગહાણ માસાણ માસતિ,
સા વિચ ણ અદ્ધમાગહી
માસા માસિઞ્ચમાણી
વિસિન્મઈ ”

(ભગવત્તી—અગસૂત્ર

શ૦ ૧ ૩૦ ૪

૫૦ ૧૮૧ પ્રશ્ન—

૨૦ રાપ૦ અને

સમિતિ ૫૦ ૨૨૧

સૂ૦ ૧૯૧)

“ ભગવાન્ અર્ધમાગધીમાપા-
દ્વારા ધર્મને કહે છે.”

“ હે ભગવન્ ! દેવો કહ
માપામા બોલે છે ।
અથવા બોલાતી માપામા,
કહ માપા વિશિષ્ટ છે ।

હે ગૌતમ ! દેવો અર્ધ
માગધીમાપામાં બોલે છે
અને બોલાતી માપામા
પણ તે જ માપા—અર્ધ-
માગધીમાપા—વિશિષ્ટ છે.”

“ तए णं समणे भगवं
महावीरे कूणिअस्स
भंभसारपुत्तस्स
अद्धमागहाए भासाए
भासति ”

(औपपातिक-उपाग-
सूत्र पृ० ७७ समिति)

प्र०—“ से किं तं भासारिया ?

उ०—भासारिया जे णं
अद्धमागहाए
भासाए भासति ”

(प्रज्ञापना-उपागसूत्र
पृ० ९६ समिति)

“ त्यार पछी भगवान महावीर
भंभसारपुत्र कोणिकने अर्ध-
नागधीभापामा धर्म कहे छे ”

“ भापानी दृष्टिए आर्यो कोने
कहेवा ?

जेओ अर्धसागधीभापामा
बोले छे तेओने भापानी
दृष्टिए आर्यो समन्वा ”

आ उपरधी ‘ अर्धमागधी ’ ने भापा तरीके अने ‘ महावीर
अर्धमागधीभापामा उपदेश करता हता ’ ए बने वातो स्वीकारी
शकाय एवी छे पण ‘ अर्धमागधी ’ ना भापा तरीकेना उल्लेख
मात्रधी न काइ एतुं व्याकरण लखी शकाय नहि.

व्याकरण लखवा माटे तो एना विपुल साहित्यने मामे राखवुं
जोइए, जेधी बीजी भापाओ करता अर्धमागधीनी जे मास खास
विशेषताओ होय ते बधी साथी शकाय. काइ बे चार रूपोनी विशेष-
पताने लीधे कोइ एऊ भापाने बीजी भापाधी जुदी पाटी शकाय
नहि तेम ज बे चार रूपोने साथवा माटे जुदु व्याकरण पण लखी
शकाय नहि, जो फक्त बे चार रूपोनी न विशेषताने लीधे एव

भाषाने बीजी भाषायी जुदी गणावी शकती होय अने एनुं व्याकरण पण लखी शकतुं होय तो भाषाओनो अने व्याकरणोनो अंत ज केम आवत ?

आ संबंधमां आचार्य हेमचंद्रनुं ज उदाहरण बस छे: श्री हेमचंद्रे प्राकृत, शौरसेनी, मागधी, पैशाची अने अपभ्रंशना व्याकरणो लख्यां छे तेम साथे साथे आर्षप्राकृतने पण लीधुं छे. साधारण प्राकृत करता आर्षप्राकृतमा काइक विशेषता जरूर छे पण ते एटली नजीकी छे के, तेनुं जुदुं व्याकरण करवुं तेमने योग्य नथी जणायुं. आ ज कारणथी साधारण प्राकृतना पेटामा आर्षप्राकृतने पण एमणे भेळवी दीधुं छे.

हेमचंद्र जेवा जैन वैयाकरण शौरसेनी, मागधी अने पैशाची जेवी प्रायः जैनतर ग्रंथोमा वपराएली के नाटकीय भाषाओनुं व्याकरण लखवा प्रेराय अने जैनआगमोनी भाषानुं व्याकरण न लखे ए काइ अर्थविनानी वात नथी.

जैनपरंपरामा अर्धमागधीना साहित्य तरीके प्रसिद्धि पावेलुं समस्त आगमसाहित्य एमनी सामे ज हतुं, ए विपेनी भाषाओं अने भावनो एमनो अम्यास पण गंभीर हतो छता य एमणे ए साहित्यने लगतुं एक जुदुं व्याकरण केम न लख्युं ? ए प्रश्न एमने माटे थवो सहज छे.

ए प्रश्ननो उत्तर आचार्य हेमचंद्रे पोतानी कृतिद्वारा ज आपी दीधेलो छे. आपणे जेम आगळ जोइ गया के, आर्षप्राकृतमा जुदुं व्याकरण करवा जेवी खास विशेषता न जणायाथी जेम एने साधारण प्राकृतना पेटामा समावी दीधुं छे तेम आगमसाहित्यनी भाषामां पण ए बखे प्राकृतो करता। एवी विशिष्ट विशेषता न जणायाथी

एमणे ए भापाने ए बने प्राकृतोमा भेळवी दीधी छे अने ए ज कार-
णधी एनुं जुदुं व्याकरण करवा तेओ प्रेराया पण नधी.

एमना समयनुं वातावरण जोतां तो जरूर ए पाणिनिना वैदिक
व्याकरणनी पेढे जैनआगमोनी भापानुं पण व्याकरण छत्तवाने
प्रेराया होत.

जैनपरंपरामां आचार्य हेमचंद्र ज एक एवा प्रतिष्ठापक पुरुष छे
जेमणे जैनोनी साहित्यने लगती प्रतिष्ठा. साचववानो भगीरथ प्रयत्न
सेव्यो छे. नवुं व्याकरण, नवुं छंदःशास्त्र, नवुं अलंकारशास्त्र, नवुं
धातुपारायण, नवा कोशो, नवो निघंटु, नवुं पुराण अने नवुं योग-
शास्त्र वगैरे ए वधुं जैनोनी विशेषताने खातर नवुं नवुं लख्या छतां
आगमोनी भाषाना ज प्रसंगमां एमणे वृद्धप्रवादनी सामे पण जे
मान बताव्युं छे ते ज आपणा ए प्रश्नना पूर्वोक्त उत्तर माटे
पूरतुं छे.

वळी, आचार्य हेमचंद्र पोते एम पण मानता लागे छे के,
आगमोनी भाषा अर्धमागधी तो जरूर कही शकय पण जो एमां
' अर्धमागधी ' नामने योग्य केटलीक विशेषताओ मागधी भाषानी
पण भळेली होय. आ विशेषताओ तपासतां एमने तो फक्त मागधीनी
एक ज विशेषता मुख्यपणे जणाणी छे. ते विशेषता-प्रथमाना एकवचनमां
मागधीना ' ए ' प्रत्ययनो प्रयोग, जेमके; जीवे, अर्जीवे, लोए, अलोए,
आसवे, संवरे, वंधे, मोक्खे वगैरे. पण आ एऊ ज विशेषताने लीधे
तेओ आगमोनी भाषाने अर्धमागधी कहेवी योग्य धारता नधी अने
प्राकृत के आर्षप्राकृतधी जुदी पण गणी शकता नधी. माटे ज
एमणे आगमोनी भाषाने माटे पोताना व्याकरणमां कोइ खास म्यान
आपेलुं नधी. साथे साथे एटलुं पण जणावी देवुं जोइए के, हेमचंद्रना

ધ્યાનમા આવેલી એ એક વિશેષતા પણ કાઢ આગમોની માપમા વ્યાપક રીતે આવેલી નથી, એમા તો 'એ'ના પ્રયોગની પેઠે પ્રાકૃતના 'ઓ' પ્રત્યયવાળા પણ ઘણા રૂપો-તે પણ આચારાગ જેવા પ્રાચીન સૂત્રમા ય-મઙ્ગી આવે છે જેમકે નિક્ષતો, ઉદ્દેસો, અપ્પમાઓ, નિરામગધો, ઉવરઓ, ઉવેહમાળો, આલીણગુત્તો, સહિઓ, નાણાગમો, સયવો, દોસો, હવ્વવાહો, ટુરણુચરો, મગ્ગો વગરે (આચારાગ સૂત્ર પૃ. ૪૧-૧૨૪-૧૨૭-૧૩૦-૧૫૫-૧૬૮-૧૮૩-૧૮૪-૧૮૫-૧૯૦-૧૯૨ સમિતિનુ) એમણે જ આ સંબધમા એમ જણાવ્યું છે કે, " પ્રાયોઽસ્યૈવ વિધાનાત્ ન વક્ષ્યમાણલક્ષણસ્ય " (પ્રા. વ્યા. પૃ. ૧૫૯ સૂ. ૨૮૭) અર્થાત્ " આર્પ પ્રવચનમા પ્રાય માગધીના 'એ' પ્રત્યયનુ જ વિધાન છે, પણ માગધીના બીજા બીજા લક્ષણોનુ નથી " આ ઉલ્લેખમા વપરાયેલો 'પ્રાય' શબ્દ આગ મોમા 'એ' પ્રત્યયની વપરાશનો પણ સંકોચ વતાવે છે અને એથી જ એમ જણાય છે કે ઉપર્યુક્ત 'ઓ' પ્રત્યયની વપરાશનુ આગમિક ક્ષે- પણ કાઢ હેમચદ્રના ધ્યાન બહાર છે એમ નથી

સાર આ છે કે, આચાર્ય હેમચદ્રે પોતાને ઉદ્ભવેલા જૈન આગ મોની માપને લગતા પ્રશ્નનો સુલાસો આમ વે રીતે કરી વતાવ્યો છે

એક તો જૈન આગમોની કહેવાતી અર્ધમાગધીને પોતાની કૃતિમા સ્વાસ જુદુ સ્થાન નહિ આપીને બીજુ, એમા જોડે તેટલા પ્રમાણમા માગધીની વિશેષતાઓ ન હોવાનુ જણાવીને

' આ આગમોની માપા અર્ધમાગધી નથી પણ પ્રાકૃત કે આર્પ- પ્રાકૃત છે' એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહેવા જેવુ જૈન સમાજનુ વાતાવરણ અત્યારે પણ નથી તો સપ્રત્યય ભક્તિના વારમા સૈકામા તો શી રીતે હોય ? છતાં ય એક જવાબદાર અને પ્રામાણિક વૈયાકરણ તરીકે આચાર્ય

હેમચંદ્રે ઉપર્યુક્ત સાદી હકીકતને પણ આગળ જણાવેલી મંગિણ આત્મદ રીતે જણાવેલી છે અને સાથે વૃદ્ધપ્રવાદના અનુસંધાનની યુક્તિ પણ બતાવેલી છે. આ સંબંધમા એમનો આત્મો ઉદ્દેશ આ પ્રમાણે છે: “યદપિ ‘પોરાણમદ્ધમાગહમાસાનિયય હવદ્ મુત્તં’^૧” ઇત્યાદિના આર્પસ્ય અર્ધમાગધમાપાનિયતત્વમાત્રાયિ વૃદ્ધૈસ્તાદપિ પ્રાયોઽસ્યૈવ વિધાનાત્ ન વક્ષ્યમાણલક્ષણસ્ય ”

(ગ્રાહ્યત વ્યા. ૫૦ ૧૫૯ સૂ. ૨૨૭)

૧. આ ઉદ્દેશ નિશીથચૂર્ણિમા છે. જુઓ લિખિત પ્રાતિ પા. ૩૫૦ પૂના મા. પ્રા. વિ.મ. સ. એ ઉદ્દેશમાના ‘અદ્ધમાગહ’ શબ્દની વ્યાખ્યા કરતા શ્રીજિનદાસ મહત્તરે જણાવ્યું છે કે; “મગહદ્ધવિ સયમાસાનિવદ્ધં અદ્ધમાગહં” અથવા “અદ્ધારસદેસીમાસાણિયત અદ્ધમાગધ” અર્થાત્ એમણે ‘અર્ધમાગધ’ શબ્દની જે વ્યાખ્યા કરી છે: પહેલી—મગધ દેશની જડ્ધી માપામા નિયત તે અર્ધમાગધ. ધીજી—અદ્ધાર જાતની દેશી માપામા નિયત તે અર્ધમાગધ

વર્તમાન આગમોની માપામા પહેલી વ્યાખ્યા તો ઘટતી નથી એમ હેમચંદ્ર મોતે કહે છે.

ધીજી વ્યાખ્યા પણ જો આગમોની માપામા ઘટી શકે તેવી હોત તો જરૂર તેને પ્રધાનપદ આપી આચાર્ય હેમચંદ્ર એ વિષે કાઠક જુદું લખત અને એ રીતે વૃદ્ધપ્રવાદનુ જ સમર્થન કરત. પણ એ પ્રત્તર વૈયા વરણ એ વ્યાખ્યા સરખ ઉદાસીન રહ્યા છે, એથી જણાય છે કે, એ વ્યાખ્યા પણ આગમોની માપામા ઘટતી નહિ હોય અથવા એ વ્યાખ્યામા કહેલા અદ્ધાર દેશ કયા સમજવા? એ પ્રશ્નજ શુંચવાલો છે.

રાજકુમારોના નિયામ્યવનના પ્રસંગમા ‘અદ્ધારસદેસીમાસાવિસારણ’ શબ્દ જૈન સૂત્રપ્રથોમા મળે છે. ત્યાં તેનો અર્થ ‘અદ્ધાર (જાતકી) દેશી માપામા વિશારદ’ થાય છે. એ શબ્દના સંબંધમા એ સિધાય ધીજી

કચ્છી વીગત ટીકાકારોએ આપી નથી તેમ અઢાર જાતની દેશી ભાષાને અર્ધમાગધી સરીકે ઓળખાવી પણ નથી.

‘ અઢારસદેસીભાષાવિષારણ ’નો ઉલ્લેખ જ્ઞાતામૂલમા અને ઔપ-
પાતિક સૂત્રમા મળે છે:

“ તતે જં સે મેહે કુમારે
વામંત્તરિકલાપંડિણ*અઢારસર્વ
દિષ્પગારદેસીભાષાવિષારણ ”

જ્ઞાતામૂલ પૃ૦ ૩૮
સમિતિ
ઠીકા પૃ૦ ૪૨ ”

“ તદ્દ જં સે દદપદ્દજ્ઞે
દારણ વાવત્તરિકલાપંડિણ*
અઢારસદેસીભાષાવિષારણ ”

ઔપપાતિક સૂત્ર પૃ૦ ૯૮
સમિતિ

“ ત્યાર પછી તે મેઘકુમાર
ચોતેર કળામા પ્રવીણ થયો અને
અઢાર પ્રકારની દેશી ભાષામા
નિપુણ થયો ”

[ટીકાકારના મત પ્રમાણે
‘ અઢાર જાતની ભાષામા નહિ પણ
અઢાર જાતની લિપિમા ’ પ્રવીણ
થયો. આ અઢાર જાતની લિપિનો
ઉલ્લેખ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા અને નંદી-
સૂત્રમા મળે છે]

“ ત્યાર પછી તે દદપ્રતિજ
નામનો કુમાર ચોતેર કળામા
પ્રવીણ થયો અને અઢાર પ્રકારની
દેશી ભાષામા નિપુણ થયો ”

સૂત્રના એ ઉલ્લેખો જોતા અઢાર દેશને લગતી આપણી એ ગુંચ
ઠકલી શકતી નથી પણ એટલું કલ્પી શકાય છે કે, કદાચ આ ઉલ્લે
ખોને જોઈને જ શ્રીજિનદાસ મહત્તરે પોતાની ચૂર્ણિમા અઢાર જાતની
દેશી ભાષાને ‘ અર્ધમાગધી ’ નું નામ આપ્યું હોય.

શ્રીહરિભદ્રના વિદ્યાર્થી અને સમસમયી તથા શ્રીશીલાક અપરનામ
તત્વાદિત્યના શિષ્ય શ્રીદાક્ષિણ્યચિહ્નસરિણ વનાવેલી ‘ પ્રાકૃત કુવલ્ય
માલા ’ ને જોતા અઢાર દેશને લગતી આપણી એ ગુંચ કદાચ ઠકલી શકે,

पण याद राखतु जोइए के; प्रस्तुत अर्धभागधीनी चर्चा साधे फुवलय-मालामां आवता अठार देशने लगता ए उल्लेखनो कशो ज संवंध नथी.

फुवलयमालामां ए देगोनी गणना आ प्रमाणे करेली छे:

“ लाडा कलाडा वि य
मालविया कन्नुज-गोह्यया ।
करय मरहट्ट य सोरट्टा टका
किरि अंग संधवया ॥ ”

“ लाटदेश, कर्णाटकदेश,
मालवदेश, कनोजदेश, गोह्यदेश,
करय (कारवाड ?) देश, महा-
राष्ट्रदेश, सोरठदेश, टकदेश,
किरदेश, अंगदेश अने सिंधदेश ”

कु० लि० प्रति पृ० ७५.
पेली दाजु पं० ५, पूना भा० प्रा० वि० सं० १०

आ उल्लेखमां मात्र बार देशोने गणाववामां आव्या छे परंतु आ पजीना एक बीजा उल्लेखमां (पृ० ७६) एथी वधारे देशोने मूकेला छे. आ नीचेना उल्लेखमां देशोना नामो माथे तेने देशना मनुष्योनो स्वभाव अंने भाषाना एक वे शब्दोने पण मूकवामा आव्यां छे अने छेवटे उपसंहारमा जणावेले छे के,

“ इय अट्टारसदेशी-
मासाठ पुलइऊण सिरिदत्ते ।
अन्ने इ य पुलएती जवस-पारस-
वम्बरातीण ॥ ”

“ ए प्रमाणे श्रीदत्त नामनो
कोइ गृहस्य अठार देशनी भाषा-
ओने जोइने (सांभळीने) बीजा-
ओनी पण-एटले अनायो पैकी
जवस, पारस अने बरर लोकोनी
पण-भाषाने लुए छे (साभळे
छे) ”

ग्रंथकारे उपसंहारमा आम अठार देशी भाषानो उल्लेख क्यों छे अने देशोनो गणनाना प्रसंगमा मात्र सोळ देशो ज जणावेलो छे तेनुं कारण समजातुं नथी.

जे उल्लेखमा ए देशोने जणावेलो छे ते उल्लेख आ प्रमाणे छे:

“ તત્થ ય પવિસમાણેણ
 દિદ્ધા અણેયદેમમાસાલવિગ્ગા
 દેસવણિપ । ત જહા-
 ઋસિણા નિટ્ઠુરવયણે ચહુકસમર (?)
 ભુજણ અલ્લજે ય ।
 ‘ અરટે ’ સિ ઉહ્હવતે અહ
 પેચ્છહ ગોહ્ણે તત્થ ॥
 ણયનીહસધિવિગ્ગહપટ્ટુણ તહુજ
 પપ ય પયરૂણ ।
 ‘ તેરે મેરે આડ ’ સિ જખિરે
 મજ્જાદેસે ય ॥

નીહરિયપોટ્ટ-દુવલ્લ-
 મહ્હણ સુરયવેલિતલ્લિચ્છે ।
 ‘ એસેલે ’ જપુહ્હે અહ પેચ્છહ
 માગરે કુમરો ॥

કવિલે વિંગલ્લનયણે લોચણ-
 કહ્હદિન્નમેત્તવાવારે (?) ।
 ‘ કિ તે કિ મો ’ પિ ય જખિરે
 ય અંતવેણ ય ॥

ઉત્તુગધલ્લણે કણયવત્તે ય
 મારવાહે ય ।

ત્યા પ્રવેશ કરતા શ્રીદત્તે
 અનેક દેશની માથાના જાણકાર
 તે તે દેશના વણિકોને જોયા.
 તે જેમકે, પ્રથમ ગોહ્ણ દેશના
 લોકોને જોયા, એ લોકો નિષ્ઠુર
 માપી, કાઢ્યા, સમરભોગી (?)
 અને નિર્લજ્જ હોય છે તથા
 ‘ અરટે ’ એવું ધોલનારા હોય છે.
 પછી મધ્યદેશના લોકોને જોયા,
 એ લોકો નય, નીતિ, સધિ અને
 વિગ્રહમા ચતુર, તદુચોલા અને
 ‘ તેરે મેરે આડ ’ એવું બોલનારા
 હોય છે.

પછી મગધના લોકોને જોયા,
 એ લોકો દુર્વર્ણ, વધેલા પેગ્વાઢ્યા,
 ડિંગણા, સુરતપ્રિય અને ‘ એસેલે ’
 એવું ચોલનારા હોય છે.

પછી અત્તવદિના એટલે ગગા
 જમનાની વચ્ચેના પ્રદેશમા રહે
 નારા લોકોને જોયા, એ લોકો
 વર્ણે કપિલ, માજરી આરવાઢ્યા
 અને ‘ કિ તે કિ મો ’ એવું ચોલ
 નારા હોય છે

પછી કીરદેશના લોકોને જોયા,
 એ લોકો વર્ણે કનકવર્ણા, ડુંચી

‘સરિ પારિ’ જંપિરે કીરે
કુમારો પલોપદ ॥

દક્ષિણદાનપોરુસ—વિજ્ઞાન-
દયાવિવર્જિત્યસરીરે ।

‘એહં તેહ’ ચવંતે દક્ષે
ઊણ પેચ્છદ્ કુમરો ॥

સલ્લિયમિતમહવણ ગંધવ્વ-
પિણ સણસગયચિત્તે । .

‘વસે દહ્ણો’ મળિરે મુહસે
અહ સંધવે દિદ્ધે ॥

કવંજડે (?) ય જટ્ટે વહુ
મોર્દ કદિણપીણરૂણમે ।

‘અપ્પાં તુપ્પા’ મળિરે અહ
પેચ્છદ્ કારુણ તત્તો ॥

✓ ઘયલોપિયપુદ્ધમે ધમ્મપરે
સંધિવિમાદ્દે નિઊણે ।

‘ન ઊ રે મહ્ણં’ મળિરે
અહ પેચ્છદ્ ગુજ્જરે અવરે ॥

ઘ્હાઝોલિત્તવિલિત્તે કયસીમંતે
સોહિયંગત્તે ।

અને જાડી નાસિકાવાઢા, માર
વહનારા અને ‘સરિ પારિ’ એવું
ચોલનારા હોય છે.

પછી ઠક્ક દેશના લોકોને
જોયા, એ લોકો દાક્ષિણ્ય, દાન,
પૌરુષ, વિજ્ઞાન અને દયા વિનાના
હોય છે અને ‘એહ તેહં’ એમ
ચોલનારા હોય છે.

પછી સિંધના લોકોને જોયા,
એ લોકો લલિત, મૃદુ, ગાધર્વપ્રિય,
સ્વદેશપરાયણ, હસમુત્તા અને ‘વસે
દહ્ણો’ એમ ચોલનારા હોય છે.

પછી કારુદેશના લોકોને જોયા,
એ લોકો કપિજલ (!) જટ્ટ, વહુ-
મોજી, કઠણ અને પુષ્ટ અંગવાઢા
તથા ‘અપ્પા તુપ્પા’ એમ ચોલ-
નારા હોય છે.

પછી ગૂર્જરલોકોને જોયા, એ
લોકો ધી અને માગ્નયથી પુષ્ટ
શરીરવાઢા, ધર્મપરાયણ, ‘સંધિ
વિગ્રહમા નિપુણ અને ‘ન ઊરે
મહ્ણં’ એમ ચોલનારા હોય છે.

પછી લાટના લોકોને
જોયા, એ લોકો (માથામાં) સંધો

‘અમ્હ કાઉં તુમ્હ’ મળિરે
અહ પેચ્છહ લાડે ।

તણુસામમહદેદે કોવળે
માળજીવળે રોદે ।

‘માઈ ય મહ્ણી તુઠમે’
મળિરે અહ માલ્વે દિદે ॥

ઁકડદપ્પે પિયમોહળે ય
રોદે પયગવિત્તી ય ।

‘અડિપાડિ રમરે’ મળિરે
પેચ્છહ કનાડા અળ્ળે ॥

કુપ્પાસપાઁયગે માસળદ (?)
પાળમયળતહિચ્છે ।

‘અસિ કિસિ મળિ’ મળ
માળે અહ પેચ્છહ તાદા અવરે ॥

સવ્વકાપકમદે માળી પિય
કોવળે કદિળદેદે ।

‘જલ તલ લે’ મળમાળે
કોસલ પુલહા અવરે ॥

‘દદમહહસામલ્ગે સહિ
અહ માળકલહસીલે ય ।

‘દિન્નરલે ગહિયલ્લે’ ઁલ્લ
વિરે તરથ મરહદે ॥

પાડનારા, લેપન કરનારા, સુશો-
ભિત શરીરવાલા અને ‘અમ્હ કાઉં
તુમ્હ’ એમ બોલનારા હોય છે.

પછી માલ્લાવાના લોકોને જોયા,
એ લોકો, કાલા અને નાના શરીર
વાલા, ક્રોધી, અભિમાની, રોદ્ર
અને ‘માઈ ય મહ્ણી તુઠમે’
એમ બોલનારા હોય છે.

પછી કર્ણાટકના લોકોને
જોયા, એ લોકો દર્પવાલા, મોહ-
વાલા, રોદ્ર, વચ્છ અને ‘અડિ-
પાડિ રમરે’ એમ બોલનારા
હોય છે.

પછી તાદા લોકોને જોયા, એ
લોકો કલુક પહેરનારા અને ‘અસિ
કિસિ મળિ’ એમ બોલનારા
હોય છે.

પછી કોશલદેશના લોકોને
જોયા, એ લોકો સર્વકલાહીન,
માની, કોપી અને ‘જલ તલ લે’
એમ બોલનારા હોય છે.

પછી મહારાષ્ટ્રના લોકોને
જોયા, એ લોકો શરીરે દદ,
નાના અને કાલા હોય છે તથા
સ્વહિતમા માન-કલહસીલ અને

હેવે ' વર્તમાન જૈન આગમોને મહાવીર ભાષિત સમજીને કોઈ એ આગમોની જ ભાષાને અર્ધમાગધી કહે અને એ ઉપરથી જ એના વ્યાકરણ અને કોષ બનાવે તો ન બની શકે ? ' એ પ્રશ્નનું સમાધાન આચાર્ય હેમચંદ્રે પોતાની કૃતિદ્વારા અને ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખદ્વારા પણ કરી નાહ્યું છે. ઈથી આ આગમોની ભાષાને અર્ધમાગધી સમજવી કે એમ સમજી એ વિષેના પુસ્તકો લખવા એ ભાષાના ઇતિહાસમા મોટાઠો કરવા સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ?

આચાર્ય હેમચંદ્રના પૂર્વવર્તી અને અગમૂત્રોના ટીકાકાર આચાર્ય અમયદેવે પણ અર્ધમાગધી નામ ધરાવતી ભાષાને પ્રાકૃત લક્ષણની વહુલતાવાઠી જણાવી છે તેમણે લખ્યું છે કે

' દિચલ્લે મહિયલ્લે ' એમ વોલ
નારા હોય છે

પિયમહિલાસગામે મુદરગોત્તેય
ભાષણે ચેદે ।

' અદ્ધિ મઢિ ' મળતિ અચરે
અથે કુમારો પન્નેદ્દ ॥

પછી આપ્રના લોકોને જોયા,
એ લોકોને સ્ત્રી અને સગ્રામ વન્ને
પિય હોય છે, એમના મોત્રો મુદર
હોય છે, અને એ લોકો રૌદ્ર તથા
મયકર અને ' અદ્ધિ મઢિ ' એમ
ગલનારા હોય છે.

ઉપરના ઉલ્લેખમા મોલ્લ (મીટ ?), મધ્યદેશ, મગધ અન્તરૈંદિ,
કાર, ઢક, સિંધ, કારુ (કારવાડ), મૂર્ઝર, લાટ, માઠવ, કર્ણાટ્વ,
તાઈઅ (?), કોચલ, મહારાષ્ટ્ર અને આપ્ર એમ મોલ્લ દેશોને જણાવેલા છે

કુવલ્યમાલાનો આ ઉલ્લેખ અહીં એટલા માટે આપ્યો છે કે, એમા
એ દેશોની ગણના એ રીતે કરેલા છે (આખાય જિનવિનયઝીની એક
નાથદ્વારા આ ઉલ્લેખને દુ ' કુવલ્યમાન ' માધી મેલવી શક્યો હુ)

“ ‘ ર-સો-ર્લશૌ માગધ્યામ્ ’ इत्यादि यत् मागधभापालक्षणं तेन अपरिपूर्णा प्राकृतभापालक्षणबहुला अर्धमागधी ”

(औपપાતિક ટીકા પૃ૦ ૭૮ સમિતિ)

અમયદેવે આગમોની ભાષા ઉપરથી નક્કી કરેલું અર્ધમાગધીનું સ્વરૂપ જોતા તો ‘ અર્ધમાગધી ’ નામ ‘ દેવાદાર ’ના ‘ રણ છોડ ’ (ઋણને છોડનાર) નામ જેવું લાગે છે. તેઓ સાફ સાફ કહે છે કે, આગમોની ભાષા પ્રાકૃતલક્ષણની બહુલતાવાળી છે અને એક લક્ષણ સિવાય માગધીના બીજાં ક્ષાસ લક્ષણોને એમા કાઢી સ્થાન નથી, એથી જ વાચનાર સમજી શકશે કે, વર્તમાન આગમોની ભાષાને અર્ધમાગધી કહેવી કે પ્રાકૃત કહેવી ?

‘ આગમો પ્રાકૃત છે ’ એ મત તો આજ ઘણા સમયથી ચાલ્યો આવે છે અને હેમચંદ્ર અને અમયદેવ કરતાં ય પ્રાચીન અને પ્રામાણિક આચાર્યોએ એ મતને સ્વીકારેલો છે.

એ સંબંધમા આચાર્ય હરિમદ્ર જણાવે છે કે,

“ પ્રાકૃતનિબન્ધોઽપિ વાલાદિસાધારણ ” इति

૧ દશઘૈકાલિકની ટીકામા જે પ્રસંગ આચાર્ય હરિમદ્રે આ ઉલ્લેખ કર્યો છે તે પ્રસંગ આ છે .

“ દર્શનાચારના આઠ પ્રકાર છે, તેમા પેહેલો પ્રકાર નિઃશકત રહેતો તે, ‘ નિ શકિત ’નું વિવરણ કરતાં કહ્યું છે કે, દર્શના કે પ્રકાર છે—સર્વશકા અને દેશશકા. સર્વશકા એટલે સર્વ પ્રકારે શકા અને દશ શકા એટલે અશયી શકા તેમા ‘ સર્વશકા ’નું સ્વરૂપ ચતાવતાં જણાવ્યું છે કે,

“ સર્વશક્કા તુ પ્રાકૃતનિબદ્ધત્વાત્ સર્વભવેદ પરિકલ્પિત ભવિષ્યતીતિ । ”

અર્થાત્ ‘ પ્રાકૃત ભાષામા રચેલું હોવાથી આ સ્થુ ય પનાવટી કેમ ન હોય ? ’ આવી જે જિનાગમ પ્રત્યે શકા કરવી તે સર્વશકા, આતુ સમાધાન કરતા હરિમદ્રે ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખો ટાકી પતાવ્યો છે

આટલું લખ્યા પછી એ આચાર્યવર “ઉક્તં ચ” કહીને પોતાના ઉલ્લેખના પોષણમાં એક જૂના સંવાદને ટાકી ચતાવે છે—

“નાલક્ષ્મીમૂદમૂર્ત્યાનાં નૃણાં ચારિત્રકાઙ્કિણામ્ ।

અનુગ્રહાર્થં તત્ત્વજ્ઞૈઃ સિદ્ધાન્તઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ ॥”

(દશૈકાલિક ટોકા પૃં ૧૧૩ વાનુ૦).

આ ઉપરથી આપને જોડ શકીએ છીએ કે આપનો આ મત હરિમદ્ર કરતાં ય જૂનો ઠરે છે.

જે પ્રસંગમાં હરિમદ્રે ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખને મૂકેલો છે તે જ પ્રસંગમાં વાદિદેવમૂરિના ગુરુ આચાર્ય મુનિચંદ્ર પણ એ જ ઉલ્લેખને (હરિમદ્રના ધર્મચિંદુની ટીકામાં) મૂકે છે. ધર્મચિંદુ પૃં ૭૭, દ્વિતીય અધ્યાય આત્માનન્દ સમાની આનૃત્તિ.

આચાર્ય મલયાગિરિ પણ પ્રજ્ઞાપનાની પોતાની ટીકામાં એવા જ પ્રસંગમાં એ જ વાતને જણાવે છે—પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર ટીકા સમિતિનું પૃં ૬૦.

હેમચંદ્રની પછી થયેલા આચાર્યો દ્વારા પણ એ જ મતને ટેકો આપવામાં આવ્યો છે—

આચાર્ય પ્રમાચંદ્રે બનાવેલા અને શ્રીપ્રમુદ્ધસૂરિએ શોષેલા પ્રમા-વરુચરિત્રમાં (પૃં ૯૮-૯૯) જણાવ્યું છે કે,

“અન્યદા લૌક્યાક્યેન જ્ઞાતિપ્રત્યયતત્ત્વ્યા ।

આ ચાલ્યાત્ સંમ્હૃતામ્યાસી કર્મદૌષાત્ પ્રવો(વા)ધિતઃ ॥ ૧૦૯

૧ ઉપરના યથા ઉલ્લેખોમાં યવગણો ‘પ્રાકૃત’ શબ્દ પ્રાકૃત-માયાનો મૂલક છે, અનુયોગદ્વારણપૂર્વક ‘પ્રાકૃત’ શબ્દ પ્રાકૃતમાયાના અર્થમાં યવગણો છે. (પૃં ૧૩૧ શ્લ૦) વૈયાકરણ ધરણિનાં યમ-યથી તો એ શબ્દ એ અર્થમાં યવગતો આવ્યો છે, અને એ પછીના આખાં એ જ એ શબ્દને એ જ અર્થમાં યવગણો છે. માટે કોઈપણ અહીં એ શબ્દને યવગણો નહિ.

सिद्धान्तं संस्कृतं कर्तुमिच्छन् संयं व्यजिज्ञपत् ।

प्राकृते केवलज्ञानिभाषितेऽपि निरादरः ॥ ११० ॥

+ + +

यदि (इदं) विश्रुतमस्माभिः पूर्वेण संप्रदायतः ।

चतुर्दशापि पूर्वाणि संस्कृतानि पुराऽभवन् ॥ ११४

प्रज्ञातिशयसाध्यानि तान्युच्छिन्नानि कालतः ।

अधुनैरादशाङ्ग्यस्ति मुधर्मस्वामिभाषिता ॥ ११६

बालस्त्रीमूढमूर्खादिजनानुग्रहाय स ।

प्राकृतां तामिहाऽकार्षीदनास्थाऽत्र कथं हि वः ” ॥ ११६

अर्थात् “ सिद्धसेन दिवाकर नामना सुप्रसिद्ध जैनाचार्ये प्राकृत जैन आगमोने संस्कृतमा करवानी इच्छा करी ” आटलुं जणाबी ग्रंथकार पोताना तरफथी वधु जणावता कहे छे के, “ बाल, स्त्री, अने मूर्ख वगैरेनी सगवडताने माटे पूर्व पुरुषोए-मुधर्मस्वामिए-ए आगमोने प्राकृतमा रच्या छे, तो एमा आपणे शामाटे अनास्था करवी ? ”

“ यत् उक्तमागमे ” अर्थात् ‘ आगममा कहु छे के ’ एम लखीने श्रीविजयानदसूरि पोताना तत्त्वनिर्णयप्रासादमा जणावे छे के,

मुत्सुण दिडिवाय कालिय-उक्कालियंगसिद्धंतं ।

थीबालवायणत्थ पाययमुदयं जिणवरेहिं ॥

अने साथे हरिभद्रे उद्धरेलो श्लोक पण टाके छे. (खरी रीते तो आ प्राकृत गायाने हरिभद्रनी पहेला ज मूर्खी जोइए पण मने एनु मूळ स्थान न जइवाथी एना उधृत करनारना काळजममा एने मूकवामा आवी छे.)

अनुयोगद्वार सूत्रमा जणाव्यु छे के,

“ सक्या पायया चैव भणिइओ हौति टोण्णि वा ”

(पृ. १३१ समिति)

અર્થાત્ ‘ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત બે ભાષાઓ છે. ’

આ ઉદ્દેશ ગીતની ભાષાના પ્રસંગમા છે. આ ઉપરથી દટલુ તો જરૂર તારવી શકાય કે, અનુયોગદ્વારના સંમયમા અર્ધમાગધીને પ્રાકૃતથી જુદી જ ગણવામા આવતી હોત તો સૂત્રકાર પ્રાકૃતની સાથે જ પોતાની પ્રિય અને દેવભાષા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલી અર્ધમાગધીને પણ સૂચવવી મૂલે સ્વરા ?

આ પ્રમાણે એક નહિ પણ અનેક જૈનાચાર્યોં વર્તમાન આગમોની ભાષાને સ્પષ્ટ શબ્દમા પ્રાકૃત કહેલી છે માટે અમે પણ અહીં એ જ મતને સ્વીકારેલો છે, અને તેથી જ પ્રસ્તુત વ્યાકરણમા પણ જૈન આગમોના કેટલાક વિશિષ્ટ રૂપોને પ્રાકૃતના વ્યાકરણ સાથે જ નોંધેલા છે.

આ તો જૈનાચાર્યોંનો જ દષ્ટિએ આગમોમા આવેલી ભાષાના સંબંધમા ચર્ચા થઈ, તદુપરાંત ળીની ત્રણ દષ્ટિએ પણ અર્ધમાગધી ભાષાની ચર્ચા થઈ શકે છે. તેમા—

પહેલી દષ્ટિ ભરતના નાટ્યશાસ્ત્રની,
ળીની દષ્ટિ પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણોની
અને ત્રીજી દષ્ટિ અશોકની ધર્મલિપિઓની.

ભરતના નાટ્યશાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે,
“ ચેટાના રાજપુત્રાણા શ્રેષ્ઠિના ચાર્ધમાગધી ”

ભરતના ૦ અધ્યાય ૧૭ શ્લો ૦ ૧૦

નાટકોમા પાત્ર તરીકે આવતા ચેટો, રાજપુત્રો અને શેઠિયાઓ અર્ધમાગધી ભાષા બોલે છે. ભરતના આ ઉદ્દેશથી આપણે નાટકોના તે તે પાત્રોની ભાષાદ્વારા અર્ધમાગધીના સ્વરૂપને કઢી શકીશું.

નાટકોની ભાષાના નમૂના—

(भासनं प्रतिज्ञायौगंधरायण)

- भट.—को काळो अह भट्टिदारिभाए वासवदत्ताए उदए कीळिट्टु-
 कामाए भट्टवदीपरिचारअं गत्तसेवअ ण पेक्खामि । भाव पुष्फ-
 दंतअ गत्तसेवअं ण पेक्खामि । किं मणासि एसो गत्तसेवओ
 वण्डिळसुडिगिणीए गेहं पविसिअ सुर पिबदि ति । पृ० १०२
- भट —सत्वं दाव चिट्टट्टु राअउळे मद्दीठिअं ण णिक्कामिअ कुदो
 अअं आहिण्डदि ति । पृ० १०६
- भट —कि णु सु एवं + होट्टु, इमं वुत्तंत अमच्चस्त णिवेदेमि ।
 पृ० १०६

(भासनं चारुदत्त)

चेट —अम्मो अर्यमेत्तेओ ।

चेट —अम्मो भट्टिदारओ । पृ० ६७

चेट —सुहीदेषु पादेसु भूमीए पळोहिदच्च । पृ० ६८

(भासनं स्वप्नवासवदत्त)

भट्टी—उत्सरह उत्सरहं अग्या उत्सरह । पृ० ८

चेटी—एट्टु एट्टु भट्टिदारआ इद अत्तमपद पविसिट्टु । पृ० १५

चेटी—अत्थि राओ पज्जेदो णाम उज्जङ्गीए सो दारअत्त कारणादो
 दूदसपाद करेदि पृ० १७

(शूद्रकनु मृच्छकटिक)

चेट —अज्जुण चिश्ट, चिश्ट ।

उत्ताशिता गच्छशि अतिका मे

शंपुण्णपुच्छा विअ गिम्हमोरी ।

ओवगदी शामिअ भट्टवे मे ।

वणे गढे कुवुरुरशावके व्व ॥ पृ० २७

चेटः—सामेहि अ लाभवद्धं तो स्वाहिशी मच्छर्मशकं ।

एदेहिं मच्छमशमेहिं शुणआ मढअं ण शेवंदि ॥ ५० ३१

आ बधी भाया चेटीनी छे.

राजपुत्रनी भाया आ प्रमाणे छे:

(काळीदासनं शाकुंतल)

वाल.—जिभ जिभ दंदाणि ते गणइस्स ५० २९५

वाल.—बळिअ भीद म्हि ५० २९६

वाल.—इमिणा एव दाव कीळिम्मं ५० २९८

हवे शेठियाओनी भायानो नमुनो—

(शूद्रकनुं मृच्छकटिक)

चन्दनदास.—नेटु अज्जो

चन्दनदास.—किं ण जाणादि अज्जो जह अणुचिदो उवआरो
परिहवादो वि महंतं दुःख उप्पादेदि । ता इह य्येक
उचिदाए भूमीए उवविसामि ।

चन्दनदास—अह इ अज्जस्स प्पसाएण अग्गण्डिंदा वणिज्जा । ५० १४

चन्दनदासः—आणवेटु अज्जो किं केत्तिअं इमादो नणादो इच्छी-
आदि ति ।

चन्दनदास.—अज्ज अलिअं एदं वेणवि अणज्जेण अज्जस्स
णिवेदिदं । ५० १५

चन्दनदास —फलेण संवाटिदं सोहदि दे विकत्थिदं । ५० १७

नाट्यशास्त्रकार भरतना उल्लेख प्रमाणे चेट, राजपुत्र अने शेठनी
भायाने अर्धमागधी कहैवामा आवे छे. एना नमुना उपर आपवामा
जाच्या छे उपरना नमुनाती साफा साफे आपणे अगमोनी भायाने
सरस्वातीए तो केवळ सामळवा मात्रयी ज शुं नथी जणातु वे,

ए नाटकोना पात्रोनी भाषामा अने आगमोनी भाषामा केटलो बधो तफावत छे ?

हवे आपणे जोईए के, प्राकृत व्याकरणोनी दृष्टिए आगमोनी भाषाने अर्धमागधीनुं नाम आपी शक्य के केम ?

प्राकृत व्याकरणो तो घणा छे, ए बधाना नामो पण हवे पर्छी आपवानां छे बधा प्राकृत व्याकरणोमा वररुषिनो प्राकृतप्रकाश बधारे प्राचीन छे. एमा 'मागधी' नी प्रकृति तरीके शौरसेनीने कही छे अने शौरसेनी करता जे विशेषता छे ते आ प्रमाणे बतावी छे —

- १ मागधीमा 'प' अने 'स' ने बदले 'श' बोलवो.
- २ " 'ज' ने बदले प्राय 'य' बोलवो
- ३ " चवर्गना कोइ अक्षरनो लोप न करता जेम् होय-
तेम ज बोलवु
- ४ " 'र्य' अने 'द्य' नो 'य्य' बोलवो.
- ५ " 'क्ष' ने बदले 'स्व' बोलवो
- ६ " अकारांत शब्दना प्रथमाना एक वचनमा 'इ' अने 'ए' प्रत्यय वापरवो.
- ७ " मागधीमा अकारान्त भूतकृदतना प्रथमाना एक वचनमा उपरना बे प्रत्ययो उपरांत 'उ' प्रत्यय पण वापरवो
- ८ " पछीना एकवचनमा 'ह' प्रत्यय वापरवो.
- ९ " सवोधनना एकवचनमा अन्त्य 'अ' नो 'आ' करवो
- १० " 'स्या' ने बदले प्राकृतमा वपराता 'चिष्ट' नः स्थानमा 'चिष्ठ' धातु वापरवो

- ૨૧   "   ' વૃત ' ને બદલે ' કડ ' ' મૃત ' ને બદલે ' મઢ ' અને ' ગત ' ને બદલે ' ગઢ ' રૂપો વાપરવા.
- ૨૨   "   સંબધક ભૂતકૃદંતને સૂચવવા ' ત્વા ' પ્રત્યયને બદલે ' દાણિ ' પ્રત્યય વાપરવો.
- ૨૩   "   ' હૃદય ' ને બદલે ' હૃદક, ' ' અહ ' ને બદલે ' હકે ' ' હો ' ' અહકે ' અને ' શૃગાલ ' ને બદલે ' શિઆલ ' તથા ' શિઆલક ' શબ્દો વાપરવાં.

વરુચિએ વતાવેલું માગધીનું સ્વરૂપ ઉપર પ્રમાણે છે, આ સિવાય શૌરસેનાના જે નિયમો વરુચિએ આપેલા છે તેમાના નિરપવાદ નિયમો માગધીમા પણ ઉમેરી લેવાના છે આગમોની^૧ માપાને જોતા તેમા ફક્ત વરુચિએ વતાવેલી ૬ ટી વિશેષતાનો ય અમુક અશ (' એ ' ની વપરાશ) જોવામા આવે છે, તો માગધીના એક જ અશની વપરાશને લીધે આગમોની માપા અર્ધમાગધી કહેવાય કે નહિ ? એ સાક્ષરો જ વિચારી લે.

' વર્તમાન આગમોની માપામા માગધીમાપાનું સ્વરૂપ કેટલે અંશે દેખાય છે ? ' એ પ્રશ્નની પરીક્ષા કરતા આપણે માસ વગેરેના નાટકો જોયા, પ્રાચીન વૈયાકરણ વરુચિને તપાસ્યો. હવે અશોકની ધર્મ લિપિઓની માપાને પણ આપણે જોઈ જઈએ એ લિપિઓની માપાને ' કઈ માપા કહેઈં ? ' એ પ્રશ્ન હમી વિવાદગ્રસ્ત છે તો પણ એને ' પ્રાચીનમાગધી ' કહેવામા વાડ દોષ જનાતો નથી—બૌદ્ધોના ત્રિપિ-

૧ માગધીને લગતું સ્વરૂપ અને ઉદાહરણો માટે જુઓ પ્રાકૃત-પ્રકાશ પૃ. ૧૨૮ થી ૧૩૨ તથા ૧૩૨ થી ૧૩૭ અથવા ૧૧ મો પરિચ્છેદ અને વારમો પરિચ્છેદ.

૨ આગમોની માપાના ઉદાહરણો માટે જુઓ " જૈન આગમ સાહિત્યની મૂળ ભાષા કઈ ' એ લેખ (જૈન સાહિત્યસંશોધક પુ. ૧ અ. ૧ પૃ. ૩૧ થી ૩૭)

ટકનો માપા એ લિપિઓની સાથે સરસામળીમા આવી શકે પૂરી છે. ત્રિપિટકમા પણ 'માગધી' માપાનો ઉપયોગ થયાનું નીચેની ગાથા જણાવે છે'.

અશોકની ધર્મલિપિઓમા વપરાયેલી માપાનુ વધારણ તપાસતા આ નીચે જણાવેલા મુખ્ય નિયમો ઉપની શકે છે:

૧ અદ્વિર્ભાવ (વર્ણનું નહિ બેવડાવું)

‘ સંયુક્ત અક્ષર અનાદિમા હોય અને સંયુક્ત અક્ષરમાનો એક અક્ષર છોપાય ત્યારે જે શેષ અક્ષર હોય છે તે બેવડાય છે અથવા સંયુક્ત અક્ષરની પહેલાનો હ્રસ્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે ’

પ્રાકૃત માપાઓનો આ એક સાધારણ નિયમ છે. અશોકની ધર્મલિપિઓની માપામા એ નિયમ કશિત્ જ સચવાયેલો જોવાય છે પણ જૈન આગમોની માપામા પ્રાકૃતના નિયમ પ્રમાણે એ નિયમ બરાબર સચવાયેલો છે.

લિપિઓની માપામા વપરાયેલા એવા દ્વિર્ભાવ વિનાના અને દીર્ઘસ્વર વિનાના રૂપો આ પ્રમાણે છે

લિપિઓની માપા	આગમમાપા	સંસ્કૃતરૂપ
અપ	અપ્પ	અલ્પ
‘ કપ	કપ્પ	* કલ્પ

૧ “ સા માગધી મૂઝમાણા નરા યાયાઽઽદિકપ્પિકા ।

બ્રહ્મુના વસ્તુતાલાપા સંવુદ્ધા ધાપિ માસરે ” ॥

૨ આમા અશોકની ધર્મલિપિમાથી જે રૂપો આપ્યા છે તે ઉદાહરણ રૂપે છે, અને મઝતા બીજા અનેક રૂપો છે. પણ વધા બધી વિસ્તાર મગથા આપ્યા નથી. બીજી એ એક વાત લક્ષ્યમા રાક્ષસાની જરૂર છે કે, અશોકના પ્રાચીન પાઠ મેદ પણ કેટલેક ઠેકાણે છે, જો કે મેં બને ત્યાં સુધી સર્વ સાધારણ રૂપો લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

युत	जुत	युक्त
निखम	निक्खम	निष्कम
कलाण	कलाण	कल्याण

२ 'र' नो वैकल्पिक 'ल'

अशोकनी लिपिओमां 'र' ना स्थाने सर्वत्र 'ल' नो प्रयोग वैकल्पिक रीते थएलो देखायछे त्यारे जैन आगमोमां प्राकृत भाषाना घोरणनी पेठे 'र' नो ज प्रयोग कायम रहेलो छे:

लि०	आ०	सं०
आदिकले	आइकरे	आदिकरः
आदिकरे	आइगरे	
परिसा	परिसा	पर्यत्
पलिसा		
चरणं	चरणं	चरणम्
चलनं		
हिलंन	हिरण्ण	हिरण्य
हिरण		
मरण	मरणं	मरणम्
मलने		

३ अनादि—असंयुक्त व्यंजननो लोप

अशोकनी धर्मलिपिओमां अनादि—असंयुक्त क, ग, च, ज, त, द, प, ब, म अने व लोपाता नधी त्यारे आगमोनी भाषामां प्राकृत भाषानी पेठे ए मधा अक्षरो लोपाएला छे:

लि०	आ०	सं०
सुगतं	सुगतं	सुकृतम्
मिगे	मिग्	मृगः

उचावुचउंदो	उचावयच्छंदो	उचावचच्छन्दः
समाजसि	समायम्भि	समाजे
एते	एए	एते
विवादे	विवाओ	विवादः
पापुनाति	पाउणइ	प्राप्नोति
		वगेरे

४ श, स, प नो उपयोग

अशोकनी धर्मलिपिओमां श, प, अने स नो उपयोग थएलो छे त्यारे आगमनी भाषामा प्राकृत भाषानी पेटे मात्र एक 'स' नो ज उपयोग थएलो छे:

लि०	आ०	सं०
पशु	पसु	पशु
पसु		
शत	सय	शत
सत		
दोस	दोस	दोष
दोष		
ओपदिनि	ओसहाणि	औपधानि
ओसघानि		
सार	सार	सार
शाल		
पंचसु	पंचसु	पञ्चसु
पंचपु		

५ विजातीय संयुक्त व्यंजननी वपराश

अशोकनी घर्मलिपिओमां विजातीय संयुक्त व्यंजननी वै-
कालिक वपराश घणी छे त्यारे जैनं आगमोनी भाषामां प्राकृत
भाषाना नंधारण प्रमाणे ए वपराश ज नथी.

लि०	आ०	सं०
प्राण	पाण	प्राण
पान		
दिव्यानि	दिवाइं	दिव्यानि
दिव्यानि		
सेठे	सेठे	श्रेष्ठः
सेस्टे		
अस्ति	अत्थि	अस्ति
अत्थि		
सहस्रानि	सहस्साइं	सहस्राणि
सहस्रानि		
पुत्र	पुत्त	पुत्र
पुत		
मित	मित्ठ	मित्र
मित्र		
नास्ति	नत्थि	नास्ति
नत्थि		
समण	समण	श्रमण वगेरे
श्रमण		

६ 'ख' 'थ' 'घ' 'भ' नो ह

अशोकनी घर्मलिपिओमां 'ख' 'थ' 'घ' अने 'भ' कायम

रहे छे त्यारे जैन आगमोनी भापामा प्राकृत भाषा प्रमाणे ए चारेने स्थाने 'ह' थएलो छे:

लि०	आ०	सं०
लिखित	लिहिअ	लिखित
सुख	सुह	सुख
यथा	जहा	यथा
तथा	तहा	तथा
बहुविध	बहुविह	बहुविध
वध	वह	वध
साधु	साहु	साधु
आलभितु	आलहिउ	आलभताम् वगेरे

७ 'न' नो 'ण'

अशोकनी धर्मलिपिओमा 'न' नो 'ण' नधी थएलो त्यारे जैन आगमोनी भापामा प्राकृतना नियम प्रमाणे 'न' नो 'ण' थएलो छे:

लि०	आ०	सं०
देवानं	देवाणं	देवानाम्
पियेन	पियेण	प्रियेण
अनुदिवसं	अणुदिवसं	अनुदिवसं
बहूनि	बहूणि	बहूनि
दानं	दाणं	दानम्
महानससि	महाणसंसि	महानसे

८ 'ण' नो न

अशोकनी धर्मलिपिओमा 'ण' ने म्याने 'न' पण वपराएलो
 ते त्यारे आगमोनी भाषामा तेम नयी जणातु

लि०	आ०	स०
गननासि	गणने	गणने
गणनसि		

९ 'त' नो ट

अशोकनी धर्मलिपिओमा एकला 'त' नो के सयुक्त 'त'
 नो 'ट' थएलो छे त्यारे जैन आगमोनी भाषामा ए स्पष्टे प्राकृतनी
 प्राक्रिया प्रमाणे एकला 'त' नो 'ड' थएलो छे अने सयुक्त 'त'
 नो 'त्त' थएलो छे

लि०	आ०	स०
पटिवेदना	पडिविअणा	प्रतिवेदना
पटिपाति	पडिवात्ति	प्रतिपत्ति
कट	कड, कय	कृत
मट	मड, मय	मृत
कटव	कायव	कर्तव्य
कटविय		
किति	किति	कीर्ति
किटी		कीरे

१० 'प' नो व

अशोकनी धर्मलिपिओमा 'प' नो 'व' नयी थएलो पण
 जैन आगमोनी भाषामा प्राकृतनी पेठे 'प' नो 'व' थएलो छे

लि०	आ०	स०
लिपि	लिवि	लिपि
कूपा	कूवा	कूपा
पाप	पाव	पापम्

प्रैरक प्रक्रिया } आप
ना प्रत्ययो } आपे

आव
आवे

सामीपं

सामीव

समीपम्
वगेरे

११ 'द्य' नो य

अशोकनी धर्मलिपिओमा 'द्य' नो 'य' धएलो छे त्यारे
जैन आगमोनी भाषामा प्राकृतनी पद्धति प्रमाणे 'द्य' नो 'ज्ज'
करवामा आवेलो छे

लि०

आ०

स०

उयान

उज्जाण

उद्यान

उयाम

उज्जम

उद्यम

१२ 'ज' नो उपयोग

अशोकनी धर्मलिपिओमा 'न्य', 'ण्य' अने 'ज्ञ' ने स्थाने
'ज' नो पण उपयोग धएलो छे त्यारे जैन आगमोनी भाषामा ए
त्रणेने स्थाने प्राकृतनी प्रमाणे 'ज्ञ', 'ण' के 'ण्य' नो ज
व्यवहार थएलो छे

सि०

आ०

सं०

ह्वति

हणति, हन्नति

घ्नन्ति

भजति

} मज्जइ

मन्यते

मनति

अज

} अण्ण, अन्न

अन्य

अन

हिरज

हिरण्ण

हिरण्य

पुज

} पुन्न, पुण्ण

पुण्य

पुन

जाति	}	नाइ	ज्ञाति
नाति			
रनो		रणो	राज्ञः वगेरे

१३ ति अने तु

अशोकनी घर्मलिपिओना क्रियापदोमा 'ति' अने 'तु' प्रत्ययो वपराएला छे त्यारे आगमोनी भापामा प्राकृतनी शैली प्रमा 'इ' अने 'उ' प्रत्ययो वपराएला छे

लि०		आ०	सं०
भोतु	}	होउ	भवतु
होतु			
होति	}	होइ	भवति
भाति			
कलेति		करेइ	करोति वगेरे

१४ त्य नो च

अशोकनी घर्मलिपिओमा 'त्य' नो 'च' वैकल्पिक रीते वपराएलो छे त्यारे आगमोनी भापामा प्राकृतना धोरण प्रमाणे 'त्य' नो 'च' न करवामा आवेलो छे:

लि०		आ०	सं०
सातिय-		सच	सत्य
सतिय-			
आचायिन्	}	अच्चइअ	आत्यायिक
अतियायिक			
निच		निघ	नित्य

ચજ	}	ચય	ત્યજ
તિજ			

વગેરે

૧૫ નામને લગતા પ્રત્યયો

પ્રયમાના	લિ૦	આ૦
----------	-----	----

૯૪વચનનો		
---------	--	--

પ્રત્યય—	૯	૯
----------	---	---

	ઓ	ઓ
--	---	---

ચતુર્થાના ૯૪વચનનો		
-------------------	--	--

પ્રત્યય—	ય	
----------	---	--

	યે	૯
--	----	---

હ્રીલિંગી નામને લગતા		
----------------------	--	--

તૃતીયાથી સપ્તમી સુધીના		
------------------------	--	--

પ્રત્યયો—	ય	
-----------	---	--

	યા	
--	----	--

	યે	૯
--	----	---

૧૬ 'રાજન્' ના રૂપો

અશોકની ધર્મલિપિઓમા 'રાજન્' શબ્દના જે જાતના રૂપો મળે છે તેમાનુ ૯૪ રૂપ પણ આગમોની માપ મા મળતુ નથી. જે મળે છે તે બરા પ્રાકૃતના ધોરણે સધાણ છે

લિ૦	આ૦	સં૦
રાજા	રાયા	રાજા
રાજાનો	રાયાણો	રાજાન:
રાજાનો		

જ્ઞાનિના	}	રજ્ઞા	રાજા
રાજા		.	
જ્ઞાનિને	}	રજ્ઞો	રાજે
જાનાને			
રજો	}	રજ્ઞો	રાજ
રાજો			

આ ઉપરાત—

ए धर्मलिपिओमा अनादि 'ट' नो 'ट' ज रहेलो छे (धर्मिते) त्यारे जैन आगमोनी भाषामा प्राकृत प्रमाणे 'ट' ने बदले 'ड' थएले छे (घडिए)

ए धर्मलिपिओमा 'अह' ने बदले 'हक' रूप पण वपरा एलु छे त्यारे आगमोनी भाषामा क्याय ए रूपनो उपयोग न नवी थएले

आ रीते अशोकनी धर्मलिपिओनी प्राचीन मागधीनु स्वरूप पण वर्तमान आगमोनी भाषामा एने अर्धमागधी बहेवराववा पूरतु य घटी शकतु नवी, ए हककित उपर जणावेला उदाहरणोंगी ज जाणी शकाय एम छे

ए आगमोनी छेही सवलना थया पहेला, एमा जेवी भाषा अत्यारे छे तेवी नहि होग ए हककित तो आगमोमा रहेला केटराव नूनू रूपो उपरधी ज जाणी शकाय एवी छे.

आगमोनी रचनासमयनी माषाना अने देवर्धिगणिनी सवलना समयनी भाषाना अंतरने समजवा माटे गूजराती भाषानु नीचेनु उदाहरण वत छे

સં. ૧૭૩૯ ની ભાષા

“ સમવસરણનું દુઝું રે મડાણ,
માણિક હેમ રજત સુપ્રમાણ ।
સિંહાસની ચર્ટા જિનવીર,
દિઈ દેશના અરથ ગમીર ॥
વિદ્યુનમાલી સુર તિહા આવઈ,
જિન વાદી આનદ બહુ પાવઈ ।
ચરમ કેવલી કુળ પ્રમુ થાસ્યઈ,
શ્રેણિક પૂછઈ મન ડહાસઈ ॥
પ્રમુ કહઈ સુણિ શ્રેણિક નૃપચદ,
બ્રહ્મલોક સામાનિક ઇદ ।
ચડદેવીયુત વિદ્યુનમાલી,
સાતમેઈ દિનિ ઇ ચવી શુભશાલી ॥
ઋપમદત્તસુત તુજ પુર ઠામઈ,
ચરમ કેવલી જબૂ નામઈ ।
હોસ્યઈ તે સુણિ દેવ અનાઢી,
હરપઈ પરચઈ નિજ કુલ આઢી ॥”

(યશોવિજયનીં રચેલી અને
તેમની હસ્તલિખિત પ્રતિમાથી
ઉતારેલી)

સં. ૧૯૪૪ ની ભાષા

સમવસરણનો દુઝો રે મડાણ,
માણિક હેમ રજત સુપ્રમાણ ।
સિંહાસન ચેઠા જિન વીર,
દીઈ દેશના અર્થ ગમીર ॥
વિદ્યુનમાલી સુર તીહા આવે,
જિન વંદી આનદ બહુ પાવે ।
ચરમકેવલી કુળ પ્રુમ થાશે,
શ્રેણિક પૂછે મન ડહાસે ॥
પ્રુમ કહે સુણ શ્રેણિક નૃપચદ,
બ્રહ્મલોક સામાનિક ઇદ ।
ચડદેવીયુત વિદ્યુનમાલી,
સાતમે દિને ઇ ચવી શુભશાલી ॥
ઋપમદત્તસુત તુજ પુર ઠામે,
ચરમ કેવલી જબૂ નામે ।
હોસ્યે તે સુણી દેવ અનાઢી,
હરચે પરચી નિજ કુલ આઢી ॥”

(યશોવિજયનીં રચેલી અને
જબુમ્વામિના રાસની ચોપડી
માથી ઉતારેલી)

ઉપર આપેલી કવિતા એક જ કર્તાનો છે, છતાં એમાં કાઠખેદને લઈને કેવો ફેરફાર થયેલો છે, એ, જાહા અસરોમાં મૂકેલાં રૂપો ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

જો કે ૨૦ માં સૈકાની અસરથી રૂપાંતર પામેલી એ કવિતામાં ૧૮ માં સૈકાની કવિની ભાષાના કેટલાય રૂપો જઙ્ઘાઈ રહ્યા છે તો પણ રૂપાંતર પામેલી એ કવિતાની ભાષાને કાઠ ૧૮ માં સૈકાની નહિ કહેવાય તેમ ૧૮ માં સૈકાની ભાષાથી મિશ્રિત પણ નહિ કહેવાય તે જ રીતે શ્રી વીરના ૧૦૦૦ માં સૈકામાં રૂપાંતરને પામેલા એ આગમોમાં મગધાન મહાવીરના સમયે રચાયાલા આગમોની ભાષાનાં કેટલાય રૂપો જઙ્ઘાઈ રહ્યાં હોય તો પણ એ વીરના ૧૦૧૦ માં સૈકામાં રૂપાંતરને પામેલા આગમોની ભાષાને કાઠ વીરના સમયની ભાષા નહિ કહેવાય તેમ વીરના સમયની ભાષાથી મિશ્રિત પણ નહિ કહેવાય. તાત્પર્ય એ છે કે, માત્ર વગેરે પ્રાચીન કવિઓની, વરુદિની અને હેમ્દ અશોકની ધર્મલિપિઓની માગધી ભાષાનું યોરું ઘરું પણ સ્વરૂપ વર્તમાન આગમોમાં રહેલું હોય તેમ જણાવું નથી તો પડી આગમોની ભાષાને ‘ અર્ધમાગધી ’ નામ કહી રીતે અપાય ?

અત્યાર સુધી તો આપણે ‘ અર્ધમાગધી ’ ના સંબંધમાં પુરાતન ગ્રંથ, લેખ અને વ્યાકરણને આધારે વિચાર કર્યો, પણ હવે એ સંબંધમાં આધુનિક ગ્રંથકારોનો અભિપ્રાય પણ જોઈ લઈએ.

પ્રોફ. માર્કેડેય અને ક્રમદીશ્વર સિવાય ચીના કોઈ અર્વાચીન વૈયાકરણે અર્ધમાગધીના સ્વરૂપને લગતો કાઠ ઉલ્લેખ કર્યો જણાતો નથી.

માર્કેડેય કહે છે કે:—

“ શૌરસેન્યા અદૂરત્વાદ્ ઇયમેવાર્ધમાગધી ॥

પ્રાકૃતસર્વસ્વ પૃ૦ ૧૦૩

આમ લક્ષીને એ જ ગ્રંથકાર અર્ધમાગધીના ઉદાહરણ તરીકે આ વાક્ય આપે છે—

“ અટ્ત્વ વિ ણો શામિણીઁ હિલિમ્વાદેવીઁ પુસ્તવદ્વક્ષઅશોઁ
ણ ઉવશમદિ ” (વેળીસંહાર તૃતીય અંક)

અને સાથે—

“ રાક્ષસી—શ્રેષ્ઠિ—ચેટાઽનુકમ્યાદિરર્ધમાગધી ”

એ ભરતનુ વાક્ય પણ ટાકી ધતાવે છે.

ક્રમદીશ્વર પોતાના સક્ષિપ્તસારપ્રાકૃતપાદમા જણાવે છે કે.

“ મહારાષ્ટ્રીમિશ્રાઽર્ધમાગધી ” ૬-૯૮

આ સ્લેષ્ઠવની વ્યાખ્યા કરતા આચાર્ય વિષ્ણુશેત્તર ધ્રુવચાર્ય
આ પ્રમાણે જણાવે છે—

“ અર્ધમાગધી શબ્દ ટિ દ્વારાર્દ જાનિતે પારા યાર્દિતે છે એ,
એ માપાર શબ્દપ્રભૃતિર અર્ધ અંશ ઠીક માગધી અર્થાત્ પ્રાકૃતમાગધી ।
તથે તાહાર અરર અપર અર્ધ અંશ કિ ? ક્રમદીશ્વર બલિયાઞ્જેન તાહા
મહારાષ્ટ્રી—પ્રાકૃતમાગધી મહારાષ્ટ્રી સહિત મિશ્રિત હર્દયા અર્ધમાગધી
નામ ધારણ કરે ।

તાહાર ઉદાહરણ—

લમશવશનમિલશુલશિલવિઅલિદ્મંદાલલામિદંહિનુમે ।

વોલમિને પક્વાલદુ મમ શયલમવજ્જનંવાલં ॥ ”

પાલિપ્રકાશની પ્રસ્તાવના પૃ૦ ૧૬-૧૭

ઉપર્યુક્ત બંને વેયાકરણોઁ જણાવેલું અર્ધમાગધીનું સ્વરૂપ
આગમોની માપામા ઘટી શકે મ્હઃ ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ ૬ વિષુ-
શેત્તરનાં જણાવેલી ઉપર્યુક્ત ગાથા જ આપી રહી છે.

आ उपरथी वाचरो जाणी शक्या हशे के, वैयाकरणोए अर्धमागधीनु जे लक्षण नकी कर्युं छे ते आगमोनी भाषामा घटे छे के नहि ?

मार्कण्डेय बगेरेए नकी करेलु अर्धमागधीनु स्वरूप आ पुस्तकमा शौरसेनीमा अने मागधीमा आवी जाय छे, एथी पण अही अर्ध मागधीने माटे जुटु प्रकरण राखवामा नथी आव्य

प्राकृतना केटलाक व्याकरणोना
अने तेनी वृत्तिओना नामो

नाम	कर्ता	सवाद
१ प्राकृतप्रकाश	वररुचि	प्रसिद्ध छे
२ प्राकृतलक्षण	चड	"
३ प्राकृतव्याकरण	हेमचद्र	"
४ प्राकृतसजीवनी	वसंतराज	आनो उल्लेख मार्कण्डेयना 'प्राकृत सर्वस्व'मा छे पृ० १ श्लो० ३.
५ प्राकृतकामधेनु	लवेन्धर	
६ प्राकृतयाकरण	समतमद्र	
७ " वृत्ति	त्रिविक्रमदेव	
८ प्राकृत प्रक्रियावृत्ति (दुष्टिका)	उदयसीमान्य	प्रसिद्ध छे
९ प्राकृतप्रबोध	नरचद्र	
१० प्राकृतचल्पतरु	रामतर्कवागीश	

११ प्राकृतचंद्रिका	कृष्णपंडित (शेषकृष्ण)	
१२ "	वामनाचार्य	
१३ प्राकृतमनोरमा	मामह	आनो उल्लेख मार्क- डेयना 'प्राकृत सर्वस्व'मां छे पृ० १ श्लो० ३. प्रासिद्ध छे
१४ प्राकृरूपपावतार	सिंहराज	
१५ प्राकृतदीपिका	चंडीवरशर्मा	
१६ प्राकृतमंजरी	कात्यायन	प्रासिद्ध छे
१७ प्राकृतसर्वस्व	मार्कडेय	"
१८ प्राकृतानंद	रघुनाथशर्मा	
१९ प्राकृतप्रदीपिका	नरसिंह	
२० प्राकृतमणिदीपिका	चित्रबोम्मभूपाल	'पड्भाषाचंद्रिका'नी प्रस्तावना पृ० १७ टि० पृ० १८ टि०
२१ प्राकृतमणिदीप	अप्पयज्वन्	"
२२ पड्भाषामंजरी		
२३ पड्भाषावार्तिक		
२४ पड्भाषाचंद्रिका	लक्ष्मीधर	प्रासिद्ध छे
२५ पड्भाषाचंद्रिका	मामकवि	
२६ पड्भाषासुबंतादर्श		
२७ पड्भाषारूपमालिका	दुर्गणाचार्य	पड्भाषाचंद्रिका पृ० २२-२-२-९ सूत्रनी वृत्ति.

- ૨૮ સંક્ષિપ્તસારપ્રાકૃતપાઠ કમદીશ્વર આ૦ વિદ્યુશેત્તરનીની
પાલિપ્રવાશની પ્રસ્તા-
વના પૃ૦ ૧૬ ટિ૦
- ૨૯ પ્રાકૃતવ્યાકરણ શુભચંદ્ર જોષી છે

આ ઉપરાંત શાકલ્ય, ભરત, કૌહલ (માર્કેન્ડેયનુ પ્રાકૃત સર્વસ્વ પૃ૦ ૧ શ્લો૦ ૩) મોજ અને પુષ્પવનનાથ (પદ્મપાપાચંદ્રિકાની પ્રસ્તાવના પૃ૦ ૧૭ ટિ૦) આ પઢિતોદ પળ પ્રાકૃત વ્યાકરણો લખેલા છે.

જે વ્યાકરણોના નામ અહીં આપ્યા છે એમાના ફક્ત ૬ કે ૭ જોવામા આવ્યા છે. નામો તો વધા 'વંગીય વિશ્વકોશ' અને 'કેટ લોગસ્ કેટલોગોરમ'માથી લઈને મૂકેલા છે.

આ પુસ્તકમા પાલિપ્રવાશનો ઉપયોગ વહુ કરવામા આવ્યો છે તેથી એના કર્તા આચાર્ય વિદ્યુશેત્તરની તરફ મારી પૂરી કૃતજ્ઞતા છે. એ સિવાય જે સજ્જનોદ મને વહુ મૂલ્ય સૂચનો કર્યા છે તેઓ વધા તરફ પણ હું પૂર્ણ કૃતજ્ઞ છું.

આ પુસ્તકમા ધ્યાન કરીને પ્રાકૃતભાષા સબધે જ સવિશેષ લખવામા આવ્યું છે અને ચીની ચીની ભાષાઓને લગતા માત્ર વિશેષ નિયમો જ દર્શાવ્યા છે, ઉદાહરણો દર્શાવ્યા છે ત્વરા પણ તે પ્રાકૃત જેટલા નહિ. અપભ્રંશને સમજવા માટે સવિશેષ શબ્દો અને ઉદાહરણો જરૂર મૂકવા જોઈએ પણ મ્યાનામાવને લીધે અહીં તેમ નથી બની શક્યું.

પ્રાકૃત ભાષાના પ્રથમ અભ્યાસીએ પ્રથમ પ્રાકૃત ભાષાના જ નિયમો તરફ વિશેષ લક્ષ્ય રાખવું અને પછી ચીની ધાત્તન લખતે ચીની ચીની ભાષાઓને સાથે લેવી.

आभार

बनारसमा अभ्यास करती वखते प्राकृतना प्राथमिक अभ्यास माटे 'प्राकृतमार्गोपदेशिरा' नामे एक पुस्तक मे आजधी १६ वर्ष पूर्वे लल्यु हतु ते पुस्तक करता वधारे विगतवाळु अने विस्तृत व्याकरण लखवा माटे मुचइनी जैनश्वेतावर कॉन्करन्स ऑफीसे मने प्रेरणा करी, तेथी स० १९७७-७८ मा मे कॉन्करन्स ऑफीस माटे आचार्य हेमचंद्रना ज क्रम प्रमाणे मूळ आ व्याकरण तैयार कर्यु हतु पाळ्ळ्यी ए पुस्तक रा० रा० केशवलाल धेमचद मोदी तरफधी पुरातत्त्वमदिरने छापवा माटे आपवमा आळ्यु मदिरे एने छपाववानो निर्णय क्यो अने 'आखु पुस्तक हु फरी एकवार जोइ जाउ अने साथे साथे तुलनात्मक पद्धतिनो पण एमा उपयोग करु' एवी सूचना मने मदिरना मत्री भाइ श्रीरसिकलाल परीख तरफधी करवामा आवी, जे मने एक रीते विशेष उपयोगी लागी अने तेना परिणामे पूर्वे लखेलु आखु पुस्तक फरी तपासी तेमा आवश्यक सुधारा वधारा करी हालना रूपमा ए प्रकृत करवामा आवे छे. ए माटे ए वधा प्रेरकोने साभार धन्यवाद घटे छे

बेचरदास जीवराज दोशी

विषयानुक्रम

प्रकरण १ लुं पृ० १-३

वर्णपरिचय ॥

प्रकरण २ जुं पृ० ४-९

सामान्य स्वरविकार

नियमांक	उद्देश्य	विधेय	पृष्ठ
१	दीर्घस्वर =	ह्रस्वस्वर	४
	दीर्घम्बर =	ह्रस्वस्वर (पालि) टि० १+	४
२	ह्रस्वस्वर =	दीर्घस्वर	४
	ह्रस्वस्वर =	दीर्घस्वर (पालि) टि० २	४
३	आ =	अ	५
४	इ =	ए	५
	इ =	ए (पालि) टि० १	५
५	उ =	ऊ	६
६	उ =	ओ	६
	उ =	ओ (पालि) टि० २	६
७	ऋ =	अ	६
	ऋ =	अ (पालि) टि० ३	६
८	ऋ =	उ	७
९	ऋ =	रि	७
	ऋ =	रि (पालि) टि० १	७

१०	ल	=	इलि	७
११	ऐ	=	ए	७
	ऐ	=	ए (पालि) टि० २	७
१२	औ	=	ओ	७
	औ	=	ओ (पालि) टि० ३	७
	अ	=	इ (अपभ्रंश)	<
	अ	=	ई "	<
	अ	=	उ "	<
	उ	=	अ "	<
	उ	=	आ "	<
	ऋ	=	अ "	<
	ऋ	=	आ "	<
	ऋ	=	इ "	<
	ऋ	=	उ "	<
	ऋ	=	ऋ "	<
	ल	=	इ "	
	ल	=	इलि "	
	ए	=	इ "	
	ए	=	ई "	
	औ	=	अउ "	
	औ	=	ओ "	

दफ	= फ (१) टि० ४	१४	
द	= म (१) टि० ५	१४	
स	= त (१) टि० ६	१४	
श्च	= च्छ (पालि) टि० १	१५	
श्म	= म (१) टि० २	१५	
ष्ट	= ष्ट (१) टि० ३	१५	
ष्ठ	= ष्ट (१) " "	१५	
फ्फ	फ्फ (१) " "	१५	
प्प	प्प (१) " "	१५	
स्व	स्व (१) टि० ५	१५	
स्क	= क (१) " "	१५	
स्प	= प्प (१) " "	१५	
स्थ	= थ (१) " "	१५	
स्थ	= त्य (१) " "	१५	
४	सयुक्त 'मादि'	= लोप	१५
स्म	= स्स* (पालि) टि० ७	१५	
न्	= म (१) टि० २	१६	
ब्ब	= बु (१) टि० ३	१६	
५	सयुक्त 'लादि'	= लोप	१६
ह	= क (पालि) टि० ४	१६	
ध	= ध (१) टि० ५	१६	
ब्द	= द (१) टि० ६	१६	
कै	= क (१) टि० १	१७	
क	= क (१) टि० २	१७	

	(१) 'र'	= लोप (अपभ्रंश)	१७
६	'द्र'	= लोप	१८
	र	= लोप (पालि) टि० २	१८
७	'अंत्यन्यजन' नो 'अ'		१८
८	'कादि' नो 'य'		१८
	क	= य (पालि) टि० ४	१८
	ज	= य (पालि) टि० ५	१८
९	'खादि' नो 'ह'		१९
	ख	= ह (पालि) टि० ३	१९
	घ	= ह (,,) टि० ४	१९
	भ	= ह (,,) टि० ५	१९
	(१) थ	= थ (शौरसेनी)	२०
	(२) थ	= थ (चूलिकापेशाची)	२०
	ध	= थ (,,)	२०
	म	= फ (,,)	२०
	(३) झ	= छ (,,)	२१
१०	ट	= ड	२१
	ट	= ड (पालि) टि० १	२१
	(१) ड	= ड (पेशाची)	२१
११	ठ	= ड	२१
१२	ड	= ल	२२
	ड	= ल (पालि) टि० १	२२
	(१) ड	= ट (चूलिकापेशाची)	२२
	(२) ड	= ट (,,)	२२
	(१) ण	= न (पेशाची)	२३

	ण	= न (पालि) टि० १	२३
१३	न	= ण	२३
	न	= ण (पालि) टि० २	२३
१४	न	= ण	२३
१५	प	= व	२३
	प	= व (पालि) टि० ३	२३
१६	प	= व	२४
	(१) प	= व (अपभ्रश)	२४
१७	फ	= भ	२४
	फ	= ह	२४
	(१) फ	= भ (अपभ्रश)	२४
	(१) ब	= प (चूलिकापैशाची)	२५
	ब	= प (पालि) टि० १	२५
१८	ब	= व	२५
	ब	= व (पालि) टि० २	२५
	(१) म	= व (अपभ्रश)	२५
१९	य	= ज	२६
	य	= ज (पालि) टि० १	२६
	(१) य	= य (मागधी)	२६
	(१) र	= ल (मागधी, पैशाची)	२६
	(१) ल	= ल (पैशाची)	२६
२०	श	= स	२७
	ष	= स	२७
	श	= स (पालि) टि० १	२७
	ष	= स (") " " "	२७

(१)	स = श (मागधी)	२७
२१	ह = घ	२८

प्रकरण ४ श्रु पृ० २९-४३

संयुक्त व्यञ्जनोना सामान्य फेरफारो

नियमाक लक्ष्य	विधेय	पृष्ठ
२२ क्ष	= ख, कख	२९-३०
क्ष	= छ, च्छ	२९-३०
क्ष	= झ, ज्ञ	२९-३०
क्ष	= ख, कख (पालि) टि० १	२९-३०
क्ष	= छ, च्छ (") ,	२९-३०
क्ष	= झ, ज्ञ (") "	२९-३०
क्ष	= च (") टि० २	२९
(१) क्ष	= $\times$ क (मागधी)	३०
२३ ष्व	= ख, कख	३०
स्व	= ख, कख	३०
प्व	= ख, कख (पालि) टि० ३	३०
स्व	= ख, कख (पालि) टि० ३	३०
(१) संयुक्त 'प'	= स (मागधी)	३१
"	" (पालि) टि० १	३१
संयुक्त 'स'	= स (मागधी)	३१
"	" (पालि) टि० १	३१
२४ त्य	= च, च	३१
त्य	= च, च (पालि) टि० ४	३१
२५ त्व	= च, च	३२
त्व	= च (पालि) टि० १	३२

	ध्व	= छ, च्छ	३२
	द्व	= ज, ज्ञ	३२
	ध्व,	= झ, ज्ञ	३२
२६	थ्य	= च्छ	३२
	थ्य	= च्छ (पालि) टि० ३	३२
	श्च	= च्छ	३२
	श्च	= च्छ (पालि) टि० ३	३२
	त्स	= च्छ	३२
	त्स	= च्छ (पालि) टि० ३	३२
	प्स	= च्छ	३२
	प्स	= च्छ (पालि) टि० ३	३२
	(१) च्छ	= श्च (मागधी)	३३
२७	द्य	= ज, ज्ञ	३३
	द्य	= ज, ज्ञ	३३
	र्य	= ज, ज्ञ	३३
	द्य	= ज, ज्ञ (पालि) टि० १	३३
	द्य	= द्य (") " "	३३
	र्य	= यिर, द्य, रिय (,) टि० २	३३
	(१) र्य	= द्य (शोरसेनी)	३४
	र्य	= द्य (पालि (टि० १	३४
	(१) द्य	= द्य (मागधी)	३४
	द्य	= द्य (पालि) टि० २	३४
२८	ध्य	= झ, ज्ञ	३४
	ध्य	= झ, ज्ञ (पालि) टि० ३	३४
	ह्य	= झ, ज्ञ	३४
	ह्य	= ह्य (पालि) टि० ५	३४

२९	र्त	= ट	३५
	त	= ट (पालि) टि० २	३५
(१)	न्त	= न्द (शौरसेनी)	३५
३०	झ	= ण, ण्ण	३६
	झ	= झ (पालि) टि० १	३६
	ञ	= ण, ण्ण	३६
	ञ	= ण (पालि) टि० १	३६
(१)	ञ	= ञ्ज (मागधी)	३६
	ञ	= ञ्ज (पालि) टि० ४	३६
(१)	ञ्ज	= ञ्ज (मागधी)	३६
(१)	ण्य	= ञ्ज "	३६
	ण्य	= ञ्ज (पालि) टि० ४	३६
(१)	न्य	= ञ्ज (मागधी)	३६
	न्य	= ञ्ज (पालि) टि० ४	३६
३१	स्त	= थ, त्य	३७
	स्त	= थ त्य (पालि) टि० १	३७
(१)	र्थ	= स्त (मागधी)	३७
	स्य	= स्त (")	३७
३२	ष्ट	= ठ, ढ	३७
	ष्ट	= ढ (पालि) टि० ३	३७
	ष्ट	= ढ (पालि) टि० ४	३७
(१)	ष्ट	= स्ट (मागधी)	३८
	ष्ट	= स्ट (")	३८
(१)	ष्ट	= सट (वैशाची)	३८
३३	ड्म	= प, प्प	३८

	कम	= प, प्य	३८
	डम	= डुम (पालि) टि० १-२	३८
	कम	= कुम (") " "	३८
	कम	= च्म (पालि) टि० ३	३८
३४	प्य	= फ, फ्फ	३९
	स्य	= फ, फ्फ	३९
	प्य	= फ्फ (पालि) टि० १	३९
	स्य	= फ, फ्फ (") " "	३९
	प्य	= प्य टि० २	३९
	स्य	= प्य टि० २	३९
	प्य	= प्य (पालि) टि० २	३९
	स्य	= प्य (") " "	
३५	ह्र	= म, षम	३९
	ह	= म (पालि) टि० ३	३९
३६	न्म	= म्म	३९
	न्म	= म्म (पालि) टि० ४	३९
३७	म्म	= म्म	३९
	म्म	= गुम (पालि) टि० ५	३९
३८	श्म	= म्ह	४०
	ष्म	= म्ह	४०
	स्म	= म्ह	४०
	क्ष	= म्ह	४०
	क्ष्म	= म्ह	४०
	श्म	= म्ह (पालि) टि० १	४०
	ष्म	= म्ह (") " "	४०
	स्म	= म्ह (") " "	४०

	(१) म्ह	= म्म (अपभ्रंश)	४०
३०	म्ह	= ण्ह	४०
	ण	= ण्ह	४०
	स	= ण्ह	४०
	ह्न	= ण्ह	४०
	ह्ण	= ण्ह	४०
	क्ष	= ण्ह	४०
	क्ष्म	= ण्ह	४०
	श्न	= ण्ह, ङ्ह (पालि) टि० ३	४०
	ण	= ण्ह (") " "	४०
	स	= ण्ह (पालि) टि० ३	४०
	ह्न	= ण्ह (") टि० ३	४०
	ह्ण	= ण्ह (") " "	४०
	क्ष	= ण्ह (") " "	४०
	(१) स	= सिन (पैशाची)	४१
	से	= सिन (पालि) टि० १	४१
४०	हल	= ल्ह	४१
	ह्ल	= ल्ह (पालि) टि० २	४१
४१	न	= न	४१
	न्	= न (पालि) टि० ३	४१
४२	रह	= रिह	४१
	रह्ण	= रह, रिह (पालि) टि० ४	४१
४३	रि	= रिस	४२
	रिं	= रिस	४२
	रिं	= रिस (पाटि) टि० १	४२
	रिं	= रिस (") " "	४२

४९

'आ' विकार

४७-४९

(क) आ	= अ		
(ख) आ	= इ		
(ग) आ	= ई		
(घ) आ	= उ		
(ङ) आ	= ऊ		
(ज) आ	= ए		
(झ) आ	= ओ		
आ	= अ (पालि) टि० २	४७	
आ	= ए (") टि० २	४९	

५०

'इ' विकार

४९-५१

(क) इ	= अ		
(ख) इ	= ई		
(ग) इ	= उ		
(घ) इ	= ए		
(ङ) इ	= ओ		
(च) नि	= औ		
इ	= अ (पालि) टि० ६	४९	
इ	= उ (") टि० २	५०	
इ	= ए (") टि० १	५१	
इ	= ओ (") टि० २	५१	

५१

'ई' विकार

५१-५३

(क) ई	= अ
(ख) ई	= आ
(ग) ई	= इ

(ष) ष	= उ
(झ) झ	= ऊ
(ञ) ञ	= ए
	= अ (पालि) टि० ४ ११

१२

'उ' विकार

१२-१४

(क) उ	= अ
(ख) उ	= आ
(ग) उ	= इ
(घ) उ	= ई
(ङ) उ	= ऊ
(च) उ	= ओ
उ	= अ (पालि) टि० १ १३
उ	= इ (पालि) टि० २ १३
उ	= ओ (पालि) टि० १ १४

१३

'ऊ' विकार

१४-१६

(क) ऊ	= अ
(ख) ऊ	= इ
(ग) ऊ	= ई
(घ) ऊ	= उ
(ङ) ऊ	= ए
(च) ऊ	= ओ
ऊ	= अ (पालि) टि० २ १४
ऊ	= अ (संस्कृत) टि० २ १४
ऊ	= ओ (पालि) टि० २ १५

'ऋ' विकार

(क) ऋ	= आ	
(ख) ऋ	= इ	
(ग) ऋ	= उ	
(घ) ऋ	= ऊ	
(ङ) ऋ	= ए	
(च) ऋ	= ओ	
(छ) ऋ	= अरि	
(ज) ऋ	= ङि	
(झ) ऋ	= रि	
(१) ऋ	= इ (पेशाची)	१२
ऋ	= इ (पालि) टि० ३	११
ऋ	= उ (पालि) टि० १	१७
ऋ	= ए (पालि) टि० २	१७

'ए' विकार

(क) ए	= इ	
(ख) ए	= ऊ	१२
ए	= ओ (पालि) टि० २	१२

'ऐ' विकार

(क) ऐ	= अअ	
(ख) ऐ	= इ	
(ग) ऐ	= ई	
(घ) ऐ	= अइ	
ऐ	= इ (पालि) टि० १	१०
ऐ	= ई (") ,, २	१०

५७	‘ओ’ विकार		१०-११
	(क) ओ	= अ	
	(ख) ओ	= ऊ	
	(ग) ओ	= अउ, आअ	
५८	‘औ’ विकार		११-१२
	(क) औ	= अउ	
	(ख) औ	= आ	
	(ग) औ	= उ	
	(घ) औ	= आव	
	औ	= अ (पाळि) टि० १	६३
	औ	= आ (”) ” १	६१
	औ	= उ (”) टि० १	६२

मकरण ६ ट्टु

पृ० ६३-७४

असंयुक्त व्यंजनोना विशेष फेरफारो

नियमाक	उद्देश्य	विधेय	पृष्ठ
५९	‘क’ विकार		६३-६४
	क	= ख	
	क	= ग	
	क	= च	
	क	= भ	
	क	= म	
	क	= व	
	क	= ह	

	क	= ख (पालि) टि० १	६३
	क	= ग (,,) टि० ३	६३
६०	‘ख’ विकार		६४
	ख	= क	
६१	‘ग’ विकार		६४
	ग	= म	
	ग	= ल	
	ग	= व	
६२	‘च’ विकार		६४-६५
	च	= ज	
	च	= ट	
	च	= ल	
	च	= स	
	च	= ज (पालि) टि० ३	६४
६३	‘ज’ विकार		६५
	ज	= स	
६४	‘ट’ विकार		६५
	ट	= ड	
	ट	= ल	
	ट	= ल, ङ (पालि) टि० १	६५
६५	‘ठ’ विकार		६५
	ठ	= ल	
	ठ	= ह	
६६	‘ण’ विकार		६५
	ण	= ल	
	ण	= ङ (पालि) टि० ३	६५

६७

'त' विकार

त = व

त = छ

त = ट

त = ड

त = ण

त = र

त = ल

त = व

त = ह

त = ट (पालि) टि० १

१३

६८

'थ' विकार

६७-६८

थ = द

थ = ध

थ = ठ (पालि) टि० ३

१७

६९

'द' विकार

६८

द = ड

द = ष

(क) द = र

(ख) द = र

द = ल

द = व

द = ह

द = ड (पालि) टि० १

६८

द = छ (पालि) टि० ५

६८

७०	‘ ध ’ विकार	६९
	ध = ढ	
७१	‘ न ’ विकार	६९
	न = ण्ह	
	न = ल	
	न = ल (पाळि) टि० १	६९
७२	‘ प ’ विकार	६९
	प = फ	
	प = म	
	प = व	
	प = र	
	प = फ (पाळि) टि० २	६९
७३	‘ ब ’ विकार	६९
	ब = म	
	ब = म	
	ब = य	
	ब = म (पाळि) टि० ४	६९
७४	‘ भ ’ विकार	६९
	भ = व	
७५	‘ म ’ विकार	७०
	म = ढ	
	म = व	
	म = स	
७६	‘ म ’ अनुनासिक	७०

'य' विकार

७०-७१

य	= आह	
य	= ज्ञ	
य	= त	
य	= ल	
य	= व	
य	= ह	
य	= र टि० १	७०
य	= ल (पालि) टि० ३	७०
य	= व (") " ४	७०

'र' विकार

७१-७२

र	= ड
र	= डा
र	= ण
र	= ल

'ल' विकार

७२

ल	= ष	
ल	= र	
ल	= न (पालि) टि० १	७२

'व' विकार

७२

व	= म
व	= म

८१	‘श’ विकार	७२-७३
	श = छ	
	श = ह	
	श = छ (पालि) टि० ५	७२
८२	‘ष’ विकार	७३
	ष = छ	
	ष = ष्ह	
	ष = ह	
	ष = छ (पालि) टि० १	७३
८३	‘स’ विकार	७३
	स = छ	
	स = ह	
८४	‘ह’ विकार	७३
	ह = र	
८५	लोप	७३-७४
	‘क’ लोप	
	‘ग’ लोप	
	‘ज’ लोप	
	‘द’ लोप	
	‘य’ लोप	
	‘व’ लोप	

प्रकरण ७ मं

संयुक्त व्यंजनौना विशेष फेरफार

नियमांक	उद्देश्य	विधेय	पृष्ठ
		क	
८६	(क) क्त	= क	७५
	(ख) ण	= क	
	(घ) ट	= क	
	क्त	= क (पालि) टि० १	७५
	ण	= ण (पालि) टि० २	७५
८७		क्ख, ख	७५-७६
	(क) क्ष	= क्ख	
	(ख) स्त	= ख	
	(ग) स्प	= ल	
	(घ) स्फ	= ल	
८८		मा, ङ	७६
	(क) क्त	= मा	
	(ख) क्क	= ङ	
	क्क	= ङ (पालि) टि० २	७६
८९		ष	७६
	(क) च	= ष	
	(ख) ध्य	= ष	
		च्छ, छ	
९०	(क) स्प	= छ	
	(ख) स	= छ	
	(ग) स	= च्छ	

९१		झ, झ	
	न्य	= झ	
	न्य	= झ (पालि) टि० २	७६
९२		झा	७७
	न्य	= झा	
९३		ञु	७७
	धि	= ञु	
९४		ट	७८
	(क) ष	= ट	
	(ख) र्थ	= ट	
	(ग) स्त	= ट	
	त	= ट (पालि) टि० २	७७
९५		ठ, ठ	७७-७८
	(क) र्थ	= ठ	
	(ख) स्त	= ठ	
	(ग) स्य	= ठ	
	स्य	= ठ	
	र्ष	= ठ (पालि) टि० ३	७७
	म्य	= ठ (पालि) टि० ४	७८
	म्य	= ठ (॥) टि० ४	७८
९६		ड	
	(क) र्थ	= ड	
	(ख) र्थ	= ड	
९७		ड, ड	
	(क) र्थ	= ड	७९

	प्प	= फ	
	स्स	= ष	
	त्त	= तुम (पालि) टि० ४	८०
१०३	ब्भ, म्म, म्म		८१
	ब्भ	= म्म	
	म्म	= म्म	
	(क) म्म	= म्म	
	(ख) म्म	= म्म	
	म्म	= म्म (पालि) टि० २	८१
१०४		र	८१
	(क) र	= र	
	(ख) र	= र	
	(ग) र	= र	
१०५		ल, ल	८२
	ल	= ल	
	ल	= ल	
	ल	= ल (पालि) टि० १	८२
१०६		स्स	८२
	स्स	= स्स	
१०७		ह	८२-८३
	(क)	ह = ह	
	(ख)	ह = ह	
	(ग)	ह = ह	
	(घ)	ह = ह	
	(ङ)	ह = ह	

(व) ष्य = ह

(ङ) ष्य = ह

१०८

द्विर्भाव

८३-८४

(क) जुदा जुदा शब्दोमा द्विर्भाव

(ख) सामासिक शब्दोमा द्विर्भाव

१०९

शब्द-विशेषविकार

८४-८६

" " (पालि) टि० १ ८५

" " (पालि) टि० १ ८६

११०

शब्द-पर्वणाविकार

८६-८७

" " (पालि) टि० ३ ८७

४-५-६

१११

अन्त स्वरवृद्धि

८८-९०

" (पालि) टि० १ ८८

३-५-७

" (पालि) टि० १ २ ८९

३-४-५

६-८-९

" (पालि) टि० २-३ ९०

११२

अक्षर-व्यत्यय

९०-९१

(१) अपभ्रश-आदेशो ९१

(१) अपभ्रशाना उमेरणो ९१

' व ' नो वधारो

' अ ' नो वधारो

' र ' नो वधारो

संधि प्रकरण ८ मुं ९२-१०१

१	स्वसंधि	९२-९३
	" (पालि) टि० २	९२
	" (पालि) टि० १	९३
२	ह्रस्व-दीर्घविधान	९३-९५
	' ह्रस्व ' नो दीर्घ	
	" " (वैदिकसं०) टि० १	९४
	" " (संस्कृत) टि० १	९४
	" " (पालि) टि० १	९४
	' दीर्घ ' नो ह्रस्व (वैदिक सं०) टि० २	९४
	" " (संस्कृत) टि० २	९४
३-४-५	संधिनिषेध	९५
६-७-८-९-१०	स्वरलोप	९६-९७
	" " (पालि) टि० १-२	९६
	" " " " १	९७
११-१२	व्यंजनसंधि	९७-१०१
११	विसर्ग = ओ	
१२-१३	म = अनुस्वार	
	" = " (पालि) टि० ३	९७
१४	उ = अनुस्वार	
	ज = अनुस्वार	
	ण = अनुस्वार	
	न = अनुस्वार	
(१)	' ज ' आमम (शौरसेनी)	९८
	' न ' " (पालि) टि० १	९८

१५-१६	अनुस्वारआगम	
	” ”	(पालि) टि० १ ९९
१७	‘ म ’ आगम	९९
१८	अनुनासिकविधान	१००
	” ”	(पालि) टि० २ १००
१९	‘ अनुस्वार ’ लोप .	१००-१०१
	”	(पालि) टि० ३ १००
	”	(संस्कृत) टि० ४ १००

प्रकरण ९ मुं १०२-१२२

उपसर्ग-अव्यय-निपात

उपसर्ग	१०२-१०३
अव्यय	१०३-११९
निपात	११९-१२१
अपभ्रंशमा आवता केटलाक निपातो	१२१-१२२

नामप्रकरण १० मुं १२३-२३८

नामना प्रकारो	१२३
नामना अन्त्यस्वरनो फेरफार	१२३
नामनी जातिओ	१२३
वचन-विभक्तिओ	१२४
प्राकृत भाषाना प्रत्ययो	१२५
शोरसेनी भाषाना प्रत्ययो	१२५
मागधी भाषाना प्रत्ययो	१२५
पैशाची भाषाना प्रत्ययो	१२६

अपभ्रंश भाषाना प्रत्ययो	१२६
प्राकृत प्रत्ययोने लगता नियमो	१२६
प्रत्ययो लगतां नामना मूळ अंगमा थता फेरफारो	१२७
शौरसेनी प्रत्ययने लगता नियमो	१२८
मागधी प्रत्ययने लगता नियमो	१२८
पैशाची " " "	१२८
अपभ्रंश " " "	१२९
अपभ्रंश प्रत्यय लगतां अंगमां थता फेरफारो	१२९
स्वरांतशब्दो	१३०-१८१
' अकारांत शब्दनां रूपाख्यानां प्राकृत (पुलिंग)	१३०
" " (पाळिरूपाख्यानां पुलिंग) टि० १	१३०
' वध ' शब्दनी विशेषता	१३१
चतुर्थानुं आर्षप्राकृतरूप	१३१
वीर (शौरसेनीरूपो)	१३२
वीर (मागधीरूपो)	१३२
वीर (पैशाचीरूपो)	१३२
वीर (अपभ्रंशरूपो)	१३३
अकारांत शब्दनां प्राकृत रूपाख्यानां (नपुंमरुलिंग)	१३३
कुळ प्राकृतरूपो	१३४
कुळ (पाळिरूपो) टि० २	१३४
' मगसा ' वगेरे आर्षरूपो (टि० १)	१३५
' मनसा ' " पाळिरूपो (" ")	१३५
' कम्मुणा ' वगेरे आर्षरूपो (टि०)	१३६
' कम्मुना ' " पाळिरूपो (")	१३६

कुल (अपभ्रशरूपो)	१३६
कुलभ (अपभ्रशरूपो)	१३७
अकारात-सर्वादि-शब्द	१३७
उक्वह (टि० २)	१३७
'त्यद्' सर्वनाम (पालि) टि० ४	१३७
सन्व प्राकृतरूपो	१३८
सन्व (पालिरूपो) टि० ३	१३८
सन्व (शौरसेनीरूपो)	१३९
शन्व (मागधीरूपो)	१३९
सन्व (पेशाचीरूपो)	१४०
सन्व, साह (अपभ्रशरूपो)	१४०
त, ण प्राकृतरूपो	१४१
त, न (पालिरूपो) टि० १	१४१
त (अपभ्रशरूपो)	१४२
ज प्राकृतरूपो	१४२
ज (पालिरूपो) टि० ३	१४२
ज (अपभ्रशरूपो)	१४३
क प्राकृतरूपो	१४३
क (पालिरूपो) टि० ३	१४३
क, कवण, काइ (अपभ्रशरूपो)	१४४
इम प्राकृतरूपो	१४५
इम (पालिरूपो) टि० १	१४५
आय (अपभ्रशरूपो)	१४६
एअ प्राकृतरूपो	१४६
एअ (पालिरूपो) टि० १	१४६

एद, एअ (अपभ्रंशरूपो)	१४७
अकारात् सर्वादि (नपुंसकलिङ्ग)	१४८-१५१
तुम्ह प्राकृतरूपो	१५१
तुम्ह (पालिरूपो) टि० ३	१५१
अम्ह प्राकृतरूपो	१५३
अम्ह (पालिरूपो) टि० ३	१५३
तुम्ह (अपभ्रंश)	१५५
अम्ह (अपभ्रंश)	१५५
आकारात् शब्दना रूपाख्यानो (पुंलिङ्ग)	१५५
हाहा	१५६
पद्भाषाचंद्रिकानो मत टि० १	१५६
इकारात्, उकारात् शब्दना रूपाख्यानो (पुलिङ्ग)	१५७
प्राकृत भाषाना प्रत्ययो	१५७
प्राकृत प्रत्ययोने लमता नियमो	१५८
इसि प्राकृतरूपो	१५९
इसि (पालिरूपो) टि० १	१५९
अग्नि (") टि०	१६०
मुनि (") टि०	१६०
आदि (") "	"
गिरि (") "	"
रसि (") "	"
सखि (") "	१६०-१६१
गामनी (") "	१६१
कुच्छिसि आर्षरूप टि० १	१६१

'इन्' छेडावाळा नामोनी विशेषता (शोरमेनी वगरेमो)

वंडि

वंडि (पालिरूपो) टि० १

भाणु प्राकृतरूपो

भानु (पालिरूपो) टि० २

हेतु (") "

१६४

नतु (") "

१६४

अभिभू (") "

१६४-१६५

सहभू (") "

१६५

सव्वञ्जु (") "

१६५

अमु प्राकृतरूपो

१६६

अमु (पालिरूपो) टि० १

१६६

इकारात उकारात शब्दने लागता अपभ्रंश प्रत्ययो

१६७

इसि (अपभ्रंशरूपो)

१६७

भाणु (")

१६८

इकारात, उकारात शब्दना रूपाख्यानी (नपुसकलिग)

१६९

दहि प्राकृतरूपो

१६९

दधि (पालिरूपो) टि० २

१६९

गामनी (") टि० २

१६९

महु प्राकृतरूपो

१७०

मजु (पालिरूपो) टि० १

१७०

गोत्रभू (पालिरूपो) टि० १

१७०

अमु प्राकृतरूपो

१७१

अमु (पालिरूपो) टि० १

१७१

दहि (अपभ्रंशरूपो)

१७१

महु (")

१७१

ઋકારાત શબ્દનાં રૂપાલ્યાનો (પુંલિંગ)	૧૭૧
વિશેષ્યવાચક ઋકારાત	૧૭૨
પિઝ, પિઅર પ્રાકૃતરૂપો	૧૭૩
પિતુ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૧૭૩
વિશેષણવાચક ઋકારાત	૧૭૪
દાઝ, દાયાર પ્રાકૃતરૂપો	૧૭૫
દાતુ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૧૭૬

પિઅ	}	અપ્ત્રંશ	૧૭૬-૧૭૭
પિદ			
પિઈ			
પિદિ			
પિઝ			
પિદુ			
પિઅર			
પિદર			

ઋકારાત શબ્દનાં રૂપાલ્યાનો (નપુંસકલિંગ)	૧૭૮
સુપિઅર પ્રાકૃતરૂપો	૧૭૮
દાયાર "	૧૭૮
ૈકારાંત અને ઓકારાત શબ્દના રૂપાલ્યાનો	૧૭૯
ગો (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૧૭૯-૧૮૦
સુરેઅ પ્રાકૃતરૂપો	૧૮૦
'ગો' અને 'નો'ના આર્પરૂપો ટિ૦	૧૮૦
ગિલોઅ પ્રાકૃતરૂપો	૧૮૧
વ્યજનાંત શબ્દો	૧૮૧-૨૦૩
પદ્માપાચંદ્રિકાનો મત ટિ૦ ૧	૧૮૧

‘अत्’ छेडावाळा नामो	१८२
” ” नामोना आर्परूपो	१८२
” ” नामोनी शौरसेनीमा विशेषता	१८२
भगवंत } प्राकृतरूपो	१८३
भयवंत }	
भगवंत (पालिरूपो) टि० १	१८३
भवंत प्राकृतरूपो	१८४
भवत (पालिरूपो) टि० १	१८४
संत ” ” ”	”
भवत (वर्तमान कृदत)	१८५
गच्छत (पालिरूपो) टि० १	१८५
महत ”) ” ”	”
अरहंत (”) ” ”	”
भवमाण प्राकृतरूपो	१८६
भविस्समाण ”	१८६
‘अत्’ छेडावाळा नामो (नपुंसकलिंग)	१८७
भगवत प्राकृतरूपो	१८७
” (पालिरूपो) टि० १	१८७
गच्छत (”) ” ”	”
‘अत्’ छेडावाळा नामो (अपभ्रंशरूपो)	१८८
भगवत (एलिंग)	१८९
भगवत (नपुंसकलिंग)	१८९
‘अन्’ छेडावाळा नामो (दुलिंग)	१८९
अद्वाण प्राकृतरूपो	१८९
राव्याण ”	१९०
सुकम्माण प्राकृतरूपो	१९०

‘अन्’ छेडावाळा नामोने लागता विशेष प्रत्ययो	१९०
पूस् प्राकृतरूपो	१९१
महव ”	१९१
अप्प ”	१९२
अत्त, आत्तुम (पालिरूपो) टि० ?	१९२
‘राय’ शब्दानी प्रनिया अने विशेषता	१९३-१९५
राज (पालिरूपो) टि० (२)	१९३
ब्रह्म (”) टि०	१९४
अद्भ (”) टि०	१९४
युव (”) टि०	१९५
मुद्भ (”) टि०	१९५
सा (”) टि०	१९६
राय प्राकृतरूपो	१९७
राय (पैशाचीरूपो)	१९८
मुपूस् प्राकृतरूपो (नपुसकलिंग)	१९९
मुअप्प ” ”	१९९
मुअप्पाण ” ”	१९९
मुराय ” ”	२००
पूम, पूमाण (अपभ्रशरूपो)	२००
मुपूस् (” नपुसकलिंग)	२०१
मुपूसाण (”)	२०१
‘अस्’ छेडावाळा नामो	२०२
पुम (पालिरूपो) टि० ३	२०२
स्त्रीलिंग	२०३-२२८
आकारात शब्दोनी प्रनिया	२०३

ईकारात्	”	”	२०४
स्त्रीलिङ्गी नामोने	लगता	प्राकृत प्रत्ययो	२०५
प्राकृत प्रत्ययोने	लगता	नियमो	२०५
विशेषता			२०६
अपभ्रशना प्रत्ययो			२०६
अपभ्रशना प्रत्ययोने	लगता	नियमो	२०७
माला प्राकृतरूपो			२०७
” (पालिरूपो)	टि०	१	२०७
वाया प्राकृतरूपो			२०९
गङ्गा प्राकृतरूपो			२०९
रत्ति (पालिरूपो)	टि०	१	२०९
घेणु प्राकृतरूपो			२११
यागु (पालिरूपो)	टि०	१	२११
नर् प्राकृतरूपो			२१२
नदी (पालिरूपो)	टि०	१	२१२
वद् प्राकृतरूपो			२१३
वध् (पालिरूपो)	टि०	२	२१३
माला (अपभ्रंशरूपो)			२१५
मइ (”)			२१५
पद्वी (”)			२१६
घेणु (”)			२१६
वहू (”)			२१७
सर्वादि (स्त्रीलिङ्ग)			२१८
सञ्जा (पालिरूपो)	टि०	१	२१८

ती, ता } प्राकृतरूपो	२१९
णी, णा }	
ता (पालिरूपो) टि० ३	२१९
जी, जा प्राकृतरूपो	२२०
की, का ”	२२१
इमा, इमी ”	२२१
इमा (पालिरूपो) टि० २	२२१
एआ, एई प्राकृतरूपो	२२३
एता (पालिरूपो) टि० १	२२३
अमु प्राकृतरूपो	२२३
अमु (पालिरूपो) टि० २	२२३
ऋवारात ख्रीलिंग	२२४
माआ, मायरा प्राकृतरूपो	२२४
मावु (पालिरूपो) टि० २	२२४
पड्भापाचद्विकानो मत (टि० १)	२२६
धूआ प्राकृतरूपो	२२६
धीवु (पालिरूपो) टि० २	२२६
गउ प्राकृतरूपो	२२७
गाई ”	२२७
गोणी ”	२२७
गो (पालिरूपो) टि० १	२२७
नावा प्राकृतरूपो	२२८
सख्यावानरु शब्दो	२२९-२३८
इष् प्र. ह्र रूपो	२२९
उम ”	२२९

उभ (पाठिरूपो) टि० १	२२९
दु प्राकृतरूपो	२३०
द्वि (पाठिरूपो) टि० १	२३०
ति प्राकृतरूपो	२३१
ति (पाठिरूपो) टि० १	२३१
षड प्राकृतरूपो	२३२
षतु (पाठिरूपो) टि० १	२३२
पच प्राकृतरूपो	२३३
पच (पाठिरूपो) टि० १	२३३
षड प्राकृतरूपो	२३४
इति (पाठिरूपो) टि० १	२३४
सस्यावाचक शब्दोर्ना यादी	२३४-२४८

कारक-विभक्त्यर्थ प्रकरण ११ मु पृ० २३९-२४१

१ जुदा जुदा अर्थमा पछी विभक्तिको प्रयोग	२३९
” ” ” ” (सस्कृत) टि० १	२३९
२ ” ” सप्तमी ” प्रयोग	२३९
३ पचमीने बदले तृतीया अने सप्तमीको प्रयोग	२४०
४ सप्तमीने बदले द्वितीयानो प्रयोग	२४०
‘ तेण कालेणं तेण समएण ’ नी विभक्तिको विचार टि० ९	२४०-२४१

आख्यात प्रकरण १२ मु २४२-२९८

	सस्कृत, पाल अने प्राकृतमा वातुना प्रकार	२४२
	विभक्तिओ	२४३
	कर्तरिरूप	२४४
१	व्यजनात धातुनी प्रक्रिया	२४४
२	स्वरात धातुनी प्रक्रिया	२४५
३	उवर्णात ,, "	२४५
४	ऋवर्णात ,, "	२४६
५-१०	धातुओने लगता केटलाक कार्या	२४६-२८८

वर्तमानकाल

११	वर्तमानकालना प्रत्ययो प्राकृत	२४८
	(पालि) टि० २	२४८
	"	२४९
१-२-३	प्रत्ययोने लगतुं कार्य	२५०
	शौरसेनी-मागधी	२५०
	पेशाची	२५०
	अपभ्रश	२५०
	व्यजनात धातुना रूपाख्यानो	२५१-२५४
	हस् प्राकृतरूपो	
	" (शौरसेनीरूपो)	
	" (मागधी ")	
	" (पेशाची ")	
	" (अपभ्रश ")	
	स्वरांत धातुना रूपाख्यानो	२५४-२६१
	हो प्राकृतरूपो	

(शौरसेनी ,,)

(मागधी ,,)

(पेशाची ,,)

(अपभ्रंश ,,)

भूतकाळ

२६२-२६६

म्बरात अने च्यननात धातुने लागता प्रत्यय	२६२
पालि प्रत्ययो (टि० २-३)	२६२
हेन् प्राकृतरूपो	२६३
हो "	२६३
पा "	"
टा "	"
ने "	"
ला "	"
उडे "	"
हो (पालिरूपो) टि०	२६३
आर्ष प्रयोगोमां आवता ट्सा, इत्थ, इत्था, इत्सु	
अने असु प्रत्ययोनो पालिप्रत्ययो साथे संबध टि०	२६४
भू } (पालिरूपो) टि०	२६४
गम् }	
केटलाक आर्षरूपो	२६४
सम्भृत जन्य केटलाक आर्षरूपो	२६५
भविष्यत्काळ	२६६-२७४
प्राकृत प्रत्ययो	२६६
ए प्राकृत प्रत्ययोवाळा पालिरूपो (टि० १)	२६६
शौरसेनी अने मागधीना भविष्यत्काळना प्रत्ययो	२६७

પાલિના પ્રત્યયો ટિ૦ ૨	૨૬૭
પૈશાચીના ભવિષ્યત્કાળના પ્રત્યયો	૨૬૮
અપબ્રંશના " "	૨૬૮
મળ્ પ્રાકૃતરૂપો	૨૬૯-૨૭૩
(શૌરસેની રૂપો)	
(માગધી)	
(પૈશાચી)	
(અપબ્રંશ)	
હો પ્રાકૃતરૂપો અને શૌરસેની વગેરેના રૂપો	૨૭૩-૨૭૪
સસ્કૃતનન્ય કેટલાક આર્ષરૂપો	૨૭૪
• ક્રિયાતિપત્તિ	૨૭૬
પ્રાકૃત વગેરેના પ્રત્યયો	૨૭૬
આજ્ઞાર્થ-વિઘ્નર્થ	૨૭૬-૨૭૯
પ્રાકૃત વગેરેના પ્રત્યયો	૨૭૬-૨૭૬
આજ્ઞાર્થ (પાલિ પ્રત્યયો) ટિ૦ ૬	૨૭૬
વિઘ્નર્થ " " "	"
હમ્ પ્રાકૃતરૂપો	૨૭૬
હો "	૨૭૭
શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચીના રૂપો	૨૭૭
હસ્ } અપબ્રંશનાં રૂપો	૨૭૭
હો } કેટલાક આર્ષરૂપો	૨૭૮
અનિયમિત રૂપો	૨૭૯-૨૮૩
-ત્ (વર્તમાન)	૨૭૯
" (ભૂત)	૨૮૦
" (વિઘ્નર્થ, આજ્ઞાર્થ અને ભવિષ્યન્કાળ)	૨૮૦

अस् (पालिरूपो) टि०	२८०
कृ (भूतकाळ)	२८१
” (भविष्यत्काळ)	२८१
” (पालिरूपो) टि० २	२८१
दा (भविष्यत्काळ)	२८१
केटलाक आदेशो (भविष्यत्काळ)	२८२
पालिअगो	” टि० १ २८२
• प्रेरकरूपो	२८३-२८७
प्रेरकअग बनाववानी रीत	२८३
प्रेरकअंगो	२८४
पालिना प्रेरक अगो (टि० १)	२८३-२८४
उपात्यम्बरवाळा प्रेरक अंगो	२८५
वर्तमानकाळ	२८६
भूतकाळ	”
भविष्यत्काळ	”
क्रियातिपत्ति	२८७
त्रि यर्थ-आज्ञार्थ	२८७
नामधातु वगेरे	२८८-२९०
मन्न वगेरेना पालिरूपो (टि० १)	२८८
सद्यभेद	२९०-२९८
सद्यभेद (पालि टि० १)	२९०
पेशाचीनी विशेषता	२९१
अपभ्रशानी ”	२९१
सद्यभेदी अगो	२९२
वर्तमानकाळ	२९२

विध्यर्थ	२९३
आज्ञार्थ	२९३
भूत (ह्यन्तन)	२९४
प्रेरक सहाभेद	२९४
” ना रूपो	२९६
अनियमित सहाभेदी अगो	२९६

कृदन्त प्रकरण १३ मुं	२९९-३२३
वर्तमानकृदन्त	२९९-३०४
कर्तरिवर्तमानकृदन्त	२९९
कर्तरिवर्तमानकृदन्त (पालि) टि० १	२९९
प्रेरक कर्तरिवर्तमानकृदन्त	३०३
सहाभेदी वर्तमानकृदन्त	३०३
प्रेरक सहाभेदी ,	३०४
भूतकृदन्त	३०४-३०७
कर्तरिभूतकृदन्त	३०४
सहाभेदी भूतकृदन्त	,
भूतकृदन्त (पालि) टि० १	३०९
प्रेरकभूतकृदन्त	३०६
केटलाक ससृष्टनन्य भूतकृदन्तो	३०६
भविष्यत्कृदन्त	३०६
भविष्यत्कृदन्त माकृत	,
भविष्यत्कृदन्त (पालि) टि० १	३०७

हेत्वर्थकृदन्त	३०७-३११
हेत्वर्थकृदन्त प्राकृत	३०७
लु-टु-त्तए प्रत्ययो	३०७
हेत्वर्थकृदन्त (पालि) टि० २	३०७
अनियमित हेत्वर्थ कृदन्त	३०८
'त्तए' प्रत्ययात् रूपो	३०९
'तवे' अने 'त्तए' प्रत्यय (टि० ?)	३०९
हेत्वर्थकृदन्त (अपभ्रश)	३१०-३११
संबंधकभूतकृदन्त	३११-३१८
संबंधकभूतकृदन्त प्राकृत	३११
लु-अ-तूण-लुआण-इत्ता-इत्ताण-आय- आए प्रत्ययो	{ ३१२
संबंधकभूतकृदन्त (शौरसेनी-मागधी)	३१२
” (पालि) टि० २	३११
” (पेशाची)	३१३
” (अपभ्रश)	३१३
अपवाद-शौरसेनी	३१३
अपवाद-पेशाची	३१३
अपवाद-अपभ्रश	३१३
भाषावार उदाहरणो	३१४-३१७
प्राकृत	३१४
शौरसेनी-मागधी	३१६
पेशाची	३१६
अपभ्रश	३१७
अनियमित संबंधकभूतकृदन्त प्राकृत	३१७

केटलाक सस्कृतजन्य सबधभूतकृततो	३१८
विध्यर्थकृतदंत -	३१९-३२१
वि'यर्थकृतत प्राकृत	३१९
” (पालि) टि० २	३१९
केटलाक सस्कृतजन्य विन्यर्थकृतत	३२०
तय	३२०
अणिञ्ज, अणीञ्ज	३२०
य	३२०
अनियमित वि'यर्थकृतत	३२१
वि'यर्थकृतत (अपभ्रश)	३२१
कर्त्तरिकृतदंत	३२०-३२३
कर्त्तरिकृतत प्राकृत	३२३
” (पालि) टि० ?	३२२
” (अपभ्रश)	३२०
—	
तद्धित प्रकरण १४ मुं	३२३-३३१
इयमर्थक 'केर' प्रत्यय	३२३
” आर ” (अपभ्रश)	३२३
” ईय ” (पाठि) टि० ?	३२३
भवार्थक 'इल' 'उल'	३२३
ल (पाठि) टि० ३	३२३
इम (”) टि० ?	३२४
नत्सदृशार्थक 'ज'	३२४
भावार्थक इमा, त, तण	३२४
प्यञ्ज (अपभ्रश)	३२४

वारार्थिक हुत्	३२५
॥ क्तत्तु (पालि) टि० २	३२५
सुतो आर्ष (टि० २)	३२५
मत्वर्थाय प्रत्ययो	३२५
चो, दो प्रत्यय	३२६
हि, ह, त्य ॥	३२७
एत् ॥	३२७
स्वार्थिक प्रत्यय	३२७
स्वार्थिक (पेशाची)	३२८
स्वार्थिक (अपभ्रंश)	३२८
अनियमित नद्धिनांतरूपो	३२९
केटल्यक सम्भृतन्य नद्धिनांतरूपो	३३०-३३१
चातुषाट	३३१-३५३

शुद्धिपत्र

अशुद्ध-	शुद्ध-	पृष्ठ-	पंक्ति-
व्यञ्जनम्	व्यञ्जनम्	१०	१९
त्प	त्	१४	२१
न-घृष्टद्युम्न. धट्टज्जुणो	आ उदाहरण अने ए उपरंतुं टिप्पण पृ० ३६मा पं. ४ म्-ना उदाहरणमां मुको 'र' लोप	१६	१
अपभ्रंशमा	(१) अपभ्रंशमा व्य, श्व, त्स प्स-च्छ	१७ ३२	९ मी पंक्ति पत्ती मथाळुं वधारवुं. ७ १० मी पक्ति पत्ती मथाळु वधारवुं.
स्म	ए ' म्ह '	४०	१०
टिप्पण	टिप्पण ३	४७	२८
पृ० ४४	पृ० ४५	४७	२८
६	३	५१	१०
	उ = आ		
	विद्वुत विद्वाओ	५३	२१ मी पंक्ति पत्ती वधारवुं.
दश	दस	७३	१
न्त न्व	१०१ न्त. न्व	८०	११
			आ पत्ती वधा अंको सुधारीने वाचवा.

अर्थात्	अर्थात्	१२	१५
ण	१ ण	९८	९
उत्तिष्ठविश	उत्तिष्ठोपविश	१०६	१६
आ निज्ञानी	* आ निज्ञानी	१२०	२६
		१२८	२२ मी पक्ति
			पत्ती × × ×

× × न जोड़ए.

श्रे०	शौ०	१४१	२
३ गामना	गामनी	१०९	२२
यद्	थद्	२०४	१३
तय	तव्व	३२०	१२

पम्हह	पम्हुह	३३७	अरु ७४
अग्घ	अग्र	३३९	" १००
विसुर	विसूर	३४३	" १३२
उसिक्क	उसिक्क	३४४	" १४४
हक्खव	हक्खुव	३४४	" "
लोइ	आयम्ब	४४४	" १४७

आ पुस्तकमां वपराएला ग्रंथो अने तेना संकेतोना गुलासोः

(१)

अजितशातिम्तव	
अमरकोश	अमरको०
आचारागसूत्र	आ०
उत्तराध्ययनसूत्र	
उपासकदशागसूत्रटीका	
काशिका	का०
चतुर्विंशतिस्तव	
जीवविचार	
पाणिनीय अष्टाध्यायी	{ पाणि० पाणिनि०
पाणिनीय वेदिक प्रक्रिया	वेदिकप्र०
पालि कोश	
पालिप्रकाश	{ पालीप्र० पालिप्र० पा०प्र०
पालिव्याकरण (वान्यायन)	
प्राकृतकथासंग्रह	
प्राकृतरूपपावतार	
भगवतीसूत्र	{ भगव० भग०
मुनिवंदनसूत्र	
रत्नविस्तर (बौद्धग्रंथ)	रत्नवि०
विमुद्धिमग्ग	
श्रमणसूत्र	

षड्भाषाचद्रिका
सूत्रकृतागसूत्र

{ सू०
सूत्र०
सूत्रक०

सूर्यप्रज्ञप्तिगीका
हेमचद्र प्राकृत व्याकरण

{ हे०
हे० प्रा० या०
हे० स०

हेमचद्र सम्भृत व्याकरण

(२)

अ०	अध्ययन, अ याय
उ०	उद्देश
गा०	गाथा
द्वि०	द्वितीय
नि०	नियम
पालि० स०	पालिप्रकाश सधिरूप
पृ०	पृष्ठ
प्र०	प्रथम
रा० नि	रायचद्र निनागमसप्रह
राय०	}
श्रु०	
सू०	
	श्रुतस्कर
	सूत्र

प्राकृत-व्याकरण.

प्रकरण १

वर्णपरिचय

प्राकृत भाषाओमा नीचे प्रमाणे स्वरो अने व्यजनो वपराय छे.

स्वर—

अ, इ, उ (ह्रस्व)

आ, ई, ऊ, ए, ओ, (दीर्घ)

१ प्राकृतमा 'ऋ' नो विकार अ, इ, के उ थाय छे अन 'लृ' नो विकार ' इलि ' थाय छे माटे ए बे स्वतंत्र स्वर नथी 'ऐ' नो विकार ' ए ' के ' अइ ' थाय छे अने ' औ ' नो विकार 'ओ' के 'अउ' थाय छे तेथी ए बे एण स्वतंत्र स्वर नथी

२ ' एको ' 'सेःरा' 'सोत्त' 'सो बिअ' वगैरे शब्दोमा आवेला ' ए ' अने ' ओ ' एकमात्रिक छे एम आचार्य शुभचंद्र जणावे छे (-शुभचंद्रनु प्राकृत व्याकरण अ० १ ०-४०-लिखित पृ० ४) आ उपरथी ' ए ' अने ' ओ 'नी एकमात्रिकता पण व्याजथी जणाय छे उच्चारणनी दृष्टिए तो द्विर्भावने पामेला व्यजननी पूर्वनो द्विमात्रिक स्वर एकमात्रिक ज होबो जोइए, अयथा एवे ठेकाणे आवेला द्विमात्रिकनो उच्चार ज द्विमात्रिकनी रीते थइ इत्तौ नथी आचार्य हेमचंद्र जणावे छ के, कोइ वैयाकरणो प्राकृतमा पण ' ऐ ' अने ' औ 'ना उपयोगने इए गणे छे (८-१-१) आचार्य हेमचंद्र पण ' अयि ना प्राकृतरूप ' ऐ ' ने समेत गणे छे (८-१-१६९) तो एण तेमने ए सिवाय क्याय ' ऐ ' अने ' औ ' नो व्यवहार इए नथी.

षडभाषाचन्द्रिका

सूत्रकृतागसूत्र

{ सू०
सूत्र०
सूत्रकृ०

सूर्यप्रज्ञासिन्धीका

हेमचन्द्र प्राकृत व्याकरण

{ हे०
हे० प्रा० वा०

हेमचन्द्र स्मृत व्याकरण

हे० स०

(२)

अ०

अध्ययन, अ याय

उ०

उद्देश

गा०

गाथा

द्वि०

द्वितीय

नि०

नियम

पालि० स०

पालिप्रकाश सधिरल्प

ष्ट०

ष्ट

प्र०

प्रथम

रा० नि

राय०

रायचन्द्र जिनागमसंग्रह

श्रु०

श्रुतस्करण

सू०

सूत्र

प्राकृत-व्याकरण.

प्रकरण १

वर्णपरिचय

प्राकृत भाषाओमा नीचे प्रमाणे स्वरो अने व्यजनो वपराय छे.

स्वर—

अ, इ, उ. (ह्रस्व)

आ, ई, ऊ, ए, ओ, (दीर्घ)

१ प्राकृतमा 'ऋ' नो विकार अ, इ, के उ थाय छे अने 'ॠ' नो विकार ' इलि ' थाय छे माटे ए वे स्वतंत्र स्वर नथी. 'ऐ' नो विकार ' ए ' के ' अइ ' थाय छे अने ' औ ' नो विकार 'ओ' के 'अउ' थाय छे तेथी ए वे पण स्वतंत्र स्वर नथी

० ' एङो ' ' सेव्वा ' ' सोत्त ' ' सो धिअ ' वगैरे शब्दोमा आवेला ' ए ' अने ' ओ ' एकमात्रिक छे एम आचार्य शुभचंद्र जणावे छे (-शुभचंद्रनु प्राकृत व्याकरण अ० १-२-६०-लिखित पृ० ४) आ उपरथी ' ए ' अने ' ओ ' नी एकमात्रिकता पण व्याजरी जणाय छे उच्चारणनी दृष्टि ए तो द्विर्भावेने पामेला व्यजननी पूर्वनो द्विमात्रिक स्वर एरमात्रिक ज होवो जोइए, अन्यथा एवे ठेकावे जावेला द्विमात्रिकनो उच्चार ज द्विमात्रिकनी रीते यह शकतो नथी. आचार्य हेमचंद्र जणावे छ के, कोइ बेयाकरणो प्राकृतमा पण ' ऐ ' अने ' औ ' ना उपयोगे दृष्ट गणे छे (१-१-१) आचार्य हेमचंद्र पण ' अथि ' ना प्राकृतरूप ' ऐ ' ने सम्मत गणे छे (१-१-१६९) तो पण तेमने ए सिपाय क्याय ' ऐ ' अने ' औ ' नो व्यवहार दृष्ट नथी.

व्यजन—

क, ख, ग, घ, ङ (कवर्ग)

च, छ, ज, झ, ञ (चवर्ग)

१ आचार्य हेमचंद्रना णाव्या प्रमाणे प्राकृतमा स्वररहित व्यजनो एटले एण व्यजनो के ते तदन विजातीयसयुक्त व्यजनो-त्त, क्त, क्त वगैरेणो प्रयोग यतो नथी तो पण 'म्ह' 'ण्ह' अने 'ह्ह' नो प्रयोग होवानु तो हेमचंद्रे पण स्वीकृत्यु छे (जूओ ८-२-७४-७ -७९) 'अकस्मात्' शब्दने मगधदेशीय होवानु आचार्य शी'गके णावेउ छे (जूओ- 'इत्थं वि जाणह अकस्मात्' मू० आ० पृ० २९९ तथा एनी टीका पृ० २९७ स०) एथी प्राकृतमा ए ए स्थळे खोटो व्यजन पण आवे छे म्ह ण्ह अने 'ह्ह' उपरात मागधीमा 'स्त' 'स्म' वगैरे सयुक्त व्यजनो पण वपराय छे ए विपे सयुक्त व्यजनना विकारोने णावता आगळ णावीणु ए सिवाय जे ते शौरसेनी वगैरे भाषाओमा व्यजननी वपरायमा प्राकृत करता विशेष फेरफार छे ते विपे पण आ पुस्तरमा ते ते ठेकाणे णावीणु इ नो 'ल' यतो होवाथी एने मूध'य पण कहेवामा जावे छे पालामा ए 'ल' ने न जूओ गणीने ३३ व्यजनोने गणाववामा आव्या छे (जूओ कच्चा० पा० व्या० सू० ९)

२ 'प्राइ' प्रत्यङ् 'अइ' 'उदइ -वगैरेनी पडे प्राकृतमा कोइ पण शब्दमा स्वतंत्र रीते 'इ' वणनो उच्चार यता नथी, विंनु सखो, सखो पको, पडका अगण, जइ गण अघण, लइ घण - वगैरे शब्दोमा स्वयम्यगट 'इ' नो प्रयाग शिष्टमत छे सखानी पडे प्राकृतमा 'इ' प्रयोग अनुक्त शब्दोमा ज गता होवाथी ए वप्रे भाषामा स्वतंत्र इ नो वपराय विरल कहेवा

३ ; धातुना ('उडु' व वगैरे) परा १ रूपोसिवाय सखृत मा सखु १८ सखत 'न' नो प्रयोग मळतो नथी तेम प्राकृतमा

ટ, ઠ, ઢ, ઢ, ણ (ટવર્ગ)

ત, ય, દ, ધ, ન (તવર્ગ)

પ, ફ, વ, મ, મ (પવર્ગ)

ચ, ર, લ, વ (અત મ્ય)

સ, હ (ઊપ્માક્ષર)

૧- અનુસ્વાર

પણ ક્યાય સ્વતંત્ર 'ઞ' પ્રયોજાતો નથી કઞ્ચુક, લઞ્ચનમ્, જઞ્જ પૂક -વગેરે પ્રયોગોની પેઠે પ્રાકૃતમા કઞ્ચુઓ, લઞ્ચણ, જઞ્જવૂઓ વગેરે પ્રયોગો મુખ્યવદ્ધત છે માત્ર પાલીમા જાતિ (શાંતિ), આત (શાંત), જાણ (જ્ઞાન) વગેરે પ્રયોગો સસ્કૃતના 'જુહુ વે ' જેવા પણ મઢી આવે છે સસ્કૃતમા અને પ્રાકૃતમા એકલા 'જ' કરતા સ્વર્ગ્યસયુક્ત 'ઞ' નો પ્રયોગ વિશેષ પ્રચલિત છે અહિમઞ્ચુ (અભિમન્યુ) પુઞ્ચ (પુણ્ય), અવઞ્ચા (અવશા), અઞ્ચલી (અજ્જલિ)-માગધી અને ઞ્ચાન (જ્ઞાન) વિઞ્ચાન (વિજ્ઞાન)-પૈશાચી 'ઞ્ચ'ના પ્રયોગમા પાલી, માગધી અને પૈશાચી વિશેષ સમાનતા ધરાવે છે - (૮-૪-૨૧૩ તથા ૩૦૩) તથા (પાલિપ્ર૦પૃ૦ ૨૩-૨૪)

૧ પાલીમા ' અનુસ્વાર 'ને વ્યઞ્જનમા ગણાવીને ' નિવૃદ્ધિત 'ની સજ્ઞા આવેલી છે અને લલિતવિસ્તરમહાપુરાણમા તો અને (અનુસ્વારને) અને વિસમને સ્વરોની સાથે જ ગણાવેલા છે આ પ્રથમા વર્ણવેલી ચારાધરી આપણી મૂત્યતી ચારાધરી જેવી છે (જૂઓ લલિતવિ૦પૃ૦ ૧૨૭)

प्रकरण २

सामान्य स्वगविकार.

दीर्घस्वर=ह्रस्वस्वर^१

१. संस्कृतना संयुक्त व्यजननी पूर्वं आवेला दीर्घस्वरो प्राकृतमा प्राय. ह्रस्व थई जाय छे अर्थात् संयुक्त व्यजननी पूर्वं आवेला ' आ 'नो अ, ' ई ' नो इ, ' ऊ 'नो उ, ' ए ' नो इ अने ' ओ ' नो उ थई जाय छे. जेमके:—

आ=अ—आम्रम् अम्बं । आस्यम् अस्सं । ताम्रम् तम्ब ।

विरहाम्निः विरहग्नी ।

ई=इ—तीर्थम् तित्थं । मुनीन्द्रः मुणिंदो ।

ऊ=उ—गुरुद्धापाः गुरुद्धावा । चूर्णः चुण्णो ।

ए=इ—नरेन्द्रः नरिंदो । म्लेच्छः मिलिच्छो ।

ओ=उ—अधरोष्ठ अहरुद्ध । नीलोत्पलम् नीलुप्पलं ।

ह्रस्वस्वर=दीर्घस्वर.

२. संस्कृतना इय, श्, शं, श्व, इश; प्य, प्, र्प, प्व, प्प; स्य, ख, र्ख, स्व, अने स्सनी पूर्वं रहेलो ह्रस्वस्वर प्राकृतमा प्रायः दीर्घभाव पामे छे. उदाहरणो नीचे प्रमाणे छे:—

इय—आवश्यकम् आवासय । कश्यपः कासवो । पश्यति पासइ ।

श्—मिश्रम् मीसं । विश्राम. वीसामो । विश्रान्यति वीसमइ ।

र्श—संस्पर्शः संफासो ।

१ जूओ पालीप्रकाश पृ० ८, नियम-११ (दीर्घस्वर=ह्रस्वस्वर)
तथा पृ० ५५ (ए=इ) अने (ओ=उ) अने पृ० ५ (औ=उ)

२ जूओ पालीप्र० पृ० ११—(परामर्शः=परामासो) टिप्पण.

२—अध आसो । अधिसिति धंससह । अध्यास वीसासो ।

इत—दुश्शामन दूमसगो । मनोदिसान मणामिग ।

प्य—दुप्य पूसो । मनुप्य मणूसो । शिप्य सीसो ।

पे—र्यर रासओ । र्य रसो । र्या वासा ।

प्य—विप्यर् वीसु । विप्याण —वीमाणो ।

प्य—निपिच निसिरो ।

म्य—कम्यर्त्त रामह । मम्यर् साम ।

म्य—उम्य उसो । मियम्भ वीमभो ।

म्य—निम्य वीसो । निम्यर विम्यरो ।

मस—निमसह वीसहो ।

भा=भ

३ सम्कृतना भागात्क अकारान्त पुल्लिङ्गा शब्दना भाटिना
'भा'नो प्राकृतना विह रे अ' थाय ले नेमरे —

प्रहार पयारो, पयरो । प्रहार पयारा, पयरो । प्रहार पहारो,
पहरो । प्रगाह पवाहो, पवहो । प्रन्तार पन्थारो, पन्थरो ।

इ=ए

४ सम्कृतना सगुत्त व्यजननी पूर आयेला इ' नो विरल्पे ए'
थाय ले नेमरे —

'डिण्डिम —डेण्डिमो, डिण्डिमो । धम्मिल्लम् धम्मेल्ल, धम्मिल्ल ।

पिण्डम् पेण्ड, पिण्ड । पिण्डन् पण्ड, पिण्ड । विल्लम् वेण्ड, विल्ल ।

विण्णु वेण्णु, विण्णु । सिण्णुम् सेण्णु, सिण्णु ।

उ=ऊ.

६. संस्कृत शब्दोमा रहेला 'त्स' अने च्छ नी पूर्वना 'उ'नो 'ऊ' थाय छे.—

न्म—उत्सरति ऊसरइ । उत्सवः उसवो ।

उत्सिक्तः ऊसिक्तो । उत्सुकः ऊसुओ ।

च्छ—उच्छ्वासति ऊससइ । उच्छ्वासः ऊसाभो ।

उच्छुकः ऊमुओ ।

उ=ओ.

६. संस्कृतना सयुक्त व्यंजननी पूर्व रहेला 'उ', नो प्राकृतमा 'ओ' थाय छे. जेमके —

कुट्टिमम् कोट्टिमं । कुण्ठः कौढो । कुन्तः कौतो ।

तुण्डम् तौडं । पुद्गलम् पोमाल । पुष्करम् पोक्करं ।

पुम्तः पोत्यओ । मुण्डम् मौडं । मुद्गरः मोमरो । मुस्ता मोत्या ।

लुब्धकः लोद्धओ । व्युत्क्रान्तम् वोक्कंतं ।

ऋ=अ

७. संस्कृत शब्दना आदिभागमा आवेला 'ऋ' नो प्राकृतमा 'अ' थाय छे.

कृतम् कयं । घृतम् घय । घृष्टः घटो ।

तृणम् तणं । मृगः मओ । मृष्टम् मट्टं । वृषभः वसहो ।

१ आ नियम आ वे शब्दोमा लागतो नयीः—उत्सन्नः उच्छन्नो ।

उत्साहः उच्छाहो ।

२ जूओ पालीप्र० पृ० ५४—(उ=ओ)

३ जूओ पालीप्र० पृ० १—(ऋ=अ)

ऋ=उ

८ सामासिक अने गौण सस्कृत शब्दना भय 'ऋ' नो प्राकृतमा 'उ' थाय छे.

पितृगृहम् पिउघर । पितृपति पिउवई ।

पितृवनम् पिउवण । पितृष्वसा पिउसिआ । मातृगृहम् माउघर ।

मातृष्वसा माउसिआ । मातृमण्डलम् माउमडल ।

'ऋ=रि

९ सस्कृतना केवल-व्यजन वगरना-'ऋ' नो प्राकृतमा 'रि' थाय छे.

ऋक्ष रिच्छो । ऋद्धि रिद्धी । ऋपम रिसहो ।

लृ=इलि.

१० सस्कृतना 'लृ' नो प्राकृतमा 'इलि' थाय छे —

कलृन्न किलिन्नो । कलृप्त किलित्तो ।

'ऐ=ए

११ सस्कृतना 'ऐ' नो प्राकृतमा 'ए' थाय छे —

ऐरावण एरावणो । कैटभ केडवो । कैलास केलासो ।

त्रैलोक्यम् तेलुक्क । वय वेजो । वैधव्यम् वेहव ।

शैला सेला ।

'औ=ओ.

१२. सस्कृतना 'औ' नो प्राकृतमा 'ओ' थइ नाय छे —

१ जूओ पालीप्र० पृ० ३-(ऋ=रि) टिप्पण

२ जूओ पालीप्र० पृ० ३-(ऐ=ए)

३ जूओ पालीप्र० पृ० ५-(औ=ओ)

कौश्वः कौचो । कौमुदी कौमुई । कौशाम्बी कौसम्बी ।
 कौशिकः कौसिओ । कौस्तुभः कौत्थुहो । यौवनम् जौवण ।

उपर जणावेला बधा स्वरविकारो शौरमेनी, मागधी, पैशाची
 अने चूलिकपेशाचिमा पण एरु सरस्वी रीते लागु थाय छे, अपभ्रंशमा
 ए नियमोनुं प्रवर्तन नियत रीते एट्ठे जे रीते जणाव्युं छे ते रीते थतुं
 नथी. तेमा क्याय क्याय 'अ'नो इ, ई, उ; 'उ'नो अ, आ; 'ऋ'
 नो अ, आ, इ, उ, ऋ; 'लृ'नो इ, इलि; 'ए'नो इ, ई; अने
 'औ'नो अउ अने ओ थाय छे [स्वरविकारनी दृष्टिए आ
 प्रवर्तन सरखु छे, पण अनियतताने लीधे एने प्राकृतधी नूदु पाडी
 शक्य छे.]

अ-इ, ई, उ—

स० प्रा० अ०
 वचनम् वअण (वडणं) वेण ।

(वईण) वीण ।

शयनम् सअण (सइणं) सेनं ।

नयनम् नअण नइण (नइणं) नेन ।

नवनीतम् नअणीअं (नउणीअ) लोणीअ ।

[वस्तुतः आ रूपो 'य' अने 'व' ना मप्रसारणधी बनेल्य छे]

उ-अ, आ—

बाहु.—बाढा (न्नी०) बाहा, बाह, बाहु ।

ऋ-अ, आ, इ, उ, ऋ—

कृत्यम् किथ कथु, कथु ।

तृणम् तण तिणु, तणु, तृण ।

सुकृतम् सुकय सुक्रिड, सन्दिडु, सुकृटु ।

लृ-ड, इलि—

कलृन्न किलिनो क्लिनो, किलिन्नओ ।

ए-इ, ई—

रेवा लेहा लिह, लीह, लेह ।

औ-अउ, ओ—

गौरी गोरी गउरी गोरी ।

अजनविकारोना प्रसगमा तो ज्या ज्या प्राकृत करता
शारसेनी, मागधी, पैशाची, चूलिकापैशाची अने अपभ्रंशमा विशेष-
पता छे तेने ते ते म्यळे जणाववाना त्राए

रु-नीर्थरर तित्थयरो । लोरु लोओ ।

ग-नग नओ । नगरम् नयर । मृगाङ्क मयकी ।

च-रुचग्रह कयगहो । शची सई ।

न-गन गओ । प्रनापति प्यावई । रनतम् रयय ।

१-धात्री धाती-धाई । यति जई । रसातलम् रमायल ।

रात्रि राति-राई । वितानम् विआण ।

द-गदा गया । मदन मयणो ।

प-रिपु रिऊ । सुपुरुष सुउरिमो ।

व-विबुध विउहो ।

य-वियोग विओओ ।

व-वडवानल वळयाणलो । लावण्यम् लायण ।

(आ बीनो नियम अने एवा बीना अमयुक्त व्यजननां
विहारने लगता सामान्य के विशेष नियमो पंशाची भाषामा
लगता नथी जेमके,

स०	प्रा०	प०
मकरकेतु —	मयरकेऊ—	मकरकेतू ।
सगरपुत्रवचनम्—	सयरपुत्रवयण—	सगरपुत्रवचन ।
विजयसेनेन लपितम्	विजयसेणेण लविय—	विजयसेनेन लपित ।
पापम्—	पाव—	पाप—
आयुधम्—	आउह—	आयुव ।)

पूवाक्त नियम द्वारा प्राकृतमा ' रु ' ' ज ' ' त ' अने ' द ' नो लोप जणावेलो छे तो पण प्राकृतमा पेगभेदरूप शौरसेनी, मागधी, पंशाची, चूलिपंशाची अने अपभ्रंशमा ते वर्णा लोपाता नथी, किंतु बीना बीना वर्णाना रूपमा फेरवाइ आय छे

'त-ट'

(१) 'शौरसेनीमा' अने 'क्याय अपभ्रंशमा' 'त' नो 'ट' धाय छे

स०	प्रा०	शौ०, अप०	स०	प्रा०	शौ०, अप०
कथितम्	कथिअ	कथिट ।	प्रतिज्ञा	पडण्णा	पडिण्णा ।
तत	तओ	तटो ।	मारुति	मारुई	मारुटी ।
पूरित	पूरिओ	पूरिटो ।	मन्त्रित	मतिओ	मतिटो ।

'ज-य'

(२) 'मागधीमा' आदिस्थित के 'अनादिस्थित' 'ज' नो 'य' धाय छे

व०	प्रा०	मा०	स०	प्रा०	मा०
जनपद	जणवओ	यणवदे ।	टुर्जन	टुज्जणो	टुय्यणे ।
जानाति	जाणइ	याणटि ।	वजित	वज्जिओ	वय्यिदे ।
गजित	गाज्जओ	गय्यिदे ।			

त, 'द-त'

(३) 'पैशाचीमा' अने 'शूलिपार्षदाचीमा' 'त' नायम रहे ते अने 'ड' नो 'ण' 'त' धाय छे

१ जूओ पा० प्र० १० १ (१२२)

२ 'शीरखनीन' गता 'देक' नियमों 'माग' शी, 'पैशाची', 'शूलिकापैशाची' अतः 'अपभ्रंशमा' अथ 'गगु' धर 'गड' छे

३ जूआ पा० प्र० १० ३ (१२३)

४ जूआ पा० प्र० १० १० (१२४)

सं० प्रा० पै०,—चू० पै० सं० प्रा० पै०,—चू० पै०
 भगवती भगवई भगवती । प्रदेशः पदेशो पतेसो ।
 पार्वती पवई पवती । मदनः मद्गो मतनो ।
 शतम् सयं सतं । वदनकम् वदणयं वतनकं ।
 दामोदर. दामोदरो तामोतरो । मदनम् सद्गं सतन ।

'ग-रू, ज-च.'

(४) चूलिकापेशाचीमा 'ग' नो 'रू' धाय छे अने 'ज'
 —नो 'च' धाय छे.

सं० प्रा० चू० पै० सं० प्रा० चू० पै०
 गिरितटम् गिरितडं किरितडं । जर्जरम् जजर चचर ।
 नगरम् नयरं नकर । जीमूत जीमूओ चीमूतो ।
 मार्गण मगणो मकनो । नियोजितम् नियोजिअ
 राजा राया राजा । नियोजित ।

क'-ग.

(५) अपभ्रंशमा न्याय 'क' नो 'ग' धाय छे.

सं० प्रा० अ०
 विसोभकर. विच्छोहयरो विच्छोहगरो ।

१ जूओ पा० प्र० पृ० ५६ (ग=क)

२ जूओ पा० प्र० पृ० ५७ (ज=च)

३ जूओ पा० प्र० पृ० ५५ (क=ग)

संयुक्त 'कादि' लोप

३ संयुक्त व्यजनमा पूर्ववर्ती क, ग, ट, ड, त, द, प, श, ष अने स-एला व्यजनोनो प्राकृतमा प्राय लोप धई जाय छे अने लोप थया पत्री बाकी रहेला अनादिना व्यजननो द्विर्भाव थाय छे नेमके,

क-भुक्तम् भुत-भुत्त ।	ड-खड्ग खगो-खगो ।
मुक्त मुत-मुत्तो ।	पङ्क सजो-सजो ।
शक्त सत-सत्तो ।	त-उत्पलम् उपल-उप्पल ।
'सिक्थम् सिक्थं-सित्थ ।	उत्पाद उपाओ-उप्पाओ ।
ग-दुग्धम् दुग्धं-दुद्ध ।	द-मद्गु मगु-मगू ।
मुग्धम् मुग्धं-मुद्ध ।	'मुद्गर -मुगरो-मुगरो ।
ट-कैफलम् कफल-फफल ।	प-गुप्त गुत-गुत्तो ।
पत्पत् उपओ-उप्पओ ।	सुप्त -सुत-सुत्तो ।

१ जूआ पालीप्र० पृ० ६१ (क=त) (वथ=थ)

२ खव, छल, छ, थ्य अने पफ ना स्थानमा अनुक्रमे ख, च्छ, छ, थ्य तथा फ्फ थाय छ

३ थ्य, इस, इ, थ्य अने भ्म ना स्थानमा अनुक्रमे थ्य, स, इ अने भ्म थाय छ

४ जूओ पालीप्र० पृ० २४ (नियम-३०)

५ नू० पा० प्र० प्र० २० (नियम-३१)

६ नू० प्र० प्र० पृ० ६१—(क=त

- श—भाक्षिष्ट आलिङ्गो । निप्पुर निदुर—निदुरो ।
 'निश्चल निचल-निचलो । निप्पुसनम् निपुसन-निप्पुसण ।
 श्वोतति चुअइ । 'शुष्कम् सुरु—मुष्क ।
 'श्मश्रु मम्मू । पष्ठ उठ-छट्टो ।
 श्मशानम् गसाण । स—'निष्पह निपह-निष्पहो ।
 हरिश्चन्द्र हरिअन्द्रो । 'स्कन्द रट्टो ।
 श्मश्रणम् लण्ह । स्वलित खलिओ ।
- प—'गोष्ठी गोठी—गोठी । म्त्व. तवो ।
 तुष्ट तुठ—तुट्टो । म्नेह नेहो ।

संयुक्त 'मादि' लोप.

४. संयुक्त व्यननमा परवर्ती म, न अने य नो प्राकृतमा.
 प्राय लोप अई जाय छे. अने लोप थया प गी बाकी रहैया
 अनादिना व्यनननो द्विर्भाव थाय छे. जेमके —

- म—युष्मम् युग—युग्म । स्मर सरो ।
 रश्मि रमि—रम्मी । 'मेरम सेर ।

- १ च० पा० प्र० प्र० ३८—(ष्ट=छ) निष्कला ।
 २ श्मश्रु मम्मू पा० प्र० प्र० २१ टिप्पण
 ३ च० पा० प्र० प्र० २६—नि० ३८—(प्र=ह छ=इ)
 प्र० ३७ (ऋ=ह—नि० ६७) प्र० ३९ ('प=व नि ४८)
 ४ शुष्कम् सुरु (पा० प्र० पृ० ३७)
 ५ जू० पा० प्र० प्र० ३६ (स्म=ग) पृ० ३७ (स्व=क)
 प्र० ३९ (स्म=—नि० ६८) प्र० २८ (म्थ=र रद=थ)
 ६ स्कन्द रट्टो, म्त्वो—पालीप्र० पृ० ३. टिप्पण.
 ७ ज० पा० प्र० पृ० २—(म्म=रस)

न—धृष्टद्युम्न धृष्टद्युम्नो^१ । 'य—कृड्यम् कुड—कृड् ।
 'नञ् नग—नगो । न्याध वाहो ।
 ग्ग लग—लगो । श्यामा सामा ।

सयुक्त 'लाटि' लोप

१ सयुक्त व्यजनना पूर्ववर्ती वा परवर्ती ल, व, च, विसर्ग अने र नो प्राय लोप भर्त्त जाय छे अने लोप थया पछी बाकी रहेला अनादिना व्यजननो द्विर्भाव थाय छे उदाहरण —

ल—उल्का उका— उका । 'व—अल् अल् —अहो ।
 वल्कलम् वकल—वकल । लुब्धक लुधक—लुद्धको ।
 लै—विकलव विकव—विकवो । शब्द सल्— सहो ।
 शृश्वणम् मण्ह । म्ताय —यध—यद्धो ।

'व—वन् धन्—वयो । विमर्ग—लु वित लुविम—लुविसो ।
 पश्वम् पिक्—पिक । लु सह दुमह—लुसहो ।
 श्वेक् खेल्ओ । नि सहम् निसह—निमसह ।
 श्वोक् खोडओ । नि मरति निमरद्—निमसरद् ।
 रन धओ ।

१ आ गङ्गा ण नो दिभाव थो न शी

० जू० पा० प्र० १० ६८ (नि० ११)

३ नू० पा० प्र० १० २१ (नि०)

६ नू० पा० प्र० १० ३०-३१ (नि० ३०-३१)

७० पा० प्र० १० ३ -३३ (नि ३१-३२)

९ नू० पा० प्र० १० ३ (नि० ६०)

'र—अर्क अक—अको ।   'र—क्रिया क्रिया ।
 वर्ग वग—वगो ।   ग्रह गहो ।
 तीर्थ दिघ—दिगो ।   चरुम् चरु—चक्र ।
 वार्ता वता—वता ।   रात्रि रति—रती ।
 सामर्थ्यम् सामर्थ्य—सामत्य ।   धात्री धति—धती ।

अपभ्रंशमा प्रायः परवर्ती 'र' नो लोप विकल्पे धाय छे
 प्रिय पिओ प्रिउ, पिउ ।

[सूचना—ज्या पूर्ववर्ती अने परवर्ती एम बे जातना व्यजननो लोप
 प्राप्त होय त्या प्रयोगो प्रमाणे लोपनु विधान करवु नोईए, जेमरे,

पूर्ववर्तीनो लोप—

परवर्तीनो लोप—

ट—उद्विग्न उविग—उविगो ।   य—कायम् कव—कव ।
 द्विगुण विउणो ।   माल्यम् मल—मल ।
 द्वितीय बीओ ।   व—द्विजाति दुआई ।

ल—कल्पम् कस—कस ।   द्विप दिओ ।

शुत्वम् सुव—सुव ।

र—सर्वम् सव—सव ।

पूर्ववर्ती अने परवर्तीनो वारा फरती लोप—

न—उद्विग्न—उद्विग—उद्विगो ।   द—द्वारम् वार ।
 म—उद्विग्न—उद्विग—उद्विगो ।   व—द्वारम् वार ।

आ बधा उदाहरणोमा त्रीजो, चौथो अने पाचमो, ए घणमार्थी
 कोइ एक नियम द्वारा लोपनो सभव छे]

१ जू० पा० प्र० पृ० १० (नि० १०)

२ जू० पा० प्र० पृ० १०-१३ (नि० १-१६)

‘द्र’ लोप’

६. ‘द्र’वाला संस्कृत शब्दना ‘द्र’ ना ‘र’ नो लोप प्राकृतमा विकल्पे थाय छे:

चन्द्रः चन्द्रो, चंदो । द्रव. १ द्रवो, दवो । द्रहः द्रहो,
दहो । द्रुम. द्रुमो, दुमो । भद्रम् भद्रं, भदं ।
रुद्रः रुद्रो, रुहो । समुद्रः समुद्रो, समुहो ।

‘ अंत्यव्यंजन ’ नो ‘ अ ’

७. केटलाक संस्कृत शब्दोना छेवटना व्यंजननो ‘अ’ थाय छे.—
शरत् सरओ । भिषक् १ भिसओ । इत्यादि.

‘ कादि ’ नो ‘ य ’

८. अवर्णधी पर आवेला, एक ज पदमा रहेला, असंयुक्त अने अवर्णान्त क, ग, च, ज, त, ट, ब, य अने व-एटला व्यंजननो प्राकृतमा सामान्य रीते ‘य’ थाय छे. उदाहरणो आ प्रमाणे छे.

कौ—तीर्थकर. तित्ययरो । शकटम् सयड ।

ग—नगरम् नयरं । मृगाङ्कः मयंको ।

च—कषप्रहः कयग्रहो । काचमणिः कायमणी ।

जौ—प्रजापतिः पयावई । रजतम् रययं ।

१ आ नियम एक ‘चन्द्र’ शब्दने लागतो नथी: चन्द्रम् चन्द्रं ।

२ जू० पा० प्र० पृ० १२ (नि० १५)

३ भिषक् भिसओ (पाठकोश)

४ जूओ पा० प्र० पृ० ५६—(व=व)

५ जू० पा० प्र० पृ० ५७—(ज=य)

त—पातालम् पायालं । रसातलम् रसायल ।

द—गदा गया । मदनः मयणो ।

यै—नयनम् नयणं । दयालुः दयालू ।

वै—लावण्यम् लायण्यं ।

खादिनो 'ह'

९. स्वरथी पर आवेला, एक ज पदमा रहेला अने असंयुक्त ख, घ, थ, ध, अने भ-एटला व्यंजनोनो प्राकृतमा 'ह' धाय छे. जेमके.

ख—मुखम् मुहं । मेखला मेहला । लिखति लिहइ । शाखा साहा

घ—नघनम् नहण । माघः माहो । मेघ मेहो । श्लाघने लाहइ ।

थ—कथयति कहइ । आवसथ आवसहो । नाथ. नाहो । मिथुनम् मिहुणं ।

ध—इन्द्रधनुः इन्द्रहणू । वधिर. बहिरो । बाधते बाहइ । व्याध. वाहो । साधुः साहू ।

भ—स्तनभरः वणहरो । नभस् नह । सभा सहा । स्वभावः सहावो । शोभते सोहइ ।

१ आ विधान ('य' नो पण 'य' करवानु विधान) कीजा नियमनो बाध करे छे.

२ क्याय कोई एकाद शब्दमा इकारथी पर आवेला 'व' नो पण 'य' भई जाय छे:—पिबति पिबइ ।

१ जु० पा० प्र० वृ० ५६ (घ=ह)

५ " " " " ६० (ध=ह)

५ " " " " ६२ (भ=ह)

[प्राकृतमा स, क, थ, ध अने भ नो 'हं' धवालु जणाव्यु छे तो पण शौरसेनी, चूलिकापैशाची अने अपभ्रशमा तेम थतुं नथी.]

थ-ध

(१) शौरसेनीमा विकल्पे अने अपभ्रशमा तयाय कयाय शब्द म यस्थित 'थ' नो 'य' थाय छे.

स०	प्रा०	शा०—अ०
कथम्	कह	कथ, कहं ।
कथयति	कहेइ	कथेडि, कथेइ, कहेइ
कथितम्	कहिअ	कथिड, कहिअ ।
नाथ	नाहो	नाथो नाहो ।
राजपथ	रायपहो	राजपथो राजपहो ।

य-ख, ध-थ, भ-क'

(२) चूलिकापैशाचीमा 'य' नो 'ख', 'ध' नो 'थ' अने 'भ' नो 'क' थाय छे

	म०	प्रा०	चू० पै०
य—	यर्म	यम्मो	यम्मो ।
	मेय	मेहो	मेवो ।
	त्याघ्न	वग्यो	वत्त्वो ।
ध—	मधुरम्	महुर	मधुर ।
	वान्धर	वन्धो	पन्धो ।
	धूली	धूगी	धूली ।

१ कल्पार बंगारुणोने मते शब्दनी जादिमा था निवम आगतो नथी

	स०	इ०	सू०पे०
भ—	रभस	रहसो	रफसो ।
	रम्भा	रभा	रंफा ।
	भगवती	भगवई	फकवती

झ—छ

(३) केटलाकने मते चूलिकापैशानीमा 'झ' नो 'छ' धाय छे

झर्झर	झज्जरो	छच्छरो ।
निर्झर	निज्जरो	निच्छरो ।

ट—ड

१०. स्वरधी पर आवेला, एक ज पदमा रहेला अने असयुक्त 'ट' नो प्राकृतमा ड धाय छे

ट—घट पडो । घग्ने घडइ । नट नडो । भट भडो ।

डु—तु

(१) पैशाचीमा 'डु' नो 'तु' पण धाय छे.

स०	प्रा०	पैशाची
कुटुम्बकम्	कुतुबफ	तुतुबक, कुटुबक ।
वटुकम्	वतुअ	वतुअ, वटुअ ।
पटु	पडु	पटु पतु ।

ठ—ड

११. स्वरधी पर आवेला, एकपदस्थित अने असयुक्त 'ठ' नो प्राकृतमा 'ड' धाय छे

१ पालीमा ती वयाय असुक्त 'ट' नो पण 'ड' धाय छे -

ठेष्ट लुडु । निषण्ड निषण्ड । पा० प्र० प्र० -- (ट=ड)

ठ—कमंडः, कमण्डो । कुठारः कुठारो । पठति पठ् । मटः मटो । शठः सटो ।

ड—ल.

१२. स्वरधी पर आवेला, एकपदस्थित अने असंयुक्त ' ड ' नो ' ल ' धाय छे:

ड—कीडति कीलड् । गरुडः गरुडो । तडागम् तलायं ।
वडवामुस्तम् वल्लयामुहं ।

ड—ट

(१) चूलिकापेशाचीमा ' ड ' नो ' ट ' धाय छे एम केटलाक वैयाकरणो माने छे:

सं०	प्रा०	चू० पै०
डमरुकः	डमरुओ	टमरुको ।
तडागम्	तलायं	तटाकं ।
प्रतिमा	पटिमा	पटिमा ।
मण्डलम्	मडलं	मटलं ।

ड—ठ

(२) केटलाकने मते चूलिकापेशाचीमा ' ड ' नो ' ठ ' धाय छे:

सं०	प्रा०	चू० पै०	सं०	प्रा०	चू० पै०
गाडम्	गाडं	काठं ।	ढका	ढका	ठका ।
दंष्ट्रा	दादा	दाठ	पण्ड.	संदो	सटो ।

१. पालीभाषामा प्रायः सर्वत्र ड नो ठ धाय छे:- ('चू० पै० प्र० पृ० ४३ (डल्ल)

'ण-न

(३) पेशाचीमा 'ण' नो 'न' थाय छे

स०	प्रा०	पै०
गण	गणो	गनो ।
गुण	गुणो	गुनो ।

न-ण

१३ स्वरपरवर्ती, एकपदस्थित अने असयुक्त 'न' नो 'ण' थाय छे

कनकम् वणय । नयनम् नयणं । मदन मयणो । मानते
माणइ । वचनम् वयण । वदनम् वयणं ।

न-ण

१४. सस्कृतमा शब्दनी आदिमा रहेला असयुक्त 'न' नो विकल्पे 'ण' थाय छे

नदी णई, नई । नर णरो, नरो । नयति णेइ, नेइ ।

'प-व

१५. स्वरपरवर्ती, असयुक्त अने एकपदस्थित 'प' नो प्राकृतमा 'व' थाय छे

उपमा उवमा । उपसर्ग उवसर्गो । गोपति गोवई ।
प्रदीप पर्दीवो । महिपाल महिवालो ।

१ जूओ० पा० प्र० पृ० ५८ (ण=न)

२ जू० पा० प्र० पृ० २१ (न=ण)

३ , , , २१ (प=व)

'વ'—વ

૧૬. અવર્ણથી વઃ આવેલા, અસંયુક્ત અને એકપદસ્થિત 'વ' નો પ્રાકૃતમા 'વ' જ થાય છે
- કલાપ કલાવો । કપાલમ્ કવાલ । કપિલમ્ કવિલ ।
 કાશ્યપ કાસવો । કુણપમ્ કુણવ । તપતિ તવહ । પાપમ્ પાવ ।
 શપથ સવહો । શાપ સાવો ।

વ—વ

- (૧) અપ્ત્રશમા તો 'વ' ને સ્થાને 'વ' પણ બોલાય છે

સં.	પ્રા.	અ.
શપથ	સવહો	સવધુ, સવધુ ।

ફ—મ, હ

૧૭. સ્વરથી વર આવેલા, અસંયુક્ત અને એકપદસ્થિત 'ફ' નો પ્રયોગાનુસાર 'મ' અને 'હ' થાય છે

ફ—મ—રેફ રેમો । શિખા સિમા ।

ફ—હ—મુક્તાફલમ્ મુતાહલ ।

ફ—મ, હ—ગુફતિ ગુમહ, ગુહહ । શફરી સમરા, સહરી ।
 સફલમ્ સમહ, સહલ । શેફાલિકા સેમાલિઆ સેહાલિઆ ।

ફ—મ

- (૧) અપ્ત્રશમા પણ 'ફ' નો 'મ' થાય છે

—	—	સં.	પ્રા.	અ.
		મફલમ્	સમહ	} સમહ
		(મહલ)	મહલ	

ब-प

(१) केटलाक वैयाकरणोने मते चूलिकापैशाघीना 'ब' ने स्थाने 'प' धाय छे:

सं०	प्रा०	चू०पै०
बालक	बालओ	पालओ ।
बान्धव	बन्धवो	पन्धवो ।

ब-व

१८ स्वरपरवर्ती, एक पदास्थित अने असयुक्त 'ब' नो 'व' धाय छे

बलावू अलावू । बबलम् सवल ।

प-वै

(१) अपभ्रंशमा 'प' ने बदले 'वै' पण बोलाय छे

सं०	प्रा०	अ०	
कमलम्	कमल	कवैलु,	कमलु ।
तथा	तह तहा,	तिवै,	तिम ।
अमर	भमरो, भसलो,	भवैरु,	भमरु ।
यथा	जह जहा,	जिवै,	जिम ।

१ जू० पा० प्र० वृ० २२ (प=व)

२ " " " " (ब=व)

३ " " " " अलावू अलावू ।

प्रा ४

'य=ज

'ई, संस्कृत शब्दनी आदिमा आवेल'य'नो प्राकृतमा 'ज' धाय छे.'

यमः जमो । यशः जसो । याति जाइ ।

य—य

(१) मागधीमा 'य' नो 'ज' न थता 'य' ज रहे छे:

सं०	प्रा०	मा०
याति	जाइ	यादि ।
यथास्वरूपम्	जहासरूपं	यथाशरूपं ।
यानपात्रम्	जाणवत्तं	याणवत्तं ।

र-ल

(१) मागधीमा 'र' नो 'ल' धाय छे; अने पैशाचीमा तो ए विकल्पे धाय छे:

सं०	प्रा०	मा०	पै०
करः	करो	कलो	करो कलो ।
नरः	नरो	नलो	नरो नलो ।
विचारः	विआरो	विआलो	विचालो विचारो ।

ल—ळ

(१) पैशाचीमा 'ल' नो 'ळ' धाय छे:

कमलम्	कमळं	कॅमळ ।
कुलम्	कुळ	कुळं ।

१ गवयः गवजो भवयो पाली० प्र० पृ० ६२.

२ आ नियम केटलेक ठेकाणे तो लागतो पण नथी: यथास्यातम् अहन्त्याय । यथाजातम् अहाजाय । पृ० १० मां जणावेलो बीजो नियम क्थाय शब्दनी आदिमा पण लागे छे एधी अहीं 'यथास्यात' अने 'यथाजात' नो आदिनो 'य' लोपाएलो छे.

३ ज्ञो पा० प्र० पृ० ४३ (ड=ळ)

जलम्	जल	जळ ।
शीलम्	शील	शीळ ।
सलिलम्	सलिल	सळिल ।

'श-स प-स

२०. सस्कृतमा वपराता 'श' अने 'प' नो प्राकृतमां 'स' थाय छे

श—कुरा कुसो । दश दस । नृशस निससो ।
 विशति विसइ । वश वसो । शब्द सडो ।
 श्यामा सामा । शुद्धम् सुद्ध । शोभते सोहइ ।

प—कपाय कसायो । घोषति घोसइ । निक्प निहसो ।
 पण्ड सडो ।

श, प—विशेष विससो । शेष सेसो ।

स-श

(१) मागधीमा तो 'स' नो 'श' थाय छे अने वैशाचीमा तो प्राकृतनी प्रमाणे छे

स०	प्रा०	मा०
पुरुष	पुरिसो	पुलिशो ।
सारस	सारसो	शालशो ।
श्रुतम्	सुअ	शुद ।
शोभनम्	सोहण	शोभण ।
हस	हसो	हशे ।

'ह-घ

२१. सस्कृतमा अनुस्वारथी पर आवेला 'ह' नो प्राकृतमा विकल्पे
'घ' याय छे

सहार —सवारो, सहारो । सिंह —सिंघो, सीहो ।

---

१ एवो पण एकद प्रयाग मळे छे, ज्या स्वरथी पर आवेला 'ह'
नो पण 'घ' याय छे दाह —दाधो, दाहो ।

પ્રકરણ ૪

સંયુક્ત વ્યજનોના સામાન્ય ફેરફારો

૨૨. સમ્કૃતના 'ક્ષ' નો વિશેષે કરીને પ્રાકૃતમા 'સ્વ' ધાય છે અને કયાય કયાય તો પ્રયોગાનુસારે 'ક્ષ'નો 'છ' અને 'મ્' પણ ધાય છે તથા પદમધ્યસ્થિત 'ક્ષ' નો 'ક્લ' 'ચ્છ' અને 'ક્ષ્મ' ધાય છે

'ક્ષ=સ્વ ક્ષ=ઙ્ઙ' ક્ષ=ક્ષ્મ

ક્ષય સ્વઓ । ક્ષીણમ્ સ્વણી । ક્ષીરમ્ સ્વીર । ક્ષ્વેટક સ્વેટઓ ।
સ્વોટક સ્વોટઓ ।

ક્ષણ 'છણો, [સ્વણો] । ક્ષતમ્ છય । 'ક્ષમા છમા [સ્વમા] ।
ક્ષાર છારો । ક્ષીણમ્ છીણ । ક્ષીરમ્ છીર । ક્ષુણ્ણ છુણ્ણો । ક્ષુતમ્
છીત । ક્ષુધ્ છુહા । ક્ષુર છુરો । ક્ષેઙ્મ્ છેત્ત ।

ક્ષીયેત્ ક્ષિજ્ઙ્ઙ । ક્ષીણમ્ ક્ષીર્ણ ।

૧ જૂ. પા. પ્ર. પૃ. ૧૭ (ક્ષ=સ્વ, ક્ષ=ઙ્ઙ) ધ-ક્ષ-ટિપણ
પૃ. ૨૬

૨ પાલીમાપામા 'મ્' ના 'વ' પણ ધાય છે -(જૂ. પા. પ્ર.
પૃ. ૧૭ મ=વ)

૩ 'ક્ષણ' શબ્દના 'ઉત્સવ' અર્થ હોય ત્યારે તેનું રૂપ 'છણ' ધાય
છે અને સમય અર્થ હોય તો 'સ્વણ' રૂપ ધાય છે જૂ. પા. પ્ર. પૃ. ૧૭ -
(ક્ષ=ઙ્ઙ, ક્ષણ સ્વણો છણો)

૪ 'ક્ષમા' શબ્દનો 'પૃથિવી' અર્થ હોય ત્યારે તેનું 'છમા' રૂપ
ધાય છે અને સ્વમત્તુ-ક્ષમાકરવી-અર્થમા તો 'ગ્વમા' રૂપ જ વપરાય છે,

क्ष=क्ख, क्ष=च्छ, क्ष=ज्झ

इक्षुः इक्खु । ऋक्षः रिक्खो । ऋक्षम् रिक्खं । मक्षिका मक्खिआ ।
लक्षणम् लक्खणं । प्रक्षीणम् पक्खीणं । प्रक्षेपः पक्खेवो । सादृश्यम्
सारिक्खं ।

अक्षि अक्खि । इक्षुः उक्खु । उक्षा उक्खा । ऋक्षः रिक्खो ।
ऋक्षम् रिक्खं । कक्षः कक्खो । कक्षा कक्खा । कुक्षिः कुक्खी ।
कौक्षेयकम् कुक्खेअय । दक्षः दक्खो । प्रक्षीणम् पक्खीणं । मक्षिका
मक्खिआ । लक्ष्मीः लक्खी । वक्षः वक्खं । वृक्षः वक्खो । सदक्षः
सारिक्खो । सादृश्यम् सारिक्खं ।

प्रक्षीणम् पक्खीणं ।

क्ष=क्क

(१) मागधीमा तो 'क्ष' नो क्क धाय छे:

यक्षः यक्खो यक्के ।

राक्षसः रक्खसो लक्कशे ।

२३. संस्कृतना वस्तुवाचक शब्दना 'क्क' अने 'स्क' नो प्राकृतमा
'ख' धाय छे तथा पदमध्यस्थित क्क अने 'स्क' नो 'क्ख'
धाय छे:

क्क=क्ख, क्ख स्क=क्ख, क्ख

निक्कम् निक्खं । पुक्करम् पोक्खरं । पुक्करिणी पोक्खरिणी ।

अवस्कन्दः अवक्खंदो । स्कन्द. खंदो । स्कन्धो खंधो ।

स्कन्धावारः खंधावारो ।

१ जू० पा० प्र० पृ० १७-(क्ष=क्ख, क्ष=च्छ, क्ष=ज्झ-टिप्पण)

२ ऋक्षः अक्खो, इक्षो । ज्वाक्षः धक्को । लाक्षा लाखा । पा०

प्र० पृ० १८

३ जू० पा० प्र० पृ० ३६-३७ (क्क=क्ख, क्क=क्ख, स्क=क्ख)

सयुक्त प, स=स'

(१) मागधीमा सयुक्त 'प' के 'स' ने स्थाने 'स' थाय छे."

उष्मा	उम्हा	उम्मा ।
कष्टम्	कट्ट	कम्ट ।
धनुषखण्डम्	धणुक्खड	धनुस्खंडं ।
निष्फलम्	निष्फलं	निष्फलं ।
विष्णु.	विण्हू	विस्नु ।
शष्पम्	सष्फ	सम्प ।
शुष्कम्	सुष्क	सुस्कं ।
प्रखलति	पखलडि	पम्खलदि ।
बृहस्पति	बुहष्फई	बुहस्पदी ।
मम्करी	मक्कवरी	मम्कली ।
विष्मय	विष्हयो	विस्मये ।
हम्नी	हत्थी	हस्ती ।

२४ संस्कृत शब्दना 'त्य' नो प्राकृतमा 'च' थाय छे अने पदमव्य-
स्थित 'त्य' नो च थाय छे "

त्य=च'

त्याग चाओ । त्यागी चाई । त्यजति चयइ ।

त्य=च

प्रत्यय- पचओ । प्रत्यय पचूसो । सत्यम् सच्च ।

१ जूओ० पा० प्र० पृ० ५१ नि० ६८.

२ एक 'शीघ्र' शब्दने आ नियम नथी लागतो

३ आ नियम 'चैत्य' शब्दने लागतो नथी चैत्यम चरत्त,

बेहअ-(पे=अइ अने अन्त स्वरवृद्धि.)

४ जू० पा० प्र० पृ० १००-(त्य=व, त्य=च)

२९. प्रयोगानुसारे कयाय 'त्व' नो 'च,' 'ध्व' नो 'छ,' 'द्व' नो 'ज' अने 'ध्व' नो 'ज्ञ' थाय छे तथा पदमध्यस्थित 'त्व' नो 'च्च,' 'ध्व' नो 'च्छ,' 'द्व' नो 'ज्ज' अने 'ध्व' नो 'ज्ज' थाय छे.

'त्व=च्च

कृत्वा किञ्चा । चत्वरम् चच्चर । ज्ञात्वा णञ्चा । दत्त्वा दृञ्चा ।
भुक्त्वा भोञ्चा । श्रुत्वा सोञ्चा ।

ध्व=च्छ

पृथ्वी पिच्छी ।

द्व=ज्ज

विद्वान् विज्जं ।

ध्व=ञ्ज

ध्वजैः धञो ।

ध्व=ञ्ज

बुञ्जा बुञ्जा । साध्वसम् सञ्जस ।

३६. सस्कृतमा ह्रस्व स्वरयी पर आवेला 'ध्व', 'ध्व', 'त्स' अने 'त्स' नो प्राकृतमा 'च्छ' थाय' छे.

ध्व-पञ्चम् पच्छ । पथ्या पच्छा । मिथ्या मिच्छा ।

मामध्व्यम् सामध्व-सामच्छ ।

ध्व-आध्व्यम् अच्छेर । पश्चात् पच्छा । पश्चिमम् पच्छिम ।
वृद्धिकः विच्छिओ ।

१ जू० पा० प्र० पृ० ३८ (टिप्पण-चत्वरम् चच्चर)

२ ध्वज धञो-(पा० प्र० पृ० ३०-नि० ३८)

३ जू० प० प्र० पृ० २१ (ध्व=च्छ) पृ० ३८-(ध्व=ञ्ज)
पृ० २९-(त्स=च्छ] पृ० ३८-(त्स=ञ्ज)

६ एक मात्र 'निश्चल' शब्दने आ नियम लागतो नथीः
निश्चल =निश्चलो, पाली-निच्च-ने

त्स—उत्सव उच्छवो । उत्साह उच्छाहो । उत्सुक उच्छुओ ।
चिक्त्सति चिश्छइ । मत्सर मच्छरो । सवत्सर
सवच्छरो ।

प्स—अप्सरा अच्छरा । जुगुप्सति जुगुच्छइ । लिप्सति लिच्छइ ।
च्छ—श्च

(१) प्राकृतमा 'श्च' नो 'च्छ' धाय छे त्वारे मागधीमा तो एथी
उलदु धाय छे एटले 'च्छ' नो 'श्च' धाय छे

उच्छलति	उच्छल्इ	उश्चलदि ।
गच्छ	गच्छ	गश्च ।
तिर्यक्	तिरिच्छि	तिरिश्चि ।
पिच्छिल	पिच्छिलो	पिश्चिले ।
पृच्छति	पुच्छइ	पुश्चदि ।
वत्सल	वच्छलो	वश्चले ।

'द्य, र्य, 'र्य-ज

२७ पदनी आदिमा रहेला 'द्य', 'र्य' अने 'र्य' नो 'ज' धाय छे तथा
पदमध्यस्थित 'द्य' र्य' अने 'र्य' नो 'ज' धाय छे
द्य-द्युति -जुई । द्योत -जोओ ।

द्य-अवद्यम् अवज्ज । मद्यम् मज्ज । वैद्य वैज्जो ।

र्य-जर्य जज्जो । शर्या सेज्जो ।

र्य-कार्यम् कज्ज । पर्याप्तम् पज्जत्त । पर्यागि पज्जाओ ।

मार्या भज्जा । मर्यादा मज्जाया । वर्यम् वज्ज ।

१ जू० पा० प्र० पृ० १८ (ल=ज, र्य=ज) पालीमा बेटलक
ठेकाने 'द्य' नो 'र्य' पण धाय छे-पृ० १९-(ल=र्य, टिप्पण)

२ पालीमा तो 'र्य' नो 'र्य' के रिय धाय छे-(जू० पा०
म० पृ० १७-१९)

યૈ-ચ્યં

(૧) શૌરસેનીમા 'યં' નો વિકલ્પે 'ચ્ય' ધાય છે

આર્યપુત્ર	અજ્જત્તો	અચ્યત્તો,	અજ્જત્તો ।
કાર્યમ્	કજ્જં	કચ્ય,	કજ્જ ।
પર્યાકુલ	પજ્જાત્તો	પચ્યાકુલો,	પજ્જાકુલો ।
સૂર્ય	સુજ્જો	સુચ્યો,	સુજ્જો ।

ઘ—ચ્ય'

(૧) માગધીમા 'ઘ' નો 'ચ્ય' ધાય છે

અઘ	અજ્જ	અચ્ય ।
મઘમ્	મજ્જ	મચ્ય ।
વિઘાધર	વિજ્જાહરો	વિચ્યાહલે ।

ઠ્ય, ઠ્ઠ-ઠ્ઠ

૨૮. પદાદિભૂત 'ઠ્ય' અને 'ઠ્ઠ' નો 'ઠ્ઠ' ધાય છે અને પટ્મધ્યસ્થિત
'ઠ્ય' તથા 'ઠ્ઠ' નો 'ઠ્ઠ' ધાય છે

ઠ્ય-ધ્યાનમ્ ઠ્ઠાણ । ઠ્યાયતિ ઠ્યાયઠ્ઠ ।

ઉપાધ્યાય ઉવઠ્ઠાયો । વઠ્યતે વઠ્ઠઠ્ઠ । વિઠ્ઠ્ય વિઠ્ઠો* ।

સાધ્યમ્ સઠ્ઠ । સ્વાધ્યાય સઠ્ઠાઓ ।

ઠ્ઠ-ગુહ્યમ્ ગુઠ્ઠ । નઠ્યતિ નઠ્ઠઠ્ઠ । મઠ્ઠમ્ મઠ્ઠ ।

સઠ્ઠ સઠ્ઠો ।

૧ જૂઓ ટિપ્પણ ૨ જુ પૃ૦ ૩૩ ।

૨ જૂઓ ટિપ્પણ ૧ લુ પૃ૦ ૩૩ ।

૩ જૂ૦ પા૦ પ્ર૦ પૃ૦ ૧૦-(૧૫=ઠ્ઠ, ધ્ય=ઠ્ઠ)

૪ અનુસ્વારથી અને ગુરુ કે દીર્ઘાન્તરથી પર આવેલા કોઈ પણ વ્યજનના સ્થાનમા જ્યાં જગવેલા દ્વિવચ્ચ (વચ્ચ, વ્ચ વગેરે) વિધાનો થતા નથી માટે જ 'વિચ્ય' તુ 'વિઠ્ઠો' નહિ પણ 'વિઠ્ઠો' થયુ જ્યા પા૦ પ્ર૦ ૭૦ ૧૯ ટિ૦ સપ્તા સપ્તા ।

૫ પાલીમા ઠ્ઠ નો 'ઠ્ઠ' ધાય છે-(પા૦ પ્ર૦ પૃ૦ ૨૨-ઠ્ઠ=ઠ્ઠ)

र्त-ट

२९ संस्कृतना 'र्त' नो प्राकृतमा सामान्य रीते 'ट्ट' थाय छे
 कैवर्त केवट्टो । जैर्त जट्टो । नर्तनी नट्टई । प्रवर्तते पयट्टइ ।
 राजवर्तकम् रायवट्टय । वर्ती वट्टी । वर्तुल्लम् वट्टुळ । वार्ता वट्टा ।
 सवर्तितम् सवट्टिअ ।

न्त=न्द

(१) शौरसेनीमा क्याय क्याय 'न्त' नो 'न्द' थाय छे

अन्त पुरम्	अन्तेउर	अन्देउर ।
निश्चिन्त	निश्चितो	निश्चिदो ।
महान्	महतो	महदो ।

१ २९ मो नियम नीचे जणावेली शब्दोमा लागतो नथी अर्थात्
 नीचेना शब्दोमा 'र्त' नो 'ट्ट' थतो नथी

आवतक आवत्तओ ।	प्रवर्तक प्रवत्तओ ।
आवर्तनम् आवत्तण ।	प्रवर्तनम् प्रवत्तण ।
उत्कर्तितम् उत्कर्त्तिअ ।	मुहूर्त मुहुचो ।
कतरी कत्तरी ।	मूर्त मुत्तो ।
कार्तिक कत्तिओ ।	मूर्ति मुत्ता ।
कीर्ति किर्ती ।	वर्तिका वत्तिआ ।
धूत धुत्तो ।	यातिकम् वत्तिअ ।
निवर्तक निवत्तओ ।	सवतक सवत्तओ ।
निवर्तनम् निवत्तण ।	सवर्तनम् सवत्तण ।
निवतक निवत्तओ ।	

('शुओ पृ० १९ नि० ५, सयुक्त 'लाद' लाव)

२ जु० पा० प्र० पृ० ५८ (त=ट)

'म्न, ज्ञ-ण

३० सस्कृतना 'म्न' अने 'ज्ञ' नो प्राकृतमा 'ण' धाय छे अने पदमध्यस्थित 'म्न' अने 'ज्ञ' नो 'ण्ण' धाय छे
 म्न-निम्नम् निण्ण । प्रद्युम्नः पञ्जुण्णो ।
 ज्ञ-प्रज्ञा पण्णा । विज्ञानम् विण्णाण । आज्ञां अण्णा^१ ।
 ज्ञानम् णाण । सज्ञा सणा^१ ।

'ज्ञ, ज्ञ, ण्य, न्य-ञ्ज

(१) प्राकृतमा 'ज्ञ' नो 'ण' धाय छे तयारे मागर्धामा 'ज्ञ' नो 'ञ्ज' धाय छे अने 'ञ्ज,' 'ण्य' अने 'न्य' नो पण 'ञ्ज' धाय छे

ज्ञ-अवज्ञा	अवण्णा	अवञ्जा ।
प्रज्ञा	पण्णा	पञ्जा ।
सर्वज्ञ	सर्वण्णू	शर्वञ्जे ।
ज्ञ-अञ्जलि	अञ्जली	अञ्जली ।
धनञ्जय	धणजयो	धणञ्जए ।
प्राञ्जल	पजलो	पञ्जले ।
ण्य-अब्रह्मण्यम्	अब्रह्मण्ण	अब्रह्मञ्ज ।
पुण्यम्	पुण्ण	पुञ्ज ।
पुण्यवान्	पुण्णवतो	पुञ्जवते ।
न्य-अभिमन्यु	अहिमनू	अहिमञ्जू ।
कन्यया	कन्या	कञ्जया ।
सामान्यम्	सामन	शामञ्ज ।

१ वृ० पा० प्र० पृ० ६८ (म्न=न) गिपण वृ० पा० प्र० पृ०

२६ (ज्ञ=ण) गिपण

३-३ वृ० प्र० ३६ गिपण ६ थु

६ वृ० पा० प्र० पृ० २३-२६ (ज्ञ=ञ्ज, ण्य=ञ्ज, न्य=ञ्ज)

'स्त-थ

३१ सस्कृतना 'स्त'नो प्राकृतमा 'थ' थाय छे अने पदमध्यस्थित 'स्त' नो 'त्थ' थाय छे २

स्तव थवो । स्तम्भ थभो । स्तब्ध थद्धो [ठद्धो]
स्तुति थुई । स्तोकम् थोअ । स्तोत्रम् थोत्त । स्त्यानम् थणि ।

अस्ति अत्थि । पर्यस्त पल्लत्थो । प्रशन्त पसत्थो ।
प्रस्तर पत्थरो । स्वस्ति सत्थि । हस्त हत्थो ।

र्थ, स्थ—स्त

(१) 'र्थ' अने 'स्थ' नो मागधीमा 'स्त' थाय छे

अर्थपति	अत्थवई	अस्तवदी ।
सार्थवाह	सत्थवाहो	शस्तवाहे ।
उपस्थित	उवत्थिओ	उवस्तिदे ।
सुस्थित	सुत्थिओ	सुम्तिदे ।

'ष्ट-ठ

३२ सस्कृतना 'ष्ट' नो प्राकृतमा 'ठ' थाय छे अने पदमध्यस्थित 'ष्ट' नो 'ठ्ठ' थाय छे ३

१ चू० पा० प्र० पृ० २७—(स्त=थ, स्त=त्थ)

२ 'समस्त' अने 'स्तम्भ' शब्दना 'स्त' नो 'थ' थतो नथी समस्तम् समस्त । स्तम्भ तम्भो ।

३ चू० पा० प्र० पृ० २६ (ष=ठ)

४ इष्टा, उष्ट्र अने सदष्ट शब्दना 'ष्ट' नो 'ठ' थतो नथी इष्टा इष्टा । उष्ट्र उष्ट्रो । सदष्टम् सदष्ट । जूओ पा० प्र० पृ० २६ टिप्पण ।

અનિષ્ટમ્ અણિઠ્ઠ । ઇષ્ટ ઇષ્ટો । વષ્ટમ્ વષ્ટું । કાષ્ટમ્ કષ્ટું ।
 દષ્ટઃ દષ્ટો । દષ્ટિઃ વિઠ્ઠી । પુષ્ટ. પુષ્ટો । મુષ્ટિ. મુષ્ટી । યષ્ટિઃ લઠ્ઠી ।
 સુરાષ્ટ્રા સુરઠ્ઠા । સૃષ્ટિ. સિઠ્ઠી ।

ટ, ષ--સ્ટ

(૧) 'ટ' અને 'ષ' નો માગધીમા 'સ્ટ' ધાય છે.

ટ--પટ્ટ પટ્ટો પટ્ટે । મટ્ટારિકા મટ્ટારિયા મટ્ટાલિકા
 મટ્ટિની મટ્ટિણી મટ્ટિણી ।

ષ--કોષ્ટાગારમ્ કોષ્ટાગાર કોષ્ટાગાલં ।
 સુષ્ટુ સુષ્ટુ શુષ્ટુ ।

ષ્ટ--સટ

(૧) પૈશાચીમા 'ષ્ટ' ના સ્થાને 'સટ' બોલાય છે.

કષ્ટમ્ કષ્ટું કસટ ।
 દષ્ટમ્ વિઠ્ઠું વિસટ ।

'ઙમ, 'ક્મ-પ

૩૩ સસ્કૃતના 'ઙમ' અને 'ક્મ'નો પ્રાકૃતમા 'પ' ધાય છે અને પદમ્
 વ્યસ્થિત 'ઙમ' અને 'ક્મ' નો 'પ્પ' ધાય છે.

'કુઙ્મલમ્ કુપલ ।
 રુઙ્મિણી રુપ્મિણી ।

૧-૨ પાલીમા તે 'ઙમ' નો 'ઙમ' અને 'ક્મ' નો 'ક્મ' ધાય છે-
 (જુ. પા. પૃ. ૯૧)

૩ કોઈ ઈક ઠકાણે 'ક્મ' નો 'પ્મ' પણ ધાય છે -દક્ષી રુઙ્મી,
 રુપ્મી.

૬ કુઙ્મલમ્-કુઙ્મલ (પા. પ્ર. પૃ. ૯૩ ટિપ્પણ)

१प्य, स्प-फ

३४ सस्कृतना 'प्य' अने 'स्प' नो 'फ' धाय छे अने पदमध्यस्थित 'प्य' तथा 'स्प' नो 'फ्फ' धाय छे
 प्य--निप्पाव निप्फावो । निप्पेप निप्फेसो । पुप्पम्पुप्फ ।
 शप्पम् सप्फ ।

स्प--स्पन्दनम् फदण । प्रतिस्पर्धी पाडिप्फद्धी ।
 बृहस्पति बुहप्फई ।

१ह्र-भ

३५ प्राकृतमा 'ह्र' नो 'भ' अने पदमध्यस्थित 'ह्र' नो 'ब्भ'
 विकल्पे धाय छे
 जिह्वा जिब्भा जीहा । विह्रल विब्भलो, विह्रलो ।

१न्म-म्म

३६ सस्कृतना 'न्म' नो 'म्म' धाय छे
 जन्म जम्मो । मन्मथ वम्महो । मन्मन मम्मण ।

१ग्म-म्म

३७ सस्कृतना 'ग्म' नो 'ग्म' विकल्पे धाय छे
 तिग्मम् तिम्म, तिग्मा । युग्मम् जुग्म, जुग्मा ।

१ जूओ पा० प्र० पृ० ३९ (स्प=फ, स्प=प्फ, प्य=फ्फ)

० पदमध्यस्थित 'स्प' अने 'प्य' नो प्राय प्य पण धाय छे

निष्पुसनम् निष्पुसण । परस्परम् पराप्पर ।

निष्प्रम निष्प्रे । बृहस्पति बुहप्फई ।

निस्पृह निस्पिहो । जू० पाली प्र० प्र० ३९

३ जूओ पा० प्र० पृ० ३७-(ग रम्=गढभर) टिप्पण तथा
 पृ० ६४-ह=भ)

६ जूओ पा० प्र० पृ० ४९-(म=म्म)

५ पालीमा प्राय 'ग्म' नो 'ग्म' धाय छे -(जू० पा० प्र० पृ० ४९)

'श्म, ष्म, स्म, ह्य, ह्य-म्ह

३८ संस्कृतमा प्रयोनाता 'श्म', 'ष्म', 'स्म', 'ह्य' अने पक्षमना
'क्ष्म'नो प्राकृतमां 'म्ह' 'थाय' छे:

श्म—कश्मीराः कम्हारा । कुश्मानः कुम्हाणो ।

ष्म—उष्मा उम्हा । श्रीष्म. गिम्हो ।

स्म—अस्मादेशः अम्हारिसो । विस्मय. विम्हो ।

ह्य—ग्रहा बम्हा । ब्राह्मणः बम्हणो । ब्रजवर्यम् बम्ह्वेर
सुब्बाः सुम्हा ।

क्ष्म—पक्ष्मलम् पम्हलं । पक्ष्माणि पम्हाइ ।

(१) अपभ्रंशमां 'स्म' ना स्थाने 'म्भ' पण बोलाय छे.

श्रीष्म. गिम्हो गिम्भो, गिम्हो ।

श्लेष्मा सिम्हो सिम्भो, सिम्हो ।

'श्न, ष्ण, स्न, ह्य, ह्य, क्ष्ण, क्ष्म-ण्ह

३९ संस्कृतमा प्रयोनाता 'श्न', 'ष्ण', 'स्न', 'ह्य', 'ह्य', 'क्ष्ण' अने
सूक्ष्मना 'क्ष्म'नो 'ण्ह' थाय छे:

श्न—प्रश्नः पण्हो । शिश्न. सिण्हो ।

ष्ण—उष्णीषम् उण्हीस । कृष्ण. कण्हो । निष्णु. निण्ह
विष्णुः विण्ह

स्न—भ्योत्सना जोणहा । प्रस्तुत पण्हुओ । स्नातः ण्हाओ ।

ह्य— गह्वरु. गण्हू । गह्विनः गण्ही ।

१ अओ पा० प्र० पृ० ५०—(श्म=म्ह, ष्म=म्ह, स्म=म्ह)

२ आ नियम केटलेक केहाने लागतो नधीः—रदिमः रस्वी ।

स्मरः मये—बुओ वाली प्र० पृ० ५०—(स्म=ष्)

३ बुओ पा० प्र० पृ० ४९ (नियम-६३) तथा पृ० ६७ स्न=ण्ह, ष्ण

ष्ण=ण्ह. पृ० ४८ शिश्न वीक्षणः शिश्निगो, शिश्नो, शिश्नो । पृ० ६९

विष्णु पूर्वाह्न. पुम्हण्हो ।

ह्र — अपराह् अवरणहो । पूर्वाह् पुष्पहो ।
 क्ष — तीक्ष्णम् तिष्ठं । श्लक्ष्णम् सण्णं ।
 क्षम — सूक्ष्मम् सण्णं ।

'स्न--सिन

(१) प्राकृतमा 'स्न' नो 'ण्ह' धाय छे त्वारे पेशाचीमा तो
 कयाय कयाय 'स्न' ने बदले 'सिन' बोलाय छे.

स्नातम् ण्हाय सिनात ।
 स्नुषा सुण्हा, ण्हुसा सिनुसा, सुनुसा ।

'ह्र--ल्ह

४० संस्कृतना 'ह्र'नो प्राकृतमा 'ल्ह' धाय छे:

कह्लारम् कल्हार । प्रह्लाद पल्हाओ ।

'ज्ञ--ज

४१ संस्कृतना 'ज्ञ' नो प्राकृतमा 'ज' विकल्पे धाय छे अने पदम-
 ध्यास्थित 'ज्ञ' नो 'ज' धाय छे

अभिज्ञ अहिज्जो, अहिण्णु । आज्ञा अज्जा, जाणा । आत्मज्ञ.
 अप्यज्जो, अप्यण्णु । इक्षितज्ञ इक्षिज्जो, इक्षिज्जणु । देवज्ञ
 देवज्जो, देवण्णु । प्रज्ञा पज्जा, पण्णा । प्राज्ञ पज्जो, पण्णो ।
 मनोज्ञम् मणोज्ज, मणुण्ण । सर्वज्ञ सव्वज्जो, सव्वण्णु । सज्ञा
 संना, सणा ।

'र्ह--रिह

४२ 'र्ह' व्यंजननो प्राकृतमा 'रिह' धाय छे

अर्हति अरिहइ । अर्ह अरिहो । गर्हा गरिहा । बर्ह बरिहो ।

१ ज्ञो प्रा० प्र० पृ० ४६ (नि० ६३) स्नानम् सिनान ।
 स्नुषा सुणिसा, सुण्हा, (हुसा)

२ पालीमा ' ह्र 'नो 'ह्रि' धाय छे ह्राद हिण्णो-वा०
 प्र० पृ० ३२

३ पृ० पाली प्र० पृ० २४ टिप्पण-प्रज्ञानम् पज्जान ।

४ ज्ञो वा० प्र० पृ० ११ (नियम १३)

शै, र्प-रिस

४३ संस्कृतना 'श' अने 'र्प' नो प्राकृतमां 'रिस' विरूपे धाय छे:
 र्श-आदर्शः आयरिसो, आयंसो । दर्शनम् दरिसणं, दसणं ।
 सुदर्शन. सुदरिसणो, सुदंसणो ।
 र्प-वर्षम् वरिसं, वासं । वर्षशतम् वरिससयं, वाससयं ।
 वर्षा वरिसा, वामा ।

ल-इल -

४४ संस्कृतना संयुक्त 'ल' नो 'इल' धाय छे:
 अम्लम् अबिलं । क्लाम्यति किलम्मइ । क्लाम्यत् किलंतं ।
 किलष्टम् किलिष्टं । किलिष्टम् किलिन्न । क्लेश. किलेसो । म्लायति
 मिलाइ । म्लानम् मिलाणं । प्लुष्टम् पिलुष्टं । प्लेष पिलेसो ।
 म्लायति मिलाइ । म्लानम् मिलाणं । श्लेष. सिलेसो । श्लेषा सिलि-
 ष्टा । श्लोक. सिलेओ । श्लिष्टम् सिलिष्ट । शुक्लम् सुइलं ।

र्ष-रिअ

४५ संस्कृतना 'र्ष' व्यंजननो प्राकृतमा 'रिअ' धाय छे
 आचार्यः आयरिओ । गाम्भीर्यम् गंभीरिअं । गाम्भीर्यम् गहीरिअं ।
 चौर्यम् चोरिअ । धैर्यम् धीरिअं । ब्रह्मचर्यम् बम्हचरिअं । भार्या
 भारिआ । बर्यम् वरिअं । वीर्यम् वीरिअं । स्वैर्यम् येरिअं । सूर्यः
 सूरिओ । सौन्दर्यम् सुदरिअं । शौर्यम् सोरिअं ।

१ जू० पा० प्र० पृ० ११ टिप्पण-अर्थ. अरिसो ।
 आर्यम् आरिष ।

२ " " " " ३१ (नि० ३७)

३ आ नियम क्याव क्याय त्यागतो पण नधी.—२२म. कर्मो ।
 प्लव परो ।

४ जूओ पृ० ३३-२७ मा नियम उतरनुं टिप्पण

र्य—रिय

(१) प्राकृतनी पेठे वैशाचीमां पण कयांय कयांय 'र्य' ने बदले 'रिय' बोलाय छे:

भार्या   भज्जा   भारिया,   भज्जा ।

— 'र्य'—'रह'

४६ 'र्य' नो 'रह' प्राकृतमां विकल्पे थाय छे:

गुह्यम्-   गुह्यं,   गुह्यं^१ ।

सह्यः   सह्यो,   सह्यो ।

'वी-उवी

४७ स्त्रीलिङ्गि पदने अंते वर्तता संयुक्त 'वी'नो प्राकृतमां 'उवी' थाय छे:

गुर्वा गुरुवी । तन्वी तणुवी । पृथ्वी पुहुवी । बह्वी बहुवी ।

मृद्वी मउवी ।

१ जूओ पृ० ३८-५० टिपण ।

२ जूओ नि० २८-५० ३४

३ पडुः पडुनी (पालि प्र० पृ० २६२ स्त्रीपाठ) .

प्रकरण ५

उपर एटले प्रकरण २-३-४मा आपेला निशमो सामान्य नियमो कडे राय छे एटले ज्या कोई बीजो खास नियम न लागतो होय त्या ए ज नियमो लागू थाय छे आ नीचे जे नियमो आपवामा आवे छे ते विशेष नियमो छे एटले ज्या आ नियमोनी प्राप्ति थतो होय त्या सामान्य नियमो न लगाडता प्रथम आ ज नियमो लगावताना छे.

स्वरना विशेष विकारो

४८ 'अ' विकार

(क) 'अ=आ—

नीचे जणावेला शब्दोमा आदिना 'अ' नो विकल्पे 'आ' थाय छे

अभियाति आहिआई, अहिआई। प्रतिस्पर्धी पाडिष्कडी, पाडिष्कडी।

अत्पशी आफसो, अफसो। प्रचननम् पावयण, पवयण।

चतुरन्तम् चाउरत, चउरत। प्ररोह पारोहो, परोहो।

दक्षिण दाहिणो, दक्षिणो। प्रवासी पावामू, पवामू।

परसीयन् पारकेर, परकेर। प्रसिद्धि पासिद्धी, पसिद्धी।

परसीयम् पारक, परक। प्रसुप्त पासुप्तो, पसुप्तो।

पुन पुणा, पुण। मनन्वी माणमी, मणमी।

प्रकटम् पायड, पयड। मनमिनी माणसिनी, मणमिणी।

प्रतिगत् पाडिवभा, पडिवभा। समृद्धि सामिद्धी, समिद्धी।

प्रतिसिद्धि पाडिसिद्धी, पडिसिद्धी। सदक्ष साग्च्छो, सारिच्छो

इत्यादि।

(લ) 'અ=ઈ—

નીચે નળાવેલા શબ્દોમાં ચિહ્નિત 'અ' નો 'ઈ' ધાય છે—તે
વ્યાય નિત્યે ધાય છે અને વ્યાય વિકલ્પે ધાય છે

ઈષત્ ઇસિ । ઉત્તમ ઉત્તિમો । કતમ કદ્ગો । કૃપણ કિવિણો ।
દત્તમ્ દિણ્ણ । મરિચમ્ મિરિઅ । મધ્યમ મઙ્ગિમો । મૃદ્ઙ્ મુદ્ગો ।
વેત્તસ વેટ્તિસો । વ્યજનમ્ વિઅણ । વ્યલીઝમ્ વિલીઅ । રવ્વમ્ સિવિણો ।

વૈકલ્પિક ઉદાહરણો —

અક્ષાર ડ્ગારો, અગારો । લલાટમ્ ણિટાલ, ણટાલ ।
પન્નવમ્ પિક્ક, પક્ક । સમ્પર્ણ છાત્તિવ્ણ્ણો, છત્તવ્ણ્ણો ।

(મ) અ=ઈ—

નીચે આપેલા શબ્દના આદ્ય 'અ' નો વિકલ્પે 'ઈ' ધાય છે
હર હીરો, હરો ।

(ઘ) 'અ=ઉ—

નીચે સૂચવેલા શબ્દોમાં ચિહ્નિત 'અ' નો 'ઉ' ધાય છે—તે
વ્યાય નિત્ય ધાય છે અને વ્યાય વિકલ્પે ધાય છે

અભિજ્ઞ	અહિણ્ણ ।	ગવ્વય	ગઉઓ ।
આગમજ્ઞ	આગમણ્ણ ।	ગવ્વયા	ગઉઆ
ફૃત્તજ્ઞ	કવણ્ણ ।	ધ્વનિ	ઘુણી ।
વિજ્ઞ	વિણ્ણ ।	વિષ્વક્	વીમ્મુ
સર્વજ્ઞ	સવ્વણ્ણ ।		'ઈત્યાદિ ।

૧ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૨ (અ=ઈ)

૨ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૨—(૩=ઉ)

૩ યાજ્ઞ વળ પ્રયોગાનુસારી શબ્દો 'આદિ' શબ્દથી સમજવાના છે,

वैकल्पिक उदाहरणो

खण्डित	खुडिओ,	खाडिओ ।
चण्डम्	चुड,	चड ।
प्रथमम्	पुडम, पडुम, पुडुम,	पडम ।
स्वपिति	सुवड,	सोवड ।

(क) 'अ=ए—

नीचे नणावेला शब्दोभा निहितत 'अ' नो 'ए' थाय छ-ते
क्याय नित्ये थाय छे अने क्याय विरल्ये थाय छे

अत्र	एत्थ ।	वसत्रचर्यम्	बम्हंपर ।
अन्त पुरम्	अन्तेउर ।	'शुय्या	सेज्जा ।
अन्तश्वारी	अतेआरी ।	सौन्दर्यम्	मुन्देर ।
कन्दुफम्	गेन्दुअ ।		

वैकल्पिक उदाहरणो—

आश्चर्यम् अच्छेर, अच्छरिअ । पर्यन्तः परतो, पज्जतो ।
उत्तर उक्केरो, उक्करो । बह्वी वेह्वी, वह्वी ।

(घ) अ=ओ—

नीचे नणावेला शब्दोभा निहितत 'अ' नो 'ओ' थाय छे—ते
क्याय नित्ये थाय छे अने क्याय विरल्ये थाय छे:

नमस्कार नमोकारो । पद्मम् पौम्म । परम्परम् परोप्पर ।

वैकल्पिक उदाहरणो—

अर्पयति ओप्पेड, अप्पेड । स्वपिति सोवड, सुवड ।
अर्पितम् ओप्पिम, अप्पिम ।

(३) अ=अइ—

‘मय’ प्रत्ययांत शब्दमां आदेशा ‘म’ ना ‘अ’ नो विकल्पे ‘अइ’
धाय छे

जलमयम्	जलमइअ,	जलमय ।
विषमयम्	विषमइअ,	विषमअ ।
दुःखमयम्	दुःखमइअ,	दुःखमय ।
सुखमयम्	सुखमइअ	सुखमय ।

(ज) अ=आइ—

न पुन -न 'उणाइ, न उणो ।

पुन -पुणाइ, पुणो ।

(झ) 'अ' लोप—

अरण्यम्-रण्य, अरण्य ।

अलावू-लाउ, अलाऊ ।

४९ 'आ' विकार—

(क) आ=अ—

नीचे सूत्रवेग शब्दमां अने अ ययोमा चिह्नित 'आ' नो 'अ'
धाय छे—ते म्नाय नित्ये अने म्नाय विकल्पे वाय छे

आचार्य आयरिओ । महाराष्ट्र मरहट्टो ।

कांसिक् कमिओ । मांसम् मस ।

कांस्यम् कम । कांसिक् वसिओ ।

पाण्डव पडवो । श्यामाक् सामओ ।

पांसन पसणो । सांघात्रिक् सजतिओ ।

पासु पसू । सांसिद्धिक्, ससिद्धिओ इत्यादि ।

१ जहाँ 'पुन' शब्दमां आदि 'प' नो लोप धएलो छे— २ओ
पृ० २६ ति पण २ उ ।

२ पाणी प्र० पृ० ५२ [आ=अ]

३ जआ पृ० ६ नि० १ ।

वैकल्पिक उदाहरणो—

उत्खातम् उक्त्वय, उक्त्वाय । पूर्वाण्डं पुत्रण्हो, 'पुत्राण्हो ।
 कालक कलओ, कालओ । बलाया बलया, बलाया ।
 कुमार कुमरो कुमारो । ब्राह्मण बम्हणो, बाम्हणो ।
 खादिरम् खइर, खाइर । रथापित ठविओ, ठाविओ ।
 चामर चमरो, गमरो । (परिष्ठापित परिष्ठविओ, परिष्ठविओ ।
 तालवृन्तम् ताल्वैट, ताल्वैट । सस्थापित सठविओ, सठाविओ ।)
 नाराय नराओ, नाराओ । हालिक हलिओ, हालिओ इत्यादि
 प्राकृतम् पयय, पायय ।

अन्ययो—

अथया अहव, अहरा । तथा तह, तहा ।

यथा जह, नहा । वा य, वा । हा ह, हा इत्यादि ।

(ख) आ=इ —

नीचेना शब्दोमा निहित आ' नो विक्ते 'इ' धाय छे
 आचार्य जाइरिओ आयरिओ ।
 कूर्पास कुप्पिसो, कुप्पासो ।
 निशाकर, निसिअरो, निसाअरो ।

(ग) आ=ई —

खल्वाट खलीटो ।

मत्यानम् टीण (थाण^१) ।

(घ) आ=उ—

आर्द्रम् उह । सास्ना सुण्हा । रतावक थुवओ ।

१ आ उन्न रूपेण आचार्य एगचदने संग । नधी प्रा० व्या०
 अ० ८ १-६७ पृ० १३

२ जूआ पृ० ३७ नि० ३१

वैरुलिपक—

युधिष्ठिर	जहुद्विलो,	जहिद्विलो ।
द्विगुण	दुउणो,	विउणो ।
द्वितीय	दुइओ,	विइओ ।

(घ) १इ=ए—

मिरा मेरा

वैरुलिपक—

विंशुकम्	वेसुअ,	विंसुअ ।
----------	--------	----------

(ङ) १इ=ओ—

द्विवचनम्	दोवयण ।
-----------	---------

वैरुलिपक—

द्विधा	दोहा,	दुहा ।
--------	-------	--------

(च) नि=ओ—

वैरुलिपक—

निर्झर	ओज्झरो,	निज्झरो ।
--------	---------	-----------

५१ ई—विकार

(क) १ई=अ—

हरितकी	हरडई ।
--------	--------

१ पाली प्र० पृ० ७३—(इ=ए)

२ पाली प्र० पृ० ७३—(इ=ओ)

३ साधारण रीते आ यत्ने शब्दनों प्रयोग 'वृ' धातुनी पूव धायछे —
द्विधा क्रियते दुहा किज्झ, दोहा विज्झ । द्विधा इत्तम्
दुहा इ(कि) ज, दोहा इ(कि) अ ।

४ पाली प्र० पृ० ५३— ई=अ)

५ हरितकी हरीट्ठी (पाली)

(ग) उ=ई—

धुतम् छीम ।

(घ) उ=उ—

दुर्भग दृहवो, दुहओ ।   दु-सह दृसहो, दुससहो ।
मुसलम् मूसल मुसल ।   सुभग सूहवो, सुहओ ।

(ङ) उं=ओ—

कुतूहलम् कोउहल, कुऊहल ।

६३ ऊ-विकार

(क) ऊं=अ—

दुकूलम् दुअल, दुउल । सूक्ष्मम् ^१सण्ह, सुण्ह ।

(ख) ऊ=इ—

नूपुरम् निउर, नूउर ।

(ग) ऊ=ई—

उद्वचूदम् उव्नीः, उव्वूद ।

(घ) ऊ=उ—

नीचेना शब्दोमा 'ऊ' नो 'उ' थाय छे—ते क्वाय नित्ये अने क्वाय विकल्पे थाय छे

कण्डूयते कडूअइ ।	भ्रू भुमया ।
कण्डूया कंडूया ।	वातूल वाउलो ।
कण्डूयनम् कडूयण ।	हनूमान् हणुमतो ।

१ पाली प्र० पृ० ५४ (उ=ओ)

२ पाली प्र० पृ० ५५ (ऊ=अ) सरसाधो भ्रूकुठ भ्रूकुठ ।

भ्रूकुठि भ्रूकुठि ।

३ 'सूक्ष्म' अथने सूक्ष्मता 'सूक्ष्' शब्द उतरथी 'सण्ह' रूपने उताखुं विशेष सरल गणे छे—('सूक्ष्ण सूक्ष्म दध्न कृग तनु' २१ अमरको० वृतायराण्ड)

४ अही 'कण्डूय' धातुना रधा रूपो समजवाना छे.

वैकल्पिक—

कुतूहलम् कोउहलं, कोउहलं ।
मधूरम् महुअ, महूर्अ ।

(ड) ऊ=ए—

नूपुरम् नेउर, नूउरं ।

(च) ऊ=ओ —

नीचेना शब्दोमां 'ऊ' नो 'ओ' धाय छे—ते क्वाय नित्ये अने
क्वाय विरुत्ते धाय छे —

'कूर्परम् कोप्पर ।	ताम्बूलम् तबोल ।
वृष्माण्डी कोहण्डी ।	तूणीरम् तोणीरं ।
'गुडूची गलोई ।	मूल्यम् मोल्ल ।
	स्थूलम् थोर ।

वैकल्पिक—

तूणम् तोण, तूण । स्थूणा थोणा, थूणा ।

१४ ऋ—रिकार

(र) ऋ=आ—

वृशा वासा, रिसा । मृदुक्वम् माउक्क, मउत्तण ।

मृदुक्कम् माउक्क, मउअ ।

(म्ब) ऋ=इ—

नीचेना शब्दोमा 'ऋ' नो 'इ' धाय छे—ते क्वाय नित्ये अने
क्वाय विरुत्ते धाय छे.

उत्तृष्टम् उक्किष्ठ । ऋद्धिः इद्धी । ऋपि इप्पी ।

१ कूर्पर कप्परो (पाली)

२ गुडूची गोब्बेना—पाली प्र० १० ५५ (उ-ओ)

३ पाली प्र० १० २ (ऋ=इ)

कृच्छ्रम् किच्छे । कृतिः किई । कृत्तिः किची । कृत्या क्रिष्ठा ।
 कृपः क्रिवो । कृपणः क्रिदिणो । कृपा क्रिवा । कृपाणम् क्रिवाणं ।
 कृशः क्रिसो । कृशानुः क्रिसाणू । कृपितः क्रिसिभो । कृसरा क्रिसरा ।
 गृष्टिः गिष्टी । गृद्धिः गिद्धी । पुसृणम् पुमिण । गृणा गिणा ।
 तृप्तम् तित्तं । दृष्टम् दिष्टं । दृष्टिः दिष्टी । धृतिः धिई ।
 नप्तृकः नतिओ । नृपः निवो । नृशंसः निससो । पृथक् पिहं ।
 पृथ्वी पिच्छी । बृहितः बिहिओ । भृङ्गः भिंगो । भृङ्गारः भिंगारो ।
 भृगुः भिऊ । मातृ माई (मातृणाम् माईण) मृदङ्गः मिङ्गो ।
 मृष्टम् 'मिष्टं' । वितृष्णः विइणहो । वृश्चिकः विञ्चुओ । वृत्तम् वित्तं ।
 वृत्तिः वित्ती । वृद्धकविः विद्धकई । वृष्टः विट्टो । वृष्टिः विष्टी ।
 वृसी विसी । व्याहृतम् वाहिअं (व) । शृगालः सिआलो ।
 शृङ्गारः सिंगारो । सकृत् सइ । समृद्धिः समिद्धी । सृष्टम् सिष्टं ।
 सृष्टिः सिष्टी । मृहा छिहा । हृतम् हिअ । हृदयम् हिअय ।

वैकल्पिक—

धृष्टः विट्टो, धट्टो । पृष्टम् 'पिष्टं', पट्ट । [पृष्टिः पिष्टी, पट्टी]
 बृहस्पतिः बिहृष्पई, बहृष्पई । मत्तणम् मसिणं, मत्तण ।
 'मातृगृहम् माइहर, माउहर । मातृमण्डलम् माइमंडलं, माउमंडलं ।
 मातृष्वसा माइमिआ, माउमिआ । मृगाङ्कः मिअको । मयको ।

१ आ शब्द, रसने सूचने के मीठे रस रस सिवार राजा
अर्थमा ए रूप वरगनु नथी.

२ आ रूप समासमा पूर्वपद तरिके वरगय छे, उत्तरपद तरिके
न गी वरगनु महिष्टम्—मिहर(प) ट ।

३ ज्यारे 'मातृ' शब्द गौण होय त्यारे गेथी वनेग तथा रूपेमा
तेना 'ऊ' नो 'उ' जने 'इ' भाय छे.

मृत्यु मिच्चू, मच्चू । वृद्ध विद्धो, वुद्धो । वृन्तम् विंट, वैट ।
शृङ्गम् सिंग, सग ।

(ग) ऋ=उ—

नीचेना शब्दोमा 'ऋ' नो 'उ' थाय छे

ऋनु उजू । ऋतु उऊ । ऋपभ उसहो ।
जामातृक् जामाउओ । नप्तृक् नतुओ । निभृतम् निहुअ ।
निवृतम् निउअ । निर्वृतम् निव्वुअ । निर्वृति निव्वुई । परभृत
परहुओ । परामृष्ट परामुष्टो । पितृरु पिउओ । पृथरु
पुह । पृथिवी पुहई । पृथ्वी पुहुवी । प्रभृति पहुडि । प्रवृत्ति
पउवी । प्रवृष्ट पउष्टो । प्राभृतम् पाहुड । प्रावृत पाउओ ।
प्रावृप् पाउसो । भृति भुई । भ्रातृक् भाउओ । मातृक् माउओ ।
मातृका माउआ । मृणालम् मुणाल । मृदङ्ग मुङ्गो । वृत्तान्त वुत्ततो ।
वृद्ध वुद्धो । वृद्धि वुद्धी । वृन्दम् वुद । वृन्दावन वुन्दाणो । विवृतम्
विउअ । वृष्ट वुष्टो । वृष्टि वुष्टी । सृष्ट सुष्टो । संवृतम् सवुअ ।
इत्यादि ।

वैकल्पिक—

निवृत्तम् निउत्त, निअत्त । वृहस्पति बृहस्पई, बहस्पई ।
मृषा मुसा, मोसा । वृन्दारका वुन्दारया, वृन्दारया । वृषभ
उसहो, वसहो ।

(घ) ऋ=ऊ—

मृषा मूसा, मुसा । (वै०)

(ङ) ऋ=ए—

वृन्तम् वैट, विंट । (११)

१ पाली प्र० पृ० २ (ऋ=उ)

२ पाली प्र० पृ० ३ (ऋ=ए) टिप्पण ।

(च) ऋ=ओ—

मृषा मोषा, मुषा । वृन्तम् वोंट वित । (वै०)

(छ) ऋ=अरि—

दृष्ट दरिओ ।

(ज) ऋ=दि—

आदित आदिओ ।

(झ) ऋ=रि—

नीचेना शब्दोमा ' ऋ ' ने ' रि ' धाय छे—ते क्वाय नित्ये
अने क्वाय विकल्पे धाय छे

'अन्यादश अन्नारिसो । अन्यादक्ष अन्नारिच्छो । अयादक्
अन्नारि । अमूदश अमूरिसो । अमूदक्ष अमूरिच्छो । अमूदक्
अमूरि । अस्मादश अम्हारिसो । अस्मादक्ष अम्हारिच्छो । असा-
दक् अम्हारि । ईदश एरिसो । ईदक्ष एरिच्छो । ईदक् एरि ।
एतादश एअरिसो । एतादक्ष एअरिच्छो । एतादक् एअरि ।
कीदश केरिसो । कीदक्ष केरिच्छो । कीदक् केरि । तादश तारिसो ।
तादक्ष तारिच्छो । तादक् तारि । भवादश भवारिसो । भवादक्ष
भवारिच्छो । भवादक् भवारि । यादश जारिसो । यादक्ष जारिच्छो ।
यादक् जारि । युष्मादश तुम्हारिसो । युष्मादक्ष तुम्हारिच्छो ।
युष्मादक् तुम्हारि । सदश सरिसो । सदक्ष सरिच्छो । सदक् सरि ।

वर्णलिपि—

ऋनु रिज्जू, उज्जू । ऋणम् रिण, अण । ऋतु रिऊ,
उउ । ऋपथ रिसहो, उसहो । ऋपि रिसी, इसी ।

१ अहीं 'अन्यादश' वगरे शब्दोमा स्वतन्त्र ऋ नथी किन्तु
'द' मा 'ऋ छे, 'द लोप माटे ७जो पृ० १० नि० २ ।

ऋ=इ—

(१) उपर्युक्त 'अस्माद्दश' थी माडी 'सहक्' सुधीना व रा शब्दोना 'दृ' ना 'ऋ' नो पैशाचीमा 'इ' थाय छे:

अस्माद्दशः	अम्हारिसो	अम्हादिसो—अम्हातिसो ।
अन्याद्दशः	अन्नारिसो	अन्नातिसो ।
ईद्दशः	एरिसो	एतिसो ।
कीद्दशः	केरिसो	केतिसो ।
ताद्दशः	तारिसो	तातिसो ।
भवाद्दशः	भवारिसो	भवातिसो ।
याद्दशः	जारिसो	जातिसो ।
युष्माद्दशः	तुम्हारिसो	तुम्हातिसो
सहशः	सरिसो	सतिसो

५५ ए—विकार

(क) 'ए=इ—

केसरम् किसरं, केसर । चपेटा चविडा, चवेडा । देवर.
दिअरो, देवरो । वेदना विअणा, वेअणा । (वै०)

(ख) ए=ऊ—

स्तेनः धूणो, धेणो । (वै०)

५६ ऐ—विकार—

(क) ऐ=अअ—

उच्चैस्   उच्चअं ।   नीचैस्   नीचअं ।

१ ज्ञो पृ० १२ (त, द-त)

२ पालीमा फोइ ठेकाणे 'ऐ' नो 'ओ' थाय छे द्वैप =दोषो—

(पा० प्र० पृ० ५५-ए=ओ)

(ख) 'ऐ=इ—

शनैश्चरः सणिच्छरो । सैन्धवम् सिंधवं ।

सैन्यम् सिन्नं, सेन्न । (वै०)

(ग) 'ऐ=ई—

धैर्यम् धीरं ।

चैत्यवन्दनम् चीवंदणं, चेइयवंदणं । (वै०)

(घ) ऐ=अइ—

नीचेना शब्दोमा 'ऐ' नो 'अइ' याय छे:

ऐश्वर्यम् अइसरिअं । कैतवम् कइअवं । चैत्यम् चइत्तं ।
दैत्यः दइत्तो । दैन्यम् दइत्त । देवतम् टइअव । भैरवः भइरवो ।
वैजवनः वइजवणो । वैतालीयम् वइआलीअं । वैदर्भः वेइदठ्ठो ।
वैदेशः वइणसो । वैदेहः वइण्हो । वैशाखः वइसाहो । वैशालः
वइसालो । वैशानरः वइसाणरो । स्वैरम् सइर । इत्यादि.

वैकल्पिक—

कैरवम् वइरवं, केरवं । कैलास. कइलासो, केलासो ।
चैत्रः चइत्तो, चेत्तो । देवम् दइत्त, देत्तं । वैतालिकः वइआलिओ,
वेआलिओ । वैरम् वइर, वेर । वैशम्पायनः वइसंपायणो, वेसंपा-
यणो । वैश्रवण. वइसवणो, वेसवणो । वैशिवम् वइसिअं, वेसिअं ।
इत्यादि.

५७ ओ-विकार—

(क) ओ=अ—

वैकल्पिक—

अन्योन्यम् अन्नन्न, अन्नुअं । आतोद्यम् आवज्जं, आउज्जं ।

प्रकोष्ठः पवट्टो, पउट्टो, । मनोहरम् मणहर, मणोहर ।

१ पाली प्र० पृ० ४ (ऐ=इ) २ पाली प्र० पृ० ४ (ऐ=ई)

१ ज्यारे आ रे इट्ठमा 'ओ' नो 'अ' याय छे त्यारे ज तेना
'त' अने 'क' नो 'व' पण याय छे.

शिरोवेदना   सिरविभणा,   सिरोविभणा ।
 सरोरुहम्   सररुह,   सरोरुह ।

(ख) ओ=उ—

सोच्छ्वास   सूसासो ।

(ग) ओ=अउ, आअ—

ओ=अउ—गोक गउओ । गोका गउआ । गो गउ—गऊ ।

ओ=आअ—गो गाअ—गाओ (पुलिंग)

गो गाअ—गाई (स्त्रीलिंग)

५८ औ-विकार—

(क) औ=अउ—

नीचेना शब्देना 'औ' नो 'अउ' धाय छे:

कौशेयकम्	कउच्छेअय ।	पौर	पउरो ।
कौरव	कउरवो ।	पौरुपम्	पउरिस ।
कील	कउलो ।	मोनम्	मउण ।
कौशलम्	कउसल ।	मौलि	मउली ।
गौडः	गउडो ।	सौधम्	सउह ।
गौरवम्	गउरव ।	सौराः	सउरा ।

(ख) 'औ=आ—

गौरवम्   गारवम्

१ पाली प्र० पृ० ५ (औ=आ) टिप्पण पालीमा कोई काई ठेकाणे 'औ' नो 'अ' पण धाय छे (औ=अ)—पाली प्र पृ० ५ टिप्पण.

(ग) 'औ=उ

नीचेना शब्दोमा 'औ' नो 'उ' थाय हे.

दोवारिकः दुवारिओ । पौलोमी पुलोमी । प्रौञ्जायनः
मुंजायणो । शौण्ड. सुंडो । शौद्धाटनिः सुद्धोअणी । सौगन्धम्
सुगन्धतणं । सौन्दर्यम् सुदेर । सौवर्णिक सुवर्णिओ ।

कौसेयकम् कुच्छेअयं, कोच्छेअयं । (वै०)

(घ) औ=आव—

नौः नावा ।

—ॐ—

प्रकरण ६

असंयुक्त व्यंजनाना विशेष फेरकारो

५९ क-विकार—

^१क=व—

कर्परम् खप्परं ।	कील. खीलो ।
कीलकः खीलभो ।	^२ कुञ्जः खुज्जो । -

^३क=ग—

अमुकः अमुगो ।	कन्दुवम् गेंदुअं ।
अपुकः अगुगो ।	तीर्थकरः तित्थगरो ।
आकर्षः आगरिसो ।	दुकुलम् दुगुल ।
आकार आगारो ।	मदकल मयगलो ।
उपासक उवासगो ।	मरकतम् मरगयं ।
एक. एगो ।	श्रावक सावगो ।
एकत्वम् एगत ।	लोक लोगो ।

क=च—

^४किरातः चिलाओ ।

क=भ—

शीकरः सीभरो, सीभरो । (वै०)

क=म—

चन्द्रिका चदिमा ।

१ पाली प्र० पृ० ५५ (क=व)

२ 'कुञ्ज' शब्द 'कुण्ड' अर्थमा ज वपराय छे.

३ पाली प्र० पृ० ५५ (क=ग)

४ 'चिलाभ' शब्द 'भिल्ल' अर्थमा ज वपराय छे.

प=व—

'प्रकोष्ठ पवट्टो, पउट्टो ।

क=ह—

विकुर विहुरो । निरुप निहसो । स्फटिक फलिहो ।
शकिर सीहरो, सीभरो । (वै०)

६० ख-विकार—

ख=क—

शृङ्खलम् सकल । शृङ्खला सकला ।

६१ ग-विकार—

ग=म—

पुंनागानि पुनामाइ । भागिनी भामिणी ।

ग=ल—

छाग छालो । छागी छाली ।

ग=व—

दुर्भग 'दूहवो । सुभग सूहवो ।

६२ च-विकार—

च=मं—

पिशाची पिसाजी, पिसाई । (वै०)

च=ट—

आकुञ्चनम् आउटण ।

च=उ—

पिशाच पिसह्यो, पिसाओ । (वै०)

१ ज्यो पृ० २०-टिप्पण ३ ।

२ व्पारे 'दु'नो 'दू' अने 'मु'नो 'सू' यतो न गी व्पारे 'ग'
नो 'ब' पण यतो गभी-पूओ उ-विकार (१) उ-ऊ पृ० ५६

३ माली प्र० पृ० २ (च=उ)

च=स—

खचित खसिभो, खइओ । (वै०)

६३ ज-विकार

ज=झ—

जटिल झडिलो, जडिलो । (वै०)

६४ ट-विकार

ट=ढ—केटम केढवो । शरुटः सयढो । सग सदा ।

'ट=ळ—स्फटिक फलिहो ।

चपेटा चविला, चविडा । (वै०)

'पाटयति फालेइ, फालेइ । ”

६५ ठ विहार

ट=ळ—अड्डोट अड्डोहो ।

अड्डोटैरम अड्डोहतेह ।

ट=ह—पिटर पिहडो, पिहरो (वै०)

६६ ण-विकार

'ण=ळ—वेणु वेणु, वेणु । (वै०)

६७ त-विकार

त=च— तुच्छम् तुच्छ ।

त=उ— तुच्छम् तुच्छ ।

त=र— तगर टगरो । तूवर टूरो । वसर वसरो ।

१ पाली प्र० पृ० ५८-(१-३) पा िमा केरलेक टेसाणे 'उ' नो
'ळ' पण भाय छे —(ट-ळ पृ० ५१)

२ अर्दी 'पाठि' पाउना तथा रूप समवसाना ॥

३ पाली प्र० पृ० ८ (ण-ळ) वेणु=वेणु-प ि

मा ०

त=ट—

नचिना शब्दे मा त' नो 'ड' याय छे—ते वयाय तित्ये अने वयाय विरुल्ये याय छे —

पताका पडाया ।

प्रति पडि ।

[प्रतिवरांति पडिक्करइ । प्रतिनिवृत्तम् पडिनिवृत्त । प्रतिपत्त पडिवया । प्रतिपन्नम् पडिपन्न । प्रतिभास पडिहासो । प्रतिमा पडिमा । प्रतिश्रुत् पडंशुआ । प्रतिसारः पडिसारो । प्रतिस्पर्धा पाडिष्पद्धी । प्रतिहासः पडिहासो । प्रतिहार पडिहारो ।]

प्रभृति बहुडि ।

मृतम् मडय ।

प्राभृतम् पाहुड ।

व्याभृत वावडो ।

विभीतम् बहेडशो ।

सूनकृतम् सुच (मूअ) मच ।

हरीतनी हरडई । इत्यादि

परलिपक—

अरहतम्	अवहटं,	अरहय ।
अनहतम्	ओहड,	ओहय ।
आहतम्	आहड,	आहय ।
कृतम्	कड,	कय ।
दुष्कृतम्	दुक्ड	दुक्कय ।
मृतम्	मड,	मय ।
वेतम्	वेडिसो,	वेअसा ।
सुदृतम्	सुड	सुक्कय ।

त=ण—

अति३नतकम् अणिउँतय । गर्भित गदिभणो ।

त=र—

ससतिः सतरी ।

त=ल—

अतसी ,अलसी । सातवाहन सालवाहणो ।

सातवाहनी सालआहणी— सालाहणी ।

वैकल्पिक—

पलितम् पलिलं, पलिअ ।

त=न— आतोद्यम् आवज्ज, आउज्ज ।

पीतलम् पीवल, पीअल ।

त=ह—

वितस्ति विहत्थी ।

वैकल्पिक—

कातर काहलो, कायरो ।

भरत भरहो, भरओ ।

मातुलिङ्गम् माहुलिङ्ग, मातलिङ्ग ।

वसति वसही, वसई ।

६८ थ-विकार

थ=ढ—

प्रथम पढमो । मेधि मेढी । शिथिर (ल.) सिद्धिले ।

वैकल्पिक—

निशीथ निमीढो, निसीहो ।

पृथिवी पृढवी, पृहवी ।

१ सूत्रो पृ० ६०, ३ टिप्पण ।

२ वितस्ति विकल्प- (त=र) पाली प्र० पृ० १०

३ पृथिवी पढवी- (थलड) पाली प्र० पृ० ५९

ध=१—

टृधर्क पिधं, पिह ।

६९ ट-विकार

'ट=ड--

टंश डस इत्यादि.

दह डह इत्यादि.

वैकल्पिक-रदनम् कडण, कयण । टग् उड्डो, टड्डो । टण्ड डडो,
 टडो । दम्भ डम्भो, दम्भो । दर्भ डम्भो, दम्भो । दष्ट डड्डो
 दष्टो । दर डरो, दरो । दशनम् डसण, दसण । दाह डडो,
 दाहो । दोला डोला, डोला । दोहट डोहलो, डोहलो ।

द=१—दीप्^१ धीप्, धीप् । दीप्यते धिप्पइ, धिप्पइ । (वै०)

(२) ट=र—सख्यावाचक शब्दना अनादिभूत, असयुक्त अने
 एकपदस्थित एवा 'ट' नो 'र' भाग्य छे

एफादश एआरह । द्वादश वारह । त्रयोदश तेरह ।

(ख) ट=र—रदली करली^२ । गद्गदम् गगगर ।

'ट=उ—प्रदीपयति पर्लीवेई^३ । प्रदीप्तम् पलित्त । दोहट दोहलो ।

कटम्ब कलम्बो, कयम्बो । (वै०)

ट=३—रदार्थित रदट्टिओ ।

ट=ह—ककुदम् कडड ।

१ पाली प्र० पृ० ५९—(द=ड)

२ अर्हा आ वज धातुना यथा रूपो समञ्जाना उ.

३ अर्हा 'दीप्' धातुना यथा रूपो समञ्जाना छे.

४ आ शब्दको अर्थ 'कळ' यतो नथी.

५ पाली प्र० पृ० ६०—(द=ड—दोहट दोहलो)

६ अर्हा 'प्रदीप्' धातुना यथा रूपो समञ्जाना छे.

७० ध-विकार

ध=ढ—निपध निसदो ।

औपधम् ओमद, ओसह । (वै०)

७१ न-विकार

न=णह—नापित णहाविओ, नाविओ । (वै०)

^१न-ल—निम्ब लिबो, निबो । (वै०)

७२ प-विकार

^२प=फ—पनसः फणसो । परिष फलिहो । परिखा फलिहा ।

परुष फरुसो । ^३पाटि फाडि । [पाटयति फाडेइ

इत्यादि] पारिभद्र फालिहो ।

प=म—आपीड आमेलो, आवेडो । नीप नीमो, नीबो । (वै०)

प=व—मभूतम् बहुत् ।

प=र—पापद्धि पारद्धी ।

७३ व-विकार

^४व=भ—विसिनी भिमिणी ।

व=म—इवन्व कमन्धो ।

व=य—इयन्व कयन्धो । (वै०)

७४ भ-विकार.

भ=व—वैटभ केटवो ।

१ पाली प्र० पृ० २१—(न=ण)

२ पाली प्र० पृ० ४०—(प=फ) परुष—परुसो (पाली)

३ अर्हो 'पाट' घातना तथा रूपो समञ्जाना डे

४ पाली प्र० पृ० १२—(व=भ)

थ-१—

पृथक् पिधं, पिह ।

६९ ट-रिक्तार

'ट=ड--

'दंश डस इत्यादि.

'दह डह इत्यादि.

वैकल्पिक-उद्गमम् कडण, कयण । टम् उड्डो, दड्डो । दण्ड डडो,
दडो । दम्भ डम्भो, दम्भो । दर्भ डर्भो, दर्भो । दष्ट डड्डो
दड्डो । दर डरो, दरो । दशनम् डसण, दसण । दाह डहो,
दाहो । दौला डोला, डोला । दोहद डोहलो, डोहलो ।

द=२—दीप्' धीप्, दीप् । दीप्यते टिप्पइ, टिप्पइ । (वै०)

(१) ट=२—सख्यावाचक शब्दना अनादिभूत, असयुक्त अने
परुपदस्थित एवा 'द' नो 'र' थाय छे

एसादश एआरह । द्वादश वारह । त्रयोदश तेरह ।

(स) द=२—उदली करली । गद्गदम् गग्गर ।

'ट=३—प्रदीपयति पलीवेई । प्रदीप्तम् पलित्त । गोहद डोहलो ।

कम्ब कलम्बो, कयम्बो । (वै०)

ट=४—कदर्थित कयट्टिभो ।

ट=ह—कतुदम् कउह ।

१ पाली प्र० पृ० ५०—(द=ड)

२ जरी आ वत्र धातुना यथा रूपे समञ्जाना उ

३ जरी 'दीप्' धातुना यथा रूपे समञ्जाना छे.

४ जा शब्दनो अर्थ 'कळ' यतो नथी

५ पाली प्र० पृ० २०—(द=ळ-दोहद दाहलो)

६ अही 'प्रदीप्' धातुना यथा रूपे समञ्जाना छे.

७० प-विकार

प=ड—निषध निसदो ।

ओपधम् ओमद, ओमह । (वै०)

७१ न-विकार

न=णह—नापित णहाविओ, नाविओ । (वै०)

'न=ल—निम्ब लिवो, निवो । (वै०)

७२ प-विकार

'प=फ—पनसः फणसो । परिप फलिहो । परिव्वा फलिहा ।
परुप फलसो । 'पाटि फाडि । [पाटयति फाडेइ
इत्यादि] पारिभद्र फालिहहो ।

प=म—आपीड आमेलो, आवेटो । नीप नीमो, नीवो । (वै०)

प=व—प्रभूतम् बहुत्त ।

प=र—पापद्धि पारद्धी ।

७३ व-विकार

'व=भ—विसिनी भिसिणी ।

व=म—वन्ध वमन्धो ।

व=य—वन्ध वयन्धो । (वै०)

७४ म-विकार.

म=व—वैटम वेद्वो ।

१ वाली प्र० पृ० २१—(न=प)

२ वाली प्र० पृ० ८०—(प=फ) परुप—परुसो (वाली)

३ अर्हो 'पाट' पातुना तथा रूपो समनमाना ठे

४ वाली प्र० पृ० ६२—(न=न)

७५ म-विधार

म=इ—विपम विमदो, विसमो । (वै०)

म=व—मन्म ३ वम्महो ।

अभिमन्यु अहिवन्तु, अहिमन्तू । (वै०)

म=म—ममर भसलो, ममरो । (वै०)

७६ म-अनुनासिक

नीचेना शब्दोमा 'मु' ना 'म' नो लोपथाय छे अने 'म'नो लोप
थया पडी शेष रहेल ('मु' ना) 'उ' ने म्याने अनुनासिक 'उ' (उ)
थाय छे

अतिमुक्तवम अणिउत्तय । कामुक काउँओ ।

चामुण्डा चाउण्डा । यमुना जउँणा ।

७७ 'य-विकार

य=भाह—कतिपयम् कइवाह ।

य=ज्ज—उत्तरीयम् उत्तरिज्ज, उत्तरीअ । (वै०)

तृतीय तइज्जो, तइओ । द्वितीय विइज्जो, बीओ । (वै०)

य=त—युष्मदीयः तुम्हकेरो । युष्मादश—तुम्हारिसो । 'यु-

ष्मद्—तुम्ह । इत्यादि ।

'य=ल—याष्टि लष्टी ।

यै=व—कतिपयम्—इअव (वै०)

१ कोइ ष्माद श दम य नो 'र' पण यह जाय छे

रन यु—०१५— [पाला-सिनह]

२ अ० ' युष्मद्' शब्दना रधी जातना रूपाने पण समचराना छे

युष्मत्पुत्र—तुम्पुत्रा इत्यादि

३ पाली म० पृ० ६३—(य=ज्)

४ पाणि म० पृ० ६३—(य=व)

य=ह--आया 'छाही', छाया । सच्छायम् सच्छाईः
सच्छाय (वै०)

७८ र-विकार

र=ड--किरि पिडी । 'पिटर पिहडो । भेर भेडो ।

र=डा--पर्याणम् पडायाण, पडाण ।

र=ण--करवीर रणवीरो ।

'र=ल--नीचेना शब्दोम 'र' नो 'ल' वाय डे-ते कयाय नित्ये
अने कयाय विकले धाय डे

अपठारम् अवदालं ।

भ्रमरं भसलो ।

अङ्गार इगालो ।

मुन्वर मुहलो ।

करुण रलुणो ।

युधिष्ठिर जहुड्डिलो ।

कातर काहलो ।

रण लुको ।

किरात चिलाओ ।

यरणः वलुणो ।

चरणः चलणो ।

शियिर मिडिलो ।

दरिद्र दलिहो ।

सन्कार सकाओ ।

दरिद्राति दलिहाद ।

सुकुमार सोमालो ।

दरिद्रयम् दलिहं ।

म्यूर मूलो ।

परिखा फलिहा ।

म्यूरमड मूलभहो ।

परिष फलिहो ।

हरिद्र हलिहो ।

पारिभद्र फालिहो ।

हरिद्रा हलिहा । इत्यादि

१ धा गज्जनो अरे 'नीलो' के 'गयो' न धाय डे

२ 'पिटर' ग द डु रूपा 'पिहड' र व डे, पण 'पिहड' धनु

नधी -- आ प्र ६ (३=६)

३ सग्या तो मागधी र-७ (पृ २६)

४ 'भ्रमर' धा दनु र व 'भसल' धाय पण 'भसल' न धाय,

वैश्लिष—

जठरम्	जटल,	जदर ।
निष्ठुर	निठुरो,	निठुरो ।
वदर	वदरो,	वदरो ।

७९ ल-विहार

ल=ण—नाचेना शब्दोमा श्राप्तिना ' ल नो नित्ये अने विकल्पे
'ण' थाय छे

ललाटम् णलाड, णिलाड ।

वैश्लिष—

लाङ्गलम्	णङ्गल,	लाल ।
लाङ्गूलम्	णङ्गूल,	लगूल ।
लाहल	णाहलो,	लाहलो ।

ल=र—मूलम् शोर ।

८० व-विहार

व=भ—विहल भिबभलो, विबभगे, विहगे^१ । (वै०)

व=म—शवर समगे । श्रवण वेसमगो

नीवी नीमी, नीवी । रवम सिमिणो, सिमिणो (वै०)

८१ श-विहार

श=उ—शमी उमी । शार छावो ।

शिरा छिरा, सिरा (वै०)

१ पाला प्र० प्र० २३ (८-न)—ललाटम् नलाट ।

२ तथा पृ० ८ (व=इ)

३ लाङ्गलम् नाङ्ग पाली

[पृ० ३९]

४ 'विहल शब्दो भिब' रूप भन्तु तथा—वृथो वृ-भ

५ पाली प्र० पृ० २३—(=७) शार छावो ।

श=ह—एकादश एआरह, एआरस । दश दह, दश । दशबलः
दहबलो, दसबलो । दशमुख. दहमुहो, दसमुहो । दशरथः
दहरहो, दसरहो । द्वादश वारह, वारस । त्रयोदश
तेरह, तेरस इत्यादि ।

८२ प-विकार.

प=उ—'पट् छ [पट्पदः छप्पभो । पण्मुहो छंमुहो । पछः
छट्टो । पछी छट्टी]

प=णह—सुपा सुण्हा, सुसा^१ । (वै०)

प=ह—पापाण. पाहाणो, पासाणो । प्रत्यूप. पच्चूहो, पच्चूसो (वै०)

८३ स-विकार

स=उ—सप्तपर्थ. छत्तिवणो । सुधा छुहा ।

स=ह—दिवस. दिवहो, दिवसो । (वै०)

८४ ह-विकार

ह=र—उत्साहं उत्थारो, उच्छाहो ।

८५ लोप

नीचेना शब्दोमा नीचे जणावेला व्यजनोतो लोप विमल्ले
धाय छे:

'क' लोप—प्राफार. पारो, पायारो ।

व्याकरणम् वारण, वावरण ।

'ग' लोप—आगत आओ, आगओ

१ पाली प्र० पृ० ६४—(प=उ) पट् छ ।

२ अर्ही 'पट्' शब्दना र्पा रूपो समजवाना छे.

३ जूओ पृ० ४१ 'ल-लिन' अने एतु टिप्पण ।

४ 'उत्साह' शब्दनु 'उच्छार' रूप थाय नहि.

'ज' लोप—दनुज दणु, दणु भे । दनुजवध ऽणुवहो, दणुअवहो ।
भाजनम् भाण, भावण । राजकुलम् राउल, रीयउल ।

'द' लोप—उदुम्बर उम्बरो, उवरो । दुर्गादेवी दुगावी,
दुग्गादे (ए) वी । पादपतनम् पावण, पायण ।
पादपीठम् पावादि, पायवात् ।

'य' लोप—किसलयम् किसल किमलय ।

कालायमम् कालाम, कालायस ।

हृद्यम् हि ३, हिअय । सहृद्य सहिओ, सहिअयो ।

'व' लोप—

अवट अणे, अवडो । आवर्तमान अत्तमाणो आवडमणे ।
एवमेव एमेव, एवमेव । जीवितम् जीअ, जीविअ । नायत् ता, तात्र ।
देवकुलम् देउल, देवउल । प्रावारज पारओ, पावारओ । यावत्
जा, जाव ।

लोप—

केटलेक ठेकाणे शल्ना यात्ति यन्ननो एण लोप थई
जाय ते

च अ । चिह्नम् इथ । पुन उणो इ यात्ति ।

प्रकरण ७

संयुक्त व्यंजनोना विशेष फेरफार

[सूचना — भा नीचे संयुक्त व्यंजनोना विशेष फेरफार रोने आपसना ओये छे जने साथे जे जे शब्दोना वैकल्पिक बढ्ने रूपो थाय छे तेओनु नीजु रूप लक्ष्यमा रहे ए माटे तेने पग अहीं आया [ ] नीसमा जणावी दीधु छे]

८६ क

(क) क=क—

मुक्त मुक्तो [मुक्तो] । शक्त शक्तो [शक्तो] ।

(ख) ण=क—

क्षण लुक्को [लुङ्गो] ।

(ग) त्व=क—

मृदुत्वम् माउक्क [माउत्तण] ।

(घ) ट्ट=क—

ट्ट ट्टको [ट्टो] ।

८७ कख, ख

(क) क्षण=कख—

तीक्ष्णम् तिक्ख, [तिप्पह] ।

(ख) स्त=ख—

स्तम्भ खभो [खभो]

१ पाणि प्र० पृ० ६१ (टिप्पण)

२ ऋण ट्टाण (पाणि प्र० पृ० ६९ टिप्पण ग्य=ख)

३ ल्लो पृ० ६१-३ टिप्पण

(ग) स्थ=ख—

स्थाणुः खाणू ।

(१) ष्फ=ख—

स्फोटकः खेडओ ।

स्फोटिक. खेडिओ ।

स्फोटकः खोडओ ।

८८ ग्ग, ङ्ग

(क) क्त=मा—

रक्त. रगो [रतो]

(ख) ल्क=ङ्ग—

शुल्कम् उङ्ग, (चुंगी-हिं०) [सुक्क]

८९ च्च

(क) च्च=च—

कृत्तिः किचो ।

(ख) थ्य=च—

तथ्यम् तचं [तच्छ]

९० च्छ, छ

(क) स्थ=उ—स्थगितम् छइअ [थइअं]

(ख) न्य=उ—स्यहा उिहा ।

(ग) म्य=च्छ—निस्यहः निच्छिहो [निप्पिहो] ।

९१ ज्ज, ज्ञ

९२ ज्ञा

न्व=ज्ञा—

(भासु) इन्व् इज्ञा (समिन्व् समिज्ञाद् । वि+इन्श् विज्ञाद्)

९३ न्नु

धि=न्नु—

'वृद्धिः विन्नुभो, [विठिभो]

९४ ट्

(क) सै=ट्—पचनम् पट्णं । मृतिरा मटिभा ।

वृत् वटो ।

(ख) र्थे=ट्—रुदर्थित रुवटिभो ।

(ग) स्त=ट्—वर्यम्न पलटो ।

९५ ड्, ठ

(क) र्थे=ट्—

'अर्थः अटो [अर्थो]

वसुर्थ वउटो [वउत्थो]

(ख) स्त=ट्—

स्तम्भ्यते ठभिञ्जद् ।

'स्तम्भः ठट्ठो [थट्ठो]

१ वृद्धिः विष्टिभो (पाली)

२ पाली प्र० पृ० ५८—(ट=ट)

३ अर्थः अर्थो, अटो, अट्ठा—(पाली प्र० पृ० १० टिप्पण)

४ 'अट्ठ' शब्दना प्रयोग 'प्रयोग' अर्थमा पायते उभे 'आय' शब्दयो 'धन' अर्थमा पायते ।

५ स्तम्भः थट्ठो । स्तम्भः थंभो—(स्त=थ पाली प्र० पृ० २७)

સ્તમ્ભ ઠંભ (ધાતુ)

સ્તમ્ભઃ ઠમ્ભો ।

સ્ત્યાનમ્ ઠાંણ । [ધીણં]

(ગ) સ્થ=ઠ—વિસસંશુભમ્ વિસતુલં ।

સ્થ=ઠ-- અસ્થિ^૪ અઠિં ।^૧

૧૬ ઙ

(ક) તે=ઙ—

ગર્તે. ગઙ્ઙો ।

(લ) દે=ઙ—

કપદેઃ કવઙ્ઙો ।

ગર્દભેઃ ગઙ્ઙુહો [ગઙ્ઙહો]

છર્દે છઙ્ઙ (ધાતુ)

છર્દયતિ છઙ્ઙેદ્ ।

છર્દિઃ છઙ્ઙી ।

મર્દિંતઃ મઙ્ઙિઓ ।

વિચ્છર્દેઃ વિચ્છઙ્ઙો ।

વિતર્દિઃ વિમઙ્ઙી ।

સંમર્દેઃ સમઙ્ઙો ।

૧ આ ' સ્તમ્ભ ' ધાતુને અહીં અસ્તવાર્થક્રમ જ લેવાનો છે.

૨ ' સ્તમ્ભ ' શબ્દનો અર્થ પણ ' સ્તમ્ભ ' ધાતુનો જેવો જ સમજવાનો છે

૩ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૨૮-(સ્થ=ઠ)

૪ અસ્થિ અઠિ (પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૨૯-સ્થ=ઠ)

नीचे जणावेली शब्दोमा समुक्त 'ध' नों इद् अने द्
धाय ठे —

(क) ध, द्ध, भ, वध=द्—

अधम्	अद्	[अध]
अद्धि	इद्दी,	[इद्धी]
दध	दद्धो ।	
विदध	विअद्दो	
वृद्ध	वुद्दो,	[विद्धो]
वृद्धि	वुद्दी ।	
श्रद्धा	सद्दा,	[सद्धा]
स्तवः	ठद्धो ।	

(ख) ध=द्—मृधां मुदा, [मुद्धा] —

९८ षट्, षड्, षण

न्त=षट्—

वृन्तम् वेण्ट (तालवृन्तम् तालवेण्ट)

न्ट=षड्—

कन्टरिशा कण्टलिआ ।

मिन्टिपाल मिण्टिवालो ।

(ग) ष=षण —

पञ्चश पण्णरह ।

पञ्चाशत् पण्णासा ।

(ख) ष=ण्ण—

१दत्तम् दिण्ण ।

(ग) ह्र=ण्ण—

मयाह्न मञ्जणो, [मञ्जण्हो]

९९ त्थ

(क) त्त=त्थ—

३उत्साहः उत्थारो ।

(ख) त्त=त्थ—

अयात्त अज्जत्थ [अज्जत्थं]

१०० ङ्

ए=ङ्— आश्लिष्ट आलिद्धो ।

न्त, न्थ

१न्य=न्त—

म-यु मन्तू । [मन्तू]

ह्न=न्थ—

विह्नम् चिन्थ [चिण्ह]

१०१ ष्, ष्फ, फ

१त्त=प्प—

आत्ता अप्पा । [अत्ता]

आत्तान् अप्पाणो [अत्ताणो]

१ 'दत्त' शब्दतु 'दण' 'क' 'दत्त' रूपं यतु नथी

२ उत्साह =उत्साहो—(पाली प्र० प्र० ३०)

३ चूओ पृ० ३६, ० ने एतु चाधु णिप्पण ।

४ पालीभाषामा 'त्त' नो 'तुम्' इतो जणाय छे—आत्ता

आतुमा, अत्ता—(पाली प्र० पृ० १०)

८म=फ्र, फ—

भीष्म भिष्मो ।

श्लेष्या^१ सेफो [सिलिम्हो]

९म=ष्य—

भम्म भप्पो [भम्मो]

१०२ वभ, म्, म्

१०म=वभ—

ऊर्ध्वम् उवभ [उद्ध]

११म=न्व—

आन्नम् अन्न ।

तान्नम् तन्न ।

(क) १२म=म्भ—

वदमीरा वम्भारा [वम्हारा]

(ख) १३म=म्भ—

ब्राह्मण बम्भणो [बम्हणो]

ब्रह्मन्वयम् बम्भचेर [बम्हचेर]

१०३ र

(३) १४म=र—

आश्चर्यम् अच्चेर । तूर्यम् तूर । धैर्यम् धीर, [धिज्ज]
पर्यन्त परतो । [पज्जतो] ब्रह्मन्वयम् बम्हचेर । शौण्डीर्यम्
सौण्डीर । सौन्दर्यम् सुन्देर ।

(घ) १५म=र—

दशार्ह दसारो ।

(ग) १६म=र—

धात्री धारी ।

१ श्लेष्या=सिल्लमुमा, श्लेषो—(पाणि प्र० पृ० ४९, म=उम्)

२ पाली प्र० पृ० १५—(ब्रह्मन्व नि० १८)

णह=लृ—

कूप्माण्डी कोहली [कोहण्डी]

र्य=लृ—

पर्यस्तम् पल्लट्ट, [पल्लत्यं]

पर्याणम् पल्लाणं ।

सौकुमार्यम् सोअमल्लं ।

१०५ स्स

स्प=स्स—

वृहस्पतिः वहस्सई [वहप्फई]

वनस्पतिः वणस्सई [वणप्फई]

१०६ ह

(क) क्ष=ह— दक्षिणः दाहिणो [दक्खिणो]

(ख) ख=ह— दुःखम् दुह [दुक्ख]

दुःखितः दुहिओ [दुक्खिओ]

(ग) र्थ=ह— तीर्थम् तूहं [तित्थं]

(घ) र्ध=ह— दीर्घः दीहो, [दिग्घो]

(ङ) पं=ह— कार्पापणः काहावणो ।

(च) प्य=ह— वाप्यः वाहो

१ पर्यस्तिका पल्लट्टिका—(पाली प्र० पृ० १६—टिप्पण)

२ वनस्पति वणस्पति—(पाली प्र० पृ० ३९—स्स=प्प)

३ पाली प्र० पृ० ८—नियम १० (ख)

४ आ शब्द, ये अर्थमा प्राप्तइ छे—एक नो आमु अने बीजो याफ; तेमा ज्यारे ए याफ—मत्सी—नो वाचक होय त्तारे तेनु ' माह ' ने बदले ' यप्फ ' रूप याय छे ।

(छ) ष्म=ह- कुम्भाण्डी कोहण्डी ।
कुम्भाण्डम् कोहण्डं ।

, १०७ द्विर्भाव

(क) नीचे जणाव्या प्रमाणे चिह्नित व्यंजनोनो द्विर्भाव थाय छे—
ते क्यांय नित्ये अने क्यांय विकल्पे थाय छे:—

ऋजुः उज्जू ।	यौवनम् जुव्वणं ।
तैलम् तेल्लं ।	विचाकिलम् वेइल्लं ।
प्रभूतम् बहुत्तं ।	त्रीडा विड्डा इत्यादि ।
प्रेम पेम्मं ।	
मण्डूकः मंडूको ।	

वैरुत्पिकः—असादीयम् अम्हकेरं अम्हकेर,	अम्हकेरं ।
एकः	एको, एओ ।
कर्णिकारः	कर्णिकारो, कर्णिकारो ।
कुतूहलम्	कोटहल्लं, कोउहल्लं ।
चिअ	'च्चिअ, चिअ (एव)
चेअ	च्चेअ, चेअ (एव)
तूष्णीकः	तुण्हिको, तुण्हिको ।
दैवम्	दइव्वं, दइवं ।
नखः	नक्खो, नहो ।
निहितम्	निहित्तं, निहिअ ।
नीडम्	नेड्डं, नीडं ।

१ 'चिअ' अने 'चेअ' ए वच्चे अवधारण त्चक अव्यय
(हे० ८-२-१८४) अने संस्कृतमा वदराता 'चैय' साथे वि० १
समानता धराये छे—उच्चारणा कारणने लीपे ए वच्चे 'चैय' माथी पण
थर शक्ये छे.

मूकः	मुको,	मूओ।
मृदुकम्	माउकं,	माउअ।
व्याकुलः	वाउह्यो,	वाउलो।
व्याहृतः	वाहितो,	वाहो।
सेवा	'सेव्वा,	सेवा।
स्रोतस्	सोचं,	सोअं।
स्त्यानम्	धिणं,	थीणं।
स्थूल.	थुह्यो,	थोरो।
म्याणुः	खणू,	खाणू।
हृतम्	हुच,	हूअं इत्यादि।

(ख) समासमा आवेला उचरपदना आदिना व्यंजननो द्विर्भाव विकल्पे थाय छे -

आलान-स्तम्भः	आणाल-खंभो,	आणाल-वखंभो।
कुसुम-प्रकरः	कुसुम-पयरो,	कुसुम-प्पयरो।
दु.-सह.	दु-सहो,	दु रसहो।
देव-स्तुति.	देव-थुई,	देव-त्थुई।
नदी ग्राम	नइ गामो,	नइ भगामो।
नि.-सहम्	नि सहं,	नि-रसहं।
हर-स्कन्दा.	हर-खटा,	हर-वखंदा।

१०८ शब्द-विशेष विकार

जे शब्दोमा कोई पण सामान्य के विशेष नियम न लागु पडतां चिह्नित भागना केटलारु विशेष विकारो थाय छे, ते आ नीचे आपवामा आवे छे.—

अयस्कारः एकारो।

आश्चर्यम् अचउअरं, अचउरिअं, अचउरिअं अचउरीअं।

१ जूओ पृ० १-टिप्पण २३।

२ आश्चर्यम्=अचउरिअं, अचउरिअं, अचउरिअं- (पाली २० पृ० ४६ टिप्पण)

उद्वलः	ओइलो	[उऊहले]
उत्तरालम्	ओस्सल	[उल्हलं]
फदलम्	केलं,	[कयलं]
कदली	केली,	[कयली]
कणिकारः	कण्णोरो,	[कण्णिआरो]
कुतूहलम्	कोहल,	[कोउहल]
चतुर्गुणः	चोम्गुणो,	[चउम्गुणो]
चतुर्थः	चोत्थो,	[चउत्थो]
चतुर्था	चोत्थी,	[चउत्थी]
चतुर्दश	चोइह,	[चउइह]
चतुर्दशी	चोइसी,	[चउइसी]
चतुर्वारः	चोव्वारो,	[चउव्वारो]
प्रयस्त्रिंशत्	तेवीसा ।	
प्रयोदश	तेरह ।	
त्रयोविंशतिः	तेवीसा ।	
त्रिंशत्	तीसा ।	
नवनीतम्	नोणीअं, लोणीअं ।	
नवकलिका	नोहलिआ ।	
नवमालिका	नोमालिआ ।	
निपण्णः	गुमण्णो,	[गिसण्णो]
पूगफलम्	पोप्फलं ।	
पूगफली	पोप्फली ।	
पूतरः	पोरो ।	
पावरणम्	पणुरणं, पाउरण,	[पावरणं]

घदरम्	बोर ।	
उदरी	बोरी ।	
मयूख	मोहो,	[मउहो]
रुदितम्	रुण्ण ।	
लवणम्	लोणं	[लवण]
विचरिलम्	वेइल्ल ।	
विंशति	वीसा ।	
सुकुमार	सोमालो	[सुकुमालो]
'रथविर	थेरो ।	

१०९ शब्द—सर्वथाविकार—

आ नीचे ते शब्दो आपवामा आवे छे जे केटलेफ अशे के सर्वथा (पोताना मूल रूपधी) अन्य रूपवाळा थई जाय छे —

अथस् हेड ।	अस्तम् हित्थ, तट्ट [तत्थ]
अप ओ, [अव]	दिग् दिसा ।
अप्तरस अचउरसा, अच्छरा ।	दुहिता धूआ, [दुहिआ]
अथि ऐ ^१ ।	दप्रा दादा ।
अव ओ, [अव]	द्रह, हरो ।
आयुः आजस, [आऊ]	द्रहक हरओ ।
आर०थ आदषो, [आरद्धो]	धनुष् वणुह, [धनू]
इदानीम् एण्ह, एत्ताहे, टाणि [इआणि] धृति	दिही, [धिइ]
	शौ० टाणि ।

१ स्थविर =थेरो-(पाली)

२ आ सिवाय नीचे बताय 'ए' ना प्रयोग इष्ट गथी-(१.ना ३० १-टिप्पण)

'ईपत् कूर, [ईसि]	रहिसू बाहिं, बाहिर ।
उत्त ओ, [उअ]	बृहस्पति भयम्सई [बहम्सई]
उप उ, ओ, [उव]	भगिनी बहिणी, [भर्णी]
उभयम् अवह, उवह, [उभय]	मलिनम् मइल [मल्लि]
ककुम् कट्टहा ।	मातृप्ससा माउच्छा, माउसिआ ।
क्षिप्तम् छू [खित्त]	मार्जारः मनरो, वनरो [मज्जारो]
धुयू उहा ।	वनिता विल्या, [वणिआ]
गृहम् गर ।	विट्टन विगओ ।
छुस छिको [छुवो]	वृक्षः स्वखो, [वच्छो]
तिर्यक् तिरिआ, तिरिच्छि ।	वेदुर्यम् वेरलिअ, वेउज्ज ।
पदाति पाइको [पयाई]	शुक्ति सिप्पी, [सुत्ती]
श्रावृष् पाउसो ।	सैतोफम् थेव, थोव, थोक्क [थोअ]
'पितृप्ससा पिउच्छा, पिउसिआ। स्त्री इत्थी [थी]	
पूर्वम् पुरिम पुव्व । शौ० पुरव । 'श्मशानम् सीआण, सुसाण [मसाण]	
	हृदयम् हिअयपै० हितप, हितपव ।

१। गणपतयुक्त इति गच्छन्तु त्र कूर रूप थाउ उ, हितु
विश्वयुक्तस्तु नदि

२ 'गृहपात शब्दन्तु पर०इ न बदल गहवह रूप थायछे

३ तिर्यक्-ना। एवो- (पात्ता) पा० प्र० ५० १२ नि० १०)

४ पितृप्ससा विउच्छा (पा० प्र० ५० ३६ लिप्पव)

५ स्तोत्रम् थोक्क- (१८-५- १० ५० ५० ०५)

६ श्मशानम् मरुत नमान (पा० प्र० ५० ५१-लिप्पव)

११० अन्त स्वरवृद्धि—

नीचेना शब्दोमा विहित सयुक्त व्यजननी वधे नीचे जणाव्या
प्रमाणे स्वरो उमराय छे —

			उमेरातो म्वर
'अग्नि	अगणी	[अग्नी]	अ
अर्हन्	अरहन्तो	अरिहतो, अरहतो ।	अ, इ, उ
'अर्ह	अरह.	अरिह, अरह ।	"
'कृत्स्न	कसिणो ।		इ
कृष्ण	कसिणो, कसिणो	[विण्हो]	अ, इ
क्रिया	किरिया	[क्रिया]	इ
क्षमा	छमा ।		अ
चेत्यम्	चेइअ ।		इ
छद्य	छउम	[उम्म]	उ
'ज्या	जीआ ।		ई
तप्त	तविओ	[तत्तो]	इ
'द्वारम्	दुवार	[दार]	उ
द्वादश	दुवालस ।		"
टिष्ठ्या	टिठ्ठिआ ।		इ
पद्मम्	पउम	[पोम्म]	उ

१ अग्नि अग्नि, अग्निनि, गिनि—(पा० प्र० पृ० ४९)

२ अर्हो 'अर्ह' धातुना रधा रूपा समजवाना छे.

३ कृत्स्न कसिणो, किण्हो, सिण्हो—(पा० प्र० पृ० ४७)

४ आ रधे पो वर्ण क रग अर्थमा ज वपराय छे

५ ज्या जिया—(पा० प्र० पृ० ४६-य=इ)

६ द्वार दुवार, द्वार (पा० प्र० पृ० ३२ टिप्पण)

७ पा० प्र० पृ० ४९—(म=उम्-पद्मम् पदुम)

उमेरातो स्वरः

प्लक्षः	पलक्खो ।		अ
भव्यः	भविओ ।	[भव्वो]	इ
मूर्खः	मुरुक्खो,	[मुक्खो]	उ
रत्नं	रयणं ।		अ
वज्रम्	वइरं	[वज्जं]	इ
शार्ङ्गम्	सारंगं ।		अ
श्री	सिरी ।		इ
श्व	सुवे ।		उ
श्लाघा	सलाहा ।		अ
स्निग्धम्	सणिद्ध, सिणिद्धं,	[निद्ध]	अ, इ
सुषा	सुनुसा	[सुण्हा, ण्हुसा सुसा]	उ
सूक्ष्मम्	सुहुम, सुहम ।		उ, अ
स्नेहः	सणेहो नेहो ।		अ
स्याद्	सिआ		इ

१ प्लक्ष. विलक्खो—(प्रा० प्र० पृ० ३१ नि० ३७)

२ वज्र वजिरो—(पा० पृ० १३ टिप्पण)

३ श्री. सिरी—(पा० पृ० १३ टिप्पण)

४ श्वः सुवे, स्ये—(पा० पृ० ३३ टिप्पण) श्वः सुव=सुवे—

जूओ पृ० ४६ अ=ए

५ श्लाघा सिलाघा—(पा० पृ० ३१)

६ स्निग्धम् सिनिद्धो, निद्धो—(पा० पृ० ४६ नि० ५३)

७ जूओ पृ० ७३ तथा ४१

८ सूक्ष्मम्=सुखुम—(पा० पृ० १८ टिप्पण)

९ स्नेह. सिनेहो, स्नेहो, सनेहो—(पा० पृ० ४६ नि० ५३)

उमरातो स्वर

स्याद्वादः	सिआवाओ ।	इ
सुधम्	सुदम् ।	उ
रवः	सुवो ।	”
स्वे	सुवे ।	”
स्वम	सिविणो ।	इ
रह	हिओ [य्हो]	”
रही	हिरी	इ

१११ अक्षर-व्यत्यय—

आ नीचे जे शब्दोमा चिह्नित अक्षरोनो परस्पर व्यत्यय—
पूर्वापरभाव—यइ जाय छे ते आपवामा आवे छे —

अचलपुरम्	अलचपुर ।	
आलान	आगालो	
करेणू	कणेरू ।	
महाराष्ट्रम्	मरहट्ट ।	
लघुकम्	हलुअ [लहुअ]	
रल्लाटम्	णढाल [णलाढ]	
वाराणसी	वाणारसी ।	
हरिताल	हलिआरो [हरिआलो]	
हूद	द्रहो [हरो]	

१ समाधातगत 'स्व दा दनु सुव' ने बदले 'स' रूप याय छे
स्वजन सजपो

२ ह्य हीयो, हिय्यो—(१० पृ० २२ टिप्पण)

३ ह्री हिरी (पा० पृ० १३ टिप्पण)

४ जूओ पृ० ७२ लङ्ग

અપભ્રંશ-આદેશો

(૧) નીચે જણાવેલા શબ્દોના અપભ્રંશ રૂપો આ પ્રમાણે છે.

અન્યાદશ	('અ'નાદિ (૩) સ)	અન્નાદસ । 'અવરાદસ ।
ઈદ્દક્		ઈહ ।
ઈદ્દશ	('ઈ'દિ (૩) સ)	અદસ ।
કીદ્દક્		કેહ ।
કીદ્દશ	('કી'દિ (૩) સ)	કદસ ।
તાદ્દક્		તેહ ।
તાદ્દશ	('તા'દિ (૩) સ)	તદસ ।
યાદ્દક્		જેહ ।
યાદ્દશ	('યા'દિ (૩) સ)	જદસ ।
વર્ત્મ		વિચ્ચ ।
વિપણ્ણ		વુજ્જ ।

અપભ્રંશના ઉમેરણો

(૧) અપભ્રંશમા કોઈ કોઈ શબ્દમા કોઈ કોઈ અક્ષરને

વધારા તરીકે ઉમેરો થઈ જાય છે —

ઉક્તમ્	ઉત્ત	વુત્ત	('વ' નો વધારો)
પરસ્પર	પરોપ્પર	અપરોપ્પર	('અ' નો વધારો)
વ્યાસઃ	વાસો	બ્રાસુ, વાસુ	('ર' નો વધારો)

૧ આ ( ) કાઉચમા આપેલા રૂપો અપભ્રંશરૂપોની પૂર્વાવસ્થાના સૂચક છે. આ શબ્દોના પ્રાકૃતરૂપો જોવા માટે મૂઓ પૃ૦ ૫૮ ઋન્નરિ પૃ૦ ૫૧ ઋન્નરિ ।

૨ જેમ 'અન્ય' શબ્દનું 'અન્યાદશ' રૂપ થાય છે તેમ આ 'અવરાદસ' શબ્દ જોતા તેના મૂળરૂપ તરીકે 'અપરાદશ' રૂપ પણ કલ્પી શકાય ।

संधि प्रकरण ८

१-प्राकृतमा जूदा जूदा वे 'पदोना स्वरोनो संधि थाय छे अने ते पण प्रयोगानुसारे विरुल्ले थाय छे.—

स्वरसन्धि—

अ+अ=आ—मगह+अहिवई=मगहाहिवई, मगहअहिवई [मग-धाधिपति.]

दंड+अहीसो=दडाहीसो, दण्डअहीसो [दण्डार्धाश.]

अ=आ=आ—विसम+आयवो=विसमायवो, विसमआयवो [विपमातपः]

आ+अ=आ—रमा+अहीणो=रमाहीणो, रमाअहीणो [रमार्धानः]

आ+आ=आ—रमा+आरामो=रमारामो, रमाआरामो [रमारामः]

इ+इ=ई—मुणि+इणो=मुणीणो, मुणिइणो [मुनीन.]

इ+ई=ई—मुणि+ईसरो=मुणीसरो, मुणिईसरो [मुनीश्वर]

दहि+ईसरो=दहीसरो, दहिईसरो [दधीश्वर.]

१ जे ते पदोना स्वरोमा संधि थवानो छे, ते थेपदो सामासिक होय के असामासिक होय अर्थात् कोई प्रकारे जूदा जूदा होवा जोइएँ.

जेमके, सामासिक—दड+अहीसो दडाहीसो, दडअहीसो ।

असामासिक—दडस्स+ईसो—दडस्सेसो, दडस्स ईसो ।

प्राकृत साहित्यमा विदोषे करीने सामासिक पदोना स्वरोमा संधि थएलो जणाय छे अने असामासिक पदोमा तो तेनो प्रयोग घणो ज विरल थएलो छे. असामासिक पदोमा संधि करवा जना घणे ठेकाणे अर्थबोध दुर्लभ थई जाय छे माटे ज असामासिक करता सामासिक पदोमा संधि—प्रयोगनो प्रचार थु थएलो लागे छे अने ए अनुसारे अही उदाहरणोमा पण सामासिक पदोनी ज नाथ विदोष करेली छे. कोई ठेकाणे तो फक्त एक ज पदमा पण संधि थएलो छे.—

काहि+इ=काही, काहिइ [करिष्यति]

वि+इओ=वीओ विइओ [द्वितीय.]

२ जूओ पालिप्र० संधिकल्प नि० ३-पृ० ५८

- ई+इ=ई—गामणी+इइहासो—गामणीइहासो, गामणी इइहासो [ग्रामणीतिहास]
 ई।ई=ई—गामणी+ईसरो—गामणीसरो, गामणीईसरो [ग्रामणीश्वर]
 उ+उ=ऊ—भाणु+उवज्जायो—भाणूवज्जायो, भाणुउवज्जायो [भानूपाभ्याय]
 साउ+उअय—साऊअय, साउउअय [स्वादूदकम्]
 उ+ऊ=ऊ—साहु+ऊसवो,—साहूसवो, साहुउसवो [साधूसवः]
 ऊ+उ=ऊ—वहू+उअर—वहूअर, वहूउअर [वधूदरम्]
 ऊ+ऊ=ऊ—कणेरु+ऊसिअ—कणेरूसिअ, नणेरुऊसिअ [करेणुच्छित्तम्]
 अ+इ=ई—वास+इसी—वासेसी, वासइसी [व्यामर्षि]
 आ+इ=ए—रामा+इअरो,—रामेअरो रामाइअरो [रामेतर.]
 अ+ई=ए—वासर+ईसरो—वासरेसरो, वासरईसरो [वासरेश्वर]
 आ+ई=ए—विलया+ईसो—विलयेसो, विलयाईसो [वनितेश]
 अ+उ=ओ—गूढ+उअर—गूढोअर, गूढउअर [गूढोदरम्]
 आ+उ=ओ—रमा+उवचिअ—रमोवचिअ, रमाउवचिअ [रमोपचितम्]
 अ+ऊ=ओ—सास+ऊसासा—सासोसासा, सासऊसासा, [श्वासोच्छ्वासौ]
 आ+ऊ=ओ—विज्जुला+ऊसुभिअ—विज्जुलोसुभिअ, विज्जुलाऊसुभिअ [विद्युदुल्लसितम्]

ह्रस्व-दीर्घ विधान—

२ प्राकृतमा सामासिक शब्दोमा प्रयोगानुसारे (क्याय नित्ये अने क्याय विकल्पे) ह्रस्व म्वरनो दीर्घ स्वर थाय छे अने दीर्घ स्वरनो ह्रस्व स्वर थाय छे —

ह्रस्वनो दीर्घं—अन्तर्वेई—अन्तोवेई	[अन्तर्वेई]
सत्त+वीसा—सत्तावीसा	[सत्तविंशति]
पइ+हर— पईहर, पइहर	[पतिगृहम्]
भुअ+यत—भुआयतं, भुअयत	[भुनायन्त्रम्]
वारि+मई—वारीमई, वारिमई	[वारिमती]
वेलु+वण—वेलूवण, वेलुवण	[वेणुवनम्]
दीर्घनो ह्रस्व—गोरी+हर—गोरिहर, गोराहर	[गौरीगृहम्]

१ सरस्वातो वैदिक प्रयोग—

अष्ट+कपालम्—अष्टाकपालम् ।

अष्ट+हिरण्या—अष्टाहिरण्या ।

अष्ट+पदी—अष्टापदी (काशिका—६—३—१२६)

सरस्वातो संहृत प्रयोग—

दात्र+कर्ण—दात्राकर्ण ।

उप+नत्—उपानत् ।

केश+केशि—केशाकेशि । वगरे (काशिका—६—३—११५ थी १३९)

सरस्वातो पाली प्रयोग—

सम्म+धम्मो—सम्माधम्मो ।

सम्म+सबुद्धो—सम्मा सबुद्धो । (पा० प्र०पृ० ७४ अधिकल्प,

दि० ११ तथा आ नियमनु टिप्पण)

२ सरस्वातो वैदिक प्रयोग—

अजा+क्षीरेण—अजक्षीरेण ।

ऊर्णा+घ्नदा—ऊर्णघ्नदा ।

अजा+त्त्वम्—अजत्वम् ।—(का० ६—३—६३—६४)

सरस्वातो संहृत प्रयोग—

शिला+वहम्—शिलवहम्

ग्रामणी+पुत्र—ग्रामणिपुत्र ।

ब्रह्मन्धू+पुत्र—ब्रह्मन्धुपुत्र ।

(का० ६—३—६१ थी ६६ तथा ४३—४५)

जउँणा+यह-जउणयह, जउणायह [यमुनातटम्]
 नई+सोत्त-नइसोत्त, नईसोत्त [नदीश्रोत]
 मणा+सिला-मणसिला, मणासिला [मन शिला]
 वहू+मुह-वहुमुह, वहुमूह [वधूमुखम्]
 सिला+खलिअ-सिलखलिअ, सिलाखलिअ
 [शिलास्तलितम्]

साधिनिषेध—

३ 'इ' 'ई' के 'उ' 'ऊ' पञ्जी कोई विजातीय स्वर आवे तो साधि थतो नहीं अने 'ए' के 'ओ' पञ्जी कोई पण स्वर आवे तो साधि थतो नहीं.

पहावलि+अरुणो-पहावलिअरुणो [प्रभावस्वरण]

वहू+अवऊढो-वहुअवऊढो [वववगूढ]

वणे+अडइ-वणे अडइ [वनेऽटिति]

अहो+अच्छरिअ—अहो अच्छरिअ [अहो आश्चर्यम्]

४ स्वर पर रहेता क्रियापदमा स्वरनो साधि थतो नहीं -

होइ+इह-होइ इह [भवति इह भवतिह]

५ उद्बृत्त स्वर पर रहेता प्रायः पूर्वना स्वरनो साधि थतो^१ नहीं

निसा+अरो-निसाअरो [निशाक (च) र]

१ स्वरनी साथे रहेलो व्यजन लोपाया पछी जे एपर देप रहे छे तेनु नाम उद्बृत्त स्वर छे -(अस्युत्त 'कादि' लाप-पृ० १०)

२ केटलेक ठेकाणे तो उद्बृत्त स्वर पर रहता पण साधि थई गएओ छे —

कुम्भ+आरो=कुम्भारो (कुम्भ, नार)

चक्र+आओ=चक्राओ (चक्रवाक)

हाल+माहपो=हालाहपो (हातवाहन)

सु+उरिओ=सरिओ (सुपुरुष) इत्यादि

'स्वरलोप—

६ स्वर पर रहेता पूर्ववर्ती स्वरनो प्रयोगानुसारो लोप धाय छे
तिअस+ईसो—तिअससिसो [त्रिदशेश]

नीसास+ऊसासा—नीसामूसासा [निश्वासोच्छ्वासौ]

७ पदधी पर आवेला 'अवि' शब्दना 'अ' नो लोप विकल्पे धाय छे
केण+अवि—केणावि, केणावि [केनापि]

कह+अपि—कहपि, कहमवि [कथमपि]

कि+अपि—किं पि, किमवि [किमपि]

त+अपि—त पि, तमवि [तदपि]

८ स्वरात्त पदधी पर आवेला 'इति' शब्दना 'इ' नो लोप
थइ 'ति' ने स्थाने 'त्ति' धाय छे

तहा+इति—तहात्ति, तहात्ति [तथेति]

पिओ+इति—पिओ त्ति, पिउत्ति [प्रिय इति]

पुरिसो इति पुरिसोत्ति, पुरिसुत्ति [पुरुष इति]

९ व्यजनात्त पदधी पर आवेला 'इति' शब्दना 'इ' नो लोप धाय छे

किं+इति—किंति [किमिति]

जं+इति—जन्ति [यदिति]

दिड्ड+इति—दिड्डति [दृष्टमिति]

न जुत्त+इति—न जुत्त ति [न युक्तमिति]

१० त्यदादि अने अव्ययधी पर आवेला त्यदादि अने अव्ययना
आदि स्वरनो प्राय लोप थई जाय छे —

त्यदादि—त्यदादि एस+इमो—एसमो [एषोऽयम्]

१ जूओ पालि० ष० नि० २ (क) पृ० ५५ ।

२ जूओ " " " २६ पृ० ८३ ।

त्यदादि-अव्यय अम्हे' एत्थ अम्हेत्थ [वद्यमत]

अव्यय-अव्यय जइ एत्थ जइत्थ [यद्यन]

अव्यय-त्यदादि जइ अह जइह [यद्यहम्]

जइ इमा जइमा [यद्यिमम्]

व्यजनसधि

विसर्ग=ओ

११ अकारधी पर आवेला ' विसर्ग 'नो ओ धाय छे —

अग्रत =अगओ ।

अन्त +विन्नम्भ =अतोवीसभो ।

पुरत =पुरओ ।

मन शिला=मणोसिला ।

मार्गत =मगओ ।

सर्वत =सर्वओ ।

भे=अनुरवार

१२ पदने अते रहेला मकारनो अनुस्वार धाय छे —

गिरिम्=गिरिं । जलम्=जल । फलम्=फल । वृक्षम्=वृक्ष ।

१३ स्वर पर रहेला अन्त्य म' नो अनुस्वार विकल्पे धाय छे

उसभम्+अनिअ=उसभ अनिअ, उसभमनिअ [ऋषयमनितम]

१ पालि प्र० स० नि० १-(ग) पृ० ९७-त्+अह गह ।

२ काई ठेकार्णे डेरल ' म्म ' नी जादिमा रहला ' म ' नो पण अनुस्वार थई जाय छे जेसक वणम्मि-वणाम (वने)

३ जूओ पालि प्र० स० पृ० ७७-य+आहु-यमाह (यदाहु)

धनत्तय-धनमेव ।

ङ, ञ, ण, न=अनुस्वार

१४ व्यंजन पर रहेतां 'ङ', 'ञ', 'ण' अने 'न' ने स्थाने अनुस्वार थाय छे:

ङ-पङ्क्ति=पंति-पंती । पराङ्मुख=परमुह-परमुहो ।

ञ-कञ्चुक=कचुक-कंचुओ । लाञ्छन=लंछण-लंछणं ।

ण-पण्मुख=छंमुख-छंमुहो । उत्कण्ठा=उकंठा ।

न-विन्ध्य=विंझ-विंझो । सन्ध्या=संज्ञा ।

(१) शौरसेनीमा 'इ' अने 'ए' पर रहेतां अन्त्य 'म' पछी विकल्पे ' ण ' उमेराय छे:

युक्तम् इदम् } जुत्त+इणं } = जुतं णिणं, जुत्तं इणं ।
जुत्तमिणं

सदृक्षम् इदम् } सरिस+इणं } = सरिस णिण, सरिसं इणं ।
सरिसमिणं

किम् एतत् } किं + एअं } = किणेदं किमेदं ।
किमेअं

एवम् एतत् } एव + एअं } = एवं णेदं, एवमेदं ।
एवमेअं

अनुस्वार भागव.

१५ नीचे जणावेला शब्दोना अन्त्य व्यंजननो छेप थइ अंत्य स्वर उपर अनुस्वार थाय छे:

ऋधक् इह । ऋधक् इहय । तत् तं । पृथक् पिहं । यत् जं ।

विष्वक् वीशुं । मभ्यक् सम्भं । साक्षात् सखं ।

१ जूओ पा० प्र० सं० नि० २० पृ० ८०—चिर आगति=चिरं नायति, चिरन्नायति ।

१६ नीचे जणावेल शब्दोना प्रथम स्वर उपर, द्वितीय स्वर उपर
अने तृतीय स्वर उपर प्रयोगानुसारे (विकल्पे के नित्ये)
अनुस्वार थाय छे:

प्रथम स्वर उपर—अश्रु अंसु । कर्काटः कर्कोटो । कुड्मलग् कुंपलं ।
गुच्छम् गुंछं । गृष्टिः गिंठी, गिड्डी । व्यस्तम् तंसं ।
दर्शनम् दंसणं । पुच्छम् पुंछं । पशुः पंसू ।
बुधम् बुंधं । मार्जारः मंजारो, मल्लारो । मूर्धा मुंदा ।
वक्रम्—वंकं । वृश्चिकः—विच्छिओ । श्मश्रु मंसू ।

द्वितीय स्वर उपर—इह इहं [इहमेगोसिं] प्रतिश्रुत् पडंसुआ ।
मनस्वी—मणंसी । मनस्विनी मणंसिणी ।

मनःशिला मणंसिला, मणासिला । वयस्य वयंसो ।

तृतीय स्वर उपर—अतिमुक्तरुम्—अणिउतयं, अइमुंतय, अइमुत्तयं ।
उपरि—अवरिं ।

कोइ स्थळे मात्र छंदनी पूरवणी माटे पण अनुस्वार थाय छे:

देवनागसुवन्नकिन्नरगणस्सठ्भूअभावच्चिए—

देवनागसुवन्नकिन्नरगणस्सठ्भूअभावच्चिए ।

[देवनागसुवर्णाकिन्नरगणसठ्भूतभावाधिते]

१७ जे स्थळे स्वरथी शरु धतुं पद वेवडायुं होय त्या वचे ' म '
विकल्पे उमेराय छे:

एक+एकं एकमेकं, एकैकं (एकैकम्)

एक+एकेण एकमेकेण, एकेकेण (एकैकेन)

आग+अगग्मि अंगमंगग्मि, अंगअगग्मि (अङ्गेअङ्गे) इत्यादि ।

१ जूओ पा० प्र० स० नि० १८ पृ० ७८, नि० २४-पृ० ८१

२ ' ध्रुतस्तव'ना छेडा श्रुतेकनु वी३ चरण छे—

जूओ पुक्खरवर ई—(प्रतिक्रमण)

अनुनासिकविधान—

१८ कर्ग, चवर्ग, टवर्ग, तवर्ग अने पवर्ग पर रहेता अनुस्वारने स्थाने अनुक्रमे ङ, ञ, ण, न अने म विकल्पे थाय छे १

कर्ग—अङ्गणम् अगण, अङ्गण । पङ्क पको, पङ्को ।

लङ्गणम् लगण, लङ्गण । शङ्ख सखो, सङ्खो ।

वर्ग—कञ्चुक् कञ्चुओ, कञ्चुओ । लञ्छनम् लछण, लञ्छण ।
अञ्जितम् अजिअ, अञ्जिअ । सया सझा, सञ्झा

टवर्ग—रुण्टक रुण्टओ, रुण्टओ । उत्कण्ठा उक्कठा, उक्कण्ठा ।
काण्डम् काड, काण्ड । पण्डः सढो, सण्डो ।

तवर्ग—अन्तरम् अतर, अन्तर । पन्थ पयो, पन्थो ।
चन्द्र चदो, चन्दो । बान्धव बधवो, बन्धवो ।

पवर्ग—कम्पते कपइ, कम्पइ । कफइ, कम्फइ [काह्वति]
कम्ब कलवो, कलम्बो । आरम्भः आरभो, आरम्भो ।

‘अनुस्वार’ लोप

१९ नीचे जणावैला शब्दोभा प्रयोगानुसारे (विकल्पे के नित्ये) अनुस्वारनो लोप थाय छे ।

त्रिंशत्-तीसा । विंशति वीसा । सस्कृतम्-सकय ।

सस्कार —सर्कोरो । इत्यादि ।

वैकल्पिक—

इदानीं इआणि, इआणि । एव एव, एव ।

१ म नियमने कोइ नलग्गवाधरूपे स्वारारे छे

२ चूओ पा० प्र० म० नि० १३-पृ० ७१ ।

३ चूओ पा० प्र० स० १७० २७-पृ० ८२ ।

४ सरसावो सस्कृता-सकय ।

कथम् कह, वह ।
 कास्यम् कास, कसं ।
 किं कि, किं ।
 किंशुकम् केमुअ, किंसुअ ।
 दाणिं दाणि, दाणिं [इदानीम्]
 नून नूण, नूण ।

पासू पासु, पसू ।
 मासलम् मासल, मसल ।
 मासम् मास, मस, ।
 समुखम्-समुह, समुह ।
 सिंह —सीहो, सिंघो ।
 इत्यादि ।

प्रकरण ९

उपसर्ग-अव्यय निपात

उवसग्गा—

प-प्र—परूवेइ (प्ररूपयति) पभासेइ (प्रभाषते)

परा-परा—पराषाओ (पराषात.) पराजिणइ (पराजयते)

ओ, अव-अप—ओसरइ, अवसरइ (अपसरति)

ओसरिअं, अपसरिअं (अपमृतम्)

सं-सम्—संखिवइ (संक्षिपति) सखित्त (संक्षिप्तम्)

अणु, अनु-अनु—अणुनाणइ (अनुजानाति) अनुमई (अनुमति)

ओ, अव-अव—ओअरइ (अवतरति) ओआरो (अवतारः)

ओआसो, अवयासो (अवकाश.)

ओ(नि, नी-निर्—ओमळं, निम्मळं (निर्मल्यम्)

निग्गओ (निर्गतः) नीसहो (निस्सहः)

दु, दू-दुर्—दुळयो (दुर्नयः) दूहवो (दुर्भग)

अभि, अहि-अभि-अभिहणइ (अभिहन्ति) अहिप्पाओ (अभिप्राय.)

वि-वि—विमुव्वइ (विमुर्वति) विणओ (विनय.) वेणइआ (वेनयिक्की)

अधि, अहि-अधि—अज्जायो (अयाय.) अहीइ (अधीते)

सु, सू-सु—सुकरं (सुकरम्) सूहवो (सुभग.)

उ-उत्—उग्गच्छइ (उद्गच्छति) उग्गओ (उदगतः) उप्प-

चिआ (औत्पचिक्की)

अइ, अति-अति—अईओ (अतीतः) वइकंतो (व्यातिकान्तः)

अतिसओ (अतिशय.) अचान्त (अत्यन्तम्)

णि, नि-नि—णिवेसो (निवेश.) सणिवेसो (सनिवेश.) निवि-

सइ (निविशते)

पडि, पति, परि-प्रति—पडिमा (प्रतिमा), पतिडा (प्रतिष्ठा)
परिडा (प्रतिष्ठा)

परि, पलि-परि—परिवुडो (परिवृत) पलिहो (परित्र)

इ, पि, वि, अपि अवि-अपि—पिहेइ (पिदधाति) पिहिता (पिधाय)
विपि, विमवि, विमपि (विमपि) कोइ, कोवि (कोऽपि)

ऊ, ओ, उव-उप—ऊजायो, ओजायो, उवजायो (उपाध्यायः)

आ-आ—आवासो (आवास) आयतो (आचान्त)

धात्वर्थ बाधते कश्चित् कश्चित् तमनुवर्तते ।

तमेव विशिनष्ट्यन्योऽनर्थनोऽन्य प्रयुज्यते ॥

अव्ययाइ (अव्ययानि)

अहो, हहो, हा, हे, नाम, अहह, हीसि, अहह अने अरिहो
विगेरे अनेरु अव्ययो छे अने ते वधानो प्रयोग सस्कृतनी पेठे प्राकृ-
तमा पण थाय छे तो पण अहीं नीचे केटलाक विशेष अव्ययोनी
नोंध करीए छीए —

अइ	अति	अतिशय.
अइ	अधि	सभावना
अइंव	अतीव	विशेष
अओ	अत	आधी, एथी.
अरुट्टु	अकृत्वा	नहि करीने.
अगओ	अग्रत	आगळथी.
अग्गे	अग्रे	आघे, आगळ.
अग	अङ्ग	सञ्चोधन
अज्ज	अद्य	आज

प्रकरण ९

उपसर्ग-अव्यय निपात

उवसग्गा—

प-प्र—परूवेइ (प्ररूपयति) पभासेइ (प्रभायते)

परा-परा—पराघाओ (पराघात.) पराजिणइ (पराजयते)

ओ, अव-अप—ओसरइ, अवसरइ (अपसरति)

ओसरिअं, अवसरिअं (अपसृतम्)

सं-सम्—संखिवइ (संक्षिपति) सखित्त (संक्षिप्तम्)

अणु, अनु-अनु—अणुजाणइ (अनुजानाति) अनुमई (अनुमति)

ओ, अव-अव—ओअरइ (अवतरति) ओआरो (अवतारः)

ओआसो, अवयासो (अवकाशः)

ओ(नि, नी-निर्—ओमळं, निम्मळं (निर्माल्यम्)

निग्गओ (निर्गतः) नीसहो (निस्सहः)

दु, दू-दुर्—दुल्लयो (दुर्नयः) दूहवो (दुर्भग.)

अभि, अहि-अभि-अभिहणइ (अभिहन्ति) अहिप्पाओ (अभिप्राय)

वि-वि—विक्कुवइ (विक्कुवति) विणओ (विनयः) वेणइआ (वैनयिकी)

अधि, अहि-अधि—अज्जायो (अयायः) अहीइ (अधीते)

सु, सू-सु—सुकर (सुकरम्) सूहवो (सुभगः)

उ-उत्—उग्गच्छइ (उद्गच्छति) उग्गओ (उद्गतः) उप्प-

विआ (अंत्यसिकी)

अइ, अति-अति—अईओ (अतीतः) वइकंतो (व्यतिक्रान्तः)

अतिसओ (अतिशय) अच्चन्त (अत्यन्तम्)

णि, नि-नि—णिवेसो (निवेशः) सणिवेसो (सनिवेश.) निवि-

सइ (निविशने)

१ फक्त 'मान्य' शब्दनी पूर्वना ज 'निर्' नो 'ओ' भाय छे.

त्यदादि-अन्ययः अम्हे' एत्थ अम्हेत्थ [वयमत्त]

अव्यय-अव्ययः जइ एत्थ जइत्थ [यद्यत्र]

अव्यय-त्यदादिः जइ अह जइहं [यद्यहम्]

जइ इमा नइमा [यदीयम्]

व्यंजनसंधि

विसर्ग=भो

११ अकारधी पर आवेला ' विसर्ग 'नो ओ धाय छे:—

अग्रत =अगओ ।

अन्त+विस्रम्भ.=अंतोवीसंभो ।

पुरत.=पुरओ ।

मन.शिला=मणोसिला ।

मार्गत.=मगओ ।

सर्वत =सर्वओ ।

भ=अनुरवार

१२ पदने अते रहेला मकारनो अनुस्वार धाय छे —

गिरिम्=गिरिं । जलम्=जल । फलम्=फलं । वृक्षम्=वृक्षं ।

१३ स्वर पर रहेता अन्त्य 'म' नो अनुस्वार विरूपे धाय छे:

उसभम्+अजिअं=उसभ अजिअं, उसभमजिअं [ऋषभमजितम्]

१ पालि प्र० स० नि० १-(२२) पृ० ६५-त्तं+अह=तेह ।

२ कोई ठेकणे डरल 'म्म' नी आदिमा रहेला 'म्' नो पण अनुस्वार धई जाय छे. जेमके-वणम्मि=वणमि (वन)

३ जूओ पालि प्र० स० पृ० ७७-यं+आहु=यमाहु (यदाहुः)

धन+एव=धनमेव ।

'स्वरलोप—

- ६ स्वर पर रहेतां पूर्ववर्ती स्वरनो प्रयोगानुसारं लोप धाय छे:
 तिअस+ईसो—तिअसासो [त्रिदशेशः]
 नीसास+ऊसासा—नीसासूसासा [निश्श्वासोच्छ्वासौ]
- ७ पदधी पर आवेला 'अपि' शब्दना 'अ' नो लोप विकल्पे धाय छे:
 केण+अवि—केणावि, केणावि [केनापि]
 कहं+अपि—कहंपि, कहमवि [कथमपि]
 कि+अपि—किं पि, किमवि [किमपि]
 तं+अपि—तं पि, तमवि [तदपि]
- ८ स्वरांत पदधी पर आवेला 'इति' शब्दना 'इ' नो लोप धइ 'ति' ने स्थाने 'त्ति' धाय छे:
 तहा+इति—तहात्ति, तहात्ति [तथेति]
 पिओ+इति—पिओत्ति, पिउत्ति [प्रिय इति]
 पुरिसो इति पुरिसोत्ति, पुरिमुत्ति [पुरुष इति]
- ९ व्यंजनांत पदधी पर आवेला 'इति' शब्दना 'इ' नो लोप धाय छे:
 किं+इति—किंत्ति [किमिति]
 जं+इति—जंत्ति [यदिति]
 दिट्ठं+इति—दिट्ठत्ति [दृष्टमिति]
 न जुचं+इति—न जुचंत्ति [न युक्तमिति]
- १० त्यदादि अने अव्ययधी पर आवेला त्यदादि अने अव्ययना आदि स्वरनो प्रायः लोप धई जाय छे:—
 त्यदादि—त्यदादि: एस+इमो—एसमो [एषोऽयम्]

१ जूओ पालि० सं० नि० १ (क) पृ० ५५ ।

२ जूओ " " " २६ पृ० ८३ ।

अरे	अरति (अरइ)	रतिफलह.
अल	अलम्	सामर्थ्य, निषेध, पूरतु
अलाहि	अलहि	निवारण, निषेध
अवम्स	अवइदम्	अवश्य
अवसें	(अप०) अवशेन	"
अवस	अवइदम्	"
अवरिं	उपरि	उपर.
अवो		सूचना, पश्चात्ताप, सभापण, विम्मण, सताप, आदर, भय, भयराध, खेद, दुःख, आनन्द.
असड	अमकृत्	अनेस्वार.
अह	अय	आरभ.
अहत्ता	अथम्तान्	नीचे
अहवइ (अप०)	अथवा	पश्चात्तर
अहव	अथवा	'
अहवा		
अहा	य रा	जेम
अहे	अ र	नीचे
अहो	अहो	ओहो (आश्चर्य)
आम	ओम्	स्वीकार
आवि	आवि	प्रकृ
आहच्च	आहत्य	बलात्कार.
आहरजाहर(अप०)	एहिरेयाहिरे	आवरोजावरो
इ		पादपूजक.
इभो	इत	आभी, एभी, वावयारभ.

इकसरिअ	एऽमृतम् (१)	सप्रति.
इत्थत्त	इत्थत्वम्	ए प्रकारे.
इच्चत्थो	इत्थर्थे	ए अर्थ.
इयाणिं	इदानीम	हमणा.
एम्बहि(अप०)	”	”
इर	इल्ल	निश्चय
इह	इह	अर्हा.
इह	ऋधरू	सत्य.
इहय	ऋधरू	”
इहरा	इतरथा	अन्यथा
इ	किम्	प्रश्न, गर्हा.
ईसिं	ईपत्	थोटु.
ईसि	”	”
उ	तु	तो.
उअ	उत्त	पद्य-जो.
उट्टवइत्त (अप०)	उत्तिष्ठविश	ऊठवेश.
उत्तरओ	उत्तरत्त	उत्तरथी, उत्तरमा.
उत्तरसुये	उत्तरथ	आवती काल पछी.
उट	उत्त	विकल्प, अपि.
उत्ताहु	उत्ताहो	विमल्य.
उत्थि	उत्थरि	उत्पर.
उत्थरि	”	”
उत्थरि	”	”
उ		गर्हा, क्षेप, विम्मय, सूचना
एअ	एत्तन्	ए.

एकइआ	}	एकडा	एक वस्तु
एकइआ			
एकया			
एकमरिअ		एकसूतम् (१)	संप्रति
एकसि	}	(अप०) एकश	एकवार
इकसि			
एकसि	}	एकटा	एक वस्तु
इकसि			
एकसिअ	}	”	”
इकसिअ			
एगइआ	}	एकडा	एक वस्तु
एगया			
एगयओ		एकैरत	एक एक
एगततो		एकान्तत	एक तरफ़ी
एगउप्र		एक यम्	एक प्रकार
एतावता	}	एतावता	एकले
एयावया			
एत्थ	}	अत्र	अहीं
एत्थ			
एत्थु	}	(अप०) अत्र	”
एत्तहे			
एत्तहे	(अप०)	इत	आधी, एधी, बाक्यारभ
एव		एव	नकी, ए ज प्रमाणे
एयेव' (शौ०)		”	”

१ सूत्रो पा० प्र० पृ० ७८ नि० १७

वा + एव=वा यव ।

त्सु + एव=त्सु येव ।

न + एव=न येव ।

ते + एव=ते येव ।

सोधि + एव=सोधि येव ।

सो + एव=सो यव ।

जि (अप०)		ज "तासु जि" तेनो ज
एव	एवम्	एम्, ए प्रमाणे
एम्ब (अप०)	"	"
एवमेव	एवमेव	एम् ज
एभेत्	"	"
एम्बर् (अप०)	,	"
ऐ	अयि	सभावना
आ		सूचना, पश्चात्ताप
कआ	कृत	कथार्थी.
रउ	}	
रहतिहु		
रत्यइ	कुत्रचित्	कोइ ठेरुणे
रल	रल्यम्	काले
रह	}	केम्, केवी रीते
रह		
केम्, केम्ब,	}	"
किम्, किम्ब		
किह किम्		
	(अप०)	
रहि	}	क्या
रहिं		
केत्तु (अप०)	,	,
रालओ	रात्त	राते रराने, वखते
काहे	काह (१)	क्यारे
रि		प्रश्न, गर्हा,
रिचि	रिचिन्	राई,

कृष्णा	} विद्मु	प्रश्न.
कृष्णा		"
विणो		नकी.
किर	विल	"
किल	"	"
केवाचिर	क्रियच्चिरम्	केटला लावा समय सुधी
केवाचिरेण	क्रियच्चिरेण	,
केवल		एकदु
केहि (अ०)		तादर्थ्यसूचन "रुग्गहो केहि"
		स्वर्गने माटे
खलु		नकी
खाइअ (यं)		वली
खाइ (अ०)		अनर्थक-स्थलपूरणे.
खेततो	क्षेत्रत	क्षेत्रमा, क्षेत्रयी
खु		नकी
गमभो	गमत्त	गणे
गुणओ	गुणत	गुणे
घइ (अ०)		अनर्थक-स्थलपूरक.
घुग्ग (अ०)		घुघु—चेष्टानु अनुकरण,
घ	घ	अने.
घ		नकी.
चिअ	} चव	"
चेअ		यदि
जइ		"
छुड्ड (अ०)	"	"
जओ	यत	जेथी कारणके.

जणि	} (अप०) -	जाण्ये, 'इव'नुं सूचन.
जणु		
जत्थ		ज्यां-जेमां.
जेत्थु	} (अप०)	ज्या-जेमां.
जत्तु		
जति		जे.
जदि		"
जह	}	जेम, जे रीते.
जहा		
जेम, जेम्भ,	} (अप०)	"
जिम, जिम्भ,		
जिह, जिघ		
जेहेव		"
जं		जे, के.
जाव		ज्यासुधी.
जाम	} (अप०)	"
जाउ		
जामहिं		
जावज्जीवं	यावज्जीवम्	जीवता सुधी.
जुअंजुअं	युतंयुतम् (१)	पृथक्पृथक्-जूडंजूडं.
जेण	येन	जे तरफ.
जे	ये	पादपूरक.
मगिति		संप्रति.
मत्ति	मत्तिति	शीघ्र-मत्त.
ण	न	निषेध.
णइ		अवधारण,

ण		वाक्यालंकार,
ण (शौ०)	ननु	वितर्क.
ण,मो	नम	नमस्कार,
णवर		केवल.
णवरि		अनतर.
णवर	नवरम्	विशेष.
णवि		विपरीतता.
णाइ	नैव (१)	निषेध.
णाइ	"	"
णाणा	नाना	जूटजूट.
णिच्च	नित्यम्	नित्य.
णूण	नूनम्	नफी. तर्क.
णूण	"	"
णो	नो	निषेध.
त	तन्	वाक्यारभ, ते.
तमहा	तद्यथा	जेमके.
तए	तदा	त्यारे, त्यारपट्टी.
तओ	तत	तेथी
तनो	"	"
तरो	"	"
तणेण (अ१०)		तादर्थसूचन.
तत्थ	तत्र	त्दा, तेमा.
तेवहे (अ१०)	,	"
तप्पभिइ	तत्प्रभृति	त्यारथी.
तह	तथा	तेम, नेवी रीते.
नहा		

नेम, तेम्ब, तिम, तिम्ब, तिह, तिध	} (अप०) तथा	तेम, तेवी रीते
तहेय तहि तहिं ताव ताउ ताम } (अप०) तामहिं } तिरिय तिरो तीअ तु तेण ते थु } ततु } (अप०) तेहिं (अप०) तो तो (अप०) थु दर दिवारत्त दिवा, दिआ, } दिवा } त्रिवे (अप०) टुड		तत्र " " तावन् तावत् तिर्यक् तिर अतीनम् तु तेन तत्र " " तु तत्र, तत्र थुत् दर दिवारात्रम् दिवा " " टुट्ट

दुहओ	द्वि ग	बने बानुशी
दुहा	"	बले रीने, बे भागे.
दे	"	समुष्णीकरण, सञ्चोधन.
गणिय		बाद
ध्रुव	ध्रुवम्	ध्रुव, चोकस
ध्रुवु (अप०)	"	"
न	न	निषेध
नउ	} (अप०) ज्ञायते (१)	गू० नो जाप्ये, इव ' अर्थनु सूचन हि० नाद.
नाद्		
नावद्		
न		
नत्थि	नाम्ति	न री.
नहि	नहि	निषेध
नाहिं (अप०)	,	,
नित्य	नित्यम्	नित्य
नून	ननम्	वितर्क
नून	"	
नेव	नैव	नहि ज
नो	नो	निषेध
पशुज	प्रशुत	उल्हट्ट
पञ्चलिउ (अप०)	"	
पगे	प्रगे	प्रात सले
पच्छा	पश्चात्	पट्टी
पच्छइ (अप०)	"	"

पडिभूव (पं)	} प्रतिरूपम्	सरगुं.
पतिरूवं (पं)		
पतिरूव (पं)		
परज्जुं	परेद्युः	परम दिवसे.
पर	परम्	परतु.
पर (अप०)	”	”
परमुहं	पराङ्मुखम्	पराङ्मुख, विमुख.
परसवे	परश्वः	आवतां परम दिवसे.
परितो	परितः	चारे बाजु.
परोष्परं	} परम्परम्	परम्पर.
परुष्पर		
अवरोष्पर	} (अप०) ”	”
अवरुष्पर		
पसद्यद्	प्रसह्य	हटात्.
पाडिक	प्रत्येकम्	एकएक.
पाडिएक	”	”
पानो	प्रात	सवारे.
पायो	} प्राय	प्राय , वणुं करीने.
पाओ		
प्राड	} (अप०) ”	”
प्राड्व		
प्राड्भ्व		
पगिगम्भ		
पिव	अपि+उव	सरगु, जेवु,
पि	अपि	पण.
पुण	पुन	करीने. वळी.

पुणरुक्त	पुनरुक्तम्	” कृतकरण.
पुणो	पुन.	फरीने, वळी.
पुणु (अप०)	”	”
पुणरवि	पुनरपि	फरीपण, वळीपण.
पुरओ	पुरत	आगळ.
पुरत्या	पुरस्तात्	”
पुरा	पुरा	पहेला, भूतकाळ.
पुरह	पृथक्	जूट.
पिह	”	”
पेच्च	प्रेत्य	परलोक.
बले	बले	निर्धारण—चूटी काढवु, निश्चय.
बहिद्धा	बहिर्धा	बहार.
बहिया	बहिर्	”
बहि	”	”
भुज्जो	भूय	फरीने.
भो !	भो	आमत्रण.
मभगतो	मार्गत.	पाछळ.
मणय	मनाक्	थोडु.
मणाउं (अप०)	”	”
मणे	मने	विमर्श.
माइ	माऽति	निषेध.
नामि		सखीनु सवो रन.
मिव	मान्इव	नेवु
मुगा	मुपा	गेडु.

वे	व	निश्चय,
वेव		आमंत्रण.
वेवे	”	भय, वारण, विपाद, आमंत्रण
सइ	सटा	सदा.
सइ	सट्टत्	एकवार
सन्म	साक्षात्	प्रत्यक्ष
सञ्जो	सद्य	शीघ्र
सणिय	शनं	वीरे
सद्धि	सार्थम्	साथे
सपक्वित्त	सपक्षम्	बराबर सामे
सपडिदिंसि	सप्रतिदिग्	”
सम	समम्	साथे
समाणु (अप०)	समानम्	”
सम्भ	सम्यक्	ठीक, सात्तु
सथ	स्वयम्	जाते, पीते
सया	सटा	सदा
सव्वओ	सर्वत	बधे, बधेयी
सव्वत्थ	सर्वत्र	बधे.
सव्वेसहे (अप०)	,	”
सह	सह	साथे
सहु (अप०)	”	”
सहसा	सहसा	अविमर्श, शीघ्र, त्वरा.
साय	सायम्	साया, सात्र
मिय (अ)	म्यान्	दिना

सिया (आ)	”	”
सुवत्थि	स्वम्ति	रुल्याण.
मुवे	श्वः	आवती काले.
से		अथ, वाक्यारम्भ.
सेव	तदेवं	समाप्ति, स्वीकार.
हञ्जे (शौ०)	”	दासीनु श्रामत्रण.
हता	हन्त	श्रीमलामंत्रण-हा.
हंद	हन्त	गृहाण-ले.
हदि	हन्त	खेट, विकल्प, पश्चात्ताप, निश्चय, मत्स्य, गृहाण.
हद्धी	हापिक्	खेद, निर्वेद.
हरे	हार	क्षेप, सभापण, रतिकल्ह.
हला		एला-सखीनुं सखी म्.
हले	हाऽऽले !	एली-.,
हल्व	हन्यम्	शीघ्र-
हाहा	हाहा	खेट.
हिर		निश्चय.
हीमाणहे (शौ०)		विम्मय, निर्वंद.
हीही (शौ०)		खीखी (विद्रूपकतुं हसतु)
हु		निश्चय, वितर्क, विम्मय, सभावना.
हुहुरु (भय०)		‘मुरुर’ के ‘मरर’ अवा- नतुं अनुकरण.
हु		गान, पृच्छा, निवारण.
हुडा		नीचे.

आ उपरात ते बीजा सर्वाद्विशुद्धजन्य (यथा, कथा विगरे)
अथयो छे, तेनो उल्लेख तद्धित प्रकरणमा आवनारो छे. खरु
विचारिए तो—

“ इयन्त इति सख्यान निपाताना न विद्यते ”

निपात

आगळ जणाया प्रमाणे देश्यप्राकृत ए, प्रभुत प्राकृतनु एक
अग छे तेमा जे जे शब्दोनो प्रयोग थपलो छे ते बग शब्दो 'निपात'
ने नामे ओळखाय छे. कारण के, ए शब्दोनी रचना, कोई जातनी
व्युत्पत्ति के वर्णविधारनी अपेक्षा राखती नथी. किंतु ए, लौकिक
संस्कृत अने उच्चारण उपर निर्भर छे अहीं एवा—देश्यप्राकृतमा
वपराता केग्लान—निपातो आपीए छीए:

अर्थ—

अगथा	अमुरा	
अल (८३) क	अफण्डम्	अवाले
अल्ल		दिन,
*आऊ	आप	पाणी
*आसीसा	आशा	आशिष
*उज्जगे	उज्वल -बली	बलवान्
कड्ड	कुतूहलम्	सोड
*कत्यइ	कवचित्	
*र-उट्ट	रन्डोत्वम्	उत्पल
*रगुग	रकुदम्	मुध
ररसी	रमशानम्	
*रुड्डो	रुड्ड	
*रुड्ड	रुड्डम्	रीड

*गोणो	गौ	
*गावी	”	
*वायणो चच्चिक	गायन म्यासत्र	कुभारुं एरु जातनु उपकरण
मिडि	मिडिम्	
। ५३३	पुश्चली	डिनाज
*जम्भण	जन्म	
झसुर	ताम्बूलम्	
णामुक्कसिअ	कार्यम्	
णेलच्छो	पण्टर	नपुमक, हीजणे
*तेआलीसा	त्रयश्चत्वारिंशत्	तेतालीश
*तेवण्णा	त्रिपञ्चाशत्	ते (त्रे) पन
तिगिच्छि	पौष्य रजः	पुष्पनी रज
*द्धिद्धि	त्रिक्रिफ	
*धिरत्थु	धिगम्तु	
*निहेलण	निग्यनम्	रर.
पक्कलो	पनरल	समर्थ
*पञ्चावण्णा	पञ्चपञ्चाशत्	पचावन.
*पणपत्ता	”	”
पलही	रपास	रपास
*पडिसिद्धी	प्रतिम्पर्धा	
पाडिसिद्धी		
* भिमोरो	हिमोर	
*चइहो	बलीवर्ष	बळड
*भट्टिओ	भर्तृकः	विष्णु

* जा निगामीवाक्य १०२० सम्प्रदाय शब्दो माये समानता रगत्र डे

भवतो	भवान्	तमे
बहिष्ठा	बहिर्धा	मैथुन, बहि
मपोणो	मपवा	इन्द्र
महन्तो	महान्	
मुक्वहइ	उद्वहति	
लज्जालुङ्गी	लज्जावती	राजवतीनो छोड.
विउसग्गो	युत्सर्ग	त्याग
वोसिरण	व्युत्सर्जनम्	,,
वम्हलो	अपस्मार	रोगविशेष—वाई
वडुयर	बृहत्तरम्	वडेरु
वदो	वट	
सक्खिणो	साक्षी	
साहुली	शास्त्रा	

अपभ्रशमा आवता केटलाक निपातो—

देश्य शब्दो

अप्पण	आत्मीय	आपणु.
कोडु	कौतुक	कोड.
खेडु	खीडा	खेग, रमत
जाइट्ठिआ	यद्दृष्टिका	जे जे जोयु.
अकट		
दक्खरि	अद्भुत	
दडवड	अवम्बन्द	दडवडवु
द्रवक्क	भय	
द्रेहि	दृष्टि	

નવલ	નવક	નોલુ, નવુ, હિ૦ અનોલા.
નાલિઅ	મૂઢ	
નિચટ્ટ	(નિત્યસ્થ-નિચટ્ટ)	ગાઢ.
મઢમીસ	મા મૈર્પી	મા મૈશિ--મય ન પામ.
રવણ	રમણ	રમ્ય.
વટ	(વટ ?)	મૂઢ
વિટ્ટાલ ^૧		વટાલ, વટલાલુ.
સટ્ટલ		અસાધારણ.
હેલ્હિ	(હે આલે !)	હે સર્લી.

આ ઉપરાંત ચીજા પણ દેશ્યપ્રાકૃત શબ્દો છે અને તે અનેક છે. તે માટેની વિશેષ માહિતી, હેમચદ્રકૃત 'દેશીનામમાલા' ને જોવાથી મળી શકે તેમ છે આવા વેટલાક શબ્દો 'પદ્મભાષાચંદ્રિકા' માં પણ નોંધાયા છે.

૧ આ ગ્રન્થનો વિશેષ મર્યાદ સ૦ 'વપરિવર્ત' કે 'પરિવર્ત' સાથે દાઢ શકે વદગણુ, પલગણુ અને વટગણુ એ ત્રણેનો ઉત્પત્તિ એક સરખી લાગે છે.

नाम प्रकरण १०

नामना प्रकारो

संस्कृत भाषामा नामोना बे विभाग छे, जेमके—स्वरांत नाम अने व्यजनात नाम, पण प्राकृतभाषामा तेम नथी. कारण के, व्यंजनात नाममात्र कोइ रीते स्वरात थया सिवाय प्राकृतभाषामा प्रयोनातुं ज नथी, एथी प्राकृतमा बधा नामो स्वरात होय छे माटे प्राकृत नामोनो विभाग आ प्रमाणे छे.

अकारात, आकारात, इकारात, ईकारात, उकारात, ऊकारात, एकारात अने ओकारात. [संस्कृत ऋकारात नामो प्राकृतमा रूपा-रूयानने प्रसंगे अकारात, आकारात, इकारात के उकारात थता होवार्थी एने उपरनी गणत्रीमा जूटा गण्या नथी.]

नामना अन्त्यस्वरनो फेरफार.

१ 'ग्रामणी,' 'खलप' ए ज प्रकारना बीजा अनेक शब्दो (सेनानी, सुधी; कारभू, कटपू वगैरे) नो अन्त्य स्वर रूपात्थानने प्रसंगे ह्रस्व थाय छे.

२ नान्यतरजातिमा वपराता नामोनो अन्त्य दीर्घ स्वर ह्रस्व थाय छे.

नामनी जातिओ

प्राकृत नामोनी जातिओ संस्कृत नामोनी जेवी छे, जे विशेषता छे ते आ प्रमाणे छे:

१ नकारात अने सकारात नामो प्राकृतमा नरजातिना गणाय छे.

२ तरणि, प्रावृप् अने शरत् ए वण नामो प्राकृतमा नरजातिमा रहे छे.

- ૩ નેત્રવાચક શબ્દો તેની સ્વાસ જાતિ ઉપરાત નરજાતિમાં પણ વપરાય છે.
- ૪ વચન, વિદ્યુત, કુલ, ઝન્દ્રસ્ માહાત્મ્ય, દુઃખ અને ભાજન વગેરે શબ્દો પોત પોતાની સ્વાસ જાતિ ઉપરાત નરજાતિમાં પણ રહે છે.
- ૫ ગુણ. દેવ, બિંદુ, સ્વદ્ગ, મણ્ડલાગ્ર, કરરુહ અને વૃક્ષ વગેરે શબ્દો પોતાની જાતિ ઉપરાત નાન્યતરજાતિમાં પણ વપરાય છે.
- ૬ ગરિમન્, મહિમન્ વગેરે ' ઇમન્ ' છેડાવાળા નામોને અને પીણિમા (પીનત્વ), પુષ્પિમા (પુષ્પત્વ) વગેરે ' ઇમા ' છેડાવાળા નામોને તેઓની સ્વાસ જાતિ ઉપરાત નારીજાતિમાં પણ સમજવાના છે.
- ૭ અજ્જલિ, ષ્ઠ, અસિ, પ્રશ્ન, ચૌર્ય, કુસિ, ચલિ, નિધિ, વિધિ, રશિમ અને ગ્રન્થિ વગેરે નામો પોત પોતાની જાતિ ઉપરાત નારીજાતિમાં પણ વપરાય છે.

વચન—વિભક્તિઓ

- ૧ ગૂનરાતીની પેઠે પ્રાકૃતમાં દ્વિવચનનો પ્રયોગ જ નથી, તેને ચંદલે સર્વત્ર બહુવચનથી વામ ચલાવાય છે અને ' દ્વિત્વ ' અર્થની વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે બહુવચનાત નામની સાથે તેના વિશેષણરૂપે વિભક્ત્યત ' દ્વિ ' શબ્દનો વ્યવહાર થાય છે.
- ૨ ચતુર્થી અને પઠી ણ વન્ને વિભક્તિના પ્રત્યયો એક સરસા હોવાથી ચતુર્થી વિભક્તિ, પઠી વિભક્તિમાં સમાઈ જાય છે તો પણ કોઈ સ્થળે અર્થવિશેષમાં નામમાત્રનું ચતુર્થીનું એકવચન સંસ્કૃતની જેવું પણ થતું હોવાથી ણ વન્ને વિભક્તિઓને જૂદી જૂદી ગણાવેલી છે એથી વિભક્તિઓની સંખ્યામાં પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતનો સમાનતા છે.

પ્રત્યયો

નીચે જણાવેલા પ્રત્યયો નરજાતિના અને નાન્યતરજાતિના દરેક અકારાત નામોથી યોજી શકાય છે.

પ્રાકૃત ભાષાના પ્રત્યયો

વિભક્તિ,	ૈકવચન.	બહુવચન.
પદમા	૦	૦.
ત્રીઆ	મ્	૦
તદ્આ	ણ	હિ, હિ, હિં
ચડત્પી } છટ્ટી }	સ્સ, ૦	ણ
પચમી	તો, ઓ, ડ, હિ, હિંતો, ૦	તો, ઓ, ડ હિ, હિંતો, સુતો.
સત્તમી	સિ, મ્મિ, ૦	સુ
સત્રોહણ (સત્રોધન)	૦	૦

શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપ્પ્રંશમા પ્રત્યયોની વિશેષતા આ પ્રમાણે છે

	શૌરસેની
પચમી	દો, દુ.
	માગધી
પદમા	૦
ચડત્પી } છટ્ટી }	હ

પશાચી

પચમી

તો, તુ

અપભ્રશ

પદમા	ઉ, ં	૦
બીઆ	ઉ, ં	૦
તદ્આ	ળ, મ	હિં
ચડત્થી } છટ્ટી }	સુ, સ્સુ, હો, ં	હ, ં
પચમી	હુ હે	હુ
સત્તમી	૦	હિં
સબોહ્ણ	ઉ, ં	હો, ં

પ્રાકૃત પ્રત્યયોને લગતા નિયમો

- જ્યાં જ્યાં પ્રાકૃત પ્રત્યયોમા ૦ છે ત્યાં આ પ્રમાણે સમજવાનું છે
- પદમા—પુલિંગી પ્રત્યેક અકારાત નામનું પ્રથમાનું એકવચન ઓઠા રાત થાય છે, અને બહુવચન આકારાત થાય છે
- બીઆ—પુલિંગી અકારાત નામનું દ્વિતીયાનું બહુવચન આકારાત અને એકારાત થાય છે.
- ચડત્થી—માત્ર તાદર્થ્યને સૂચવવા માટે અકારાત નામનું ચોથીનું એકવચન મસ્કૃતની જેવું પણ થાય છે માત્ર એક 'વધ' શબ્દથી તાદર્થ્ય અર્થમા સસ્કૃતના 'આય' પ્રત્યયની જેવો વધારાનો 'આઈ' પ્રત્યય પણ લાગે છે. આર્ષપ્રાકૃતમા તો કેટલેક સ્થળે આ 'આઈ' પ્રત્યયને બદલે 'આદ' પ્રત્યય પણ વપરાય છે અને તે હરકોઈ શબ્દને લાગી શકે છે.

પચમી—અકારાત નામનુ પચમીનુ ઇકવચન આકારાત પળ થાય છે.

સત્તમી—અકારાત નામનુ સત્તમીનું ઇકવચન ઇકારાત પળ થાય છે.

સત્ત્વોહણ—પુલિંગી અકારાત નામનુ સત્ત્વોહણનુ ઇકવચન આકારાત અને ઓકારાત થાય છે તથા સત્ત્વોહણના વિભક્તિ વિનાનું ઇ અકારાત નામ પળ વપરાય છે અને સત્ત્વોહણના બહુવચનના રૂપો પ્રથમા (પદમા) ની જેવા થાય છે.

પ્રત્યયો લાગતા નામના મૂલ અગમા યતા ફેરફારો

તદ્વ્યા—તૃતીયા વિભક્તિના પ્રત્યયો પર રહેતા અકારાત નામના અન્ત્ય ' અ ' નો ' ઇ ' થાય છે

પંચમી—પચમીના ઇકવચનની પૂર્વના અકારાત નામના અન્ત્ય ' અ ' નો ' આ ' થાય છે અને બહુવચનના સ્વરાદિ પ્રત્યયો પર રહેતા પળ અન્ત્ય ' અ ' નો ' આ ' થાય છે.

પચમીના બહુવચનના ' સ ' અને ' હ ' થી શરૂ થતા પ્રત્યયો પર રહેતા અકારાત નામના અન્ત્ય ' અ ' નો ' આ ' અને ' ઇ ' થાય છે.

તદ્વ્યા } તૃતીયાના ઇકવચનના ' ણ ' ઉપર અને પઠાના
 ઊઠ્ઠી } તથા સત્તમીના બહુવચન ઉપર અનુસ્વાર વિરૂપે થાય છે
 સત્તમી }

ઉઠ્ઠી—ઉઠ્ઠીના બહુવચનનો પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વના નામનો કોઈ પળ અન્ત્ય સ્વર દીર્ઘ થાય છે

મત્તમી—સત્તમીના ઇકવચનનો ' સિ ' પ્રત્યય લાગતા મૂલ અગમા હેવટના સ્વર ઉપર અનુસ્વાર થાય છે આ ' સિ ' પ્રત્યયવાલુ રૂપ વિશેષે કરીને ' આર્ષપ્રાકૃતમા વપરાયુ છે

૧ " ઇયાન્તા સ્વાધાવતી લોગસિ "—આ૦ પ્ર૦ ધૃ૦ પ્ર૦ ૪૦

૩૦ ૧ " લોગસિ પરમદષી ' આ૦ પ્ર૦ ધૃ૦ તૃ૦ ૪૦ ૩૦ ૨,

सप्तमीना बहुवचननो प्रत्यय पर रहेता अकारात नामना अन्त्य ' अ ' नो ' ए ' थाय छे

शौरसेनी—प्रत्ययने लगता नियमो

पचमी—प्राकृतमा पचमीना एकवचनना प्रत्ययो लगता मूळ अगनो जे फेरफार जणाव्यो छे ते शौरसेनीमा पण लागु थाय छे बाकी बधा शौरसेनीना रूपास्यानो प्राकृतनी प्रमाणे छे.

मागधी—प्रत्ययने लगता नियमो

पदमा—ज्या शून्य छे त्या मागधीमा पुलिगी अकारात नामनु प्रथमानु अने संबोधननु एकवचन ' एकारात ' थाय छे मागधीनु आ एकारात रूप आर्षप्राकृतमा पण वपराएलु छे अने आ एक ज रूपनी वपराशने लीधे ए आर्षप्राकृतेने पण ' अर्धमागधी ' तरीके जणाववामा आवेलु छे '

चउत्थी } मागधीमा चोथी अने उड़ी विभक्तिमा अकारात के
छड़ी } आकारात नामधी एकवचनमा ' ह ' अने बहुवचनमा ' हँ ' प्रत्यय विकल्पे लागे छे अने ते बन्ने प्रत्ययो लागता पूर्वना स्वरनो दीघ थाय छे बाकीना बधा मागधी रूपो शौरसेनी प्रमाणे समन्ती लेवाना छे उपर जणावेलो बहुवचननो ' हँ ' प्रत्यय प्राकृतमा पण वापरी शक्य छे

पैशाची—प्रत्ययने लगता नियमो

पचमी—शौरसेनीमा पचमीना एकवचनमा जे फेरफार जणाव्यो छे ते पैशाचीमा पण समजवानो छे बाकी बधा पैशाचीना

x x x x x

रूपाम्यानो शौरसेनी प्रमाणे समजवाना छे

અપભ્રંશ—પ્રત્યયને લગતા નિયમો

પદ્મા } જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં અપભ્રંશમાં પ્રથમા અને દ્વિતીયા
વીઆ } વિભક્તિમાં (એકવચન અને બહુવચનમાં) અકારાત્ત નામ
આકારાત્ત થઈને વપરાય છે અને એમને એમ પણ વપરાય
છે. તથા પ્રથમાના એકવચનમા પુંલિંગી અકારાંત નામ
પ્રાકૃતની પેઠે ઓકારાત્ત થઈને પણ વપરાય છે.

ષડ્ઠી } જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં મૂળ અંગ જેમનું તેમ વપરાય
છઠ્ઠી } છે અને ઘોષિત થઈને પણ વપરાય છે.

સત્તમી—જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં મૂળ અંગ ઇકારાત્ત અને ઈકારાત્ત થઈને
વપરાય છે.

સંબોહણ—જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં સંબોધનના બધાં રૂપાલ્યાનો પ્રથમા
વિભક્તિ જેવા સમજવાના છે.

અપભ્રંશ—પ્રત્યય લાગતાં અંગમા થતા ફેરફારો

તૃતીયા—તૃતીયા વિભક્તિના પ્રાકૃત પ્રત્યયો લાગતા મૂળ અંગમા કે
પ્રત્યયોમા જે ફેરફાર થાય છે તે જ ફેરફાર અપભ્રંશના એ
પ્રત્યયો લાગતા પણ સમજવાનો છે અને એ ઉપરાંત તૃતીયાના
બહુવચનનો પ્રત્યય લાગતા મૂળ અંગ આકારાત્ત થાય છે
અને એમનું એમ પણ વપરાય છે.

ષડ્ઠી } ચોથી, પાંચમી અને ઊઠ્ઠી વિભક્તિના એકવચનના
પંચમી } અને બહુવચનના પ્રત્યયો લાગતા મૂળ અંગના અત્યસ્વરનો
છઠ્ઠી } ઘોષિત વિકલ્પે થાય છે તથા સાતમીના બહુવચનનો જ
સત્તમી } પ્રત્યય લાગતા પણ મૂળ અંગમા પૂર્વોક્ત ફેરફાર થાય છે.

સંબોહણ—અપભ્રંશનું (એકવચન અને બહુવચનનું) સંબોધની રૂપ
પ્રથમાની પેઠે સમજવાનું છે અને બહુવચનનો ' હો ' પ્રત્યય
લાગતા મૂળ અંગના અત્યસ્વરનો ઘોષિત વિકલ્પે થાય છે.

पुंलिंग अने नपुंसकलिंग

अकारांत शब्दनां प्राकृत रूपाख्यानो (पुंलिंग-नरजाति).

वीर^१

	एकव०	बहुव०
प०	वीरो, (वीरे) ^२	वीरा.
त्री०	वीर	वीरे, वीरा.
त०	वीरेण, वीरेणं	वीरोहि, वीरोहिं, वीरोहिं.
च० उ०	वीरस्स	वीराण, वीराण, (वीराहें.)
ता० च०	वीराय, वीरस्स	” ”

१ वीर नां पाठिरूपो

१	वीरो	वीरा (वीरसे).
२	वीर	वीरे.
३	वीरेण	वीरोहि, वीरोहिं
४	वीराय, वीरस्स	वीराण.
५	वीरा, वीरस्सा, वीरस्सा	वीरोहिं, वीरोहिं.
६	वीरस्स	वीराण.
७	वीरे, वीरस्सि, वीरस्सि	वीरोहि.
८ म०	वीर, वीरि	वीरा.

पूजो धाग्यप्र० नामरूपे नकारांत 'उद' शब्द जन व रूपो उतरना टिपणे.

१ ( ) जा निशानमो आपेला रूपो सटुलिक छे.

२ मार+ म - वार (१ म प्रकरण ८, म - अनुसारा- १२)

प०	वीरत्तो, वीराओ, वीराउ, वीराहि, वीराहितो, वीरा	वीरत्तो, वीराओ, वीराउ, वीराहि, वीरोहि, वीराहितो, वीरोहितो, वीरामुतो, वीरोमुतो
स०	वीरासि, वीराम्भि, ^१ वीरे	वीरेसु, वीरेसु
सञ्चो०	वीरो, (वीरे) वीर, वीरा	वीरा.

• वह ' (वध) शब्दना रूपो ' वीर ' शब्दनी जेवा ज समनी लेवा जे विशेष छे ते आ प्रमाणे

ता० च० वहाय, वहाइ, वहम्म (एकवचन)

आर्षप्राकृतमा जे शब्दने ता० चतुर्थीनो सूचक ' अण ' प्रत्यय लागेलो छे तेनु रूप आ प्रमाणे छे:

ता० च० मोक्ख—मोक्खाए,^२ मोक्खाय, मोक्खम्म (एकवचन)

” हिअय—हिअयाए^३ हिअयाय, हिअयम्म ”

१ वृथो प्रकरण २, दीर्घस्वर=दृष्टस्वर-”

२ वृथो प्रकरण १, म=अनुस्वार १० (टि ११)

३ वृथो सूत्रहतागसूत्र प्र० सु० तु० ज० तु० उ० गा० ११-

“ उग्रसग्गे निवामित्ता आमोवराण परिव्वए च इत्थादि

४ वृथो आचारागसूत्र प्र० तु० प्र० ज० उ० —“ स उमि
अपेगे अन्विणए वहात, मसए साणियाण ७,
इदयाए ” इत्थादि

ता० च० मस—मसाए मसाय, मसम्स (एकवचन)
 ,, अनिण—अनिणाए, अनिणाय, अनिणस्स ,,

ए प्रमाणे अरिहत (अर्हत्), धम्म (धर्म), गधव्व (गन्धर्व),
 मणुस्स (मनुष्य), पिसाअ (पिशाच), नायपुत्त (ज्ञातपुत्र), सुगत,
 गोण, गउअ, गाअ (गो), भिसअ (भियक), सरअ (शरत्),
 सय, नर, सुर, असुर, उरग (-य), नाग (-य), जक्ख (यक्ष),
 किंनर वगेरे वधा अकारात् पुल्लिङ्ग शब्दोना रूपो समजी लेवा.

वीर (शौरसेनीरूपो^१)

प० ए० वीराटो, वीराटु
 बाकी वधा प्राकृत प्रमाणे.

वील^२ (वीर) (मागधीरूपो)

प० ए० वीले
 उ० वीलाह वीलम्स वीलाह, वीलाण, वीलाण
 बाकी वधा शौरसेनी प्रमाणे

वीर (पैशाचीरूपो^३)

प० ए० वीरातो, वीरातु
 बाकी वधा शौरसेनी प्रमाणे.

१ शौरसेनी, मागवा वगेरेना ते रूपो प्राकृतधी तूदा थाय छे
 ते न अही चण्डाल उ

२ जूओ पृ० २५ २-ल

३ पैशाचामा ण प्रत्ययना उपया । कर । वग्गते (पृ० २३)

‘ण न’ । नयमने जूओ ३ वीर+ण-वाग्न

५ वीर+ण वाग्न

वीर (अपभ्रंशरूपो)

	एकव०	बहुव०
१	वीरु, वीरो, वीर, वीरा	वीर, वीरा
२	वीरु, वीर, वीरा,	वीर, वीरा.
३	वीरेण, वीरेण, वीरं.	वीरेहिं, वीराहिं, वीरहिं
४-६	वीरस्सु, वीरास्सु, वीरस्सु वीराहो, वीरहो वीर, वीरा	वीराह, वीरह, वीर, वीरा
९	वीराहु, वीरहु, वीराहे, वीरहे	वीराहु, वीरहु
७	वीरि वीरे	वीराहिं, वीरहिं
८ (स०)	वीरु ! वीरो ! वीर ! वीरा !	वीराहो ! वीरहो ! वीर ! वीरा !

‘ वीर ’ शब्दना उपर जणावेली बधी जातना रूपो प्रमाणे प्रत्येक पुलिगी अकारात शब्दना शौरसेनी रूपो, मामधीरूपो, पैशाची रूपो अने अपभ्रंश रूपो समजी लेवाना छे

अकारात शब्दना प्राकृत रूपारयानो (नपुसकलिङ्ग-
ना-यतरजाति)

अकारात नपुसक नामोना बधी जातना रूपाख्यानो वनावचना सघळी प्रक्रिया उपर प्रमाणे छे जे काइ खास भेत्ते ते आ प्रमणेते

प्रत्ययो

प०	म्	णि, ई, इ.
बी०	"	" , " "
स०	०	" " "

- १ अकारात् नान्यतरजातिना नामने लागता उपर जणावेना वधा प्रत्ययो कोई पण नान्यतरजातिना नामने लगाडवाना ठे
- २ शौरसेनी, मागधी अने पैशाचीमा पण ए ज प्रत्ययोनो उपयोग थाय छे
- ३ ' णि, ई, इ ' प्रत्ययोनी पूर्वना अगनो अन्त्य म्बर दीर्घ थाय छे.
- ४ सबोधनमा—ज्या शून्य छे त्या—एकवचनमा नान्यतर नामोनु मूळ रूप ज वपराय छे अने बहुवचन, प्रथमानी जेवु भाय छे.

कुल

	एकव०	बहुव०
प०	कुल ^१	कुलाणि, कुलाइ, कुलाइ.
बी०	"	" , " "
स०	कुल ^१	" " "

१ शौरसेनी, मागधी, पैशाची अने अपभ्रंशना रूपाल्याना करती वस्तु ते ते भाषाना स्वरविकार अने व्यंजनविकारना नियमो तरफ लक्ष्य राखतु जोईए.

२ नपुंसकलिङ्गी अकारातना पाल्लिरूपो

कुल

प०	कुल	कुला, कुलानि
बी०	कुल	कुल, कुलानि

शेष ' वीर ' ना पाल्लिरूपेना त्तम—तूओ पाल्लि० १० ११२,
स्त्रीलिङ्ग ' चिन ' ६७८

१ कुल+म्=कुल-तूओ म= तनुम्बार - १० १० ०३.

ત્રાકો વધા રૂપો તે તે ભાષા પ્રમાણે 'વીર' ની જેવા થાય છે.

૯ રીતે ગુણ, દેવ, સોમવ (સોમપા), ગોવ (ગોપા), કરરુહ,
'સિર (શિરસ્), નમ, નહ (નમસ્), દામ (દામન્), સેય (શ્રેયસ્),
વય (વચસ્-વયસ્), સુમણ (સુમનસ્), સમ્મ (શર્મન્), ચમ્મ
(ચર્મન્) વગેરે શબ્દોના રૂપો જાણી લેવાના છે

અપભ્રંશ

નાન્યતરજાતિના રૂપાણ્યાનોની અપભ્રંશમા જે લાસ વિશેષતા
છે તે આ પ્રમાણે

- ૧ પ્રથમા અને દ્વિતીયાના વહુવચનમા પ્રાકૃતની પઠે ણ પ્રત્યયો
ન લાગતા માત્ર એક 'ઙ' પ્રત્યય લાગે છે અને ણની પૂર્વનો
સ્વર વિકલ્પે ઘર્ષ થાય છે
- ૨ જે નાન્યતર શબ્દને છેડે 'ક' પ્રત્યય લાગેલો હોય તેને પ્રથમા
અને દ્વિતીયાના એકવચનમા 'ઙ' પ્રત્યય લાગે છે.

૧ ને શબ્દો 'અસ્ અને જન્' છેડાવાઝા છે તે પ્રાકૃતમા
નરજાતિના ગણાય છે (પૃ• ૧૨૩-નામની જાસિઓ) પણ પાલિમા
આ 'અસ્' છેડાવાઝા ગૃ•દોને (મનોગણને) નરજાતિના અને
નાન્યતરજાતિના ગણવામા આવ્યા છે પાલિપ્ર• પૃ• ૧૩૩-૧૩૪
અને તેનુ ણિપણ

પ્રાકૃતમા અને પાલિમા આ 'જસ્ અને 'જન્' છેડાવાઝા
ગૃ•દોના ત્રધા રૂપા 'વીર' અને 'કુલ'ની જેવા થાય છે તો પણ
આપપ્રાકૃતમા અને પાલિમા આ શબ્દોના કેટલાક રૂપો 'વીર' અને 'કુલ'
થી ઉદા થાય છે જમક

મણ, મન (મનમ્)

પાલ	આપપ્રા•	સસ્કૃત
૧૦ ૫૦ ૬૦ મનસા	૧૦ ૬૦ મણસા	(મનસા)
	૫૦ ૬૦ મણમા	(મનસ)

રૂપાખ્યાનો

કુલ

૧ । 'કુલુ, કુલ, કુલા   કુલાઈ, કુલઈ.

૨   "   "   "   "   "   "

ચ૦ છ૦ એ૦ મનસો	ચ૦ છ૦ એ૦ મનસો	(મનસઃ)
સ૦ એ૦ મનસિ	સ૦ એ૦ મળાસિ	(મનસિ)

કર્મ (કર્મન્)

પાલિ	આર્યપ્રા૦	સંસ્કૃત
નૃ૦ એ૦ કર્મના, કર્મુના	તૃ૦ એ૦ કર્મણા, કર્મુણા	(કર્મણા)
ચ૦ છ૦ એ૦ કર્મુનો	ચ૦ છ૦ એ૦ કર્મુણો	(કર્મણઃ)
પં૦ એ૦ કર્મના, કર્મુના	પં૦ એ૦ કર્મણા, કર્મુણો	(કર્મણઃ)
સ૦ એ૦ કર્મનિ	સ૦ એ૦ કર્મણિ	(કર્મણિ)

ઉદાહરણ—“ સિરસા, મળસા મત્થણ્ણ વંદામિ ”—મુનિવદનસૂત્ર.

“ મળસિ કાઠ ગુલિયં ત્લાઈ ” પ્રાકૃતકથાસમ્રહ—ઉદાયનની કથા પૃ૦ ૧૨, પં૦ ૨૨.

“ કર્મુણા ચમણો હોઈ કર્મુણા હોઈ ગત્તિઓ ”—

ઉત્તરાધ્યયન અ૦ ૨૫, ગા૦ ૩૩.

આ આર્ય રૂપોની સિદ્ધિને માટે આ૦ હેમચંદ્રે “ શેષ સંસ્કૃતવત્ સિદ્ધમ્ ” (૮-૮-૮૮૮) એ સૂત્રને રચેલું છે.

‘સ્થામન્’ વગેરે શબ્દના પાલિરૂપોની વિશેષતા માટે જૂઓ પાલિ-પ્ર૦ પૃ૦ ૧૩૫, અ૦ ૧૧-૧૨.

આર્યપ્રાકૃતમા પણ કેટલેક સ્થળે ‘સ્થામન્’ વગેરે શબ્દના રૂપો એ પાલિરૂપોની જેમ ચરણેલા છે.

* ગુજરાતી-વચન-સંસ્કૃત-વચન-વ્યાકરણ-પદ્ય-પદ્ય-વ્યાકરણ-૧૨૫.

कुलअ (कुलक)

कुलआइं, कुलअइ.

१ 'कुलउ

२ ,,

वाकी बधां रूपो

लेवाना छे.

अकारांत-सर्वादि-शब्द

नचिना शब्दोने ' सर्वादि ' तरिके गणवामा आवे छे:

सब्ब-अप० साहु, सब्ब (सर्व), वीस (विश्व), उह, उभ (उभ), अवह, उँवह, उभय (उभय), अण्ण, अन्न (अन्य), अण्ण (न्न) यर (अन्यतर), इअर (इतर), कयर (कतर), कइम (कतम), णेम, नेम (नेम), सम, सिम, ' पुरिम, पुव्व (पूर्व) अवर (अपर), दाहिण, दक्खिण (दक्षिण), उत्तर, अवर, अहर (अधर), स,मुव (स्व), अंतर, तँ (तद्), ज (यद्) अमु (अदस्), इम (इटम्), एत

१ कुलअ + उ = कुलउ-जूओ स्वरलोप-६ पृ० ९६.

२ ' उवह ' रूप आ० हेमचद्रने समत नथी-हे० प्रा० ध्या० ८-२-१३८ पृ० ६५. आप्रकृतमा ' उभयोकाल ' प्रयोगमा ' उभय ' ने बदले ' उभयो ' के ' उभओ ' (" उमओकाल पि अजिअसतिथय ")-अजितशक्तिस्तवन गा० ३९) रूप पण वपराएहु छे.

३ जूओ पृ० ८७ शब्द-सर्वथा विकार.

४ जैम सट्टत्तमा ' तद् ' नी जेवु ' त्यद् ' पण एक सर्वनाम उ तेम ए सर्वनाम पालिमा पण छे, एना रूपो ' त ' नी जेवा थाय छे
 त्यो त्ये
 न्य त्ये पालिप्र० पृ० १६३ नु छेन्त्

गिपण. प्राकृतमा तो आ ' त्य ' सर्वनाम मळवु नथी

५ जा शब्दना रुपा उकारात शब्दोना प्रसग जावनारा उ.

- (एतद्), इक्, एक्, एग, एअ (एक), टु (द्वि) तुम्ह (युष्मद्),
 अम्ह (अस्मद्)कि, अप० काई, कवण (किम्), भवन्त (भवतु).
 ૧ सर्वादि शब्दो विशेषणरूप होवाथी ऋणे लिगे वापरी शकाय छे.
 ૨ 'अमु' अने 'दु' शब्द सिवाय ए वधा सर्वादि शब्दो अकारात छे,
 तेथी तेना वधी जातना वधा रूपाख्यानो पुंलिङ्गमा 'वीर' अने
 नपुसकमा 'कुल' नी जेवा समजवाना छे. ज्या जे विशेषता छे ते
 आ प्रमाणे छे:
 ૩ प्रथमाना बहुवचनमा सर्वादि शब्दोना अन्त्य 'अ' नो 'ए'
 थाय छे अने ए एकज रूप प्रथमाना बहुवचनमा वपराय छे.
 ૪ सर्वादि शब्दोने छट्टीना बहुवचनमा 'एसि' प्रत्यय विकल्पे
 लागे छे.
 ૫ सर्वादि शब्दोने सप्तमीना एकवचनमा 'त्थ' 'सिं' 'हि' अने
 'म्भि' प्रत्यय लागे छे.

रूपाख्यानो (नरजाति)

सव्य (प्राकृत)

एकव०	बहुव०
प०-सव्यो (सव्ये)	सव्ये.
बी०-सव्यं	सव्ये, सव्या.

૧ सख्यावाचक शब्दोना प्रकरणमा 'उभ' अने 'दु' शब्दना रूपो आवरो.

૨ जू० पृ० ૧૨૧ भवती ।

૩ 'सव्य' शब्दना पालि रूपो माट जू० पृ० ૧૩० उपरतु पेहु टिप्पण. तास भेद जा छे

प० तथा स० गहु० सव्ये.

छ० ,, सव्येष, सव्येसान.

सथा वचनीना एकवचनमा 'वीर' नी पेडे 'सव्या' अने सप्तमीना एकवचनमा 'वीर' नी पेडे 'सव्ये' रूप थता नथी.

त०-सव्वेण, सव्वेण

च० उ०-सव्वस्स

प०-सव्वत्तो,

सव्वाउ, सव्वाओ,

सव्वाहि,

सव्वाहितो,

सव्वा

स०-सव्वत्थ, सव्वस्सि, सव्वहि,

सव्वम्मि

सव्वेहि, सव्वेहि, सव्वेहि.

सव्वेस्सि, सव्वाण, सव्वाण,

(सव्वाहँ)

सव्वत्तो,

सव्वाउ, सव्वाओ,

सव्वाहि, सव्वेहि,

सव्वाहितो, सव्वेहितो

सव्वामुत्तो, सव्वेमुत्तो

सव्वेसु, सव्वेसु.

सव्व (शौरसेनी)

शौरसेनीमा 'सव्व' शब्दना बधा रूपो 'सव्व' ना प्राकृत रूपो जेवा छे पचमिना एकवचनमा विशेषता छे ते 'वीर' ना शौरसेनीरूप प्रमाणे समजवी.

शव्व (मागधी)

प्रथमाना एकवचनमा अने छट्टी विभक्तिमा 'शव्व' ना मागधी रूपो 'वीर' ना मागधी रूपो जेवा जाणवा अने नाकी बधा 'सव्व' ना शौरसेनी रूपो प्रमाणे समजवा.

सव्व (पैशाची)

पंचमीनुं एकवचन 'वीर' ना पैशाचीरूप प्रमाणे अने बाकी बधा 'सव्व' ना शौरसेनी रूपो प्रमाणे.

सव्व, साह (अपभ्रश)

	एकव०	बहुव०
१	सव्वु, सव्वो, सव्व, सव्वा	सव्वे, सव्व, सव्वा
२	सव्वु, सव्व, सवा	सव्व, सव्वा.
३	मव्वेण, सव्वेण, सव्वे	सव्वेहिं, मव्वाहिं, सव्वहिं.
४-६	सव्वम्सु, सव्वासु, सव्वसु, मव्वहो, सव्वाहो, सव्व, सव्वा	सव्वेसिं, सव्वह, सवाह, मव्व, सव्वा.
९	सव्वहा, सव्वाहा	सव्वहु, सव्वाहु.
७	सव्वहिं, सव्वाहिं	सव्वहिं, सव्वाहिं.

बाकी बीजा बधा सर्वादिओना रूपो पण ए 'सव्व' (प्राकृत, शौरसेनी) शव्व (मागधी) अने सव्व (अपभ्रश) नी पेठे करी लेवाना छे. तो पण केटलाक प्रसिद्ध प्रसिद्ध सर्वादिना रूपो नीचे प्रमाणे आपीए ट्रीए

१ जूओ प्र० १३७.

२ अपभ्रशमा 'सव्व' ने स्थान 'साह' शब्द पण उपगय छे अने पन्ना रथा रूपो 'सव्व' ना अपभ्रश रूपोनी पेठे थाल्य छे.

त, णं (तत्)

१ स, सो (मा० शे)

२ त, ण

३ तेण तेण, तिणा
णेण, णेण

(पै० नेन)

४-६ तस्स, तास (मा० ताह)

णम्मस

से

९ तो, तम्हा, ततो

ताओ, ताउ

ताहि,

ताहितो

ता

(शो० मा० तादो, तादु)

(पै० तातो, तातु)

ते, णे

ते, ता, णे, णा

तेहि, तेहि, तेहि ~

णेहि, णेहि, णेहि ~

तास, तेसिं, ताण, ताण,

णेसि, णाण, णाण,

सिं (मा० ताह)

ततो,

ताओ, ताउ,

ताहि तेहि,

ताहितो, तेहितो

तामुतो तेमुतो

१ केटलाक प्रयागाने अनुसारे त न बदडे ण पण वपराय
छे हे० प्रा० व्या० ८-३-७०-५० १५

त ना पालिरूपा माटे उ गो पालप्र० प्र० १४१-१४२ त
(तद्) शब्द

प० सो

ग० त, न

त० तेन नन

त

ते, ने

तेह, तभि,

नाह, नाम इत्याद

० मा तास ' न बदले ' से ' रूप पण कोद वैयाकरण वापरे उ
हे० प्रा० व्या० ८-३-११-५० ०७

णत्तो,	णत्तो,
णाओ, णाउ,	णाओ, णाउ,
णाहि,	णाहि, णेहि,
णाहितो,	णाहितो, णेहितो,
णा	णासुंतो, णेसुंतो.
७ ताहे, ताला, तइआ	तेसु, तेसुं,
तम्मि, तर्सि, तहिं, तत्थ,	
णम्मि, णर्सि, णहिं, णत्थ	णेषु, णेसुं.

• त ' शब्दना प्राकृतरूपो साथे शौरसेनी, मागधी अने पेशाचीनां पण विशेष रूपो जणावेल्ले छे.

‘ सव्व ’ ना अपभ्रंशरूपोनी पेठे ‘ त ’ शब्दना अपभ्रंशरूपो पण समजी लेवा. जे फेर छे ते आ प्रमाणे:

प० ए० सु, सो, स, सा, वं. *

वी० ए० सु, स, सा, व.

—ॐ—
जं (यत्)

प०	जो (मा० जे)	जे.
वी०	जं	जा, जे.
त०	जेण, जेणं, जिणा	जेहि, जेहिं, जेहिं.
च० छ०	जस्स, जास (मा० जाह)	जेसिं, जाण, जाण, (मा० जाहँ).

१ आ ऋणे रूपो ‘ तदा ’ ना अर्थमा ज वपराय छे.

२ आ ‘ थ ’ रूप ऋणे लिगमा काम आये छे.

३ ‘ व ’ ना पालिरूपो माटे जजो पालिप्र० पृ० १४१ य (वद्) शब्द.

प०	जम्हा, जत्तो, जाओ जाउ जाहि, जाहिंतो, जा (शो० मा० जावो, जावु) (पै० जातो, जातु)	जत्तो, जाओ, जाउ, जाहि, जेहि, जाहितो, जेहितो, जासुतो, जेसुतो.
म०	जम्मि, जस्सि, जहिं, जत्थ जाहे जाला, जइआ,	जेसु, जेसु. ^१

‘ज’ ना अपभ्रंशरूपो ‘सव्व’ ना अपभ्रंशरूपोनी पेटे करी लेवा. विशेषता आ प्रमाणे.

प० ए०—जु, जो, ज, जा, धुं^२

बी० ए०—, , , ,

(क) किम्

प०—को (मा० के)	के.
बी०—क	क, का.
त०—केण, केण, किणा	केहि, केहिं, केहिं.
च० उ०—कम्म, कास	कास, केसि, काण, काण.
(मा० काह)	(मा० काहँ)

१ आ त्रणे रूपो ‘यदा’ ना अर्थमा ज वपराय छे.

२ आ रूप त्रणे लिगमा सरखु छे.

३ जेवा ‘सव्व’ ना पाठिरूपो छे तेवा ‘क’ ना पण छे. विशेषता एटली छे के, च० उ० ए० किस्स. स० ए० किम्मि, किम्मि-आ रूपो बधावना थाय छ-पाठप्र० पृ० १४९

પં૦—કમ્હા, કિળો, કાસ, કત્તો,	કત્તો,
કાઓ, કાડ,	કાઓ, કાડ,
કાહિ, કાહિતો, કા	કાહિ, કેહિ,
(શૌ૦ મા૦ કાદો, કાડુ)	કાહિતો, કેહિતો,
(પૈ૦ કાતો, કાડુ)	કાસુતો, કેસુંતો.
સ૦ કમ્મિ, કર્મિસ, કર્મિ, કત્થ	
કાહે, કાલા, કડા	કેસુ, કેસું.

ક, કવળ, કાઈ (કિમ્) અપભ્રંશ

અપભ્રંશ રૂપાસ્થાનને પ્રસંગે 'ક' ને સ્થાને 'કવળ' અને 'કાઈ' શબ્દ ણ વપરાય છે.

'ક' ના અપભ્રંશરૂપો અને 'સવ્વ' ના અપભ્રંશરૂપો વન્ને સરખા ઢે. જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે

પ૦ એ૦ કુ, કો, ક, કા
કવળુ, કવળો, કવળ, કવળા
કા૦ એ૦ કુ, ક, કા
કવળુ, કવળ, કવળા
પ૦ એ૦ કિહે કહા, કાહા
કવળિહે, કવળહા, કવળાહા

૧. આ ત્રણ રૂપો 'કદા' ના ધર્મમા ત્ર ત્રપાત ઢે.

૨ 'કાઈ' (કાઈ) ના રૂપાસ્થાનો રૂપાસ્થાને નામના અપભ્રંશ રૂપોની જેમ જાણવાના ડ.

इम (इदम्)

प०—अयं, इमो (मा० इमे)	इमे
बी०—इम, इणं, ण	इमे, इमा, णे, णा.
त०—इमेण, इमेण, इमिणा	इमेहि, इमेहिं, इमेहिँ .
णेण. णेणं	(एहि, एहि, एहिँ)
(पै० नेन)	णेहि, णेहिं, णेहिँ .
च० छ०—इमस्त, अस्त, से	सिं, इमोसिं,
(मा० इमाह)	इमाण, इमाण.
	(मा० इमाहँ)
प०— इमतो, इमाउ, इमाओ	इमतो, इमाउ, इमाओ,
इमाहि, इमाहितो	इमाहि, इमेहि,
इमा	इमाहितो, इमेहितो
(शी० मा० इमादो, इमाटु)	इमासुतो, इमेसुतो.
(पै० इमातो, इमातु)	
स०— इमस्सि, इमम्मि, अस्सि, इह	इमेसु, इमेसु,
	(एसु, एसु).

१ ' इम ' ना पालिरूपो ' सव्व ' ना पालिरूपो जेवा छे .
' सव्व ' ना रूपो करता जे विशेष छे ते आ छे

प०—अय

त०—अनेन, इमिना

च० छ०—अस्त, इमस्त

प०—अस्मा, अम्हा

इमस्सा, इमम्हा

स०—अस्मि, अम्हि

इमस्मि, इमम्हि

एहि, एभि, इमेहि, इमेभि.

एस, एसान, इमेस, इमेसान,

एहि, णभि, इमेहि, इमेभि.

एसु, इमेसु

—पालिप्र० पृ० १४४-१४५ इम (इदम्) म०२

(शौ० मा० एदेण, एदेण, (शौ० मा० एदेहि, एदेहिं,
एदिणा) एदेहिं)

(पै० एतेन, एतिना) (पै० एतेहि, एतेहिं, एतेहिं)

च० छ०—से, एअस्स सिं, एएस्सिं, एआण, एआण.

(शौ० एदस्स) (शौ० एदेसिं, एदाण, एदाण)

(मा० शे, एदाह) (मा० शिं, एदाहं,

(पै० एतस्स) एदाण, एदाण)

(पै० एतेसिं, एतान)

प०—एत्तो, एत्ताहे, एअत्तो एअत्तो,
एआउ, एआओ, एआउ, एआओ,
एआहि, एआहितो, एआ एआहि, एएहि,
(शौ० मा० एदादु, एदादो) एआहितो, एएहितो,
(पै० एतातु, एतातो) एआसुतो, एएसुतो.
स०—एत्थ, अयम्मि, ईअम्मि एएसु, एएसु
एआम्मि, एआस्सिं

एद, एअ (एतत्) अपभ्रश

‘सव्व’ ना अपभ्रश रूपोनी पेठे ‘एद’ के ‘एअ’ ना अप
भ्रश रूपो करी लेवा. जे फेरफार छे ते आ प्रमाणे

प०—एहो एद

वी०—,, ”

अकारात्-सर्वादि-शब्द (नान्यतर जाति)

सर्वादि शब्दना वधी जातना नपुसकालिंगी रूपाख्याना पुलिंगी सर्वादि प्रमाणे छे. मात्र प्रथमा अने द्वितीयामा जे विशेष छे ते 'कुल' नी पेटे समजी लेवानो छे. जेमके,

सव्व (सर्व)

प०- सव्व सव्वाणि, सव्वाइँ, सव्वाइ.

बी०- " " " "

बाकीना, 'सर्व' ना प्राकृत, शौरसेनी, मागधी अने पेशाची रूपो प्रमाणे.

सव्व (अपभ्रश).

प०- सव्वु, सव्व, सव्वा सव्वाइ, सव्वइँ.

बी०- " " " " "

सव्वअ (सर्वक-अपभ्रश)

प०- सव्वउ, सव्वआइ, सव्वअइ.

बी०- , , "

बाकीना, 'सव्व' ना अपभ्रश रूपो प्रमाणे

त (तत्)

प०- त, ण ताणि, ताइँ, ताइ.

णाणि, णाइँ, णाइ.

बी०- त, ण , " "

बाकी वधा पुलिंगी 'त' प्रमाणे.

त (अपभ्रश)

प०—	त, तु, त, ता	ताइ, तइ.
बी०—	” ” ” ”	” ”

तअ (तक-अपभ्रश)

प०—	त्र, तउ	तआइ, तअइ
बी०—	” ”	” ”

बाकी तथा, 'तै' ना अपभ्रश रूपो प्रमाणे.

ज (यत्)

प०—	ज	जाणि, जाई, जाइ
बी०—	ज	जाणि, जाइ, जाइ.

बाकीना, पुलिंगी 'ज' प्रमाणे

ज (अपभ्रश)

प०—	झु, जु, ज, जा	जाइ, जइ
बी०—	” ” ” ”	” ”

जअ

प०—	झु, जउ	जआइ, जअइ
बी०—	” ”	” ”

बाकीना, 'जै' ना अपभ्रश रूपो प्रमाणे

किं

प०— किं क्वणि, काई, काइ.

वी०— ,, ,, ,, ,,

बाकीना, पुंलिङ्गी 'क' नी पेटे

किं (अपभ्रंश)

प०— किं, काइ, क्वणु, क्वण, क्वणा काई, कइं,
 क्वणाई, क्वणाइ,
 काईइ, काइइ,
 कीई, किई.

वी०— किं, काइ, क्वणु, क्वण, क्वणा ,, ,,
 ,, ,,
 ,, ,,
 ,, ,,

बाकी बधा, 'क' ना अपभ्रंश रूपो प्रमाणे.

इम (इदम्)

प०— इणं, इणमो, इट इमाणि, इमाई, इमाइं.

वी०— ,, ,, ,, ,, ,, ,,

शेष, पुंलिङ्गी 'इम' नी जेवा.

इम, इमअ (अपभ्रंश)

प०— इमु आयाई, आयइं.

वी०— ,, ,, ,,

बाकीना, 'इम' ना अपभ्रंश रूपोनी पेटे.

१ जओ पृ० १४३-१४८. २ जओ पृ० १४४. ३ का +
 ईं=कीइं-जओ पृ० ९६ स्वरलोप. ४ जओ पृ० १४४. ५ जओ पृ०
 १८५. ६ जओ पृ० १८६.

एअ (एतत्)

૫૦- एस, एअं, इणं, इणमो एआणि, एआई, एआई.

૧૦- एअ " " "

शेष, पुलिगी ' एअ ' नी पेटे.

एद, एअ (अपभ्रश)

૫૦- एहु एईइ, एइइ.

૧૦- " " "

शेष ' एअ ' ना 'अपभ्रश' रूपोनी पेटे.

' युष्मद् ' અને ' अस्मद् ' ના રૂપો વ્રણે લિંગમા એક સરસ્યા ધાય છે અને એ આ પ્રમાણે છે.

तुम्ह (युष्मद्)

૫- એકવ૦ —ત, તુ, તુવ, તુહ, તુમ (ત્વમ્)

૧ જુઓ પ૦ ૧૪૨ ૨ જુઓ પ૦ ૧૪૭.

૩ તુમ્હ (યુષ્મદ્)-પાલિકરૂપો

૧ ત્વ ઉમ્હે (ત્વો)

તુવ

૨ ત્વ (તુમ્હ) ઉમ્હે, તુમ્હાક (તુમ્હ)

તુવ

(ત્વો)

તા

ત

૩-૫ ત્વયા, તયા (૫૦-ત્વમ્હા) તુમ્હેઈ, તુમ્હેમિ (ત૦-ત્વો)
(ત૦-ત્વે)

૪-૬ ત્વ, તુમ્હ, તુમ્હ (ત્વે) તુમ્હાક (ત્વો)

૭ ત્વયિ, ત્વયિ

તુમ્હેસુ

-જુઓ પાલિક૦ પ૦ ૧૫૧.

बहुव०—भे, 'तुम्भे, तुज्झ, तुम्ह, तुम्हे, उम्हे (यूयम्)

दु- एकव०—तं, तुं, तुम, तुवं, तुह, तुमे, तुए (त्वाम्)

बहुव०—वो, तुज्झ, तुम्भे, तुम्हे, उम्हे, भे (युष्मान्-वः)

त- एकव०—भे, टि, दे, ते, तइ, तए, तुमं, तुमइ, तुमए, तुमे,
तुमाइ (त्वया)

बहुव०—भे, तुम्भेहि, उज्जेहि, उम्हेहिं, तुम्हेहिं,
उम्हेहिं—(युष्माभिः)

पं- एकव०—तुम्ह, तुम्भ, तंहितो, (त्वत्)

तइत्तो, तइओ, तइउ, तइंहितो,

तुवत्तो, तुवाओ, तुवाउ, तुवाहि, तुवाहितो, तुवा.

तुमत्तो, तुमाओ, तुमाउ, तुमाहि, तुमाहितो, तुमा.

तुहत्तो, तुहाओ, तुहाउ, तुहाहि, तुहाहितो, तुहा.

तुम्भत्तो, तुम्भाओ, तुम्भाउ, तुम्भाहि,

तुम्भाहितो, तुम्भा.

बहुव०—तुम्भत्तो, तुम्भाओ, तुम्भाउ, तुम्भाहि,

तुम्भेहि, तुम्भाहितो, तुम्भेहितो, तुम्भासुतो,

तुम्भेसुतो. (युष्मत्)

तुम्हत्तो, तुम्हाओ, तुम्हाउ, तुम्हाहि, तुम्हेहि,

तुम्हाहितो, तुम्हेहितो, तुम्हासुतो, तुम्हेसुतो.

उम्हत्तो, उम्हाओ, उम्हाउ, उम्हाहि, उम्हेहि,

उम्हाहितो, उम्हेहितो, उम्हासुतो, उम्हेसुतो.

उम्हत्तो, उम्हाओ, उम्हाउ, उम्हाहि, उम्हेहि,

उम्हाहितो, उम्हेहितो, उम्हासुतो, उम्हेसुतो.

१. तुम्भद्-शब्दना रूपोमा जावला 'म्भ' नो विकल्पे 'ज्झ' अने 'न्द' भाष्य छे. तुम्भे, तुम्भ, तुम्हे इत्यादि.

च० छ०—एकव०—तइ, तु, ते तुम्ह, तुह, तुह, तुव, तुम, तुमे,
तुमो, तुमाइ, दि, दे, इ, ए, तुब्भ, उब्भ, उय्ह
(तुम्यम् तव ते)

बहुव०—तु, वो, भे, तुब्भ, तुब्भ, तुब्भाण, तुब्भाण,
तुवाण, तुवाण, तुमाण, तुमाण, तुहाण, तुहाण,
उम्हाण, उम्हाण तुम्हाहँ
(युष्मभ्यम्—युष्माकम्—व)

स०—एकव०—तुमे, तुमए, तुमाइ, तइ, तए (त्वयि)
तुम्भि, तुवम्भि, तुमम्भि, तुहम्भि, तुब्भम्भि
बहुव०—तुसु, तुवेषु, तुमेषु, तुहेषु, तुब्भेषु (युष्मासु)
'तुवसु, तुमसु, तुहसु, तुब्भसु, 'तुब्भासु.

'अम्ह (अस्मद्)

प०—एकव०—म्भि, अम्भि, अम्भि, ह, अह, अहय (अहम्)
(मा० हगे)

१ २ आ रूपो आ० हमचन्द्रना मते यता नथी—हे० प्रा०
व्या० ८-३-१०३, पृ० १०२.

३ अम्ह (अस्मद्)—पालिरूपो

१ अह	मय अम्हे (अस्मा) (नो)
२ म, मम (अम्ह)	अम्हाक, अम्हे (अम्ह) (अस्मा) (नो)

३-५—मया (त०—मे)	अम्हाइ, अम्हम्भि (त०—नो)
-------------------	----------------------------

४-६—मम, मम (मे)	अस्माक, अम्हाक (च०—नो)
-------------------	--------------------------

मय्ह, अम्ह

७ मयि	अम्हसु (अस्मानु)
-------	--------------------

—ब० पाणिप्र० प० १ ३-१५४

प्रा० २०

बहुव०—अम्ह, अम्हे, अम्हो, मो, वयं, भे (वयम्)
(मा० हगे)

दु- एकव०—णे, णं, मि, अम्भि, अम्ह, मम्ह, मं, ममं, मिम,
अहं—(माम्—मा)

बहुव०—अम्हे, अम्हो, अम्ह, णे (अस्मान्—नः)

त- एकव०—मि, मे, ममं, ममए, ममाइ, मइ, मए, मयाइ, णे (मया)

बहुव०—अम्हेहि, अम्हाहि, अम्ह, अम्हे, णे (अस्माभिः)

प- एकव०—मइत्तो, मइओ, मइउ, मईहिंतो. (मत्)

ममतो, ममाओ, ममाउ, ममाहि, ममाहिंतो, ममा.

महतो, महाओ, महाउ, महाहि, महाहिंतो, महा.

मज्जत्तो, मज्जाओ, मज्जाउ, मज्जाहि, मज्जाहिंतो,

मज्जा.

बहुव०—ममतो, ममाओ, ममाउ, ममाहि, ममेहि,—(अस्मत्)

ममाहिंनो, ममेहिंनो, ममासुतो, ममेसुतो. °

अम्हत्तो, अम्हाउ, अम्हाओ, अम्हाहि, अम्हेहि,

अम्हाहिंनो, अम्हेहिंनो, अम्हासुतो, अम्हेसुतो.

च, छ- एकव०—मे, मइ, मम, मह, मज्जा, मज्जं, अम्ह, अम्ह

(मद्यम्—मे—मम)

बहुव०—णे, णो, मज्जा, अम्ह, अम्हं अम्हे, अम्हो,

अम्हाण, -णं, ममाण, -णं, महाण, -णं, मज्जाण-णं,

अम्हाहँ (अस्मभ्यम्—अस्माकम्—नः)

स- एकव०—मि, मइ, ममाइ, मए, मे (मयि)

अम्हभि, ममभि, महभि, मज्जाभि.

बहुव०—^१अम्हेसु, ममेसु, महेसु, मज्जेसु (अस्मासु)
^२अम्हसु, ममसु, महसु, मज्जसु, अम्हासु.

तुम्ह (युष्मद्) अपभ्रञ्ज

प०—तुहु	तुम्हइ, तुम्हे
बी०—पइ, तइ	” ”
त०—,, ”	तुम्हेहिं.
च० छ०—तउ, तुज्ज, तुध्र	तुम्हह
प०—,, ” ”	”
स०—पइ, तइ	तुम्हासु, तुम्हासु

अम्ह (अस्मद्) अपभ्रञ्ज

प०—हउ	अम्हइ अम्हे.
बी०—मइ	” ”
त०—मइ	अम्हेहिं.
च० छ०—महु, मज्जु	अम्हह
प०—,, ”	”
स०—मइ,	अम्हासु, अम्हासु

आकारात् शब्दानां प्राकृत रूपाख्यानी (नरजाति)

आकारात् नामोना रूपाख्यानीनो प्रयोग विशेष विरल छे तो
 पण प्रसंगवशे तेना रूपाख्यानीनी प्रक्रिया नगावीए छीए

१ जूओ पृ० १२७—तइया छी सचमी.

२-३ जूओ पृ० १५३ तु टिप्पण हे० प्रा० व्या० ८-३-

११७, पृ० १०४

- १ अकारात् नामने लगता प्रत्ययो आकारात् नामने लगाडवाधी तेना रूपाख्याना तैयार थाय छे
- २ मात्र एक पचमीनो 'हि' प्रत्यय आकारात् नामने लगता नथी.
- ३ प्रत्यय विनाने म्थळे एटले ज्या शून्य छे त्या मूळ अगने ज रूपाख्यान तरीके समजवु
- ४ संबोधनना रूपो प्रथमानी जेवा वाय छे

हाहा

प०—हाहा	हाहा.
त्री०—हाहा	”
त०—हाहाण, हाहाण	हाहाहि, हाहाहि, हाहाहि”
च० छ०—हाहस्स	हाहाण, हाहाण
{ ता० च० हाहे, हाहस्स	” ” }
प०—हाहत्तो, हाहाओ, हाहाउ, हाहाहितो	हाहत्तो, हाहाओ, हाहाउ, हाहाहितो हाहामुतो.
स०—हाहा (ह) ग्मि	हाहासु, हाहासु
स०—हे हाहा !	हे हाहा !

ए रीते क्लिलथा ('क्लिलथा) गोवा (गोपा) अने सोमवा (सोमपा) वगैरे शब्दोना रूपो समजवा

१ पद्भाषाचंद्रिकांते मते वृद्धतथा उनला नामनो अत्य स्वर रूत्वं थाय छ दथा 'क्लिलथा' 'गोपा' अने 'सोमपा' नु प्राकृत

નાન્યતર જાતિમા તો કોઈ શબ્દ આકારાત્ હોતો જ નથી
(જૂઓ પૃ૦ ૧૨૩-નામના અન્ત્યસ્વરનો ફેરફાર-નિ૦ ૨)

આકારાત્ શબ્દના શૌરસેની, માગધી અને વૈશાચીના રૂપો
'હાહા'ના પ્રાકૃત રૂપો જેવા ધાય છે, જ્યાં જે વિશેષ છે તે
'વીર'ની પેઠે સમજવાનો છે

આકારાત્ શબ્દના અપભ્રંશના રૂપો 'વીર'ના અપભ્રંશ રૂપોની
જેવા પ્રાય વનાવવાના છે

इकारात्, उकारात् शब्दना प्राकृत रूपाख्यानो (नरजाति)
प्रत्ययो.

નરજાતિના અને નાન્યતરજાતિના ટરેક ઇકારાત્ અને ઉકારાત્
નામોને નીચે જણાવેલા પ્રત્યયો લગાડવાના છે

પ્રાકૃત ભાષાના પ્રત્યયો.

	एववचन	बहुवचन
प०—	०	अउ अओ, णो. ०
बी०—	+	णो, ०

રૂપ 'કિલાલ્પ' 'ગોપ' અને 'સામપ' વને છ અને આમ યતુ
દ્વોવાથી એ પ્રણે શબ્દોના રૂપો યરાતર 'વીર'ની ત્રવા ધાય છે
" ક્ષિપ " ૦-૨-૪૭, પૃ૦ ૮૬ પદ્માપાચ૦

पद्मा०	इ०
प० ए० किलाल्पो	प० ए० किलाल्वा
„ गावो	„ गावा
सामपो	„ सोमपा

પદ્માપાના ઉપયુક્ત નિયમને યદલે શ્રા૦ હૈમચદ્ર જાનવમ કરે
છે ત માટે જૂઓ પૃ૦ ૧૨૩-નામના અન્ત્યસ્વરનો ફેરફાર-નિ૦ ૧.

ત૦—	ણા	+
ચ૦ છ૦—	ણો, +	+
પં૦—	ણો, +	+
સ૦—	+	+
સં૦—	*	અડ, અઓ, ણો, ૦

પ્રાકૃત પ્રત્યયોને લગતા નિયમો.

૧ જ્યા જ્યા ૦ છે ત્યા મૂલ અંગને, અંતે દીર્ઘ કરીને વાપરવાનું છે.

૨ જ્યા જ્યા + છે ત્યા અકારાત નામને લગતા પ્રત્યયો પણ સમજવાના છે. માત્ર પચમીનો એક 'હિ' પ્રત્યય લેવાનો નથી.

૩ જ્યા * છે ત્યાં (સંબોધનના એકવચનમા) મૂલ અંગને અંતે વિકલ્પે દીર્ઘ કરવાનો છે.

૪ પંચમીના સ્વરાદિ, સકારાદિ અને હકારાદિ પ્રત્યયો પર રહેતા અંત્ય 'ઈ' અને 'ઉ' નો દીર્ઘ થાય છે.

૫ તૃતીયા, પછી અને સષ્ટમીનાં બહુવચનના પ્રત્યયો પર રહેતા અંત્ય 'ઈ' અને 'ઉ' નો દીર્ઘ થાય છે.

૬ ઉકારાત નામોને પ્રથમાના બહુવચનમા એક 'અવો' પ્રત્યય પણ વધારે લાગે છે:—ભાણુ + અવો=ભાણવો (સં૦ માનવઃ)

૧ જુઓ પૃ૦ ૧૨૫. 'પ્રાકૃત પ્રત્યયોને લગતા નિયમો' ના મધ્યાહ્ના નીચે (પૃ૦ ૧૨૬ મા) ઝળાવેલુ કાર્ય અર્દિ-ઈકારાત અને ઉચ્ચારવના-વ્યુ નથી.

રૂપાખ્યાનો

इसि (ऋषि)

પ૦	इसी	इसउ, इसओ, इसिणो, इसी.
बी०	इसि	इसिणो, इसी.
त०	इसिणा	इसीहि, इसीहिं, इसीहिं.
च०, छ०	इसिणो, इसिस्स	इसीण, इसीणं.

૧ કોઈને મતે શ્કારાત અને ડકારાત શબ્દોનુ પ્રથમાનું ઇક વચન દ્વિતીયાના ઇકવચનની જેવુ પળ થાય છે—જેમકે—इसी, इसि । बिहू, विहू । हे० प्रा० व्या० ८-३-१९, ૫૦ ૮૪.

इकारांतनां पालिरूपो.

इसि

૧	इसि	इसी, इसयो.
૨	इसि	इसी, इसयो.
૩	इसिना	इसीहि, इसीभि.
૪-૬	इसिनो, इसिस्स	इसीन.
૫	इसिना, इसिस्मा, इसिम्हा	इसीही, इसीभि.
૭	इसिसिं, इसिम्हि	इसिसु, इसिसु.
સ૦	इसि !, इसे !	इसी !, इस्यो !

પ્રાકૃતના 'નો' પ્રત્યયની પેઠે પાલિમા પળ પ્રથમાના અને દ્વિતીયાના બહુવચનમા 'નો' પ્રત્યય વપરાયલો છે. " સારમતિનો, સમ્મદિહિનો, મિચ્છાદિહિનો, વજિરલુહિનો, અધિપતિનો, જાનિપતિનો " વગેરે.

પાલિમા અગ્નિ (અગ્નિ), મુનિ, આદિ, ગિરિ, રસિ (રસિમ) સલ્લ (સલિ) અને ગામમિ (ગામળી) શબ્દોના રૂપોમા વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે:

- [ता० च० इस्ये, इसिणो, इसिस्स इसीण, इसिण]
 च० छ०— (माग० इशिह) (मा० इशिहँ)
 प० इसिणो, इसित्तो, इसीओ, इसित्तो, इसीओ, इसिउ,
 इसीउ, इसीहिन्तो इसीहिन्तो, इसीसुतो.

अग्नि.

एकव०

बहुव०

प०—अग्निनि, गिनि

अग्निधो (वधाराणा रूपो)

स०—अग्नि

”

स०—अग्नि !

मुनि

उ०—मुने (मुने)

(वधाराणा रूपो)

आदि

स०—आदो (आदौ)

(वधाराणा रूपो)

आदु

आदि

आदिनि

गिरि

स०— गिरे

(वधाराणा रूपो)

रसि

त०— रसेन

(वधाराणा रूपो)

सखि

प०—सखा

सखायो, सखानो,

सखिनो, सखा.

थी०—सखार

सखान

सखानो, सखिनो,

सखाय

सखायो, सखी.

सख

स०—भाणुसि, भाणुमि

भाणूमु, भाणूसु

सं०—भाणु ! भाणू !

भाणुणो ! भाणवो ! भाणओ !

भाणउ ! भाणू !

ए प्रमाणे जउ (यदु) धम्मणु (धमंज्ञ), सब्बणु (सर्वज्ञ),
 दइवणु (दैवज्ञ), गुरु, गउ (गो), साहु (साधु), बन्धु, वपु
 (वपुष्), मेरु, कारु, धणु (धनुष्), सिंधु, वेउ (वेतु), विज्जु
 (विद्युत्), राहु, सकु (शङ्कु), उच्छु (इक्षु), पवासु (प्रवासिन्),
 वेलु (वेणु), सेउ (सेतु), मच्चु (मृत्यु), खलपु (खलपू),
 गोतभु (गोत्रभू), सरभु (शरभू), अभिभु (अभिभू), अने सयभु
 (स्वयभू) वगेरे शब्दोना प्राकृत, शौरसेनी, मागधी अने पेशाचीना
 रूपो समजवाना छे

५ अभिभुना

स०

आभभू ! अभिभूवो !

सक्रीना 'भानु प्रमाणे

सहभू, सब्बञ्जु

(वधाराना)

१-२-स० बहुवचन

सहभुनो

१-२-स० ,,

सब्बञ्जु, सब्बञ्जुना

-पालिप्र० पृ० ९२-९३

सक्रीना 'अभिभू' प्रमाणे

१ आ छल्ला पाच शब्दोना संबोधनना एकवचनमा ते त
 शब्दनु एकलु मूळ जग ज वपराय छ हे खलपु ! हे गात्तमु ! हे
 सरभु ! वगेरे,

'अमु (अदस्)

[आ शब्द सर्वादिमां छे छता एना रूपो ' विशेषे करीने ' भाणु ' ना रूपो साथे मळता आवे छे माटे एने ' भाणु ' ना रूपो पछी मूकवामा आव्यो छे.]

प०— अह, अमू, 'असौ अमुणो, अमवो, अमउ, अमओ,
अमू.

वी०— अमुं अमुणो, अमू.

स०— अयम्मि,
इअम्मि,
अमुम्मि

शेष रूपो ' भाणु ' नी जेवा

१	अमु (अदस्) नां पालिरूपो	
१	अमु	अमू, अनुयो
२	अमु	" "
३	अमुना	अमूहि, अमूभि.
४-६	अमुनो अनुस्स (स० अमुष्य)	अमूस, अमूसान.
५	अमुना, अमुस्मा (स० अनुप्मात्) अमुम्हा	अमूहि, अमूभि.
७	अमुस्मि (स० अमुस्मिन्) अमुम्हि	अमूसु-

पृ० पालिप्र० पृ० १४७.

२ आ चार्यरूप स० ' असौ ' उपरथो थयेलु छे—पृ० ७
नि० १२ औ=ओ. " असौ उत्तमकासी य ' सूत्रक० अ० १, उ० ३,
गा० ८.

‘इसि’ अने ‘भाणु’ शब्दना प्राकृत रूपोनी साथे ज शौर-सेनी, मागधी अने पेशाचीना वधाराना रूपो जणावेळा छे.

अपभ्रंशमा जे विशेषता छे ते आ प्रमाणे

अपभ्रंशभाषाना प्रत्ययो.

एकव०	बहुव०
प०— ०	०.
बी०— ०	०.
त०— ण, ए, म्	हिं.
च० छ०— ०	हु, ह
प०— हे	हु.
स०— हि	हिं, हु.
स०— ०	हो, ०.

ज्या ज्या ० छे त्या मूळ अगने ज अते विकल्पे दीर्घ करीने वापरवानु छे.

अपभ्रंशना वधा प्रत्ययो पर रहेता मूळ अगने अते विकल्पे दीर्घ थाय छे

अपभ्रंश-रूपाख्यानो

इसि

प०— इसि, इसी	इसि, इसी
बी०— , ”	” ”
त०— इसिण, इसिण, इसीण, इसीण, इसिए, इसीए, इसिं, इसीं	इसिहिं, इसीहिं.

च० छ०—इसि, इसी	इसिहु, इसीहुं, इसिहं, इसीहं.
पं०— इसिहे, इसीहे	इसिहु, इसीहु.
स०— इसिहि, इसीहि	इसिहिं, इसीहिं; (इसिहु, इसीहु)
स०— इसि ! इसी !	इसिहो ! इसीहो ! इसि ! इसी !

ए प्रमाणे दरेक इकारात पुलिनी शब्दना अपभ्रश रूपो समनवाना छे.

भाणु.

प०— भाणु, भाणू	भाणु, भाणू,
वी०— " "	" "
त०— भाणुण, भाणुण, भाणूण, भाणूण, भाणूए, भाणूए, भाणु, भाणू	भाणूहिं, भाणूहिं.
च० छ०—भाणु, भाणू	भाणुहु, भाणूहु; भाणुह, भाणूह.
प०— भाणुहे, भाणूहे	भाणुहु, भाणूहु,
स०— भाणुहि, भाणूहि	भाणुहिं, भाणूहिं, (भाणुहु, भाणूहु)
स०— भाणु ! भाणू !	भाणुहो ! भाणूहो ! भाणु ! भाणू !

ए प्रमाणे दरेक उकारात पुलिनी शब्दना अपभ्रश रूपो समनवाना छे.

पं०—(शोऽ० इसिदो, इसिदु)
 (माग० इशिदो, इशिदु)
 (पैशा० इसितो, इसितु)

स० इंसिसि, इसिम्भि इसीसु, इसीसु
 स० हे इसि ! हे इसी ! हे इसउ ! हे इसओ ! हे
 इसिणो ! हे इसी !

त० प०—सरिना (प०—सगारा, सरारत्मा) सर्वेहि,

सखभि सखारेहि, सखारेभि.

च० छ०—सखिस्त
 सखिनो

सरान, सरायन

स०—सखे

सखेसु, सखारेसु

स०—सख !, सखे !,
 सखा !, साख !
 सखी !

सग्याथो !
 सराना !,
 सापनो !

गामनी

प० गामनी

गामना, गामनानो

वी० गामनीन, गामान

” ,

प०—गामनिना

स०—

गामनासु

स०— गामनि !

गामनी !, गामनिनो !

वाकीना 'इसि' प्रमाणे

ए रधा रूपे माटे नृओ पाल्मि० पृ० ८७-९१ अने त
 उपरना टिप्पणी

१ नृओ पृ० १२७, सप्तमीना 'सि' प्रत्ययन लगतु लक्षण-
 “ तिसल्याए सखियाणीए कुब्जिसि गडभ ' आचाराग सूत्र, राजा
 चूलिका—महावीरनो अधिकार

સ્વાસ વિશેષતા:

[શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશમા 'ઇન્' છેડાવાળા 'ઇકારાત' નામોના અંત્ય 'ન્' નો સંવોધનના એકત્વચનર્મા વિકલ્પે 'આ' થાય છે:

હે ઢઢિઆ ! હે ઢંઢિ !

હે સુહિઆ ! હે સુહિ (સુહિન્)

હે તવસ્સિઆ ! હે તવસ્સિ !

હે કંચુડ્ઢિઆ ! હે કચુડ્ ! (કચુકિન્)

હે મણસ્સિઆ ! હે મણસ્સિ ! (મનસ્વિન્)]

૯ પ્રમાણે અગ્નિ (અગ્નિ), મુણિ (મુનિ), વોહિ (વોધિ), સાધિ, રાસિ (રાશિ), ગિરિ, રવિ, વડ્ઢિ (કવિ) કવિ, (કપિ કવિ), અરિ, તિમિ, સમાહિ (સમાધિ), નિહિ (નિધિ), વિહિ (વિધિ), ઢઢિ (ઢઢિન્), કરિ (કરિન્), તવસ્સિ (તપસ્વિન્),

૧ પ્રાકૃતમા અને પાલિમા 'ઢઢિ' વગેરે 'ઇન્' છેડાવાળા શબ્દોના રૂપો સાધારણ ઇકારાત શબ્દની પેઠે થાય છે. તો પણ પાલિમા ૯ 'ઇન્' છેડાવાળા શબ્દોના કેટલાક વધારાના રૂપો સાધારણ ઇકારાત કરતા યુદા પડે છે અને તે વધા આ પ્રમાણે છે (જે રૂપો યુદા પડે તેને વધારે મોટા બધરોમા મૂકેલા છે).

૧ ઢંઢો

ઢઢી, ઢંઢિયો, ઢઢિનો.

૨ ઢંઢિય, ઢઢિનં, ઢઢિ

ઢઢી, ઢંઢિયે, ઢંઢિને, ઢઢિનો.

૩ ઢઢિના

ઢઢીંહિ, ઢઢીંમિ.

૪ ઢઢિનો, ઢઢિસ્સ

ઢઢીંન

૫ ઢઢિના, ઢઢિમ્મ,

ઢઢીંહિ, ઢઢીંમિ.

ઢઢિસ્મા

૬ ઢંઢિનો, ઢઢિસ્સ

ઢઢીંન

ગામણિ (ગ્રામણી), પણિ (પ્રણી), સેનાણિ (સેનાની), પહિ (પ્રધી) અને સુહિ (સુધી) વગેરે શબ્દોના પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચીનાં રૂપો સમજવાના છે.

૧ ભાણુ (ભાનુ)

૫૦-ભાણૂ	ભાણુણો, ભાણવો, ભાણઓ, ભાણડ, માણૂ
વી૦-માણુ	માણુણો, માણૂ
ત૦-માણુણા	માણૂહિ, માણૂર્હિ, માણૂર્હિ
ચ૦ છ૦-માણૂણો, માણૂસ્ત	માણૂણ, માણૂણ

૭ દંડિણિ દંડિણે   દંડીસુ દંડિણેસુ
દંડિસ્મિ, દંડિન્હિ

સ૦ દંડિ !   દંડી ! દંડિણો !

-પાલિગ્રં. પૃ. ૧૩૨ 'દંડી અને તેતુ ટિપ્પણ

૧ આ છેહ્યા પાચ શબ્દાના સ્વોધનના એકવચનમા તે તે શબ્દતુ ઇકલુ મૂઠ અગ જ વપરાય છે હે ગામણિ ! હે પણિ ! હે સેનાણિ ! વગેરે

૨ ઉચ્ચારાતના પાલિરૂપો

ભાનુ

૧ ભાનુ	ભાનૂ, ભાનવો
૨ ભાનુ	,
૩-૫ ભાનુના	માનૂહિ, માનૂભિ
૫ ભાનુસ્મા, માનુમ્હા	
૪-૬ માનુનો, માનુસ્ત	માનૂન

[ता० च०-भाणवे भाणुणो, भाणुस्त]

(माग० भाणुह)

(माग० भाणुहँ)

प०-भाणुणो, भाणुत्तो, भाणूओ,
भाणूउ, भाणूहितो

भाणुत्तो, भाणूओ,
भाणूउ, भाणूहितो
भाणूसुतो

(शौर० भाणुदो, भाणुदु)

(माग० भाणुदो, भाणुदु)

(पेशा० भानुतो, भानुतु)

७ भानुस्मि, भानुग्धि

भानूयु

स० भानु !

भानू ! भानवे ! भानवो !

प्राकृतना ' जो ' प्रत्ययनी पेडे पालिमा पण प्रथमाना अने द्वितीयाना बहुवचनमा ' नो ' प्रत्यय वपराएलो छे ' हेतुनो, जन्तुनो, गरुनो ' ' वगेरे

पालिमा हेतु, जन्तु अभिभू, सहनू, सब्यञ्जू शब्दाना रूपोमा विशेषता छे ने जा प्रमाणे -

हेतु, जतु

बहुवचन

१ हेतुयो, जतुयो

(वधाराना रूपो)

२ " "

एकवचन

७ हेतो स० (हेतो)

(वधाराना रूपो)

अभिभू (वधाराना रूपो)

१ अभिभू

अभिभू, अभिभुतो

२ अभिभुं

इकारात अने उकारात शब्दना प्राकृत रूपाख्यानो
(नान्यतर जाति)

‘दहि (दधि)

१ दहि	दहीणि, दहीइँ, दहीइ
२ ”	” ” ”
स०-दहि ।	” ! ” ! ” !

बाकी बधा तेते भाषा प्रमाणे इकारात पुलिगी ‘इसि’ नी जेवा

१ जूओ अकारात नपुसक नामोनु प्रकरण अने तने लगता प्रत्ययो सथा नियमो--पृ० १३३-१३४

२ धोइने मते इकारात अने उकारात नपुसक नामोना प्रथमाना अने द्वितीयाना एक्यचनमा जावा वे रूपो आय छे

दहि, दहिँ (स० दधि, दधिँ)

महु, महु (स० मधु, गधु)

—हे० प्रा० ध्या०-८-३-२५, पृ० ८५

सादर्श अर्थमा सस्कृतना रूपने मळतु ‘दहिणे’ (दध्) अने ‘महुण’ (मधुने) रूप पण बपराय छे

नपुसकलिगी इकारातना अने उकारातना पालिरूपो
‘दधि’

१ दधि (दधिँ) दधी, दधीनि

२ दधि ” ”

इप, इकारात पुलिगी ‘इसि’ प्रमाणे,

३ ‘गामनी’ना पालिरूपो

गामनि गामनी, गामनान

गामान ” ”

झेप इकारात पुलिगी ‘गामनी’ प्रमाणे

ए प्रमाणे सत्वि (सक्वि), वारि, अच्छि (अक्षि), सुरि (सुरि), अइरि (अतिरि) अने गामणि (ग्रामणी) वगेरे शब्दोना रूपो पण समजवा.

महु (मधु)

१ महु	महूणि, महूँ, महूँ
२ "	" " "
स० महु ।	" ; "

बाकी वधा ते ते भाषा प्रमाणे उकारात पुलिगी ' भाणु ' नी जेवा

ए प्रमाणे दाह, वत्थु (वस्तु), चिचगु (चित्रगु), सुगु, वसु, अबु, असु-अस्तु (अशु) जउ (जतु), बहु अने लहु (लघु) वगेरे शब्दोना रूपो पण समजवा.

१ ' मधु '

१ मधु	मधू, मधूनि
२ मधु	" "

શેષ, ઉકારાત પુલિંગી ' માતુ ' પ્રમાણે

' માત્રમ્ ' ના પાલિરૂપો

માત્રમ્	મોત્રમ્, મોત્રમ્નિ
મોત્રમ્	મોત્રમ્, મોત્રમ્નિ

શેષ, ઉકારાત પુલિંગી ' જામમ્ ' પ્રમાણ —

જૂઓ પાલિપ્ર० પૃ० ૧૧૩-૧૧૫ અને ઇના ટિપ્પણ

‘અમુ (અદસ્)

૫૦— અહ, અમુ   અમૂઝ, અમૂઝે, અમૂણિ

બી૦— અમું   ”   ”   ”

બાકી બધા ‘પુલિંગી ‘અમુ’ ની પેટે.

દહિ (અપભ્રશ)

૧ દહિ   દહીઝ, દહિઝ

૨ ”   ”   ”

બાકી બધા ‘હસિ’ ના અપભ્રશ રૂપોની જેવા.

મહુ (અપભ્રશ)

૧ મહુ   મહૂઝ મહુઝં

૨ ”   ”   ”

બાકી બધા ‘માણુ’ ના અપભ્રશ રૂપોની જેવા.

‘ઋકારાંત શબ્દનાં પ્રાકૃત રૂપાલ્યાનો (નરજાતિ)

ઋકારાત નામોની બે જાત છે—કેટલાક ઋકારાત નામ વિશેષ્યરૂપે વપરાય છે અને કેટલાક ઋકારાત નામ વિશેષણરૂપે વપરાય છે

૧ ‘અમુ’ ના પાલિરૂપો

૧ અમુ   અમૂ

૨ ”   ”

શેષ પુલિંગી ‘અમુ’ પેટે—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૪૮

૨ જૂઓ પૃ૦ ૧૬૬

૩ જૂઓ પૃ૦ ૧૨૧ નામના પ્રકારો.

વિશેષ્યરૂપ—જામાયર (જામાતૃ), પિયર (પિતૃ), માયર (ભ્રાતૃ) વગેરે ।

વિશેષણરૂપ—કષાર (ર્તૃ), દાયાર (દાતૃ), મતાર (મર્તૃ) વગેરે ।

[આ ભેદને ઠીકે એક જાતના પળ એ વચ્ચે નામોના રૂપોમા વિશેષ અંતર છે.]

ઋકારાત (વિશેષ્યવાચક),

૧. પ્રથમાનું અને દ્વિતીયાનું એકવચન શાદ કરતા વધી વિભક્તિ-ઓમા વિશેષ્યવાચક ઋકારાત નામના અન્ત્ય ' ઋ ' નો વિકલ્પે ' ડ ' થાય છે.
૨. પ્રથમાથી લઈને વધી વિભક્તિઓમા વિશેષ્યવાચક ઋકારાત નામના અલ્ય ' ઋ ' નો ' અર ' થાય છે.
૩. પ્રથમાના એકવચનમા વિશેષ્યવાચક ઋકારાત નામનું આકારાત રૂપ પણ વિકલ્પે વપરાય છે.
૪. સંવોધનના એકવચનમા વિશેષ્યવાચક ઋકારાત નામના અલ્ય ઋ નો ' અ ' અને ' અર ' વિકલ્પે થાય છે.

[સૂચના -ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રથમાથી લઈને વધી વિભક્તિઓમા ઋકારાત નામ અકારાત અને ડકારાત વને છે માટે તેના રૂપાસ્થાનોની પ્રક્રિયા, ' જિણ ' અને ' માણુ ' ના રૂપાસ્થાનોની પ્રક્રિયા જેવી સમજવાની છે. અહીં તો માત્ર ' સગલનાં માટે તેના રૂપાસ્થાનો આપીએ છીએ.]

पिउ, पिअर (पितृ)

प०— पिआ, पिअरो (मा० पिअले)	पिअरा, पिउणां, पिअयो, पिअओ, पिअउ, पिऊ.
बी०— पिअर	पिअरे, पिअरा, पिउणो, पिऊ.
त०— पिअरेण, पिअरेणं, पिउणा	पिअरेहि, पिअरेहिं, पिअरेहिं, पिउहि, पिऊहिं, पिऊहिं.
च०, छ०— पिअरस्स (मा० पिअलाह) पिउणो, पिउम्स	पिअराण, पिअराणं, (मा० पिअलाहं) पिऊण, पिऊणं.
पं०— पिउणो, पिउत्तो, पिऊओ, पिउउ, पिऊहितो,	पिउत्तो, पिऊओ, पिउउ, पिऊहितो, पिऊसुंतो.

१ ऋकारांतनां पालिरूपो

पितु

१ पिता	पितरो (पिता).
२ पितर	पितरो, पितरे.
३ पितरा (पित्या, पेत्या) पितुना	पितरेहि, पितरेभि. पितृहि, पितृभि.
४—६ पितु, पितुनो, पितुस्स	पितरान, पितान. पितून, पितुन्न.
५ पितरा (पित्या, पेत्या) पितुना	पितरेहि, पितरेभि. पितृहि, पितृभि.
७ पितरि	पितरेसु, पितुसु, पितृसु.
स०—हे पित ! पिता !	पितरो !

पिअरत्तो, पिअराओ,	पिअरत्तो, पिअराओ,
पिअराउ,	पिअराउ
पिअराहि,	पिअराहि, पिअरोहि,
पिअराहिंतो,	पिअराहिंतो, पिअरोहिंतो,
पिअरा	पिअरामुतो, पिअरोसुतो

(शौ० पिअरादो, पिअरादु)

(मा० पिअरादो, पिअरादु)

(पै० पिअरातो, पिअरातु)

स०— पिअरे, पिअरेसु, पिअरेसु,
पिअरसि, पिअरम्मि, पिऊसु, पिऊसु
पिउसि पिउम्मि,

स०— हे पिअ ! पिअर ! पिअरो ! पिअरा ! पिउणो ! पिअवो,
पिअरा ! पिअर ! पिअओ, पिअउ, पिऊ ।

ए राते जामायर, जामाउ (जामातृ), भायर, भाउ, (भ्रातृ)
वगेरे शब्दोना रूपो समजयाना छे

ऋकारान (विशेषणवाचक)

१. प्रथमानु अने द्वितीयानु एकवचन बाढ करता बधी विभक्ति ओमा विशेषणवाचक ऋकारात नामना अत्य 'ऋ'नो विकल्पे 'उ' थाय छे
२. प्रथमाथी लइने बधी विभक्तिओमा ऋकारात नामना अत्य 'ऋ'नो आर थाय छे
३. प्रथमाना एकवचनमा विशेषणवाचक ऋकारात नामनु आका रात रूप पण विकल्पे बने छे
४. सवोधनना एकवचनमा विशेषणवाचक ऋकारात नामना अत्य 'ऋ' नो विकल्पे 'अ' थाय छे

दाउ, दायार (दातृ)

प०— दायार, दायारो (मा० दायारो)	दायार, दाउणो, दायारो, दायारो, दायार, दाऊ.
बी०— दायार	दायारो, दायार, दाउणो, दाऊ.
त०— दायारेण, दायारेण, दाउण	दायारेहि, दायारेहिं, दायारेहिं दाऊहि, दाऊहिं, दाऊहिं.
च०, छ०—दायारस्त, (मा० दायारोह) दाउणो, दाउस्त.	दायारण, दायारण, (मा० दायारोहं) दाऊण, दाऊण.
प०— दायारतो, दायारो, दायारो, दायारोहि, दायारोहिंतो, दायारो,	दायारतो, दायारो, दायारो, दायारोहि, दायारोहि, दायारोहिंतो, दायारोहिंतो, दायारोसुतो, दायारोसुतो,

१ ऋकारात् विशेषणना पालिरूपो

दातृ

१ दाता	दातारो.
२ दातार	दातारो, दातारे.
३ दातारा, दातुना	दातारोहि, दातारोभि.
४-६ दातु, दातुनो, दातुस्त	दातारान, दातारान, दातुन.
५ दातार	दातारोहि, दातारोभि.
७ दातारि	दातारोसु, दातुसु
८० हे दात ! दाता !	दातारो !

दाउणो, दाउत्तो, दाउत्तो,
 दाऊओ, दाऊउ, दाऊओ, दाऊउ,
 दाऊहितो दाऊहितो, दाऊसुतो.

(शो० दायारादो, दायारादु)

(मा० दायालादो, दायालादु)

(पै० तायारातो, तायारातु)

स०- दायारे, दायारसि, दायारम्मि, दायारेसु, दायारेसु,
 दाउसि दाउम्मि दाऊसु, दाऊसु.

स०- हे दाय !, दायार !, दायारा, दाउणो, दायवो,
 दायारो !, दायारा ! दायओ, दायउ, दाऊ.

ए रीते कचार, क्तु, (कर्तृ), भत्तार, भत्तु (भर्तृ) वगेरे
 शब्दोना रूपो समजवाना छे.

ऋकारातना प्राकृत रूपाख्यानोनी साथे ज (तेना) शौरसेनी,
 मागधी अने पेशाचीना पण विशेषतावाळा रूपाख्यानो आपेला छे

ऋकारातना अपभ्रशरूपाख्यानो आ प्रमाणे छे

आगळ कह्या प्रमाणे टरेक ऋकारात अग, अकारात अने
 उकारात थया पडो ज प्राकृतमा वापरी शकाय छे तो ए-मूळ ऋकारा
 गतना-अकारात अगना अपभ्रशरूपो ' वीर ' ना अपभ्रशरूपो जेवा
 कर्वाना छे अने ए उकारात अगना, ' भाणु ' ना अपभ्रशरूपो
 जेवा समजवाना छे कडाच कोई मूळ ऋकारात अग प्राकृतमा
 आवता इकारात यतु होय तो तेना अपभ्रशरूपो ' इसि ' ना अप-
 भ्रशरूपो जेवा जाणी लेवा.

उदाहरण तरीके एक 'पितृ' शब्दना नीचे नणाव्या प्रमाणे आठ अगो सभवी शके छे -

पिअ, पिद; पिइ, पिदि; पिउ, पिदु; पिअर, पिदर.

ए आठमाना 'पिअ' अने 'पिद' तथा 'पिअर' अने 'पिदर' ना अपभ्रशरूपो 'वीर'ना अपभ्रश रूपो जेवा जाणवा. 'पिइ' 'पिदि'ना अपभ्रशरूपो 'इति'ना अपभ्रशरूपो जेवा समजवा अने 'पिउ'ने 'पिदु'ना अपभ्रशरूपो 'माणु'ना अपभ्रशरूपो जेवा करी लेवा

(कोइ पण ऋकारात शब्दना अपभ्रशअगो करती वखते तेना प्राकृत अगो तरफ अने प्रयोगो तरफ लक्ष्य राखवु)

---

१ केटलक ऋकारात शब्दोना अपभ्रश अगोने अर्ही भाषीए छीए -

कर्तृ=	कत्त, कत्ति, कत्तु कट्ट, कट्टि, कट्टु
नेतृ=	नेअ, नेइ, नेउ. नेद, नेदि, नेदु.
पोतृ=	पोद, पोदु पोअ, पोउ
भतृ=	भत्त, भत्ति, भत्तु भट्ट, भट्टि, भट्टु.
भ्रातृ=	भाय, भाइ, भाउ भाद, भादि, भाटु
होतृ=	होद, हादु होअ, होउ

ऋकारांत शब्दनां प्राकृत रूपाख्यानो (नान्यतरजाति)
सुपिअर, सुपिउ (सुपितृ)

- प०— सुपिअर सुपिअराइ, सुपिअराई, सुपिअराणि,
सुपिउइ, सुपिउई, सुपिउणि
- वी०— सुपिअर सुपिअराइ, सुपिअराई, सुपिअराणि,
सुपिउइ, सुपिउई, सुपिउणि
- स०— सुपिअर ! सुपिअ ! सुपिअराइ, सुपिअराई, सुपिअराणि,
सुपिअर ! सुपिउइ, सुपिउई, सुपिउणि.

शेष रूपो, ते ते भाषा प्रमाणे पुलिंगी पिउ, पिअर (पितृ) नी
नेवा छे.

दायार, दाउ (दातृ)

- प०— दायार दायाराइ, दायाराई, दायाराणि,
दाउइ, दाउई, दाउणि.
- वी०— दायार दायाराइ, दायाराइ, दायाराणि,
दाउइ, दाउई, दाउणि.
- स०— हे दाय ! दायाराइ, दायाराई, दायाराणि,
हे दायार ! दाउइ, दाउई, दाउणि.

शेष रूपो, ते ते भाषा प्रमाणे पुलिंगी दायार, दाउ (दातृ) नी
नेवा छे.

नपुमकलिंगी ऋकारातना अपभ्रशरूपो ' कुछ ', ' टहि ',
अने ' महु ' ना अपभ्रशरूपो नेवा जाणमाना छे (नूओ पुलिंगी
ऋकारातनी अपभ्रशरूपो विपेनु लखान).

एकारांत अने 'ओकारातना प्राकृत रूपाख्यानो

एकारात अने ओकारात नामोना रूपाख्यानो प्राकृतमा उपलब्ध थता नथी, तो पण ए शब्दोने ठेडे 'अ' (स्वार्थिक-क) लगाडी तेना रूपाख्यानो वनावाय छे अने ते ते भाषा प्रमाणे ते वधा रूपाख्यानो पुलिंगमा अकारात ('निण') नी जेवां छे, नपुंसकमा अकारात ('कुल') नी जेवां छे अने स्त्रीलिंगमा स्त्रीलिंगनी प्राक्रिया प्रमाणे वने छे.

१ प्राकृतमा 'गो' शब्दना 'गोण' 'गाध' 'गड' एवा ऋण ऋणो वने छे (जूओ पृ० १२० प० १ तथा पृ० ६१ ओ=अउ, आअ) अने रूपाख्यानने प्रसंगे ऋण ए ऋण अगो वपराय छे तेम पालिमा 'गो' शब्दना 'गोण' (गोन) 'गु' अने 'गवय' एवा अगो वने छे (जूओ पालिप्र० पृ० ९८ अ० ३२ अने तेनु टिप्पण) अने रूपाख्यानने प्रसंगे वपराय छे प्राकृतमा रूपाख्यानने प्रसंग मूळ 'गो' अग नथी वपरातु आर्षप्राकृतमा मूळ 'गो' अग अने ते द्वारा थएला रूपो पण (जूओ पृ० १३६ 'कम्म'ना आर्षरूपो माटेनु टिप्पण) मळी आवे छे तेम पालिमा ए मूळ 'गो' अगना पण रूपो-जे रूपो आर्षप्राकृतमा वपराएला छे-छे अने ते आ प्रमाणे

गो

१	गो	गावो, गवो
२	गाव गव गाडु गउ	गावो, गवो
३	गावेन गवेन गवा	गोहि, गोभि.

जेमके-स० सुरै-प्रा० सुरैअ^१ । स० ग्लौ-प्रा० गिल्लोअ ।
इत्यादि ।

सुरैअ

सुरैओ	सुरैआ ।
• सुरैअ,	सुरैए, सुरैआ ।
सुरैएण, सुरैएण	सुरैएहि, सुरैएहिं, सुरैएहिं ।

शेष रूपो, ते ते भाषा प्रमाणे 'वीर' नी समान छे.

४-६ गावस्स	गोन, गुन्न,
गवस्स	गव,
७ गावा, गावस्मा,	गोहि, गोभि.
गावम्हा	
गवा, गवस्मा, गवम्हा	गवेहि, गवामि.
७ गावे, गावस्मिं, गावम्हि	गावेसु
गवे, गवस्मिं, गवम्हि	गवेसु
	गोसु.
स०-गौ ।	गायो, गवो-

जूओ पालिप्र० पृ० ९७-९८

जापंप्राकृतनु उदाहरण—“अरुते होर गव पचोइए”-

एण० प्र० धु० अ० २, उ० ३ गा० ५.

“गो-महिस्स-गवेलयणभूया”-

भगव० इत्त० २, उ० ५ तुगियानो

अधिमार. (पृ० २७७ रा० जि०)

जीमारात 'नी' शब्दनु प्राकृत अग 'नाव' रने छे (जूओ पृ०
६२ जी=नाव) “एग मह नाव सदाएव अथा १(ना)रा तेहि” =
भगव० इत्त० १, उ० १ (प्रनात्तर-२२७ पृ० १७१ रा० जि०)

१ जूओ पद्मभाष्य० पृ० १५.

ગિલોઅ

ગિલોઓ	ગિલોઆ ।
ગિલોઅ	ગિલોઍ, ગિલોઆ ।
ગિલોણ, ગિલોણ,	ગિલોણહિ, ગિલોણહિં ગિલોણહિં ।

શેષ રૂપો, તે તે માપા પ્રમાણે ' વીર ' ની સમાન છે.

- ૨ કેટલેક ઠેકાણે ઇકારાત અને ઓઠારાત નામોનુ પ્રાકૃતરૂપ, સંસ્કૃતના સિદ્ધરૂપ ઉપરથી ણ વનાવવામા આવે છે સુરાહિ (સં સુરાભિ) સુરાસુ (સં મુરાસુ) इत्यादि

વ્યજનાત શબ્દો

પ્રાકૃતમા રૂપાસ્થાનને પ્રસંગે કોઈ શબ્દ વ્યજનાત સમ્ભવી શકતો નથી, ' ઇથી ઇના તે તે માપાના વધા રૂપો પૂર્વોક્ત સ્વરાત શબ્દની પેઠે સમજવાના છે કત્ત ' અત્ ' અને ' અન્ ' છેડાવાળા નામોના રૂપોમા વિશેષતા છે અને ઇ આ પ્રમાણે છે

૧ જૂઓ પ્રકરણ ૨-અત્યવ્યજનત્વાપ પદ્માપાચ્ચત્રિકાને મતે છેડે ધાનુવાળા વ્યજનાત નામોના છેવટના વ્યજનમા ' અ ' ઉમેરાય છે અને વીજા વ્યજનાત નામોન છેડે સ્વાર્થિક ' અ ' (ક) પ્રત્યય ઉમેરાય છે ઇથી ઇ વધા નામોના રૂપો અકારાત નામની જેવા થાય છે (પૃ૦ ૧૧૬ " હ્લોઽક્ ") ધાનુ-ધોદુહ્ + અ = ગોદુહ અધાનુ-મુનિર્ + અ = મુનિર્ મુદવ + અ = મુતુઅ (મુદવ)

‘अत्’ छेडावाळा नामो (नरजाति)

जे नामो ‘मत्वर्थीय’ ‘अत्’ छेडावाळा छे के वर्तमानकृदत तरीके वा भविष्यत्कृदत तरीके ‘अत्’ छेडावाळा छे ते नामोना अत्य ‘अत्’ नो प्राकृतमा ‘भत’ बाय छे, तेथी एना नवा रूपो ते ते भाषा प्रमाणे अकारात ‘वीर’ ची जेवा बने छे

फक्त आप्रप्राकृतमा एवा केटलाक नामोना रूपो संहृतना सिद्धरूपो उपरथी पण बनाववामा जावेल्लो छे

भगवन्त =	भगवतो
भगवता=	भगवया
भगवत =	भगवओ इत्यादि.

शौरसेनी

शौरसेनीमा कृतवत्, भवत्, भगवत् अने सपादितवत् शब्दना अत्य व्यजननो मात्र प्रथमाना एकवचनमा अनुस्वार थाय छे:

कयव	(कृतवान्)
भव	(भवान्)
भगव	(भगवान्)

१ आ ‘अत्’ उपरात मत्वर्थीय वीजा पण अनक आदशो थाय छे ते माटे जूओ ताद्वतप्रकरणमा ‘अत्’ ना आदशो

२ “ थरा भगवतो ” “ भगवया महावीरेण ” “ भगवओ महा वीरस्स ”—(भगव० राय० पृ० २३९-२४१-२४६)

३ शौरसेनीने लगती अपवाद विनाना वधी प्रक्रिया मागधी, पैशाची अने अपभ्रगमा पण समची लेवी.

४ आ रूप आप्रप्राकृतमा प्रथमामा अने द्वितीयामा पण वष राएल्लो छे “ भगव महावीरे ” “ भगव गोयम ”—(भगव० राय० पृ० २३२)

સપાઙ્ગભવ (સપાદિતવાન્)
 સપાઙ્ગિદવં

રૂપાખ્યાનો

'ભગવત (ભગવત્)
 ભયવત

૧	ભગવતો	ભગવતા
	(શૌં માં વૈં ભગવ)	
	(માં ભગવતે)	
૨	ભગવત	ભગવતે, ભગવતા

અત્ ' છેડાવાલા નામના પાલિરૂપો

૧ ભગવત

૧	ભગવા	ભગવતો, ભગવતા
૨	ભગવત	ભગવતે,
૩	ભગવતા	ભગવત્તહિ, ભગવત્તમિ
	ભગવત્તન	
૪-૬	ભગવતો	ભગવત્, ભગવતાન
	ભગવત્તસ્સ	
૫	ભગવતા, ભગવતા	ભગવતાહ, ભગવતેભિ
	ભગવત્તસ્મા, ભગવત્તમ્હા	
૭	ભગવત્તિ, ભગવત	ભગવતેભુ
	ભગવત્તસ્મિ, ભગવતામ્હ	
૮૦	ભગવ, ભગવ	ભગવતો
	ભગવા (ભગવા)	ભગવતા

[જૂનો પૃં ૧૮૨ 'ભગવત' ના આપરૂપો]

—જૂનો પાલિપ્રં પૃં ૧૧૬-૧૧૭-૧૧૮ અને એનાં ગિપ્પા

३ भगवतेण, भगवतेण भगवतेहि, भगवतेहिं,
भगवतेहिं

स०- भगवत !, भगवता

भगवता !, भगवतो !

(शौ० मा० पै० भगव, भगव !)

ए प्रमाणे वधा, ते ते भाषा प्रमाणे ' वीर ' नी प्रमाणे

भवत (भवतु)

१ भवतो भवते

(शौ० मा० पै० भव)

(मा० भवते)

२ भषत भवते, भवता

३ भषतेण, भवतेण भवतेहि, भवतेहिं

भवतेहिं

स० भवन्त, भवता !

भवता, भवतो

१ पालिमा ' भवत ' शब्दना विशेष रूपो आ प्रमाणे छे

१ भवतो, भातो, भवता (बहुवचन)

३ भवता, भोता, भवतेन (एकवचन)

४-६ भवतो, भातो, भवतेश्च (")

७-९ भा !, नत ! भात ! (")

१० भवतो, भातो भवता, भाता (बहुवचन)

' सत ' शब्दनु पाणिनी (स० सद्भि ' उपरधी) ' सा०भ '

रूप एत वचन्य छ — तूभो शाश्वि० १० ११८-११९-१२० जने
नी टिप्पणी

(शौ० मा० पै० भवं, भव)

(मा० भवंते, भंते)

ए प्रमाणे वधा, ते ते भाषा प्रमाणे ' सञ्ज ' नी पेठे.

भवंत (भवतृ-वर्तमानकृदंत)

१ भवंतो भवता.

(मा० भवंते)

२ भवंतं भवंते, भवंता.

३ भवंतेण, भवंतेणं भवंतेहि, भवंतेहिं,
भवतेहिं.

सं० भवन्त ! भवंतो ! भवंता.

भवन्ता !

(मा० भवंते !)

ए प्रमाणे वधा ते ते भाषा प्रमाणे ' वीर ' नी जेवा.

' अत् ' छेडावाळां धर्तमानकृदंतनां पालिरूपो.

१ गच्छत (गच्छत्-वर्तमानकृदंत)

१ गच्छं, गच्छतो गच्छतो (गच्छं)
गच्छता.

२ गच्छतं गच्छते.

शेष वधा ' भगवत ' प्रमाणे.

केटलाक ' अत् ' छेडावाळा नामोना पालिरूपोनी विशेषता भा प्रमाणे छे:

' महत् ' (महत्) अने अरहंत (अर्हत्) शब्दना प्रथमाना एकवचनमा ' महा ' अने ' अरहा ' (आप्रमा० अरहा) रूप वधारे याव छे.—पालि प्र० पृ० ११८-११९.

‘भवमाण (भवतृ—वर्तमानकृदत्तै)

- १ भवमाणो, भवमाणा.
(मा० भवमाणे)
- २ भवमाण भवमाणे, भवमाणा.
३ भवमाणेण, भवमाणेहि, भवमाणेहि,
भवमाणेण भवमाणेहि.
शेष, ते ते भाषा प्रमाणे ‘ वीर ’ नी जेवा.

भविस्संत (भविष्यत्—भविष्यत्कृदत्त)

- १ भविस्सतो भविस्सता.
(मा० भविस्सते)
- २ भविस्सत भविस्सते, भविस्सता.
३ भविस्सतेण, भविस्सतेहि,
भविस्सतेण भविस्सतेहि,
भविस्सतेहि.

स० भविस्संत ! भविस्सतो ! भविस्सता.
भविस्सतो !

(मा० भविस्सते)

(शौ० मा० पै० भविस्सं ! भविस्स !)

ए प्रमाणे बधा ‘ वीर ’ प्रमाणे.

भविस्समाण (भविष्यत्—भविष्यत्कृदत्त)

भविस्समाणो भविस्समाणा.

१ कृदत्तना आ ‘ जतृ ’ ने स्थाने ‘ अत ’ अने ‘ माण ’ एवा
चे आदेशो याव छे—जृओ कृदत्तप्रकरण

२. सस्कृत ‘ भविष्यद् ’ उपरथी.

(મા૦ ભવિસ્તમાણે)

ભવિસ્તમાણ	ભવિસ્તમાણે,
	ભવિસ્તમાણા.
ભવિસ્તમાણેણ,	ભવિસ્તમાણેહિ,
ભવિસ્તમાણેણ	ભવિસ્તમાણેહિં,
	ભવિસ્તમાણેહિં.

શેષ, તે તે માપા પ્રમાણે ' વીર ' ની પેઠે.

નાન્યતરજાતિ

ઉપર જણાવેલા નામોના ક્લીબલિંગી રૂપો પ્રથમા અને દ્વિતીયામા બરાબર ' કુલ ' ની જેવા થાય છે અને વાકી બધા તે તે માપા પ્રમાણે પુલિંગી રૂપોની જેવા થાય છે, જેમકે,

' ભગવંત

૧ ભગવત	ભગવતાણિ, ભગવતાઈં,
	ભગવતાઈ.

૧ ' ભગવત ' ના પાલિરૂપો (નાન્યતરજાતિ)

૧ ભગવ, ભગવત	ભગવતા, ભગવતાનિ.
	ભગવતિ
૨ ભગવત	ભગવત્તે, ભગવતાનિ,
	ભગવતિ

શેષ, ' ભગવત ' ની પેઠે

' ગચ્છત ' (ગચ્છત્) ના પાલિરૂપો

૧ ગચ્છ, ગચ્છત	ગચ્છતા, ગચ્છતાનિ.
૨ ગચ્છત	ગચ્છતે, ગચ્છતાનિ

શેષ, પુલિંગી ' ગચ્છત ' ની પેઠે — જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૩૮

અને ઘના ટિપ્પણ.

- २ भगवंतं भगवंताणि, भगवंताईं,
भगवंताइ.
- सं० भगवंत ! भगवंताणि, भगवंताईं,
भगवताइं.

बाकी बधा पुंलिंगी 'भगवंत' नी पेठे.

अपभ्रंशरूपो

अपभ्रंशरूपो पण 'वीर' अने 'कुल' नी जेवा थाय छे.

जेमके,

भगवंत (नरजाति)

- १ भगवंतु, भगवतो भगवंत, भगवंता.
भगवंत, भगवता
- २ भगवतु, भगवत, भगवंत, भगवंता.
भगवता
- ३ भगवतेण, भगवतेणं भगवंतेहिं, भगवताहिं,
भगवतै भगवतहिं.
- ४-६ भगवंतासु, भगवतसु, भगवताह, भगवंतहं,
भगवतसु,
भगवताहो, भगवतहो,
भगवत, भगवता भगवत, भगवता.
- ५ भगवताहु, भगवतहु, भगवताहु, भगवतहुं.
भगवंताहे, भगवतहे
- ७ भगवंति, भगवते भगवताहिं, भगवतहिं.
- सं० भगवतु, भगवतो, भगवताहो, भगवतहो,
भगवत, भगवता भगवत, भगवता.

भगवंत (नान्यतरजाति)

- १ भगवतु, भगवत, भगवंताइ, भगवंतइं. ;
भगवंता
- २ भगवंतु, भगवंत, भगवताइं, भगवतइं.
भगवता

बाकी बधां ' भगवंत ' नां अपभ्रंशरूपो प्रमाणे.

' अन् ' छेडावाळां नामो (नरजाति)

१ ' अन् ' छेडावाळां नामोना नकारांत अंगना छेवटना
' अन् ' नो ' आण ' विकल्पे थाय छे:

अद्दाण, अद्ध (अघ्वन्), अप्पाण, अप्प (आत्मन्),
उच्छाण, उच्छ (उक्षन्), गावाण, गाव (ग्रावन्) जुवाण, जुव
(युवन्) तक्खाण, तक्ख (तक्षन्) पूसाण, पूस (पूषन्) बम्हाण,
बम्ह (ब्रह्मन्), महवाण, महव (मघवन्), मुद्दाण, मुद्ध (मूर्द्धन्)
रायाण, राय (राजन्) साण, स (श्वन्), सुकम्माण, सुकम्म
(सुकर्मन्) इत्यादि.

२ ' अन् ' नो ' आण ' थया पळी ए ' आण ' छेडावाळां
नामोनां रूपो तेते भाषा प्रमाणे ' वीर ' नी जेवां जाणवानां छे, जेमके;

अद्दाण

- १ अद्दाणो अद्दाणा.
(मा० अद्दाणे)
- २ अद्दाणं अद्दाणे, अद्दाणा. इत्यादि.

रायाण

- १ रायाणो रायाणा
(मा० लायाणे)
- २ रायाण रायाणे, रायाणा. इत्यादि.

सुकम्माण

- १ सुकम्माणो सुकम्माणा
(मा० शुक्म्माणे)
- २ सुकम्माण सुकम्माणे, सुकम्माणा.
इत्यादि

३ ज्यारे 'आण' धतो नधी त्वारे ए 'अन्' छेडावाळा नामोना रूपो बनाववानी रीत आ प्रमाणे छे

प्रत्ययो

प०-	+, ०	णो, ०
वी०-	इण, ०	णो, ०
त०-	णा, ०	०
च०, छ०-	णो, ०	इण, ०
प०-	णो, ०	०
स०-	०	०
स०-	+, ०	णो, ०

१. ज्या शून्य छे त्या अकारात 'वीर'नी जेवी प्रक्रिया समजवानी छे

२ ज्या + आ निशान छे त्या 'अन्' छेडावाळा नामना अत्य 'न्' नो 'आ' विकल्पे थाय छे.

३. 'णो' प्रत्यय पर रहेतां पूर्वना स्वरनो दीर्घ थाय छे.

४. 'इणं' प्रत्यय पर रहेता पूर्वनो स्वर लोपाय छे.

पूस (पूसन्)

- ५०- पूसा, पूसो   पूसाणो, पूसा ।
 (मा०-पूसो)
- बी०- पूसिणं, पूस   पूसाणो, पूसे, पूसा ।
- त०- पूसणा, पूसेण, पूसेणं   पूसेहि, पूसेहि, पूसेहि ।
- च०, छ०-पूसाणो, पूसस्स   पूसिणं, पूसाण, पूसाणं ।
 (मा० पूसाह)   (मा० पूसाहँ)
- पं०- पूमाणो, पूसत्तो,   पूसत्तो,
 पूसाओ, पूसाउ,   पूसाओ, पूसाउ,
 पूसाहि,   पूसाहि, पूसेहि,
 पूसाहितो,   पूसाहितो, पूसेहितो,
 पूसा   पूसासुंतो, पूसेसुंतो ।
 (शौ० पूसादो, पूसाडु)
 (मा० पूसादो, पूसाडु)
 (पै० पूसातो, पूसाडु)
- स०- पूसे, पूसम्मि   पूसेसु, पूसेसुं ।
 पूसंसि
- मं०- हे पूसा । हे पूसो,   हे पूसाणो, हे पूसा ।
 पूस ।

महव

- १ महवा, महवो   महवाणो, महवा ।
 (शौ० 'महवं')
 (मा० महवे)

१ 'मधवं' पण थाय छे. आ रूप आर्यप्राकृतमा पण वपराएल्लु छे: 'मधव पागसासने'—कल्पसूत्र.

२	महविण, महवं	महवाणो, महवे, महवा.
३	महवणा, महवेण, महवेण	महवेहि, महवेहि, महवेहि,
४-६	महवाणो, महवस्स	महविण, महवाण, महवाण.

(मा० महवाह)   (मा० महवाहँ)

बाकी वधा ' पूस ' प्रमाणे

'अप्प (आत्मन्)

१. ' आत्मन् ' शब्दने तृतीयाना एकवचनमा ' णिआ ' अने ' णइआ ' प्रत्यय वधारे लागे छे.

१ ' अन् ' छेडावाळा नामोना षालिरूपो

[अन् ' छेडावाळा नामोना षालिरूपो विशेष अनियमित होबाथी अहीं जय वीगतथी आपेला छे -]

अत्त, आतुम (आत्मन्)

१	अत्ता, आतुमा	अत्तानो, आतुमानो.
२	अत्तान, अत्त आतुमान, आतुम	अत्तानो, अत्ते, आतुमानो.
३	अत्तना अत्तेन आतुमेन	अत्तनेहि, अत्तनेभि, अत्तेहि, अत्तेभि, आतुमेहि, आतुमेभि
४-६	अत्तनो अत्तस्स आतुमस्स	अत्तान आतुमान.

प०	अप्पा, अप्पो (मा० अप्पे)	अप्पाणो; अप्पा ।
बी०	अप्पिण, अप्पं	अप्पाणो, अप्पे, अप्पा ।
त०	अप्पणिआ, अप्पणइआ, अप्पणा, अप्पेण, अप्पेण	अप्पेहि, अप्पेहिं, अप्पेहिँ ।

घ०, -छ०-	अप्पाणो, अप्पस्स (मा० अप्पाह)	अप्पिणं, अप्पाण, अप्पाण । (मा० अप्पाहँ)
----------	------------------------------------	--

इत्यादि वधा रूपो ते ते भाषा प्रमाणे ' पूस ' नी समान छे.

२ राय (राजन्)

१. तृतीया, पचमी, पष्ठी अने सप्तमीना बहुवचनमा ' राजन् ' शब्दनो ' राई ' आदेश विक्लपे थाय छे

५	अत्तना अत्तस्सा, अत्तम्हा, आतुमस्सा, आतुमम्हा	अत्तनेदि, अत्तनेभि, अत्तेदि, अत्तेभि, आतुमेदि, आतुमेभि
७	अत्तनि, अत्ते, अत्तस्सिं, अत्तम्हि आतुमे, आतुमस्सिं, आतुमम्हि	अत्तनेसु आतुमेसु

८ स०	अत्त ! अत्ता ! आतुम ! आतुमा !	अत्तानो ! अत्ता ! आतुमानो !
------	----------------------------------	--------------------------------

२ राज (राजन्)

१	राज्ज	राजानो, राजा.
२	राजान राज्ज	राजानो.
३	राज्जा, राज्जेन, राज्जिना	राज्जिदि, राज्जिभि, राज्जेदि, राज्जेभि.

२. 'णा' अने पचमी तथा पष्ठीना 'णो' प्रत्यय पर रहेता
'राजन्' शब्दनो 'रण्' आदेश विकल्पे धाय छे

४-९	रञ्जो (रञ्जस्त्स)	रञ्ज,
	राजिनो, राजस्त्स	राजून, राजान
७	रञ्जा	राजूहि, राजूभि,
	राजस्मा, राजम्हा	राजहि, राजेभि.
७	रञ्जे, राजिनि,	राजुमु
	राजस्मि, राजम्हि	राजेमु
८ स०	राज, राजा	राजानो, राजा

ब्रह्म (ब्रह्मन् प्रा० बम्ह)

१	ब्रह्मा	ब्रह्मानो (ब्रह्मा)
२	ब्रह्मान, ब्रह्म	"
३-५	ब्रह्मना (ब्रह्मना)	ब्रह्मेहि, ब्रह्मभि (ब्रह्मेहि, ब्रह्मेभि)
४-९	ब्रह्मस्त्स	ब्रह्मान
	ब्रह्मना	ब्रह्मून
७	ब्रह्मनि ब्रह्मे	ब्रह्ममु
८ स०	ब्रह्म (ब्रह्मा)	ब्रह्मानो (ब्रह्मा)

अद्म (अप्चन्)

१	अद्मा	अद्मानो, अद्मानो
२	अद्मान	अद्माने
३-५	अद्मना	अद्मानहि, अद्मानेभि
४-९	अद्मनो	अद्मान
७	अद्मनि अद्माने	अद्मानेमु
८ स०	अद्म !	अद्मा ! अद्मानो !

૩ 'ળો', 'ળા' અને સસમીના એકવચનમા ' રાજન્ ' શબ્દનો ' રાઙ ' આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

વિશેષતા:

[શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશમા ' અન્ ' છેડાવાળા નામોના અત્ય ' ન્ ' નો સ્વોધનના પરવચનમા વિકલ્પે અનુસ્વાર થાય છે

યુવ (યુવન્=મા૦ યુવ)

૧	યુવા (યૂનો)	યુવા, યુવાનો યુવાના
૨	યુવાન, યુવ	યુવાને, યુવે
૩	યુવાના, યુવાનેન, યુવેન	યુવાનેહિ યુવાનેભિ યુવેહિ, યુવેભિ
૪-૬	યુવાનસ્ત, યુવસ્થ	યુવાનાન, યુવાન
૫	યુવાના, યુવાનસ્મા, યુવાનમ્હા	યુવાનેહિ યુવાનેભિ યુવોહ, યુવેભિ
૭	યુવાને, યુવાનેભિ, યુવાનેમ્હિ, યુવે, યુવેભિ, યુવેમ્હિ	યુવાનેસુ યુવાસુ, યુવસુ
૮ સ૦	યુવ, યુવા, યુવાન, યુવાના	યુવાનો યુવાના

[' મપવ ' (મપવન્) નો રૂપો ' યુવ ' જેવા અને ' મપવત ' (મપવન્) ના રૂપો ' યુવવત ' ની જેવા]

મુદ્ધ (મૂર્ધન્=મા૦ મુદ્ધા)

૧	મુદ્ધા	મુદ્ધા, મુદ્ધાનો.
૨	મુદ્ધ	મુદ્ધાને,

हे अप्यं !, अप्य !

(स० भवन्) भव, भव !]

(स० भगवन्) हे भयव !, भयव !.

हे रायं !, राय !.

हे सुकम्म !, सुकम्म !.

३-५ मुद्धना

७ मुद्धनि मुद्धानेसु

शेष ' वीर ' नी जेवा.

सा (श्वन्=प्रा० स, साण)

१ सा,	सा, सानो
२ स, सान	से, साने
३ सेन, साना	सेहि, सेभि. (साहि, साभि)
	सानेहि, सानभि.

४-६ सस्स

सान

४-साय

५ सा, सस्सा,	सेहि, सेभि
सम्हा, साना	सानेहि, सानेभि
७ से, सरिंम,	सासु'
सम्हि, साने	

८ स० स

सा, सानो

आ उपरांत दद्धधम्म (दटधम्म), पच्चकत्तधम्म, गाडीवधन्व, विरसकम्म, विवत्तच्छद्द (विवृत्तच्छद्द=विअट्टउम), पृथुलोम, अयल्लन (अइल्लण) अने वत्तद्द (वृत्तहन्) वगैरे अनेक शब्दो ' अन् ' छेडावाळा छे. तेमा ' पच्चकत्तधम्म ' अने ' गाडीवधन्व ' ना रूपो ' सा '

૫૦—	રાયા, રાયો (મા૦ લાયે)	રાયાણો. રાઈણો, રાયા.
૬૦—	રાઈણ, રાય	રાયાણો, 'રાઈણો, રાયે, રાયા.
૭૦—	રાઈણા, રણ્ણા રાયેણ, રાયેણં	રાઈહિ, રાઈહિં, રાઈહિં. રાયેહિ, રાયેહિં, રાયેહિં.
૮૦ છ૦—	રણ્ણો, રાઈણો રાયસ્સ (તા૦—રણ્ણે) (મા૦ લાયાહ)	રાઈણ, રાઈણં. રાયાણ, રાયાણં. (મા૦ લાયાહં)
૯૦—	રણ્ણો, રાઈણો, રાયત્તો, રાયાઓ, રાયાડ, રાયાહિ, રાયાહિંતો, રાયા	રાઈત્તો, રાઈઓ, રાઈડ, રાઈહિ, રાઈહિંતો, રાઈમુંતો, રાયત્તો, રાયાઓ, રાયાડ, રાયાહિ, રાયેહિ, રાયાહિંતો, રાયેહિંતો, રાયાસુતો, રાયેમુંતો.

(શ્વન) ની જેવા ધાય છે. ' વિસ્તકમ્મ ' થી ' અહલ્લન ' મુખીના શબ્દોને રૂપો ' ઘીર ' ની જેવા ધાય છે અને બાકી રહેલા ' દલ્લહમ્મ ' અને ' વત્તહ ' ના રૂપોમા થોડી વિચોપતા છે તે પાલિપ્રકાશથી સમજી લેવી—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૨૧-૧૨૧ અને એના ટિપ્પણો.

૧ સં૦ ' રઠઃ ' ઉપરથી ' રણ્ણો ' રૂપ ૧૫ ધાય છે—જૂઓ મ્મ, ઙ-ળ પૃ૦ ૩૬ તથા પૃ૦ ૧૭ વિસર્ગ=ઓ.

(શો० રાયાદો, રાયાદુ)
 (મા० લાયાદો, લાયાદુ)
 (પૈ० રાયાતો, રાયાતુ)

સ૦— રાડસિ, રાડમ્મિ   રાડ્સિમુ, રાડ્સિમુ.
 રાયસિ, રાયમ્મિ, રાયે   રાયેમુ, રાયેમુ.

સ૦— રાયા, રાયો, રાય   રાયાણો, રાડ્ણો, રાયા.
 (શૌ० પૈ० રાય, રાય, રાયા, રાયો)
 (મા० લાય, લાય, લાયા, લાયે)

‘ અન્ ’ છેડાવાળા નામોના પ્રાકૃત રૂપોની સાથે જ શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચીના સાધારણ રૂપો આપેલા છે. ફક્ત ‘ રાજન્ ’ શબ્દના પૈશાચીરૂપોમા આ એક સ્વાસ વિશેષતા છે.

પૈશાચી

એકવચન

—બહુવચન

ત૦— ‘રાચિન્ના, રચ્ચન્ના’ (રાજ્ઞા)   ત્રી०—રાચિન્નો, રચ્ચન્નો (રાજ્ઞ)
 ચ૦ છ૦—રાચિન્નો, રચ્ચન્નો (રાજ્ઞ)
 પ૦—   ”   ”   ”
 સ૦— રાચિન્નિ, રચ્ચિન્નિ (રાજ્ઞિ)

નાન્યતરજાતિ

ઉપર જણાવેલા ‘ અન્ ’ છેડાવાળા નામોના ક્લીબલિંગી રૂપો પ્રથમા અને દ્વિતીયામા વરાવર ‘ કુલ્ ’ ની જેવા થાય છે અને વાકી વધા તે તે ભાષા પ્રમાણે પુલિંગી રૂપોની જેવા થાય છે. જેમકે;

૧ સરલાવા ‘ રાજન્ ’ ના પાલિરૂપો—પૃ૦ ૧૧૩

૨ જૂઓ શ્ચન્ માગધી (પૃ૦ ૩૬) માગધીની પેઠ પૈશાચીમા પણ ‘ ઙ્ ’ ‘ વ્ય ’ અને ‘ ન્ય ’ ના ‘ ઙ્ચન્ ’ થાય છે.

सुपूस, सुपूसाण (सुपूपन्)

१	'सुपूस,	सुपूसाणि, सुपूसाई
		सुपूसाइ
	सुपूसाण	सुपूसाणाणि, सुपूसाणाई
		सुपूसाणाइ
२	सुपूस,	सुपूसाणि, सुपूसाई
		सुपूसाइ
	सुपूसाण	सुपूसाणाणि, सुपूसाणाई
	..	सुपूसाणाइ

शेष रूपो, ते ते भाषा प्रमाणे 'पूस' नी वेठे.

सुअप्प सुअप्पाण (सुआत्मन्)

१	सुअप्प ^१	सुअप्पाणि, सुअप्पाई,
		सुअप्पाई
	सुअप्पाण	सुअप्पाणाणि, सुअप्पाणाई,
		सुअप्पाणाइ.
२	सुअप्प	सुअप्पाणि, सुअप्पाई,
		सुअप्पाइ
	सुअप्पाण	सुअप्पाणाणि, सुअप्पाणाई,
		सुअप्पाणाइ.

शेष, पुलिगी 'अप्प' नी वेठे

१ सुपूस गयण.

२ सुअप्प कुल्ल.

सुराय, सुरायाण (सुराजन्)

१	सुराय ^१	सुरायाणि, सुरायाईं, सुरायाइ
	सुरायाण	सुरायाणाणि, सुरायाणाईं, सुरायाणाइ.
२	सुराय	सुरायाणि, सुरायाईं, सुरायाइ
	सुरायाण	सुरायाणाणि, सुरायाणाईं, सुरायाणाइ.

शेष वधा पुलिगी 'राजन्' नी जेवा

अपभ्रंशरूपो

ए नामोना अपभ्रंशरूपो पण 'वीर' अने 'कुल' नी जेव
थाय छे. नेमके,

पूस, पूसाण (पूपन्-नरजाति)

१	पूसु, पूसो, पूस, पूसा, पूसाणु, पूसाणो, पूसाण, पूसाणा	पूस, पूसा पूसाण पूसाणा.
२	पूसु, पूस, पूसा पूसाणु, पूसाण, पूसाणा	पूस, पूसा पूसाण, पूसाणा
३	पूसेण, पूसेण, पूमें पूसाणेण, पूसाणेण पूसाणे	पूसेहि, पूसाहिं, पूसहि पूसाणेहिं, पूसाणाहिं पूसाणाहिं.

४-६	पूसासु, पूससु, पूसस्तु पूसाहो, पूसहो, पूम, पूसा, पूसाणासु, पूसाणसु, पूसाणस्तु, पूसाणाहो, पूसाणहो, पूसाण, पूसाणा	पूसाह, पूसह पूस, पूसा पूसाणाह, पूसाणह पूसाण, पूसाणा
१	पूसाहु, पूसहु, पूसाहे, पूसहे पूसाणाहु, पूसाणहु, पूसाणाहे, पूसाणहे	पूसाहु, पूसहु पूसाणाहु, पूसाणहु
७	पूसि, पूसे पूसाणि, पूसाणे	पूसाहिं, पूसहिं पूसाणाहिं, पूसाणहिं
८ (स०)	पूसु, पूसो, पूस, पूसा पूसाणु, पूसाणो, पूसाण पूसाणा	पूसाहो, पूसहो पूस, पूसा पूसाणाहो, पूसाणहो, पूसाण, पूसाणा

सुपूस, सुपूसाण (नायतरजाति)

१	सुपूसु, सुपूस, सुपूसा	सुपूसाह, सुपूसह
२	सुपूसु, सुपूस, सुपूसा	सुपूसाह, सुपूसह

वाक्री वधा, 'पूस' ना अपभ्रंश रूपो प्रमाणे

ए न प्रमाणे राय, अप्प वगेरे 'अन्' छेडावाळा नामोना
बधा अपभ्रश रूपो करी लेवाना छे

[पूस, अप्प, राय वगेरे शब्दोना शौरसेनीरूपोनो पण
अपभ्रशमा उपयोग थइ शके छे]

‘अस्’ छेडावाळा नामो (‘नरजाति’)

प्राकृतमा अने पालिमा ‘अस्’ छेडावाळा नामोना रूपो
‘अकारात शब्दोनी जेवा थाय छे’ जेमके,

सुमण (सुमनस्)

१	सुमणो	सुमणा
२	सुमण	सुमणे, सुमणा
३	सुमण्णेण, सुमण्णेण	सुमणोहि, सुमणेहि, सुमणेहिँ

इत्यादि बधा ते ते भाषा प्रमाणे ‘वीर’ नी जेवा सुमनवा

१ जूथो पृ० १२३ (नामनी जाविथो)

२ पृ० १०—अत्यव्यजनलोप

३ पाणिमा ‘पुमस्’ (स० पुमु) शब्दना रूपोमा विशेषता छ ते
ना प्रमा ।

पुम (पुमस्)

१	पुमा	पुमा
	पुभा	पुमानो
२	पुमान	पुमानो
	पुभ	पुमान, पुभे
३	पुमाना	पुमानेहि,
	पुमुना	पुमानेनि,
	पुमेन	पुमेहि, पुमेनि

ए प्रमाणे सुवय (सुवचस्) सुमेह (घ) (सुमेधस्) विमण
(विमनस्) पवय (प्रवयम्) अने दुःवय (दुर्वचस्) वगैरे शब्दोना
रूपो समजवा

स्त्रीलिङ्ग

स्त्रीलिङ्ग नामો પાંચ પ્રકારના છે, જેમકે—આકારાત, ઇકારાત,
ईकारात, उकारात, ऊकारात ।

આકારાત

૧ પ્રાકૃતમા આકારાત નામો વે જાતના છે, જેમકે—કેટલાક
આકારાત નામોનુ મૂળરૂપ (સસ્કૃતમા) અકારાત હોય છે તે અને
કેટલાક આકારાત નામોનુ મૂળરૂપ (સસ્કૃતમા) અકારાત નથી

૪-૬	પુમુનો પુમસ્થ	પુમાન
૫	પુમાના પુમુના પુમા, પુમસ્મા પુમમ્હા	પુમાનાહ, પુમાનભિ પુમેહિ પુમભિ
૭	પુમાને પુમે પુમર્મિ, પુમર્મિહ	પુમાનમુ પુમામુ, પુમેમુ
૮	૧૦—પુમ, પુમ	પુમાનો પુમા

‘ ધ દ્રમહ ’ શબ્દનુ પ્રથમાના એકવચનમા ‘ વદિમા ’ રૂપ
ધાય છે અને યાકીના રૂપો અકારાતની જેવા ધાય છે—જુઆ પાલિય.
૫૦ ૧૨૦—૧૨૧ અને પના ટિપ્પણો.

ओपगवी, ओपगवा (औपगर्वा), वेइं, वेआ (वेटी),
सुष्पणेयी, सुष्पणेया (सौष्पणेयां), अक्खिइ, अक्खिआ (आक्खि),
थेणी, थेणा (थैणी) पुण्ही, पुण्हा (पौम्नी), साहणी, साहणा
(साधनी) कुरुचरी, कुरुचरा (कुरुचरी) इत्यादि ।

३ छाया अने हरिद्रा शब्द प्राकृतमा ईकारात् षण बने छे:
गही, छाया (छाया), हल्ही, हल्हा (हरिद्रा)

स्त्रीलिङ्गी नामोने लागता प्राकृत प्रत्ययो

प०—	०	'आ, उ, ओ, ०
वी०—	म्	'आ, उ, जो, ०
त०—	अ, 'आ, इ, ए	हि, हिं, हिं
च०, छ०—	अ, 'आ, इ, ए	ण, ण
प०—	अ, 'आ, इ, ए, तो,	चो, ओ, उ, हितो,
	ओ, उ, हितो	सुतो
स०—	अ, 'आ, इ, ए	सु, सु

प्राकृत प्रत्ययोने लगता नियमो

१ 'तो' अने 'म्' सिमायना प्रत्ययो पर रहेता पूर्वो
ह्रस्व स्वर दीर्घ थाय छे.

२ 'म्' प्रत्यय पर रहेता पूर्वो दीर्घ स्वर ह्रस्व थाय छे.

३ ज्या शून्य (०) छे त्या शब्दोनुं मूलरूप षण वपराय
छे अने जो मूलरूप ह्रस्वान होय तो तेने दीर्घात करीने वापरवानु छे

१ आ प्रत्यय ईकारात् नामने ज 'गर्ग' एक छ.

२ आ प्रत्ययने आकारात् नामने लगद्वानो नथी.

૪ સ્વોધનના એકવચનમા ઈકારાત અને ઉકારાત નામોને અત્ય સ્વર હ્રસ્વ, ધાય છે અને બહુવચન, પ્રથમાની જેવુ ધાય છે

૫ સ્વોધનના એકવચનમા ઈકારાત અને ડકારાત નામોના અત્ય સ્વરનો દીર્ઘ વિકલ્પે ધાય છે અને બહુવચન પ્રથમાની સરખુ ધાય છે

૬ જે આકારાત શબ્દોનુ મૂળ (સસ્કૃત) રૂપ અકારાત હોય છે, તે શબ્દોના અત્ય 'આ'કારનો, સ્વોધનના એકવચનમા 'ઁ' વિકલ્પે ધાય છે અને બહુવચન પ્રથમાની સરખુ ધાય છે

૭ સ્વોધનના એકવચનમા, બીજા આકારાત શબ્દોનુ મૂળ રૂપ જ વપરાય છે અને બહુવચન પ્રથમાની સરખુ ધાય છે

વિશેષતા

શૌરસેની, પૈશાચી અને માગધીમા ૧૧૧ સ્ત્રીલિંગી નામોને પ્રાકૃતના જ પ્રત્યયો લગાડવાના છે માત્ર માગધીમા છઠ્ઠી વિભક્તિમા ફેર છે અને ઁ આ પ્રમાણે છે

ફક્ત આકારાત નામોને માગધીમા છઠ્ઠીના એકવચનમા 'હ' પ્રત્યય અને બહુવચનમા 'હ્' પ્રત્યય લાગે છે જેમવે,

માછાહ

માલાહ્

સ્ત્રીલિંગી નામોને લાગતા અપભ્રંશ પ્રત્યયો

એકવ૦

બહુવ૦

૧૦- ૦

૩, ઓ, ૦

બી૦- ૦

૩, ઓ, ૦

त०—	ए	हि
च० छ०—	हे, ०	हु, -
पं०—	हे	हु
स०	हि	हि
स०—	०	हो, ०

अपभ्रंश प्रत्ययने लगता नियमोः

१ अपभ्रंशना प्रत्ययो लगता नामनो अत्य स्वर ह्रस्व अने दीर्घ थाय छे.

२ ज्या शून्य छे त्या पण उपरनो नियम लागु थाय छे.

प्राकृत रूपाख्यानो

माला

प०—	माला	मालाउ, मालाओ, माला
वी०—	माल	मालाउ, मालाओ, माला

१ आकारत स्त्रीलिंगी शब्दना पालिरूपो

माला

१	माल्य	माला, मालायो.
२	माल	माला, मालायो.
३-५	मालाय	मालाहि, मालाभि.
४-६	मालाय	मालान.
७	मालाय	मालामु.
	मालाय	
८	स०—माले	माला, मालायो.

त०—	मालाअ, मालाइ, मालाए	मालाहि, मालाहिँ, मालाहिँ
च०, छ०—	मालाअ, मालाइ, मालाए	'मालाण, मालाणं

(मा० मालाह)

(मा० मालाहँ)

पं०—	मालाअ, मालाइ, मालाए, मालतो, मालाओ, मालाउ, मालाहिँतो	मालतो, मालाओ, मालाउ, मालाहिँतो मालासुंतो
------	--	--

स०—	मालाअ, मालाइ, मालाए	मालासु, मालासुं
-----	------------------------	-----------------

सं०—	'माले !, माला !	मालाउ !, मालाओ !, माला !
------	-----------------	-----------------------------

ए रीते नावा (नाँ) गउआ (गोऊ) सद्दा (श्रद्धा), मेहा (मेघा) पण्णा (प्रज्ञा), तण्हा (तृष्णा), विज्जा (विद्या), पुच्छा (पृच्छा) चिंता, लुहा (क्षुध्-नुह) कउहा (कनुम् कउह), निसा (निशा) अने दिसा (दिशा) वगेरे आकारात शब्दोनां रूपाख्यानो ' माला ' नी पेठे छे.

१ आकारात खीलिगी शब्दोने प्यडीना बहुवचनमा मागधीनो ' हँ ' प्रत्यय पण लागे छे. जेमके-सरिआ + सरिआणं, सरिआहँ । माला + मालाण, मालाहँ ।

२ ' जम्मा ' शब्दोनुं सत्रोधननुं एकवचन ' अम्भो ' पण थाव छे.

वाया (वाचा)

प०— वाया वायाउ, वायाओ, वाया.

स०— वाया वायाउ, वायाओ, वाया

शेष रूपो ' माला ' नी जेवा.

ए रीते अच्छरसा (अप्सरस्), आसिसा (आशिष्), धूआ, दुहिआ ((दुहितृ), नणदा (ननान्द), नावा (नौ), पिउच्छा, पिउसिआ (पितृष्वसृ), बाहा (बाहु), माआ, माअ (य) रा, (मातृ) माउसिआ, माउच्छा (मातृष्वसृ) अने ससा (स्वसृ) वगेरे आकारात शब्दोना रूपाख्याना समजवाना छे

गइ (गति)

प०— गई गईउ, गईओ, गई

बी०— गइ गईउ, गईओ, गई

१ इकारात खीलिगी गळदना पालिरूपो

रत्ति (रति)

१ रत्ति रत्ती, रत्तियो

२ रत्ति ”

३-५ रत्तिया रत्तीदि, रत्तीभि

४-६ रत्तिया रत्तीन

७ रत्तिया रत्तीसु

रत्तिव

८ रत्ति रत्ती, रत्तियो

—रूपो पालिष० प० १०१-१०२

त०—	गईअ, गईआ, गईइ, गईए	गईहि, गईहि, गईहिँ
च०, छ०—	गईअ, गईआ, गईइ, गईए	गईण, गईणं
प०—	गईअ, गईआ, गईइ, गईए गइत्तो, गईओ, गईउ, गईहितो	गइत्तो, गईओ, गईउ, गईहितो, गईसुतो
स०—	गईअ, गईआ, गईइ, गईए	गईसु, गईसु ('गइसु, गइसु)
स०—	गई । गइ ।	गईउ, गईओ, गई

ए प्रमाणे जुचि (युक्ति) माइ (मातृ) भूमि, जुवइ (युवति)
धूलि, रइ (रति), बुद्धि, मइ (मति), दिहि, धिइ (धृति)
अने सिप्पि, सुत्ति (शुक्ति) वगेरे इकारात शब्दोना रूपाख्यानो
समनवाना छे

[स० ' रात्र्य ' उपरथी वालिमा ' रत्तो, ' ' रात्र्या ' अने
' रात्र्या ' उपरथी ' रत्या, ' ' रात्र्याम् ' उपरथी रत्य अो ' रत्ति '
तथा ' रात्री ' उपरथी ' रत्तो ' रूपा पण बने छे]

धेणु (धेनु)

प०—	धेणू	धेणूउ, धेणूओ, धेणू
बी०—	धेणु	धेणूउ, धेणूओ, धेणू
त०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए	धेणूहि, धेणूहिं, धेणूहिँ
च०, छ०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए	धेणूण, धेणूण
प०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए धेणूत्तो, धेणूओ, • धेणूउ, धेणूहितो	धेणूत्तो, धेणूओ, धेणूउ, धेणूहितो, धेणूसुत्तो धेणूसु, धेणूसु
स०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए	
स७—	धेणू ! धेणु !	धेणूउ, धेणूओ, धेणू

१ उकारात् स्त्रीलिङ्गी शब्दना पालिरूपो

यागु (यभागू)

१	यागु	यागू, यागुयो
२	यागु	" "
३-५	यागुया	यागूहि, यागूमि
४-६	यागुया	यागून
७	यागुया यागुय	यागूसु.
८ स०	यागु	यागू, यागुयो.

ए प्रमाणे गउ, कच्छु, विञ्जु (विद्युत्), उञ्जु (ऋजु),
पियगु (प्रियङ्गु) माउ (मातृ) दद्दु (ददु) पड्डु (पदु), गुरु,
लहु (लघु) अने कण्डु वगेरे उकारात शब्दोना रूपो 'धेणु' नी
पेठे समजवाना छे

'नई (नदी)

प०—	नई	नईआ, नईउ, नईओ, नई
बी०—	नइ	नईआ, नईउ, नईओ, नई
त०—	नईअ, नईआ, नईइ, नईए	नईहि, नईहिं, नईहिँ

१ ईकारात स्त्रीलिङ्गी शब्दना पालिरूपो

नदी

१	नदी	नदी, नदियो (नञो)
२	नदि, नदिय	, " "
३-५	नदिया (नञा)	नदीहि, नदाभि
४-६	नदिया (नञा)	नदीन
७	नदिया (नञा) (नञ्ज)	नदीसु
८	स० नदि	नरी, नदियो (नञ्जो)

—जूओ पालिप्र० पृ० १०३-१०४-१०५-१०६ तथा
एना टिप्पणी

[स० नद्य, नद्या, नद्या अने नद्याम् उपरधी पालिभा उपर्युक्त
नञ्जो, नञ्जा, नञ्जा अत नञ्ज रूपो बनेला छे—जूओ पृ०
३३ अ० २७ ~ग, व्य, र्थ=न]

ચ૦, છ૦— નર્દઅ, નર્દઆ, નર્દ૩, નર્દૅ	નર્દૅણ, નર્દૅણ
પ૦— નર્દઅ, નર્દઆ, નર્દ૩, નર્દૅ, નર્દૅતો, નર્દૅઓ, નર્દૅડ, નર્દૅહિંતો	નર્દૅતો, નર્દૅઓ, નર્દૅડ, નર્દૅહિંતો, નર્દૅમુનો
સ૦— નર્દઅ, નર્દઆ, નર્દ૩, નર્દૅ	નર્દૅમુ, નર્દૅમુ
સ૦— નર્દ ।	નર્દૅઆ, નર્દૅડ, નર્દૅઓ, નર્દૅ

ए प्रमाणे गाई (गो) वावी (वापी), कयली (कदली), नारी, कुमारी, तरुणी, समणी (श्रमणी), साहुवी, साहुणी (साध्वी), पुहवी (पृथ्वी), वाराणसी तणुवी (तन्वी) इ थी थी (स्त्री) अने बहिणी (भगिनी) वगैरे ईकारात शब्दोना रूपारूयानो ' नर्द ' नी पेटे छे

वहू (वधू)

પ૦— વહૂ	વહૂડ, વહૂઓ, વહૂ
ની૦— વહુ	વહૂડ, વહૂઓ, વહૂ

૧ છૂઆ પૃ૦ ૪૩-વી-૩વી અને તે ઉપરનુ ટિપ્પણ

૨ ઝકારાત સ્ત્રાલિંગી ના દના પત્નિરૂપો

वधू (प्रा० वधू)

૧ વધૂ	વધૂ વધુયો
૨ વધુ	,
૩-૫ વધુયા	વધૂહ, વધૂમિ,
૪-૬ વધુયા	વધૂન

ત૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂઈ વહૂૈ	વહૂહિ, વહૂહિં, વહૂહિં
ચ૦,૩૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂઈ, વહૂૈ	વહૂળ, વહૂળ
પ૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂઈ, વહૂૈ વહુતો, વહૂઓ, વહૂડ વહૂહિંતો	વહુતો, વહૂઓ, વહૂડ, વહૂહિંતો, વહૂસુતો
સ૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂઈ, વહૂૈ	વહૂસુ, વહૂસુ
સ૦—	વહુ !	વહૂઆ, વહૂડ, વહૂઓ, વહૂ

ए प्रमाणे अज्जू (आर्या) पद्भू, वणेरू, वामोरू, वद्भू (वद्रू)
पीणोरू (पीनोरू) अने वक्कधू (कर्कन्धू) वगरे उकारात शब्दोना
रूपाख्याना समजवाना छे

प्राकृतना स्त्रीलिंगी रूपारयानोनी पेटे शौरसेनी, मागधी अने
पेशाचीना पण रूपारयानो समजवाना छे—शौरसेनीमा, मागधीमा
अने अपभ्रंशमा पचमीना एक्वचनमा (प्राकृतना 'ओ' अने 'उ'ने
बदले) 'दो' अने 'दु' प्रत्यय वापरवाना छे, पेशाचीमा एने बदले 'तो'
अने 'तु' वापरवाना छे अने मागधीनी जे खास विशेषता छे ते जणावी छे ।

७ वधुवा
वधुय

वधूसु

८ स०—वधु

वधू, वधुयो

—चूओ पाणिप्र० पृ० १०७-१०८

१ जूओ पृ० २०९

अपभ्रंशरूपारयानो
माला

१	माला, माल	मालाउ, मालउ, मालाओ, मालओ माल, माला
२	माला, माल	मालाउ, मालउ, मालाओ, मालओ माल, माला.
३	मालाए, मालए	मालाहिं, मालहिं.
४-६	मालाहे, मालहे माला, माल	मालाहु, मालहु, माला, माल
५	मालाहे, मालहे मालत्तो, मालादो मालादु, मालाहिंतो,	मालाहु, मालहु मालत्तो, मालादो मालादु मालाहिंतो, मालामुतो
७	मालाहि, मालहि	मालाहि, मालहिं
८ स०	माला, माल	मालाहो, मालहो माल, माला

मइ

१	मइ, मई	मइउ, मईउ मइआ, मईओ मइ, मई
२	मइ, मई	मइउ, मईउ मइओ, मईओ मइ, मई
३	मइए, मईए	मइहिं, मईहिं

४-६	मइहे, मईहे मइ, मई	मइहु, मईहु, मइ, मई.
५	'मइहे. मईहे	मइहु, मईहु.
७	मइहि, मईहि	मइहिं, मईहिं.
८ स०	मइ, मई	मइहो, मईहो, मइ, मई.

पइट्टी (प्रविष्टा-पविष्टा)

१	पइट्टी, पइट्टि	पइट्टिउ, पइट्टीउ, पइट्टिओ, पइट्टीओ, पइट्टी, पइट्टि.
२	पइट्टी, पइट्टि	पइट्टिउ, पइट्टीउ, पइट्टिओ, पइट्टीओ, पइट्टी, पइट्टि.
३	पइट्टिए, पइट्टीए	पइट्टिहिं, पइट्टीहिं.
४-६	पइट्टिहे, पइट्टीहे पइट्टी, पइट्टि	पइट्टिहु, पइट्टीहु, पइट्टी, पइट्टि.
५	'पइट्टिहे, पइट्टीहे	पइट्टिहु, पइट्टीहु.
७	पइट्टिहि, पइट्टीहि	पइट्टिहिं, पइट्टीहिं
८ स०	पइट्टि, पइट्टी	पइट्टिहो, पइट्टीहो पइट्टी, पइट्टि

धेणु

१	धेणु, धेणू	धेणुउ, धेणूउ धेणुओ, धेणूओ
---	------------	------------------------------

१ ' माला 'ना पचमीना रूपानी पठ अहा मइत्तो, पइट्टित्तो
वगेरे रूपो पण समजवा-जूओ पृ० २१५

२	धेणु, धेणू	धेणु, धेणू.
		धेणुउ, धेणूउ
		धेणुओ, धेणूओ.
		धेणु, धेणू.
३	धेणुए, धेणूए	धेणुहिं, धेणूहिं.
४-६	धेणुहे, धेणूहे	धेणुहु, धेणूहु,
	धेणु, धेणू	धेणु, धेणू.
५	धेणुहे, धेणूहे	धेणुहु, धेणूहु.
७	धेणुहि, धेणूहि	धेणुहिं, धेणूहिं
८	स०—धेणु, धेणू	धेणुहो, धेणूहो,
		धेणु, धेणू

 वट्

१	वट्, वटु	वटुउ, वटुउ
		वटुओ, वटुओ,
		वटु, वटु
२	वट्, वटु	वटुउ, वटुउ
		वटुओ, वटुओ,
		वटु, वटु
३	वटुए, वटुए	वटुहिं, वटुहिं
४-६	वटुहे, वटुहे,	वटुहु, वटुहु,
	वटु, वटु	वटु, वटु.
९	वटुहे, वटुहे	वटुहु, वटुहु

૭	વહુહિ, વહૂહિ	વહુહિં, વહૂહિં.
૮	સ૦-વહુ, વહૂ	વહુહો, વહૂહો વહુ, વહૂ.

ए प्रमाणे वधा आऱारात, इकारात, ईकारात, उकारात अने ऊकारात शब्दोना अपभ्रशरूपो वनावी लेवाना ठे

‘सर्वादि (स्त्रीलिंग)

स्त्रीलिंगी सर्वादि शब्दोना प्राकृतरूपो, शौरसेनीरूपो, मागधीरूपो, पेशाचीरूपो, अने अपभ्रशरूपो पूंवे जणावेला साधारण स्त्रीलिंगी शब्दो प्रमाणे समजवाना छे

नेटलाक स्त्रीलिंगी सर्वादि शब्दोना प्राकृत रूपोनी विशेषता आ प्रमाणे छे

[स्त्रीलिंगी सर्वादि शब्दोना ‘आकारात’ अगना रूपो ‘माला’ नी जेवा करवाना छे. ईकारात अगना रूपो ‘नई’ नी जेवा करवाना छे अने उकारात अगना रूपो ‘धेणु’ नी जेवा करवाना छे].

१ स्त्रीलिंगी सर्वादि शब्दोना पालिरूपो--

स०या (सर्वा) ना वधाराना रूप

४-५ सवस्थ (स० सर्वस्था) स०यास (स० सर्वासाम्)

सव्धासानं

७ सवस्थ (स० सवस्थाम्)--वृजो पालिप्र० पृ० १४० अने टिप्पण.

सकी मधा ‘माला’ ना पालिरूपो जना

ती, ता, णी, णा (तत्)

१ सा

तीआ, तीड, तीओ, ती
ताड, ताओ, ता

१ पत्नी अने गीर्जना एकवचनमा तथा छट्टीना बहुवचनमा आ ईकारात् जगनो प्रयोग धतो नथी

२ चूना पृ० १४१ तु ण उभरतु टिप्पण

३ ता (तद्) ना वधारणा रूढी

१ सा

३-५ तस्सा (स० तस्या)

ताहि ताभि

ताय

नाह, नाभ

नस्सा

नाय

अस्सा

४-६

तस्साय, तस्सा

{ स० तस्यै

तास (स० तस्साम्)

ताय

{ तस्या

तासान

नस्साय, नस्सा

नास नासान

नाय

अस्साय अस्सा

आस आसान

तिस्साय, तिस्सा

सान

७ तस्स (स० तस्याम्)

तस्सा

नस्स, नस्सा

अस्स, अस्सा

तिस्स, तिस्सा

साय, साय

नाय, नाय

यामी तथा माला 'ना वेठ

—जूओ पालि० पृ० १८३ अने टिप्पण

२	त	तीआ, तीउ, तीओ, ती,
	ण	ताउ, ताओ, ता
३	तीअ, तीआ तीइ तीए,	तीहि, तीहिं, तीहिँ,
	ताअ, ताइ, ताए	ताहि, ताहि, ताहिँ.
	(पै० नाए)	

४-६	से,	सिं,
	(तास) तिम्सा, तीसे	(तेसिं)
	तीअ, तीआ, ताइ, तीए,	
	ताअ, ताइ, ताए	ताण, ताण

स०—(ताहि) तीअ, तीआ,

तीइ, ताए,

ताअ, ताइ, ताए

शेष रूपो ' नई ' अन ' माला ' नी पेटे

[' णी ' अने ' णा ' अगना रूपो पण ' नई ' अने ' माला ' नी पेटे थाय छे]

जी, जा (यत्)

१	ना	जीआ, जीउ, जीओ, जी,
		जाउ जाओ, जा
२	ज	जीआ, जीउ, जीओ, जी,
		जाउ, जाआ, जा
४-६	जिम्सा, जीसे,	जाण, जाण
	जाअ, जाआ,	
	जीइ, जाए	
	जाअ, जाइ,	
	जाए	

- ૭ (નાહિ), જીઅ, મીઆ,
 મીઈ, જીઈ,
 જાઅ, જાઈ,
 જાણ

શેષ રૂપો ' નઈ ' ની અને ' માલા ' ની જેવા.

કી, કા (કિમ્)

- ૧ કા   કીઆ, કીઉ, કીઓ, વી, .
                             કાઉ, કાંઓ, કા.
 ૨ કં   કીઆ, કીઉ, કીઓ, કી,
                             કાઉ, કાઓ, કા.

- ૪-૬ કિસ્સા, કીસે, (કાસ)
 કીઅ, કીઆ, કીઈ, કીઈ
 કાઅ, કાઈ, કાઈ   કાણ, કાણં.

- ૭ (વાહિ), કીઅ, સીઆ,
 કીઈ, કીઈ,
 કાઅ, કાઈ, કાઈ
 શેષ રૂપો ' નઈ ' અને ' માલા ' ની જેવા.

ઈમા, ઈમી (ઈદમ્)

- ૧ ઈમિઆ, ઈમા, ઈમી   ઈમીઆ, ઈમીઉ,
   ઈમીઓ, ઈમી,

૧ જુઓ પૃ૦ ૨૧૯ ઉપરનું ટિપ્પણ ૧.

૨ ઈમ (ઈદમ્) ના પાલિરૂપો :

- ૧ અર્થ   ઈમા, ઈમાયો.
 ૨ ઈમ   ,, ,,

		इमाउ, इमाओ, इमा
३	इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए, इमाअ, इमाइ, इमाए (पै० नाए)	इमीहि, इमीहि, इमीहिँ इमाहि, इमाहिँ, इमाहिँ (आहि, आहिँ, आहिँ)
४-६	से,	सिँ
	इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीण, इमाअ, इमाइ, इमाए	इमीण, इमीण, इमाण, इमाण,
	शेष रूपो ' नई ' अने ' माला ' नी जेवा	

३-१	इमाय	इमाठि, इमाभि
४-१	इमान, इमिस्ता, इमिस्ताय अस्ता, (स० अस्ता) अस्ताय (स० अस्त्य)	इमाउ, इमासान
७	इमाय, इमिस्ता, अस्ता (स० अस्ताम्)	इमासु

'एआ, 'एई

- १ एसा, एस, इण, इणमो   एईआ, एईउ, एईओ, एई,
 एआउ, एआओ, एआ
- ४-६ से,   सिं,
 एईअ एईआ, एईइ, एईए   एईण, एईण,
 एआअ, एआइ, एआए   एआण, एआण
 शेष रूपो ' नई ' अने ' माला ' नी जेवा

'अमु (अदस्)

- १ *अह, अमु   अमूउ, अमूओ, अमू
 शेष ' धेणु ' वत्

१ एता (एतद्) ना पारिस्वरुपो

- १ एसा
 ३- एताय, एतिस्सा (स० एतस्या)
 ४-६ एताय, एतिस्सा एतिस्साय { स० एतस्यै }
 एतस्या }

- ७ एताय एताय
 एतिस्स, एतस्स (स० एतस्याम)

वाकी बधा माग नी पठे

—जु.नो पालिप्र० पृ० १४४

[जु.ग पृ० १४० १ ।टप्पण]

२ 'अमु'ना पारिस्वरुपो

- १ अमु, अमु,   अमू, अमुया
 २ अमु   अमू, अमुया
 ३-५ अमुया   अमूइ, अमूभि
 ४-६ अमुया, अमुस्सा   अमूस, अमूसान

ऋकारात् (स्त्रीलिङ्ग)

ऋकारात् स्त्रीलिङ्गी 'मातृ' शब्दना 'माआ' अने 'मायरा' आवा वे रूपो जूदा जूदा अर्थमा धाय छे ए 'आगळ जणावेलु छे, एथी एना शौरसेनी वगेरेना वधा रूपो 'वाया' नी जेवा समजवाना छे, जेमके,

माआ, मायरा (मातृ)

५० माआ,	माआउ, माआओ, माआ,
मायरा	मायराउ, मायराओ, मायरा

७ अमुय	अमूसु
अमुस्त	

—वृओ पालिप्र० पृ० १४८

१ वृओ पृ० २०४, नि० ५—'मायर' ने बदले 'माअर' पण यह शके छे.

२ ऋकारात् स्त्रीलिङ्गी 'मातृ' शब्दना पालिरूपो
मातृ (मातृ)

१ माता	माता, मातरा
२ मातर	माता, मातरे
३-१ मातरा	मातरेहि, मातरेभि.
मातुया	मातृहि, मातृभ
मत्या	
४-६ मातृ	मातरान, मातान,
मातृया	मातृन
मत्या	
७ मातार	मातरम,
मातृरा	मातृसु.
मत्या	
मातृय, मत्य	

८ उ०—मात्र, माता

माता, मातरा,

—वृओ पालिप्र० १० १०८-१०९-११० अने एनां टिप्पण.

बी०—	माअ मायर	माआउ, माआओ, माआ, मायराउ, मायराओ, मायरा
त०—	माआअ, माआइ, माआए, मायराअ, मायराइ, मायराए	माआहि, माआहि, माआहिँ, मायराहि, मायराहिँ, मायराहिँ
च० छ०—	माआअ, माआइ, माआए मायराअ, मायराइ, मायराए	माआण, माआण ('माईण) मायराण, मायराण
प०—	माआअ, माआइ, माआए, माअत्तो, माआओ, माआउ, माआहिँतो मायराअ, मायराइ, मायराए, मायरत्तो, मायराओ, मायराउ, मायराहिँतो	माअत्तो, माआओ, माआउ, माआहिँतो, माआसुतो, मायरत्तो, मायराओ, मायराउ, मायराहिँतो, मायरासुतो
म०—	माआअ, माआइ, माआए, मायराअ, मायराइ, मायराए	माआसु, माआसु मायरासु, मायरासु
स०—	माआ, मायरा	माआउ, माआओ, माआ, मायराउ, मायराओ, मायरा.

[माआ (मातृ=माता+माआ) नु ' माया ' वनावीने ण
' माआ ' नी जेवा ज रूपो वनावी शक्य छे]

१ जूओ पृ० ५९ मातृ=माइ+माइण (स० मातृणाम्)

२ जूओ पृ० १८ ' कादि ' नो ' य ' थ० ८

['માતૃ' શબ્દના 'માઈ' અને 'માડ' એવાં ષણ બે અંગો બને છે, ષણ રૂપાભ્યાનને પ્રસંગે તે બન્નેનો પ્રયોગ વિરલ જણાય છે.]

સં. 'દુહિતૃ'નું પ્રાકૃત રૂપ 'ધૂઆ' થાય છે એ આગલ જણાવેલું છે એવી એનાં બધાં રૂપો 'માલા' ની જેવા થાય છે.

ઓકારાત 'ગો' શબ્દના સ્ત્રીલિંગી અંગો ઋણ થાય છે જેમકે; 'ગોળી', ગાઈ અને ગડ. એમાના 'ગડ' ના શૌરસેની વગેરેના બધા

૧ જૂઓ હે. પ્રા. વ્યા. ૮-૩-૪૬-“માઈણ” “માઝણ સમન્નિઅં વંદે” “પદ્માપાચંદ્રિકા”મા તો એ બન્ને અંગોને રૂપાભ્યાનને પ્રસંગે ઘષી વિભક્તિઓમા વાપરેલા છે-“દુદ્ માતુઃ” ૧-૨-૮૩ પૃ. ૧૦૮. 'માઈ' ના રૂપો 'ગઈ' ની જેવા અને 'માડ' ના રૂપો 'ધેણુ' ની જેવા થાય છે.

૨ ધીતુ (દુહિતૃ) ના પાલિરૂપો

૧ ધીતા	ધીતા, ધીતયે.
૨ ધીતર, ધીત્ત	ધીતયે, ધીતરે.
૩-૫ ધીતરા,	ધીતરેઈ, ધીતરેમિ,
ધીતુયા	ધીતૂદિ, ધીતૂમિ.
૪-૬ ધીત,	ધીતનં
ધીતુયા	ધીતાનં, ધીતણનં
૭ ધીતરિ,	ધીતૂમુ,
ધીતુયા	ધીતરેમુ.
ધીતુયં	

જૂઓ પાલિપ્ર. પૃ. ૨૨૦-૨૨૧

૩ જૂ.ની પૃ. ૨૦૪ નિ ૫.

૪ 'ગો' શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાતરોમા 'ગાવી' 'ગોળી' 'ગોટા' અને 'ગોપોલલિકા'ને પણ ગણાવેલા છે.-મહાભાષ્ય પૃ. ૫૦

रूपो बराबर 'धेणु' नी जेवा थाय छे अने 'गोणी' 'गाई' ना
पण शौरसेनी वगैरेना बधा रूपो बराबर 'नई' नी जेवा बने छे,
नेमके,

गउ (गो)

प०—	गऊ	गऊउ, गऊओ, गऊ.
बी०—	गउ	गऊउ, गऊओ, गऊ.
त०—	गऊअ, गऊआ गऊइ, गऊए	गऊहि, गऊहिं, गऊहिं.
च० छ०—	गऊअ, गऊआ. गऊइ, गऊए	गऊण, गऊण.
प०—	गऊअ, गऊआ गऊइ, गऊए गऊत्तो, गऊओ गऊउ, गऊहितो	गऊत्तो, गऊओ, गऊउ, गऊहितो, गऊसुतो.
स०—	गऊअ, गऊआ गऊइ, गऊए	गऊसु, गऊसु.
स०—	गऊ, गउ,	गऊउ. गऊओ, गऊ.

'गाई, गोणी

प०—	गाई,	गाईआ, गाईउ, गाईओ, गाई.
-----	------	---------------------------

१ स्त्रीलिंगी 'गो' शब्दना पालिरूपो.

गो

१ गो, गवी

२ गावि, गव, गव

गावी, गावो, गवो.

गावी, गावो, गवो.

	गोणी	गोणीआ गोणीउ,
		गोणीओ, गोणी
बी८-	गाड,	गाईआ, गाईउ,
		गाईओ, गाई
	गोणि	गोणीआ, गोणीउ,
		गोणीओ, गोणी.
त०-	गाईअ, गाईआ,	गाईहि, गाईहि,
	गाईइ, गाईए	गाईहि ^०
	गोणीअ, गोणीआ,	गोणीहि, गोणीहि,
	गोणीइ, गोणीए	गोणीहि ^० .

इत्यादि चथा ' नई ' नी जेवा

સંખ્યાવાચક શબ્દો

વિશેષતા:

૧. અદ્વારસ (અષ્ટાદશ) સુધીના સંખ્યાવાચક શબ્દોને ષષ્ઠીના બહુવચનમા ' ણહ ' અને ' ણ્હ ' પ્રત્યય લાગે કે ણ્ગણ્હ, ણ્ગણ્હ । ટુણ્હ, ટુણ્હ । ઉભયણ્હ, ઉભયણ્હ વોરે.

इक, एक, एग, एअ (एक)

આ શબ્દના તે તે માપાના પુલિંગી રૂપો ' સ્વ ' ના જેવા થાય કે, સ્ત્રીલિંગી રૂપો ' માલા ' ની જેવા થાય છે અને નપુસ્વલિંગી રૂપો નપુસ્વની ' સ્વ ' ની જેવા થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ સંખ્યાવાચક શબ્દોમા યથાસંભવ સમજવાનું છે

'उभ, उह (उभ)

આ શબ્દના રૂપો બહુવચનમા જ થાય કે અને ણ ' સ્વ ' ની પેટે છે.

૧ સંખ્યાવાચકશબ્દના પાલિરૂપો

(પાલિપ્રકાશમા પૃ૦ ૧૫૫ થી ૧૬૮ સુધીમા સંખ્યાવાચક શબ્દોના રૂપો આપેલા છે)

'उभ'ના પાલિરૂપો

- ૧-૨ ઉમો ।
ઉમે ।
- ૨-૨ ઉમોહિ, ઉમોમિ,
ઉમેહિ, ઉમેમિ ।
- ૪-૨ ઉમિન્નં ।
- ૭ ઉમોસુ, ઉમેસુ ।

प०— उभे ।

बी०— उभे, उभा ।

त०— उभेहि, उभेहिं, उभेहिँ ।

च० छ०—उभण्ह, उभण्ह ।

प०— उभतो, उभाओ, उभाउ,

उभाहि, उभेहि,

उभाहितो, उभेहितो,

उभासुतो, उभेसुतो ।

स०— उभेसु, उभेसु ।

‘उभ’ ना अपभ्रश रूपो ‘सव्व’ना अपभ्रश रूपोनी पेठे छे.

‘दु’ (द्वि) ऋणे लिंगना रूपो

आ शब्दना रूपो बहुवचनमा ज धाय छे

प०— दुवे, दोण्णि, दुण्णि, वेण्णि, विण्णि, दो, वे ।

बी०— दुवे, दोण्णि, दुण्णि, वेण्णि, विण्णि, दो, वे ।

त०— दोहि, दोहिं, दोहिँ,

वेहि, वेहिं, वेहिँ ।

१ ‘द्वि’ना पालिरूपो

१-२ दुवे,

द्वे ।

३- द्वीहि, द्वीभि ।

४-२ द्विवन्न, द्विन्न ।

७ द्वीम् ।

—जओ पालिप्र० प० १५६

૩૦ છ૦—દોઢ, દોઢ, દુઢ, દુઢ,
વેઢ, વેઢ, વિઢ, વિઢં ।

૫૦— દુષો, દોષો, ઢોડ, દોહિતો, દોસુતો,
વિષો, વેષો, વેડ, વેહિતો, વેસુંતો ।

૬૦— દોસુ, દોસુ,
વેસુ, વેસુ ।

‘ દુ ’ ના અપ્ત્રશ વગેરેના રૂપો ‘ માણુ ’ ના बहुवचनांत રૂપો જેવા છે.

‘તિ (ત્રિ) ધ્રને લિંગના રૂપો

૫૦— } તિણિ ।
૬૦— }

૩૦ છ૦— તિઢ, તિઢ ।

શેષ રૂપો તે તે માયા પ્રમાણે ‘ ઇસિ ’ ના बहुवचन રૂપો જેવા છે.

૧ પાલિમા તો ‘ તિ ’ (ત્રિ) શબ્દના રૂપો પુલિંગમા, સ્ત્રીલિંગમા અને નપુસકલિંગમા જુદા જુદા ધાય છે, જમકે

	તિ (પુલિંગ)	તિ (સ્ત્રીલિંગ)	તિ (નપુસકલિંગ)
૧-૨	તયો ।	તિસ્થો ।	તીણિ
૩-૫	તીહિ, તીમિ ।	તીહિ, તીમિ ।	તીહિ, તીમિ ।
૪-૬	તિણં તિણમ્	(તિસ્થ) તિસ્થમ્ ।	તિ _૦ ણ તિણમ્ ।
૭	તીસુ -	તીસુ ।	તીસુ ।

'चउ (चतुर्) ऋणे लिंगना रूपो -

तृतीया, पचमी अने सप्तमीना प्रत्ययो पर रहेता आ शब्दना अत्य 'उ' नो दीर्घ विकल्पे थाय छे.

प०- } चत्तारो, चउरो, चत्तारि ।
बी०- }

त०- चऊहि, चउहिं, चऊहिँ,
चउहि, चउहिं, चउहिँ ।

च० छ०-चउण्ह, चउण्ह.

शेष रूपो ते ते भाषा प्रमाणे 'भाणु'ना बहुवचनात रूपो जेवा छे

१ पालिमा 'चतु' (चतुर्) शब्दना पण ऋणे लिंगमा रूपो जुदा जुदा थाय छे, जमके

	चतु (पुलिंग)	चतु (स्त्रीलिंग)	चतु (नपुंसकलिंग)
१-२	चत्तारो, चतुरो ।	चतस्सो ।	चत्तारि ।
३-५	चतूहि, चतूभि ।	चतूहि, चतूभि ।	चतूहि, चतूभि ।
४-६	चतुस ।	चतस्सघ्नं ।	चतुस्र ।
७	चतूसु ।	चतूसु ।	चतूसु ।

—बुधो पाणिग्र० पृ० १५७-१५८

‘पंच (पञ्च) त्रणे लिगना रूपो

प०- } पच ।
बी०-

त०- पचेहि, पचेहि, पचेहि,
‘पंचहि, पचहि, पचेहि’ ।

च० छ०-पंचण्ह, पचण्हं ।

शेष रूपो ते ते भाषा प्रमाणे ‘जिग’ना बहुवचनात रूपो जेवा छे.

ए रीते उ (पट्), सत्त (सप्तन्), अट्ट (अष्टन्), नव (नवन्),
दह, दस (दशन्), एआरह, एगारह, एआरस (एकादश),
दुवालस, बारह, बारस (द्वादश), तेरह, तेरस (त्रयोदश), चोदह,
चोदस, चउदह, चउदस (चतुर्दश), पण्णरह, पण्णरस (पञ्चदश).

१ पच (त्रणे लिगे सरखा)

१-२ पच ।

३-४ पचहि, पचमि ।

५-६ पचत्र ।

७ पचमु ।

--चूओ सालिप्र० पृ० १५८

२ व्याकरणनो नियम जोता तो ‘पचेहि’ वगेरे ‘ए’ कार
वाळा रूपो ज वट्ट शके छे, आर्यप्राकृतमा ‘पचहि’ वगेरे ‘ए’ कार
विनाता पण रूपो वपराएला छे जेमके,

[“ पचहिं कामगुणेहिं ”

“ पचहिं महव्वएहिं ”

“ पचहिं किरिआहिं ”

“ पचहिं समईहिं ”--श्रमणसूत्र]

माटे धर्ही ए वजे रूपो साथे देखायेला छे.

સોલ્સ, સોલ્હ (પોટશ), સત્તરસ, સત્તરહ (સપ્તદશ) અને અઠ્ઠારસ, અઠ્ઠારહ (અષ્ટાદશ) એ વધા શબ્દોના રૂપો 'પચ'ની પેઠે સમજવાના છે.

કૈ (કતિ)

(આ શબ્દના રૂપો બહુવચનમા જ થાય છે)

૫૦- } કૈ
ત્રી૦- }

૩૦ ૩૦-કૈઠ્ઠ, કૈઠ્ઠ

શેષરૂપો. તે તે માયા પ્રમાણે 'કૈસિ'ના બહુવચનાત રૂપો જેવા છે.

નીચે જણાવેલા શબ્દોમા જે શબ્દો આકારાત છે તેના રૂપો 'માલા'ની જેવા જાણવાના છે અને જે શબ્દો ઇકારાત છે તેના રૂપો 'મહ'ની જેવા જાણવાના છે.

૧૬ગૂણવીસા (એકોનવિંશતિ)	} (એકવિંશતિ)
વીસા (વિંશતિ)	
૧૬ગૂણવીસા (એકોનવિંશતિ)	

૧ 'કતિ'ના પાઠરૂપો (જાણે કિમે)

કાત ।

કતાઠ્ઠ,

કતામિ ।

કતીન,

કતિઘ ।

કતીમુ ।

—૩૦ ધાલિય૦ પૃ૦ ૧૫૬.

૨ ૩૦ ધાલિય૦ પૃ૦ ૧૫૬-૧૬૦

बावीसा	(द्वाविंशति)	तेतीसा	} (त्रयत्रिंशत्)
तेवीसा	(त्रयोविंशति)	तितीसा	
चउवीसा	} (चतुर्विंशति)	चउतीसा	} (चतुस्त्रिंशत्)
चोवीसा		चोतीसा	
पणवीसा	(पचविंशति)	पणतीसा	(पञ्चत्रिंशत्)
छव्वीसा	(षड्विंशति)	उवीसा	(षट्त्रिंशत्)
सत्तावीसा	(सप्तविंशति)	सत्ततीसा	(सप्तत्रिंशत्)
अट्टावीसा	} (अष्टाविंशति)	अट्टतीसा	} (अष्टत्रिंशत्)
अड्ढवीसा		अड्ढतीसा	
अडवीसा			
एगूणतीसा	(एकोनत्रिंशत्)	एगूणचत्तालिसा	(एकोनचत्वारिंशत्)
तीसा	(१२शत्)	चत्तालिसा	(चत्वारिंशत्)
एगतीसा	} (एकत्रिंशत्)	एगचत्तालिसा	} (एकचत्वारिंशत्)
एक्कतीसा		इक्कचत्तालिसा	
एक्कीसा		एक्कचत्तालिमा	
बत्तीसा	(द्वात्रिंशत्)	इगयाला	

१ पालिभाषामा 'चउवीसा' शब्दनु प्रथमानु एकवचन 'चउवीस' भाय छे (चूओ पाणिग्र० प्र० १९० नि० १२७) जने ए रूप प्राकृतसाहित्यमा पण वपराएलु छे चेमरे, 'चउवीस पि। नगवग' (चतुर्विंशतिस्तय)

आचार्य हमचद्र ए 'चउवीस' रूपन 'द्वितीया विभाक्तनाडु समजे छे जने उपयुक्त वाक्यमा 'द्वितीया ना जय घटतो नथी पण 'प्रथमा' ना अर्थ घटे छ तेथी "क्याय प्रथमा'न उदल द्वितीया' पण वपराय छ- एम ए वाक्य आधीने न नणावे न- (३११ ६० प्रा० व्या० ८-३-१३७ पृ० १०८)

वेआलिसा } वेआला } दुचत्तालिसा } तिचत्तालिसा } तेआलिसा } तेआला }	(द्विचत्वारिंशत्)	चोवण्णा } चउपण्णासा } पणपण्णा } पणपण्णासा } पंचावण्णा }	(चतुष्पञ्चाशत्)
चउचत्तालिसा } चोआलिसा } चोआला } चउआला }	(चतुश्चत्वारिंशत्)	छप्पण्णा } छप्पण्णासा } सत्तावन्ना } सत्तपण्णासा }	(पट्पञ्चाशत्)
पणचत्तालिसा } पणयाला }	(पञ्चचत्वारिंशत्)	अट्टावन्ना } अडवन्ना } अट्टपण्णासा }	(अष्टपञ्चाशत्)
उचत्तालिसा } उयाला }	(षट्चत्वारिंशत्)	एगूणसट्ठि } मट्ठि }	(एकोनपट्ठि) (पट्ठि)
सत्तचत्तालिसा } सगयाला }	(सत्तचत्वारिंशत्)	एगमट्ठि } इगसट्ठि }	(एरुपट्ठि)
अट्टचत्तालिसा } अडयाला }	(अष्टचत्वारिंशत्)	वासट्ठि } तेसट्ठि }	(द्विपट्ठि) (त्रिपट्ठि)
एगूणपण्णासा (एकोनपञ्चाशत्) पण्णासा (पञ्चाशत्)		चउसट्ठि } चोसट्ठि }	(चतुष्पाट्ठि)
एगपण्णामा } इकपण्णासा } एकपण्णासा } एगावण्णा }	(एरुपञ्चाशत्)	पणसट्ठि } छामट्ठि }	(पञ्चपट्ठि) (षट्पट्ठि)
चावण्णा } दुप्पण्णासा }	(द्विपञ्चाशत्)	सत्तमट्ठि } अट्टमट्ठि }	(सप्तपट्ठि)
नेवण्णा } निपण्णामा }	(त्रिपञ्चाशत्)	अट्टसट्ठि } एगूणमत्तरि }	(अष्टपट्ठि) (एकोनसप्तति)

सत्तरि	(सप्तति)	सत्तासीइ	(सप्ताशीति)
एग'सत्तरि	} (एकसप्तति)	अट्टासीइ	(अष्टाशीति)
इकसत्तरि		नवासीइ	(नवाशीति)
त्रा(त्रि)सत्तरि	} (द्विसप्तति)	एगुणनवइ	(एगुणनवति)
त्रावत्तरि		नवइ	(नवति)
तिसत्तरि	(त्रिसप्तति)	एगणवइ	} (एकनवति)
चोसत्तरि	} (चतुस्सप्तति)	इगणवइ	
चउसत्तरि		त्राणवइ	(द्विनवति)
पण्णसत्तरि	(पञ्चसप्तति)	तेणवइ	(त्रिनवति)
छसत्तरि	(षट्सप्तति)	चउणवइ	} (चतुर्नवति)
सत्तसत्तरि	(सप्तसप्तति)	चोणवइ	
अट्टसत्तरि	(अष्टसप्तति)	पण्णणवइ	} (पञ्चनवति)
एगुणासीइ	(एकोनाऽशीति)	पञ्चणवइ	
असीइ	(अशीति)	छण्णवइ	(पण्णवति)
एगासीइ	(एकाशीति)	सत्(ता)णवइ	(सप्तनवति)
नासीइ	(द्व्यशीति)	अट्ट(ड)णवइ	(अष्टनवति)
तेसीइ	(त्र्यशीति)	ण(न)वणवइ	(नवनवति)
चउरासीइ	} (चतुरशीति)	एगुणमय	(एकोनशत)
चोरासीइ		मय	(शत)
पणसीइ	(पञ्चाशीति)	दुसय	(द्विशत)
छासीइ	(षडशीति)	तिसय	(त्रिशत)
		त्रे सयाइ-नम-	(द्विशत)

२ 'सत्तर' व 'वइ' 'सत्तरि' पञ्च प्रयोगानुसारं
वचनात् जे.

तिष्णि सयाइं-त्रणसैं (त्रिशत)	लख	(लक्ष)
चवारि सयाइ-चारसैं (चतुदशत) इत्यादि.	दस(ह)लख	(दशलक्ष)
सहस्र (सहस्र)	पयुभ(त)	(प्रयुत)
दह(स)सहस्र (दशसहस्र)	सोडि	(कोटि)
अयुभ(त) (अयुत)	कोडाकोटि	(कोटाकोटि)

પ્રકરણ ૧૧

—૦—

કારક-વિભક્ત્યર્થ

જેમ સસ્કૃતમા છ કારક છે તેમ અહીં પ્રાકૃતમા પણ છે અને તેની ત્રીજી વ્યવસ્થા સસ્કૃતને અનુસારે સમજી લેવાની છે. પરંતુ તે કેટલાક સ્વાસ વિભક્ત્યર્થ છે તેને અહીં જણાવી ઠરૂં છીએ

૧ પ્રાકૃતમા કેટલેક ટેકાણે દ્વિતીયા, તૃતીયા, પચમી અને સપ્તમીને સ્થાને પણ ષષ્ઠી 'વિભક્તિ વપરાય છે -

સીમાધરસસ વદે [સીમાધર વન્દે]

ધણમ્સ લલ્લો [ઘનેન લલ્લ]

ચોરસસ બીહદ્ [ચૌરાદ્ વિભેતિ]

અતેઊરસસ રમિઊ આઅઓ [અન્ત પુરે ૨-તુમાગત]

૨ કોઈ કોઈ ટેકાણે દ્વિતીયા અને તૃતીયાને બદલે સપ્તમી વપરાય છે -

૧ સસ્કૃતમા પણ ષષ્ઠી વિભક્તિનો આયો જ ઉપયોગ થયેલો છે માતર સ્મરતિ તે બદલે માતુ સ્મરતિ ।

અન્ન નો દેહિ , અન્નસ્ય નો દેહિ ।

ફલેસ્મત , ફલના તૃત ।

અર્ધર્દીબ્યતિ , અધાણા દાવ્યતિ ।

તૃધાત્ પણ પતતિ ,, વૃક્ષસ્ય પણ પતાત ।

મહત્સુ વિભાપત ,, મહતા વિભાપત ।

—૧ઓ " ષષ્ઠી શબ્દ " (પાઠન • ૨-૨-૨૦) તથા " શબ્દ "

(૨૦ ષ • ૨-૨-૧૧)

૨ ૧ઓ વદમાસાચાદ્રષ્ટા " સ્વાચરશ્ચારે " ૨-૨-૨૮

૬ • ૧૬૨ ।

नयरे न जामि [नगर न यामि]

तेसु अलकिआ पुहवी [तरलकृता पृथ्वी]

३ कयाय कयाय पचमीने बदले तृतीया अने सप्तमी वपराय छे -

चोरेण बीहइ [चौराट विभेति]

अतेउरे रमिउ आगओ राया [अन्त पुराद् रन्त्वा
आगतो राजा] ,

४ कोई ठेकाणे तो सप्तमाने म्थाने द्विताया पण वपराय छे -

विज्जुज्जोय भरइ रति [विद्युद्दुद्योते स्मरति रात्रिम्]

१ सस्कृतनी रान पण जा वाक्यमा 'नगर'ने 'कम' कही शकाय अने 'आधार' पण कही शकाय एट' 'नगर न याम' अने 'नगर न याम' ए बज वाक्यो िशुषमत छ.

२ आ वाक्यमा जा 'तु सत्सु' (तेजोनी विद्यमानतामा) एकी अथ त्रिवाअत हाय ता सस्कृतमा पण 'त अलकृता पृथ्वी' आ वाक्यन, बदले 'तेसु अलकृता पृथ्वी' आउ सप्तमायाल्लु वाक्य यइ शक छे

३-४ अहीं जो 'चौर'न 'भयना करण' तरिक अने 'अत पुर'ने रमनारना 'आधार' तरिके कहवानो आशय हाय तो सस्कृतमा पण 'चोरेण विभेति' अने 'अन्त पुर रन्त्वा' बगर वाक्य यइ शक छे

५ आप्रसकृतमा ठेकठकाणे जा 'तण कालण तण समएण' प्रयाग वपराएला छ, एना अथ 'त काल अने ते समने' थाय छे, तथा जा अने आवा वाचा प्रयोगोमा 'सप्तमी' विभक्तिने बदल 'तृतीया' विभक्ति वपराएला छे एम आचार्य हमचंद्र जणावे छे - (जूओ हे० प्रा० ध्या ८-३-१३७ पृ १०८) त्थरि आ प्रयोगसु

વિવરણ કરતાં નવાંગી ટીકાકાર આચાર્ય અમયદેવ એ પ્રયોગમાં આવેલાં 'જં' ને વાક્યાલકારરૂપે માની એ પ્રયોગને 'સતમી' વિભક્તિવાંઝો પણ જણાવે છે. આચાર્ય અમયદેવની દૃષ્ટિએ એ પદોનો પદચ્છેદ આ પ્રમાણે છે: 'તે જં કાલે જં, તે જં સમયે જં'—“ 'તે' इति प्राकृतशीलीवशात् 'तस्मिन्' × × × 'जं' कारोऽन्यत्रापि वाक्यालकारार्थः, × × काले × अवसर्पिणीचतुर्थविभागलक्षणे, × × × समये कालस्यैव विशिष्टे भागे ”—જૂઓ ભગવતી સૂત્ર ૪૦ પૃ. ૧૮ ટીકા, શાતા. સૂત્ર ટીકા પૃ. ૧ સમિતિ, ઉપાસકદશાસૂત્ર ટીકા પૃ. ૧ સમિતિ.

એ પ્રયોગનું વિવરણ કરતાં આચાર્ય મલયંગિરિ પણ આચાર્ય અમયદેવની પેઠે પૂર્વ પ્રમાણે જણાવે છે:—જૂઓ સૂર્યપ્રજ્ઞાસિની ટીકા પૃ. ૧ સમિતિ.

આચાર્ય અમયદેવ એ પદોનું સંસ્કૃત 'તેન કાલેન તેન સમયેન' પણ કરે છે અને આ પંક્તિમાં તેઓ આ વાક્યમાં તૃતીયાનો અર્થ ઘટાવે છે પણ 'તૃતીયા' ને સ્થાને 'સતમી' હોવાની સૂચના કરતાં નથી — “अथवा. तृतीयैवेवम्, ततः 'तेन कालेन हेतुभूतेन, तेन समयेन हेतुभूतेनैव’—જૂઓ ભગવતીસૂત્ર ૪૦-પૃ. ૧૮ ટીકા.

ક્રિયાપદરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાલ્યાનનુ નામ 'આલ્યાત' છે અને કૃદંતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાલ્યાનને 'નામ' કહેવામા આવે છે.

આલ્યાતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાલ્યાનની વિવિધતા આ પ્રમાણે છે.

કર્તારિરૂપ, કર્મણિરૂપ, ભાવેરૂપ (સહ્યભેદ), પ્રેરકકર્તારિરૂપ, પ્રેરકકર્મણિરૂપ, પ્રેરકભાવેરૂપ (પ્રેરક સહ્યભેદ) इत्यादि ।

કૃદંતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાલ્યાનના અનેક પ્રકાર આ રીતે છે:

કર્તારિ } વર્તમાનકૃદત, પ્રેરકવર્તમાનકૃદત, કર્તૃસૂચકરૂપ,
          } મવિપ્યત્કૃદંત, પ્રેરકમવિપ્યત્કૃદન ।

કર્મણિ અને } વર્તમાનકૃદંત. મવિપ્યત્કૃદંત, પ્રેરકવર્તમાનકૃદંત,
ભાવે-સહ્યભેદ } પ્રેરકમવિપ્યત્કૃદત, મૂતકૃદત, વિધ્યર્થકૃદંત, પ્રેરક-
                          } મૂતકૃદંત, પ્રેરકવિધ્યર્થકૃદંત ।

ભાવેરૂપ } હેત્વર્થકૃદંત અને સંબંધકમૂતકૃદંત ।

આ પ્રકરણમા અહાં જણાવેલા ક્રમ પ્રમાણે રૂપાલ્યાનોની સમ-ગૂતી આપવાની છે.

કર્તારિરૂપ

પ્રાકૃતમા ધાતુઓની બે જાત છે વ્યંજનાત ધાતુ અને સ્વ-રાત ધાતુ

૧ વ્યંજનાત ધાતુના છેવટના વ્યંજનમા 'અ'કાર ઉમેરાયા પછી જ તેના રૂપાલ્યાનો થાય છે અને ં ઉમેરાતો 'અ'કાર વિકરણ-રૂપ લેવાય છે:

- भण् + अ-भण-भणइ (भणति)
 वह् + अ-वह-कहइ (कथयति)
 सम् + अ-समइ (शाम्यति)
 हस् + अ-हस-हसइ, (हसति)
 आव् + अ-आव-आवइ (आप्नोति)
 सिच् + अ-सिच-सिचइ (सिध्यति)
 रुन्ध् + अ-रुन्ध-रुन्धइ (रुणद्धि) ,
 मुस् + अ-मुस-मुसइ (मुष्णाति)
 तण् + अ-तण-तणइ (तनोति)

२ अकारात् सिवाय बाकीना स्वरात् धातुओने षण विकरण 'अ' विकल्पे लागे छे

- पा + अ-पाअ-पाअइ, पाइ (पार्ति)
 ना + अ-नाअ-नाअइ, नाइ (यास्ति)
 धा + अ-धाअ-धाअइ, धाइ (धयति, धावति, दधाति)
 झा + अ-झाअ-झाअइ, झाइ (ध्यायति)
 जम्भा + अ-जम्भाअ-जम्भाइ (जृम्भते)
 वाअ + अ-वाअ-वाअइ, वाइ (वाति)
 मिला + अ-मिलाअ-मिलाअइ, मिलाइ-(म्लायति)
 विक्री+विक्रे + विक्रेअ-विक्रेअइ, विक्रेइ (विक्रीणाति)
 हो + अ-होअ-होअइ, होइ (भवति)
 हो + अ-होअ-होइऊण, होऊण (मृत्वा)

३ 'उवर्णात् धातुना अत्य उवर्णनो 'अव' धाय छे-

- णहु-णहुव्+अ-णहुव-णहुवइ (ह्नुते)
 निणहुवइ (निह्नुते)

ક્રિયાપદરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાસ્થાનનુ નામ 'આસ્થ્યાત' છે અને કૃદંતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાસ્થાનને 'નામ' કહેવામાં આવે છે.

આસ્થ્યાતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાસ્થાનની વિવિધતા આ પ્રમાણે છે:

કર્તરિરૂપ, કર્મણિરૂપ, ભાવેરૂપ (સહ્યભેદ), પ્રેરકકર્તરિરૂપ, પ્રેરકકર્મણિરૂપ, પ્રેરકભાવેરૂપ (પ્રેરક સહ્યભેદ) इत्यादि ।

કૃદંતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાસ્થાનના અનેક પ્રકાર આ રીતે છે:

કર્તરિ } વર્તમાનકૃદંત, પ્રેરકવર્તમાનકૃદંત, કર્તૃસૂચકરૂપ,
          } ભવિષ્યત્કૃદંત, પ્રેરકભવિષ્યત્કૃદંત ।

કર્મણિ અને } વર્તમાનકૃદંત, ભવિષ્યત્કૃદંત, પ્રેરકવર્તમાનકૃદંત,
ભાવે-સહ્યભેદ } પ્રેરકભવિષ્યત્કૃદંત, ભૂતકૃદંત, વિધ્યર્થકૃદંત, પ્રેરક-
                          } ભૂતકૃદંત, પ્રેરકવિધ્યર્થકૃદંત ।

ભાવેરૂપ } હેત્વર્થકૃદંત અને સંબંધક્રમૂતકૃદંત ।

આ પ્રકરણમાં અહીં જણાવેલા ક્રમ પ્રમાણે રૂપાસ્થાનની સમ-
નૂતી આપવાની છે.

કર્તરિરૂપ

પ્રાકૃતમા ધાતુઓની ત્રે જાત છે: વ્યંજનાત ધાતુ અને સ્વ-
રાત ધાતુ

૧ વ્યંજનાત ધાતુના છેવટના વ્યંજનમા 'અ'કાર ઉમેરાયા પછી જ તેનાં રૂપાસ્થાનો થાય છે અને ણ ઉમેરાતો 'અ'કાર વિકરણ-રૂપ લેવાય છે:

- भण् + अ-भण-भणइ (भणति)
 क् + अ-क्-कइ (कथयति)
 सम् + अ-समइ (शाम्यति)
 हस् + अ-हस-हसइ (हसति)
 आव् + अ-आव-आवइ (आप्नोति)
 सिच् + अ-सिच-सिचइ (सिध्यति)
 रुन्ध् + अ-रुध-रुधइ (रुणद्धि)
 मुस् + अ-मुस-मुसइ (मुष्णाति)
 तण् + अ-तण-तणइ (तनोति)

२ अकारात् सिवाय बाकीना स्वरात् धातुओने षण विकरण 'अ' विकल्पे लागे छे

- पा + अ-पाअ-पाअइ, पाइ (पार्ति)
 जा + अ-जाअ-जाअइ, जाइ (याति)
 धा + अ-धाअ-धाअइ, धाइ (धयति, धावति, दधाति)
 द्या + अ-द्याअ-द्याअइ, द्याइ (ध्यायति)
 जम्भा + अ-जम्भाअ-जम्भाइ (जृम्भते)
 वाअ + अ-वाअ-वाअइ, वाइ (वाति)
 मिला + अ-मिलाअ-मिलाअइ, मिलाइ-(म्लायति)
 विक्री+विक्रे + विक्रेअ-विक्रेअइ, विक्रेइ (विस्त्रिणाति)
 हो + अ-होअ-होअइ, होइ (भवति)
 हो + अ-होअ-होइउण, होऊण (भूत्वा)

३ उवर्णात् धातुना अत्य उवर्णनो 'अव' थाय छे-

- ण्डु-ण्ड्व्+अ-ण्डव-ण्डवइ (ह्युते)
 निण्डवइ (निह्युते)

હુ-હ્વ-હવ-હવઙ (જુહોતિ)

નિહવઙ (નિજુહોતિ)

ધુ-ધ્વ-ધવ-ધવઙ (ધ્યવતે)

રુ-ર્વ-રવ-રવઙ (રૌતિ)

કુ-ક્વ-કવ-કવઙ (કૌતિ)

સુ-સ્વ-સવ-સવઙ (સૂતે)

પસવઙ (પ્રસૂતે)

૪ ઋવર્ણાત ધાતુના અંત્ય ઋવર્ણનો 'અર્' ધાય છે:

કૃ-કર્-કર-કરઙ (કરોતિ)

ધૃ-ધર્-ધર-ધરઙ (ધરતિ)

મૃ-મર્-મર-મરઙ (મ્રિયતે)

ઠ-ઠર્-ઠર-ઠરઙ (ઠ્ઠ્ણોતિ, ઠ્ઠ્ણુતે)

સૃ-સર્-સર-સરઙ (સરતિ)

હ-હર્-હર-હરઙ (હરતિ)

તૃ-તર્-તર-તરઙ (તરતિ)

જૃ-જર્-જર-જરઙ (જીર્યતિ)

૫ ઉપાત્યમા ઋવર્ણવાલા ધાતુના ઋવર્ણનો 'ઋરિ' ધાય છે.

કૃષ્-કરિસ્-વરિસ-કરિસઙ (કર્ષતિ)

મૃષ્-મરિસ્-મરિસઙ (મૃષ્યતે)

ઠ્ઠ્ણ્-ઠરિસ્-ઠરિસઙ (ઠ્ઠ્ણતિ)

હૃષ્-હરિસ્-હરિસઙ (હૃષ્યતિ)

૬ ધાતુના 'ઇવર્ણ' અને 'ઊવર્ણ'નો અનુક્રમે 'ઈ' અને 'ઊ' ધાય છે.

ની-નેઙ (નયતિ)

નેતિ (નયન્તિ)

उड्ही-उड्हेइ (उड्डयते)

उड्हेति (उड्डयन्ते)

जि-जेऊण (जित्वा)

नी-नेऊण (नीत्वा)

७ केटलाक धातुना उपात्य स्वरनो दीर्घ थाय छे

रुप्-रुस्-रुस-रुसइ (रुप्यति)

तुप्-तुस्-तुस-तुसइ (तुप्यति)

शुप्-शुस्-शुस-शुसइ (शुप्यति)

दुप्-दुस्-दुस-दुसइ (दुप्यति)

पुप्-पुस्-पुस-पुसइ (पुप्यति)

सीसइ (शिप्यते) इत्यादि ।

८ धातुना नियत स्वरने स्थाने प्रयोगानुसारे बीजो स्वर पण थाय छे:

वि०-हवइ-हिवइ (भवति)

चिणइ-चुणइ (चिनोति)

सदहण-सदहाण (श्रद्धानम्)

धावइ-धुवइ (धावति)

रुवइ-रोवइ (रोदीति) इत्यादि ।

९ नि०-दा-दे-देइ (ददाति, दाति, द्यति)

ला-ले-लेइ (लाति)

विहा-विहे-विहेइ (विदधाति, विभाति)

ब्रू-ब्रे-ब्रेमि (ब्रवीमि) इत्यादि ।

९ केटलाक धातुओनो अत्य न्यजन प्रयोगानुसारे बेवडो थाय छे:

वि०-फुडइ, फुटइ (फुटति)

चलइ, चलइ (चलति)

पमीलइ पमिल्लइ (प्रमीलति)

निमीलइ, निमिल्लइ (निमीलति)

समीलइ, समिल्लइ, (समीलति) -

उम्मीलइ, उम्मिल्लइ (उन्मीलति) इत्यादि । -

नि०-जिम्मइ (जेमति) परिअट्टइ (पर्यटति)

सकइ (शक्नोति) पलोट्टइ (प्रलोटति)

लगइ (लगति) तुट्टइ (द्रुटति)

मग्गइ (मृगयते) । नट्टइ (नटति)

नस्सइ (नश्यति) सिब्बइ (सीब्यति)

कुप्पइ (कुप्यति) इत्यादि ।

१० केटलाक धातुओना (प्राय सस्कृतनो विकरण उमेरावा पछी

“ ‘घ’ छेडावाळ धातुओना) अत्य ध्यजननो प्रयोगानुसारे

‘ज्ज’ थाय छे

सपज्जइ (‘सपद्यते) सिज्जइ (स्विद्यति)

सिज्जइ (सिद्यते) सिज्जिरी (स्वेत्त्री, स्वेदायित्री)

- - इत्यादि ।

११ उपरना नियमोर्था तैयार थएला धातुना अग्ने वर्तमान्कशाब्दमां

नांचे जणावेली कर्तृबोधक प्रत्ययो लागे, छे -

	एकव०-	बहुव०-
१ पुरुष	'मि,	मो, मु, म.
२ पुरुष	सि, से,	इत्या, ह
३ पुरुष	इ, ए	न्ति, न्ते, इरे

सर्वपुरुष-सर्ववचन-ज्, ज्ञा

- १ 'मि' प्रत्यय पर रहेता धातुना अकारात अगना अत्य 'अ' नो विकल्पे 'आ' थाय छे
- २ 'मो', 'मु' अने 'म' प्रत्यय पर रहेता धातुना अकारात अगना अत्य 'अ' नो विकल्पे 'आ' अने 'इ' थाय छे
- ३ उपर जणावेला बधा प्रत्ययो पर रहेता धातुना अकारात अगना अत्य 'अ' नो विकल्पे 'ए' थाय छे

[नामना रूपोमा पालमा अने प्राकृतमा सविशेष समानता छे तेथी नामना प्रकरणमा स्थळे स्थळे समानता बताववा पालिना रूपा सविस्तर मूकेला छे पण धातुना रूपोमा तम नथी, तेथी जा प्रकरणमा ज्या ज्या जेटली समानता छे तेटलो उद्देश्य करवामा जावशे पण धातुना पालिरूपोनी वीगतथी नाथ नहि करवामा आवे]

१ कटलेक ठेकाण 'मि' प्रत्ययने बदले म् प्रत्यय पण वष राएलो छे - मर, मरामि (मिये) । सफ, सफामि (सक्नाम) ।

२ 'से' अने 'ए' तथा शौरसेनीनो 'दे' अन पैशाचीना 'ते' प्रत्यय, धातुना अकारात अगने 'व' भाटवाना छे अथात अकारात सिवायना धातुना अगने 'ए' रजे प्रत्ययो लागता नथी -

पा + सि-शसि । पा + इ-पाइ (पासे, अने पाए, रूप थाय नहि)

३ कोइ ठकाणे आ 'इ'था प्रत्यय तीजा पुरुषना एकवचनमा पण वषराएगे छ - राइथा, रोवइ, रावइ- (रोचत)

— — — — — आ-इरे- प्रत्यय क्वाचत् स्वधिर् प्रीजा पुरुषना एकवच-
नमा पण वषराएलो छे. जेमक-सूतइ, सूणइरे- (शुष्यति)

४ 'ज्ज' अने 'ज्जा' प्रत्यय पर रहेता तो धातुना अकारात अगना अत्य 'अ' नो 'ए' थाय छे

शौरसेनी, मागधी, पेशाची अने अपभ्रशमापामा वर्तमान-काळने लगती विशेषतावाळी प्रक्रिया आ प्रमाणे छे -

शौरसेनी-मागधी

१	पु०	मि	मो, मु, म ।
२	पु०	'सि, से'	इत्था, ध, ह ।
३	पु०	दि, दे	न्ति, न्ते, इरे ।

५ ग र

पेशाची

१	पु०	शौरसेनी प्रमाणे
२	पु०	"
३	पु०	ति, ते शौरसेनी प्रमाणे

अपभ्रश

१	पु०	उं, मि	हु, मो, मु, म ।
२	पु०	हि, सि, से	हु, ह, ध, इत्था ।
३	पु०	दि, दे, इ ए	हिं, न्ति, न्ते, इरे ।

प्राकृतमा वर्तमानकाळना प्रत्ययो लागता धातुना अगमा जे जे थवानु जणाव्यु छे ते बहु शौरसेनी, मागधी, पेशाची अने अपभ्रशना वर्तमानकाळना प्रत्ययो लागता पण समजी लेवानु छे धातुने लागता कोई पण प्रत्ययो लगाड्या पहेल्य पण प्राकृतमा धातुने लगती जे जे प्रक्रिया (विकरण वगेरेनी प्रक्रिया)

१ ज्यो पृ० २७ ४ ३

२ ज्यो पृ० २४९, २ टिप्पण

नणावी छे ते बधी शौरसेनी, पेशाची, मागधी अने अपभ्रंशमा समजी लेवानी छे.

व्यंजनांत शतुना रूपाग्याना

हस्

एकवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पेशाचीरू०— अपभ्रंशरू०—
 १ मागधीरू०—

१ पुरुष—हसामि, हसामि, हसेमि, हसेज्ज, हसेज्जा ।	प्राकृत प्रमाणे	प्राकृत प्रमाणे	हसउ, हसेउं, हसमि, हसामि, हसेमि, हसेज्ज, हसेज्जा ।
२ पुरुष—हससि, हसेसि, हससे, हसेसे, हसेज्ज, हसेज्जा ।	प्राकृत प्रमाणे	प्राकृत प्रमाणे	हसहि, हसेहि, हससि, हसेसि, हससे, हसेसे, हसेज्ज, हसेज्जा ।
३ पुरुष—हसइ, हसेइ,	हसदि, हसेदि,	हसति, हसेति,	हसदि, हसेदि,

हसए,	हसदे,	हसते,	हसदे,
हसेए,	हसेदे,	हसेते,	हसेदे,
हसेज्ज,	हसेज्ज,	हसेज्ज,	हसइ,
हसेज्जा ।	हसेज्जा ।	हसेज्जा ।	हसेइ,
			हसए,
			हसेए,
			हसेज्ज,
			हसेज्जा ।

बहुवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पेशाचीरू०— अपभ्रंशरू०—
मागधीरू०—

१ पुरुष—हसमो,	प्राकृत	प्राकृत	हसहुं,
हसामो,	रूपो	प्रमाणे	हसेहुं;
हसिमो,	प्रमाणे		हसमो,
हसेमो,			हसामो,
हसमु,			हसिमो,
हसामु,			हसेमो;
हसिमु,			हसमु,
हसेमु,			हसामु,
हसम,			हसिमु,
हसाम,			हसेमु,
हसिम,			हसम,
हसेम;			हसाम,

हसेज्,
हसेज्जा ।

हसिम,
हसेम;
हसेज्,
हसेज्जा ।

२ पुरुष-हसइत्था, हसइत्था,
हसित्था, हसित्था,
हसेइत्था, हसेत्था,
हसह, हसध,
हसेह, हसेध,
हसेज्, हसह,
हसेज्जा । हसेह,
हसेज्,
हसेज्जा ।

शौरसेनी
प्रमाणे

हसइत्था,
हसित्था,
हसेत्था,
हसध,
हसेध,
हसह,
हसेह,
हसहु,
हसेहु,
हसेज्,
हसेज्जा ।

३ पुरुष-हसन्ति,
हसेति,
हसिति,
हसंते,
प्राकृत
रूपो
प्रमाणे

शौरसेनी
रूपो
प्रमाणे

हसहिं,
हसेहिं,
हसंति,
हसेति,

१ जूओ पृ० ९६ स्वरलोप नि० ६-हस + इत्था=हसित्था ।

२ प्राकृतना हसति, हसंते वगेरे रूपो उपरधी शौरसेनीमा
हसंदि, वगेरे रूपो पण प्रायः यथासंभव यइ शके छे-जूओ पृ० ३५
नि० (१) न्त=द ।

३ जूओ पृ० ४ नि० १-हसेति + हसिति ।

હસેતે,	હસિતિ,
હસિતે,	હસંતે,
હસદે,	હસેતે.
હસિરે,	હસિતે,
હસેદે	હસદે,
હસેઝ,	હસિરે,
હસેઝા ।	હસેદે,
	હસેઝ,
	હસેઝા ।

આ રીતે આગળ જણાવેલ વધાં વ્યંજનાંત (ધાતુનાં) અંગોનાં વર્તમાનકાળનાં રૂપો સમજવાનાં છે.

સ્વરાંત ધાતુનાં રૂપાણ્યાનો

હો (મ્)

સ્વરાંત ધાતુઓની પ્રક્રિયા વ્યંજનાંત ધાતુની ('હસ્' ની) સરસી છે. માત્ર ફેર આ છે:

સ્વરાંત ધાતુ અને પુરુષબોધક પ્રત્યય—એ બેની—બંને પળ 'ઝ' 'ઞા' વિકલ્પે ઊમેરાય છે.

૧. એકવચન

પ્રાકૃતરૂં— શૌરસેનીરૂં— પૈશાચીરૂં— અપભ્રંશરૂં—
માગધીરૂં—

૧ પુરુષ—	હોઅમિ,	પ્રાકૃત	પ્રાકૃત	હોઅં
	હોઆમિ,	રૂપો	રૂપો	હોપં
	હોણમિ,	પ્રમાણે	પ્રમાણે	હોઅમિ

૧. પહેલી નવ રૂપો વિકરણવાળાં છે અને વાકી વધા વિકરણ વિનાનાં છે. વિકરણ માટે જુઓ પૃ. ૨૪૫ નિ. ૨

(अ) होएज्नामि,	३	होआमि
होएज्जामि,	१	होएमि
होएज्जेमि,	होएज्जउ,	होएज्जमि
होएज्ज,		होएज्जनामि
(आ) होएज्जामि,	होएज्जेउ,	होएज्जेमि
होएज्जा,	१	होएज्ज
होमि,	होएज्जाउ,	होएज्जनामि
(अ) होज्जमि, (हुज्जमि)		होएज्जा
होज्जामि,		होउ
होज्जेमि,		होमि
होज्ज (हुज्ज)	होउमउ,	होउममि
(आ) होज्जामि		होउज्जामि
होज्जा (हुज्जा)	होउजेउ,	होउजेमि
		होउज्ज
	होउज्जाउ,	होउज्जामि
		होउज्जा ।

एकवचन

प्राकृत०— शौरसेनी०— पेशार्ज०— अपभ्रंश०—
मागधी०—

२ पुरुष—होअसि	प्राकृत	प्राकृत	होअहि,
होएसि	रूपो	रूपो	होएहि,
होअसे ।	प्रमाणे १	प्रमाणे	हाअमि
होएसे			होएसि
होएज्जमि			होअसे
होएज्जेसि			होएसे

होएज्जसे
 होएज्जेसे
 होएज्जासि
 होसि
 होज्जसि
 होज्जेसि
 होज्जसे
 होज्जेसे
 होज्जासि
 होज्ज
 होज्जा

होएज्जाहि
 होएज्जेहि
 होएज्जासि
 होएज्जेसि
 होएज्जसे
 होएज्जेसे
 होएज्जाहि
 होएज्जासि
 होहि,
 होसि
 होज्जाहि, होज्जासि
 होज्जेहि, होज्जेसि
 होज्जसे
 होज्जेसे
 होज्जाहि, होज्जासि
 होज्ज
 होज्जा ।

३ पुरुष-होअइ	होअदि	होअति	होअइ,	होअदि
होएइ	होएदि	होएति	होएइ,	होएदि
होअए	होअदे	होअते	होअए,	होअदे
होएए	होएदे	होएते	होएए,	होएदे
होएज्जइ	होएज्जदि	होएज्जति	होएज्जइ,	होएज्जदि
होएज्जेइ	होएज्जेदि	होएज्जेति	होएज्जेइ,	होएज्जेदि
होएज्जण	होएज्जदे	होएज्जते	होएज्जण,	होएज्जदे
होएज्जेइ	होएज्जेदे	होएज्जेते	होएज्जेण,	होएज्जेदे

होएज्जाइ	होएज्जादि	होएज्जाति	होएज्जाइ,	होएज्जादि
होइ	होदि	होति	होइ,	होदि
होज्जइ	होज्जदि	होज्जति	होज्जइ,	होज्जदि
होज्जेइ	होज्जेदि	होज्जेति	होज्जेइ,	होज्जेदि
होज्जए	होज्जदे	होज्जते	होज्जए,	होज्जदे
होज्जेए	होज्जेदे	होज्जेते	होज्जेए,	होज्जेदे
होज्जाइ	होज्जादि	होज्जाति	होज्जाइ,	होज्जादि
होज्ज	होज्ज	होज्ज		होज्ज
होज्जा	होज्जा	होज्जा		होज्जा

बहुवचन

प्राकृतरूप०— शौरसेनीरूप०— पेशाचीरूप०— अपभ्रंशरूप०—
मागधीरूप०—

१ पुरुष—होअमु	प्राकृत	प्राकृत	होअहुं
होआमु	रूपो	रूपो	होएहु
होइमु, होएमु	प्रमाणे	प्रमाणे	होअमु
होअमो			होआमु
होआमो			होइमु
होइमो, होएमो			होएमु
होअम			होअमो
होआम			होआमो
होइम, होएम			होइमो
होएज्जमु			होएमो
होएज्जामु			होअम
होएज्जिमु			होआम

होएजेमु
 होएजमो
 होएजनामो
 होएजिमो
 होएजेमो
 होएजम
 होएजनाम
 होएजिम
 होएजेम
 होमु
 होमो
 होम
 होज्जमु
 होज्जामु
 होज्जिमु
 होज्जेमु
 होज्जमो
 होज्जनामो
 होज्जिमो
 होज्जेमो
 होज्जम
 होज्जनाम
 होज्जिम
 होज्जेम
 होज्ज

हाइम
 होएम
 होएजहुं
 होएजेहुं
 होएजमु
 होएजनामु
 होएजिमु
 होएजेमु
 होएज्जमो
 होएज्जामो
 होएज्जिमो
 होएज्जेमो
 होएज्जम
 होएज्जनाम
 होएज्जिम
 होएज्जेम
 होहुं
 होमु
 होमो
 होम
 होज्जहुं
 होज्जेहुं
 होज्जमु
 होज्जनामु
 होज्जिमु

होज्जा

होज्जेमु
होज्जमो
होज्जामो
होज्जिमो
होज्जेमो
होज्जम
होज्जाम
होज्जिम
होज्जेम
होज्जाहु
होज्ज
होज्जा ।

बहुवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पेशाचीरू०— अपभ्रंशरू०—
मागधीरू०—

२ पुरुष—होअह	होअह, होअध	शौरसेनी	होअहु
होएह	होएह, होएध	प्रमाणे	होअहु
होएज्जह	होएज्जह, होएज्जध		होएज्जहु, होएज्जेहु
होएज्जेह	होएज्जेह, होएज्जेध		होएज्जाहु
होएज्जाह	होएज्जाह, होएज्जाध		होज्जहु, होज्जेहु
होज्जह	होज्जह, होज्जध		होज्जाहु
होज्जेह	होज्जेह, होज्जेध		होहु
होज्जाह	होज्जाह, होज्जाध		होअह, होअध
होह	होह, होध		होएह, होएध
होअइत्था	होअइत्था		होएज्जह, होएज्जध

होएइत्या	होएइत्या	होएजेह, होएजेध	
होएजइत्या	होएजइत्या	होएजाह, होएजाध	
होएजेइत्या	होएजेइत्या	होजनह, होजनध	
होएजनाइत्या	होएजनाइत्या	होजनेह, होजनेध	
होजनइत्या	होजनेइत्या	होजनाह, होजनाध	
होजनेइत्या	होजनइत्या	होह, होध	
होजनाइत्या	होजनाइत्या	होअइत्या	
होइत्या (होत्या')	होइत्या	होएइत्या	
होजन	होजन, होजना	होएजनइत्या	
होजना		होएजेइत्या	
		होएजनाइत्या	
		होजनेइत्या	
		होजनइत्या	
		होजनाइत्या	
		होइत्या	
३ पुरुष—होअंति	प्राकृत	शौरसेनी	होअहिं
होएंति	रूपो	प्रमाणे	होएहिं
होअते	प्रमाणे		होएजनहिं
होएते			होएजेहिं
होअइरे			होएजनाहिं
होएइरे			होजनहिं
होएज्जति			होजनेहिं

१ आ प्रयोग आप्प्रथोमा 'अभूत्' अर्थमा यपराएलो छे—
 नृशो भूतकाळनुं प्रकरण पृ० २६४.

२ वज्रो पृ० २५३, २ टिप्पण.

होएज्जति	होज्जाहिं
होएज्जन्ते	होहिं
होएज्जेते	होअंति, होएंति
होएज्जइरे	होअंते, होएंते
होएज्जेइरे	होअइरे, होएइरे
होएज्जाति	होएज्जन्ति, होएज्जेति
होएज्जाते	होएज्जन्ते, होएज्जेते
होएज्जाइरे	होएज्जइरे, होएज्जेइरे
होंति (हुंति)	होएज्जाति
होंते (हुते)	होएज्जाते
होइरे	होएज्जाइरे
होज्जन्ति, होज्जेति	होंति (हुति)
होज्जन्ते, होज्जेते	होंते (हुंते)
होज्जइरे, होज्जेइरे	होइरे
होज्जाति	होज्जन्ति, होज्जेति
होज्जाते	होज्जन्ते, होज्जेते
होज्जाइरे	होज्जइरे, होज्जेइरे
होज्ज	होज्जाति
होज्जा ।	होज्जाते
	होज्जाइरे
	होज्ज
	होज्जा

ए रीते दरेक स्वरात घातुनी (दा, पा, नी, ना, वू वगेरेनी)
वर्तमानकाळनी बधी प्रक्रिया ' हो ' नी पेठे समजवानी छे.

भूतकाल

(स्वरात अने व्यजनात धातुने लागता प्रत्ययो)

१ सस्कृतमा भूतकालना त्रण प्रकार छे, जेमके—ह्यस्तनभूत, अद्यतनभूत अने परोक्षभूत. ए त्रणे कालना प्रत्ययो अने प्रक्रिया पण सस्कृतमा तदन जूदा जूदा छे. परतु प्राकृत, शौरसेनी, मागधी, पेशाची के अपभ्रश भाषामा तेम नथी. तेमां तो ते त्रणे काल माटे एक सरखा ज प्रत्ययो छे. एटलु ज नहि पण ते त्रणे कालना, त्रणे पुरुषोना अने त्रणे वचनोना पण एक सरखा ज प्रत्ययो छे अर्थात् भूतकालनी प्रक्रिया के रूपमा प्राकृत, शौरसेनी वगेरे भाषामा क्याय कशो भेद जणातो नथी.

प्राकृत, शौरसेनी, मागधी, पेशाची अने अपभ्रशमा भूतकालना ए प्रत्ययो आ प्रमाणे छे —

१	पु०	}	ईअ ^१	(व्यजनात धातुने लागतो प्रत्यय)
२	पु०			
३	पु०			
३	सि०	}	सीं, हीं, हींअ	(स्वरात धातुने लागता प्रत्ययो)
३	सि०			

१ कोईनो मत एवो छे के, वर्तमानकालनी पेठे भूतकालमा पण 'ज' अने 'जा' प्रत्यय वपराय छे—होज, होजा—(अभूत्)

२ पालिमा त्रीजा पुरुषना एकवचनमा 'ई' अने 'इ' एम ते परस्मैपदी प्रत्ययो छे अने ए, प्राकृतना 'ईअ' प्रत्यय साथे मळता आवे छे पालिप्र० पृ० २१७ नि० १७२

३ पालिमा त्रीना पुरुषना अने त्रीजा पुरुषना एकवचनमा परस्मैपदी 'सि' प्रत्यय वपराएलो छ अने ए, प्राकृतना 'सी' प्रत्यय साथे मळतो आवे छे जेम प्राकृतमा त्रण पुरुषमा एक सरखो 'सी' प्रत्यय स्वरात धातुने लगाइवामा आवे छे तेम पालिमा त्रणे पुरुषमा एक सरखो 'सि' प्रत्यय स्वरात धातुने लगाइवामा आवे छे मान पालिनो ए 'सि' प्रत्यय प्रथम पुरुषना एकवचनमा अनुस्वारवाडो (सिं) वपराय छे एटणो ज भद छे पालिप्र० २१८ नि० १७९

व्यजनात् धातु-हस + ईअ-हसीअ ।

कर + ईअ-करीअ ।

भण् + ईअ-भणीअ ।

ए रीते व्यजनात् धातुना भूतकालना रूपो साधवाना छे

स्वरात् धातु-हो + सी-होसी } हो + ही-होही } हो + हीअ-होहीअ }
 होअसी } होअही } होअहीअ }

पा + सी-पासी } पा + ही-पाही } पा + हीअ-पाहीअ }
 पाअसी } पाअही } पाअहीअ }

ठा + सी-ठासी } ठा + ही-ठाही } ठा + हीअ-ठाहीअ }
 ठाअसी } ठाअही } ठाअहीअ }

ने + सी-नेसी } ने + ही-नेही } ने + हीअ-नेहीअ }
 नेअसी } नेअही } नेअहीअ }

लासी, लाही, लाहीअ, लाअसी, लाअही, लाअहीअ ।

उड्डे + सी-उड्डेसी, उड्डेअसी, उड्डेही, उड्डेअही, उड्डेहीअ,
 उड्डेअहीअ ।

ए रीते स्वरात् धातुना भूतकालना रूपो साधवाना छे

[उपर जणावेला भूतकालना प्रत्ययो करता केटलाक नूदा
 प्रत्ययो पण आर्षग्रथोमा वपराएला छे, आर्षरूपोमा विशेषे करीने

पालिरूपो

एकव०

१ अहोसि

२ अहाति

३ अहोसि

ત્યા, इत्य, इत्या, इंसु અને અંસુ, ए चार प्रत्ययो वपराएला છે. તેમા ' ત્યા ' અને ' इत्या, ' ઘણે ટેકાણે એકવચનમા વપરાયા છે અને ' इंसु ' તથા ' असु ' ઘણે ટેકાણે બહુવચનમા વપરાયા છે. ए जातना केटलाएक आर्परूपो जोवाधी एवं अनुमान बाधी श्रुकाय છે કે, ત્રીજા પુરુષના એકવચનમા ' ત્યા ' અને ' इत्या ' વપરાયા છે અને બહુવચનમા ' इंसु ' અને ' असु ' વપરાયા છે. જેમકે:—

'હો + ત્યા—હોત્યા (અમવત્, અમૂત્, અમૂવ)

भुज् + इत्या—भुजित्या (मुक्तवान्)

૧ આ ' હોત્યા ' ' પહારિત્ય ' ' વિહરિત્યા ' ઘેરે એકવચની રૂપોની અને ' કરિંતુ ' ' પુલ્હિંતુ ' ' આહસુ ' ઘેરે બહુવચની રૂપોની સાધના પાલિવ્યાકરણ દ્વારા થોધી ઘટાય છે. પાલિભાષામા ત્રીજા પુરુષના એકવચનમા આત્મનેપદી ' इत्य ' અને બહુવચનમા પરસ્મૈપદી ' इंसु, ' ' इत्સું, ' અને ' असु ' પ્રત્યયો વપરાયેલા છે. ઉપર્યુક્ત આર્પરૂપોમા વપરાયેલો ' इत्या ' પાલિના ए ' इत्थ ' નુ રૂપાતર જગાય છે, ' પહારિત્ય ' રૂપમા તો પાલિનો જોવોને તેવો ' इत्थ ' પ્રત્યય જ વપરાયેલો છે અને પાલિના ' इंसु ' અને ' असु ' ए वे प्रत्ययो एमने एम ए आर्परूपोमा વપરાયા છે. જેમ સસ્કૃતમા ઇસ્તની, અઘતની અને ત્રિચ્ચાતિવચિના રૂપાસ્થાનોમા ખાતુની પૂર્વે ' अ ' ઉમેરાય છે તેમ પાલિમા છે પણ પ્રાકૃતમા નથી.

पाठिरूपो मू

एकव० ३ अभचित्य (' इत्य ' प्रत्ययवाहु)

बहुव० ३ अगमिंसु, अगमसु (' इंसु ' અને ' અંસુ ' પ્રત્યયવાહું)

—મૂઓ પાલિપ્ર० પૃ० ૨૧૭ નિ० ૧૭૬-૧૭૭ તથા પૃ० ૨૨૦ ' ગમ ' નો રૂપો અને ટિપ્પણ.

री + इत्या-रीइत्या (अरयिष्ट)

विहर् + इत्या-विहरित्था (विहृतवान्)

सेव् + इत्या-सेवित्था (सेवितवान्)

पहार् + इत्थ=पहारेत्थ (प्रधारितवान्)

बम्-बच्छ + इसु-गच्छिसु (अगच्छन्, अगमन्, जग्मुः)

प्रच्छ-पुच्छ + इंसु-पुच्छिसु (गृष्टवन्तः)

कृ-कर + इसु-करिसु (अकुर्वन्, अकार्षुः, चक्रु)

नृत्य्-नच्च + इंसु-नच्चिसु (नृष्टवन्तः)

ब्रू-आह + असु-आहंसु (आहुः)

संस्कृतमा भूतकालना जे रूपारुयानो तैबार थाय छे, ते उप-
रथी घीधी रीते पण वर्णविकारना नियमो द्वारा प्राकृतरुपाख्यानो
बनावी शक्य छे. जेमके:—

सं०—	अब्रवीत्—	अब्रवी (प्रा०)
—	अकार्षीत्—	अकासी (")
	अभूत्—	अहू (")
	अवोचत्—	अवोच (")
	अद्रासु —	अदक्त्सु (")
	अकार्षम्—	अकरिस्स (") इत्यादि.

प्राचीन प्राकृतमा—आर्षप्रथोमा—आवा रूपारुयानो घणा वप-
राएछी छे.

१ श्रीहेमचन्द्रे पोलाना प्राकृत-व्याकरणमा आ आर्षरूपो
भाटे कोई जातनो उल्लेख कर्या जणातो नथी.

भविष्यत्काळ

सस्कृतमा भविष्यत्काळना ञ्ण प्रकार ठे, जेमके—श्वस्तन-भविष्य, अद्यतनभविष्य'अने परोक्षभविष्य (क्रियातिपत्ति). ए ञ्णे भविष्यना पुरुषबोधक प्रत्ययो अने प्रक्रिया पण जूदा जूदा छे. परतु प्राकृत, शौरसेनी, मागधी, पैशाची के अपभ्रशमा तेम नथी—तेमा तो मात्र परोक्षभविष्यना ज प्रत्ययो अने प्रक्रिया नोखा नोखा छे अने श्वस्तन तथा अद्यतन भविष्यनी प्रक्रिया, प्रत्ययो तो तद्दन सरम्बा छे.

प्राकृतना भविष्यत्काळना प्रत्ययोः

१ पु०	स्स, स्सामि, हामि, हिमि'	स्सामो, हामो, हिमो, स्सामु, हामु, हिमु, स्साम, हाम, हिम, हिस्सा, हित्था
-------	--------------------------	--

१ भविष्यत्काळना उपर जणावेल प्रत्ययो धातुमानने लागे छे त्यारे पालिमा तो एवा प्रत्ययो मात्र 'भू' धातुनेज लागेल छे -

भू पालिरूपो (भविष्यत्काळ)

१	होहामि, होहिस्सामि	होहाम, होहिस्साम.
२	होहिसि, हाहिस्ससि	होहिथ, होहिस्सथ
३	होहिति, हाहस्सात	हाहति, हाहिस्सति वगेरे

३. पालिग्र० पृ० २०६ 'होहिति' वगेरे रूपो.

૨ પુ૦	હિષ્ણિ, હિષ્ણે	હિષ્ણિયા, હિષ્ણિ
૩ પુ૦	હિષ્ણિ, હિષ્ણિ	હિષ્ણિતિ, હિષ્ણિતે, હિષ્ણિરે
	સર્વપુરુષ સર્વવચન	} જ્ઞ, જ્ઞા

શૌરસેની અને માગધીના ભવિષ્યત્કાળના પ્રત્યયો;

શૌરસેનીના વર્તમાનકાળના પ્રત્યયોની આદિમા 'સિ' ઉમેરવાથી તે બધા પ્રત્યયો ભવિષ્યત્કાળના થાય છે. એ ઉપરાત પહેલા પુરુષના એકવચનમા એક 'સં' પ્રત્યય જુદો પળ છે. જેમકે;

૧ પુ૦	સં, સિમિ	સિમો, સિમુ, સિમ ।
૨ પુ૦	સિસિ, સિસે	સિસિહ, સિસિધ, સિસિટ્યા ।
૩ પુ૦	સિસિદિ, સિસિદે	સિસિસિતિ, સિસિસિતે, સિસિસિરે ।

૧ પ્રાકૃત, શૌરસેની વગેરેના 'સે' 'ણ' તથા 'દે' પ્રત્યયો માટે જૂઓ પૃ૦ ૨૪૯, ૨ ટિપ્પણ

૨ સંસ્કૃતના ભવિષ્યત્કાળના પ્રત્યયો અને પાલિના ભવિષ્યત્કાળના પ્રત્યયો એક ઘરસા છે, માત્ર સંસ્કૃતના 'સ્ય' ને વદલે પાલિમા 'સ્થ' વપરાય છે:

પરસ્મૈપદ	}	૧ સ્સામિ	સ્સામ
		૨ સ્સાસિ	સ્સાથ
		૩ સ્સાસિ	સ્સાસિ
આત્મનેપદ	}	૧ સ્સં	સ્સામ્હે
		૨ સ્સસે	સ્સાચ્છે
		૩ સ્સસે	સ્સંતે

શૌરસેનીના ઉપર જણાવેલા પ્રત્યયો સાથે પાલિના આ પ્રત્યયો મળતા આવે છે:—

पैशाचीना भविष्यत्काळना प्रत्ययोः

१ पु०	शौरसेनी प्रमाणे	
२ पु०	”	
३ पु०	एद्य	शौरसेनी प्रमाणे

अपभ्रंशना भविष्यत्काळना प्रत्ययोः

अपभ्रंशना वर्तमानकाळना प्रत्ययोनी आदिमा ‘स’ अने ‘स्ति’ उमेरवाधी ते वधा प्रत्ययो भविष्यत्काळना थाय छे. जेमके,

१ पु०	सउ, स्सिउ, समि, स्सिमि	सहु, स्सिहुं, समो, स्सिमो, समु, स्सिमु, सम, स्सिम ।
२ पु०	सहि, स्सिहि, ससि, स्सिसि, ससे, स्सिसे	सहु, स्सिहु, सह, स्सिह, सघ, स्सिघ, सइत्था, स्सिइत्था ।
३ पु०	सदि, सदे, सइ, सए स्सिदि, स्सिदे, स्सिइ, स्सिए	सहिं, सति, सते, सइरे । स्सिहिं, स्सिते, स्सिते, स्सिइरे,

उपर जणावेला भविष्यत्काळना वधा प्रत्ययो पर रहेता पूर्वना ‘अ’ नो ‘इ’ अने ‘ए’ थाय छे.

रूपाख्यानो—

भण

एकवचन

प्राकृत०— शौरसेनी०— पेशाची०— अपभ्रंश०—
 मागधी०—

१ पुरुष—भणिस्सं,	भणिस्सं	शौरसेनी	भणित्तं,
भणेस्सं,	भणेस्सं	प्रमाणे	भणेत्तं,
भणिस्सामि,	भणिस्सामि		भणित्तमि
भणेस्सामि,	भणेस्सामि		भणित्तमि
भणिहामि,			भणित्तमि
भणेहामि,			भणित्तमि
भणिहिमि,			भणित्तमि
भणेहिमि			भणित्तमि

सर्व पुरुष अने
 सर्व वचन

२ पुरुष—भणिहिसि	भणित्तिसि	शौरसेनी	भणित्तहि,
			भणेत्तहि,
			भणित्तिसि
			भणित्तिसि
भणेहिसि	भणेत्तिसि	प्रमाणे	भणित्तिसि
			भणित्तिसि
			भणित्तिसि
			भणित्तिसि
भणिहिसे	भणित्तिसे		भणित्तिसि
			भणित्तिसि
			भणित्तिसि
			भणित्तिसि
भणेहिसे	भणेत्तिसे		भणित्तिसि
			भणित्तिसि
			भणित्तिसि
			भणित्तिसि

			भणिसिसे
			भणेस्सिसे
३ पुरुष—भणिहिइ	भणिसिदि	१भनेय्य	भणिसदि
भणेहिइ	भणेस्सिदि		भणेसदि
भणिहिण्	भणिसिदे		भणिसदे
भणेहिण्	भणेस्सिदे		भणेसदे
			भणिसइ
			भणेसइ
			भणिसण्
			भणेसण्
			भणिसिदि
			भणेस्सिदि
			भणिसिदे
			भणेस्सिदे
			भणिसिइ
			भणेस्सिइ
			भणिसिण्
			भणेस्सिण्

बहुवचन

	प्राकृतरू०—	शौरसेनीरू०—	पेशाचीरू०—	अपभ्रंशरू०—
		मागधीरू०—		
१ पुरुष—भणिस्सामो	भणिसिस्सामो	शौरसेनी	भणिसहु	
भणेस्सामो	भणेस्सिस्सामो	प्रमाणे	भणेसहु	
भणिहामो	भणिसिस्समु		भणिसिहहु	
भणेहामो	भणेस्सिस्समु		भणेसिहहु	

भणिसमो
 भणिसमो
 भणिसिमो
 भणिसिमो
 भणिसमु
 भणिसमु
 भणिसिमु
 भणिसिमु
 भणिसम
 भणिसम
 भणिसम
 भणिसिम

भणिहिमो
 भणेहिमो
 भणिस्सामु
 भणेस्सामु
 भणिहामु
 भणेहामु
 भणिहिमु
 भणेहिमु
 भणिस्साम
 भणेस्साम
 भणिहाम
 भणेहाम
 भणिहिम
 भणेहिम
 भणिहिस्सा
 भणेहिस्सा
 भणिहित्या
 भणेहित्या

भणिसिम
 भणिसिम
 भणिसिह
 भणिसिह
 भणिसिध
 भणिसिध
 भणिसिइत्था
 भणिसिइत्था

शौरसेनी
 प्रमाणे

भणिसहु
 भणिसहु
 भणिसिहु
 भणिसिहु
 भणिसह
 भणिसह
 भणिसिह

२ पुरुष-भणिसिह
 भणिसिह
 भणिसिह
 भणिसिह

			भणेस्सिह
			भणिसध
			भणेसध
			भणिसिध
			भणेस्सिध
			भणिसइत्था
			भणेसइत्था
			भणिसिइत्था
			भणेस्सिइत्था
३ पुरुष—भणिहिति	भणिसिंसति	शौरसेनी	भणिसहिं
भणेहिंति	भणेस्सिंसति	प्रमाणे	भणेसहिं
भणिहिते	भणिसिंसते		भणिसिंसहिं
भणेहिते	भणेस्सिंसते		भणेसिंसहिं
भणिहिइरे	भणिसिंसइरे		भणिसति
भणेहिइरे	भणेस्सिंसइरे		भणेसति
			भणिसिंसति
			भणेस्सिंसति
			भणिसते
			भणेसते
			भणिसिंसते
			भणेसिंसते
			भणिसइरे
			भणेसइरे
			भणिसिंसइरे
			भणेसिंसइरे

['જ્ઞ' અને 'જ્ઞા' નો ઉપયોગ પ્રાકૃતની પેઠે શૌરસેની વગેરે બધી ભાષાઓમાં કરવાનો છે]

ए रीते, व्यजनात धातुना भविष्यत्कालनां बधी जातना रूपो समजवाना छे अने प्राकृतरूपोनो (भणिहिइ वगेरेनो) उपयोग अपभ्रशमा यथासभव थइ शके छे

हो (भू)

स्वरांत धातु अने पुरुषबोधक प्रत्यय—ए बेनी—वच्चे भविष्यत्कालना पण 'ज्ઞ' અને 'જ્ઞા' વિકલ્પે આવે છે.

आगळ जणावेळा नियमो प्रमाणे ' हो ' धातुना (बधा स्वरात धातुना) छ अगो थाय छे अने ते छ अंगोने भविष्यत्कालना पुरुषबोधक प्रत्ययो लगाडवाथी अने ए प्रत्ययनिमित्तक थतो फेरफार ए अगोमा करवाथी स्वरात धातुना बधा रूपाख्यानो तैयार थाय छे.

छ अगो हो—हो, होअ, होएज्ज, होएज्जा, होज्ज, होज्जा.

पा—पा, पाअ, पाएज्ज, पाएज्जा, पाज्ज, पाज्जा

नी—नी, नीअ, नीएज्ज, नीएज्जा, निज्ज, निज्जा.

[बधा स्वरात धातुना छ छ अगो उपर्युक्त रीते करी लेवाना छे]

जे रीते ' भण् ' ना बधी जातना रूपो आगळ बताववामा आन्या छे ते ज रीते आ छ ए अगना प्रत्येकना बधी जातना रूपो बनावी लेवाना छे. जेमके,

एकवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पेशाधीरू०— अपभ्रशरू०—
मागधीरू०—

१ पुरुष—होस्सं	होस्सिमि	शौरसेनी	होसउ
होइस्स	होइस्सिमि	प्रमाणे	होइसउ

હોએસ	હોએસિમિ	હોએસડ
હોએજિમ્સ	હોએજિસિમિ	હોએજિસડ
। હોએજેસ	હોએજેસિમિ	હોએજેસડ
હોએજ્ઞાસ (જ્ઞસ)	હોએજ્ઞા (જ્ઞ) સિમિ	હોએજ્ઞાસડ
હોજિમ્સ	હોજિસિમિ	હોજિસડ
હોજેસ	હોજેસિમિ	હોજેસડ
હોજ્ઞાસ (જ્ઞસ)	હોજ્ઞા (જ્ઞ) સિમિ	હોજ્ઞાસડ

[પ્રાકૃત, શૌરસેના, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશનો માત્ર ઈજ પ્રત્યય લગાડીને નમૂનારૂપે 'હો' ના ઈ ઈઘ અગના રૂપો ઉપર આપેલા છે, ઈજ પ્રકારે દરેક પ્રત્યય લગાડીને 'હો' ના (સ્વરાત ધાતુના) વધા રૂપો સમજી લેવાના છે]

ઈજ રીતે 'હો' ની પેઠ પા, લા, ઢા, મિલા, ગિલા અને વા વગેરે સ્વરાત ધાતુઓના દરેકના ઈ ઈ અગો કરી વધા રૂપાણ્યાનો બનાવી લેવાના છે

ભવિપ્યત્કાલના સમ્કૃત સિદ્ધરૂપોન પળ વર્ણવિચારના નિયમો લગાડી પ્રાકૃતમા વાપરી શકાય છે જેમકે —

- સ૦— મોઙ્યામ = મોક્ત્વામો (પ્રા૦)
 ભવિપ્યતિ = ભવિમ્સઈ („)
 ફરિપ્યતિ = ફરિમ્સઈ („)
 ચરિપ્યતિ = ચરિમ્સઈ („)
 ભવિપ્યામિ = ભવિસ્તામિ („) ઇત્યાદિ

આર્ષપ્રથોમા કેટલાક રૂપો તો આ જ પ્રચારના વપરાણા છે.

क्रियातिपत्ति—(परोक्षभविष्य)

ज्यारे शरतवाळा बे वाक्योनु एक सयुक्त वाक्य बनेल होय अने तेमा देखाती बने क्रियाओ कोइ साकेतिक क्रिया जेवा जगाती होय त्यारे आ 'क्रियातिपत्ति' नो प्रयोग थाय छे.

प्राकृत, शौरसेनी, मागधी, पेशाची अने
अपभ्रंशना प्रत्ययोः

सर्व पुरुष, सर्व वचन } ज्ज, ज्जा, अ-न्त, माण

घातुने 'न्त,' 'माण' प्रत्यय लाभ्या पढी तैयार थएल अकारांत अगना ते ते भाषा प्रमाणे नामनी प्रथमा विभक्ति जेवा ज रूपाख्यानो थाय छे.

व्यजनात—भणेज्ज, भणेज्जा, भणतो, भणमाणो } सर्व पुरुष, सर्व वचन,
स्वरात—होउज्ज, होउजा, होंतो, होमाणो } " ,

'आज्ञार्थ

१ पुरुष— मु

मो

१ पालिमा वपराता आज्ञार्थ अने विध्यर्थ प्रत्ययो आ प्रमाणे छे

आज्ञार्थ

विध्यर्थ

परमैपद { १ मि म एय्यामि (प्रा० एज्जामि) ए, एय्याम(प्रा० एज्जाम).
२ हि थ एय्यासि (प्रा० एज्जासि) ए एय्याथ(प्रा० एज्जाइ)
३ तु अतु. एय्य (प्रा० एज्ज) ए, एय्यु

भात्मनेपद { १ ए आमसे. एय्य, ए एय्याम्हे.
२ स्तु व्हो. एय्यो एय्यव्हो
३ त अत. एय्य एय्य

—इधो पालिप्र० पृ० १९१ पंचमी तथा पृ० १९४ मत्तमी.

२ पुरुष- सु, *इज्जसु, *इज्जहि, *इज्जे, हि ह
(अप० इ, उ, ए)

३ पुरुष- उ (शौ० टु) न्तु
सर्व पुरुष, सर्व वचन-ज्ज, ज्जा

उपरना वधा प्रत्ययो पर रहेता धातुना अकारात् अंगना अंत्य
'अ' नो ए' थाय छे.

'मु' अने 'मो' प्रत्यय पर रहेता धातुना अकारात् अंगना
अंत्य 'अ' नो 'आ' अने 'इ' विकल्पे थाय छे.

अकारात् अगने लागेला 'हि' प्रत्ययनो लोप थाय छे.

हस-

१ पु०- हसामु, हसिमु, हसामो, हसिमो,
हसेमु, हसमु. हसेमो, हसमो.

२ पु०- हससु, हसेसु, हसह, हसेह.
हसेज्जसु, हसेज्जहि,
हसेज्जे, हस.

३ पु०- हसउ, हसेउ. हसंतु, हसेंतु.

सर्व पु० सर्व वचन-हसेज्ज, हसेज्जा.

पालिना विध्यर्थप्रत्ययो योडा रूपात्तर साथे प्राकृतमा वपराया छेः
प्राकृतमा धातुना विध्यर्थक रूपोमा जे 'एज्ज' अने 'एज्जा' नो अंश
आये छे ते पालिना 'एय्य' अने 'एय्या' नु अकारवाळुं रूपात्तरमात्र
छे अने ए पालिप्रत्ययो साथे बतावेळुं छे.

• आ षणे प्रत्ययो धातुना अकारात् अगने ज लागे छे.

• कोई ठेकणे तो 'ए' ने बदले 'आ' पण यह जाय छे.
जमके-मुच- 'मुषेउ' ने बदले मुणाउ (भृणोतु)

हो-

१ पु०-	होआमु, होइमु, होएमु, होअमु, 'होएज्जामु, होएज्जिमु, होएज्जेमु, होएज्जमु, होज्जामु, होज्जिमु, होज्जेमु, होज्जमु, होमु, होज्ज, होज्जा.	होआमो, होइमो, होएमो, होअमो, होएज्जामो, होएज्जिमो, होएज्जेमो, होएज्जमो, होज्जामो, होज्जिमो, होज्जेमो. होज्जमो, होमो, होज्ज, होज्जा.
--------	---	--

पूर्व प्रमाणे ' हो ' ना छ अगो बनावी आक्षार्यना बधा रूपाख्यानो ' हस ' नी पेठे साधवाना छे. अने ए रीते बधा स्वरात धातुनां (दा, छ, पा वगेरेना) रूपाख्यानो समजवाना छे.

[शौरसेनीनो प्रत्यय मागधी, पैशाची अने अपभ्रशमा पण वापरवानो छे]

शौरसेनी, मागधी अने पैशाचीनां रूपाख्यानां

हस्

१ पु०	हसामु वगेरे प्राकृत प्रमाणे	हसामो वगेरे प्राकृत प्रमाणे.
२ पु०	हससु वगेरे " "	हसह वगेरे " "
३ पु०	हसट्ट, हसेट्टु	हसत्तु वगेरे " "

अपभ्रशना रूपाख्यानां

१ पु०	हसामु वगेरे प्राकृत प्रमाणे	हसामो वगेरे प्राकृत प्रमाणे
२ पु०	हसि, हसु, हसे, हससु वगेरे प्राकृत प्रमाणे	हसह वगेरे " "

૩ પુ૦ 'હસદુ, હસેદુ,
હસડ, હસેડ

'હસતુ વગેરે
પ્રાકૃત પ્રમાણે

હો

૧ પુ૦ હોઆમુ વગેરે
પ્રાકૃત પ્રમાણે
હોદ, હોડ, હોણ,

હોઆમો વગેરે
પ્રાકૃત પ્રમાણે

૨ પુ૦ હોઅસુ વગેરે
પ્રાકૃત પ્રમાણે

હોઅહ વગેરે
પ્રાકૃત પ્રમાણે

૩ પુ૦ હોઅદુ, હોણ્દુ
હોઅડ, હોણ્ડ

હોઅતુ વગેરે
પ્રાકૃત પ્રમાણે

ए रीते दरेक व्यननात अने म्वरात वातुओना रूपो ररी
लेवाना छे.

विध्यर्थनी बधी प्रनिया आज्ञार्थना जेवी छे, विशेष ए छे के,
सर्वपुरुष अने सर्ववचनमा एक 'ज्जइ' प्रत्यय वधारे लागे छे, ए
'ज्जइ' प्रत्यय पर रहेता पूर्वना 'अ' 'ए' थाय छे
सर्वपुरुष { होज्जइ, होज्ज, होज्जा (भवेत्)
सर्ववचन { हसेज्जइ, हसेज्ज, हसेज्जा (हसेत्)

[आर्षप्रथोमा वि'यर्थमूचक मेटलाक तास रूपो मञ्जी आवे
छे, ते आ छे -

१ 'इ'यो ११ १० अषपुञ्ज 'दादि' गो१-२४८=२४३

२ नूआ १० ३५ न्यन्द वि० (१)

सिया	(स्यात्)
'चरे	(चरेत्)
पढे	(पठेत्)
अच्छे	(आच्छिञ्घ्यात्)
अग्ने	(आभिन्ध्यात्)

आ रूपो विध्यर्थसूचक सस्कृत सिद्ध रूपो उपरधी सीधी रीते वर्णविभारना नियमो द्वारा सधाएला छे. ते हकीकत तेने पडखे ( ) आ निशानमा आपेला रूपो उपरधी जणाइ आवे छे ए रीते बीजा सस्कृतरूपो उपरधी पण प्राकृतरूपो साधी शक्य छे]

अनियमित रूपाख्यान

^१अस्-यवु

वर्तमानकाळ

१ पुरुष	अत्थि, म्हि, ^३ असि	अत्थि, म्हो, म्ह.
२ पुरुष	अत्थि, सि	अत्थि.
३ पुरुष	अत्थि	अत्थि.

१ पाणिमा पण त्रणे पुरुषना एकवचनमा विध्यर्थसूचक 'ए' मख्यय धपराएला छे (नूओ पृ० २७५ १ टिप्पण) ए अनुसारे पण आ आर्परूपो साधी शक्य छे

२ प्राकृतमा 'अस्' धातुना घणा थोडा रूपो थाय छे, भूतकाळ सिवाय बीजा अर्थमा एक मात्र 'अत्थि' रूपधी पण काम चाली शके छे पाणिमा 'अस्' ना दरेक काळवार नोखा नोखा रूपो थाय छे अने पाणिमा ए रूपो, सस्कृत रूपो साथे घणा मळती आवे छे.

भूतकाल

सर्व पुरुष, सर्व वचन— } आसि, अहेसि ।

विद्यर्थ, आज्ञार्थ, भविष्यत्काल

सर्व पुरुष, सर्व वचन— } अत्थि ।

अ (पालिरूपो)

वर्तमाना—१ अस्मि, अम्हि	अस्म, अम्ह (अम्हस)
२ अस्ति, अहि	अत्थ
३ अत्थि	सात्
सप्तमी—१ अस्स	अस्साम
(विन्ध्य) २ अस्स	अस्सथ
३ अस्स,	अस्सु,
सिया	सियु.
पञ्चमी—१ अस्मि, अम्हि	अस्म, अम्ह.
(आज्ञार्थ) २ अहि,	अत्थ.
३ अत्थु,	सत्तु
अद्यतनी—१ आसि	आसिम्ह
(भूतकाल) २ आसि	आसित्थ
३ आसि	आमु, आधिमु (आमु)

—जूओ पालिप्र० पृ० १७८-१९८-१९२-२२३

'अस्' ना रूपो

३ जूओ आचारांगद्वयनो आरभ-

“पुत्थिमाओ वा दिष्ठाओ आगओ अह अथि” इत्यादि.
जा द्वारंरूप षष्ठतना 'अस्मि' रूपतुं रूपातर प्रणाय छे.

'કૃ-કરવું

માત્ર ભૂતકાલ અને ભવિષ્યત્કાલમા 'કૃ' ધાતુનો 'કા' આદેશ થાય છે:

ભૂતકાલ

કાસી, કાહી, કાહીઅ, કાઅસી, કાઅહી, કાઅહીઅ.

ભવિષ્યત્કાલ

કચ્છ પ્રથમ પુરુષના એકવચનમા 'કાહં' રૂપ વધારે થાય છે, બાકી વધા રૂપો 'હો' ધાતુની સરસા છે

કાહિહિ, કાહિસિ, કાહિમિ ઇત્યાદિ ।

દા-દેવુ.

માત્ર ભવિષ્યત્કાલમા પ્રથમ પુરુષના એકવચનમા 'દા' ધાતુનું 'દાહ' રૂપ વધારે થાય છે, બાકી વધા રૂપો 'હો' ધાતુની સરસા છે.

દાહ, દાહિમિ, દાહિસિ, દાહિહિ, ઇત્યાદિ ।

૧ 'કૃ' નું ભૂતકાલવચક 'અકાસિ' અને 'અકાસિ' (ત્રીજા પુરુષનું એકવચન અને પ્રથમ પુરુષનું એકવચન) રૂપ પાલિમા થાય છે, એ, પ્રાકૃતના 'કાસી' રૂપ સાથે મળતું ગણાય લરુ.—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૨૫ 'કૃ'ના રૂપો.

૨ પ્રાકૃતરૂપો સાથે મળના આવતા 'કૃ'ના ભવિષ્યત્કાલના પાલિરૂપો આ પ્રમાણે છે

૧	કાહમિ	કાહામ.
૨	કાહિસિ	કાહિય.
૩	કાહિતિ	કાહિતિ.

—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૦૬ 'કૃ'ના રૂપો.

માત્ર ભવિષ્યત્કાલમા નીચેના ધાતુઓના નીચે પ્રમાણે આદેશો ધાય છે

'શુ-	સોચ્છ ।	દશ-દચ્છ ।	મિદ્-મેચ્છ ।
ગમ-	ગચ્છ ।	મુષ-મોચ્છ ।	મુજ્-મોચ્છ ।
સ્દ-	રોચ્છ ।	વષ-વોચ્છ ।	
વિદ-	વેચ્છ ।	ઊદ-ઊચ્છ ।	

આ ધાતુઓના ભવિષ્યત્કાલ સ્વધી રૂપાણ્યાનો 'મળ' ધાતુની જેવા ધાય છે વિશેષતા એ છે કે, આ ધાતુઓને લાગતા ભવિષ્યત્કા-

• પ્રાકૃતમા 'શુ' વગેરે ધાતુઓના 'સાચ્છ' વગેરે અગો અને ઉ તેમ પાલિમા પણ મને છે

		પાઞ્ચમી	
શુ—	સોસ્સ-	પ્રથમ પુરુષનુ	એકવચન- સોસ્સ
ગમ—	ગચ્છ-		
સ્દ—	રચ્છ	”	ગચ્છિસ્તામિ
		”	રચ્છિસ્તામિ
દશ	{ રમ્ય દિચ્છ	તૃતીય પુરુષનુ	એકવચન-દિચ્છતિ.
મુષ	મોક્ષત	”	મોક્ષતિ
વષ	વક્ષત	”	વક્ષતિ.
ઊદ	ઊચ્છ	”	ઊચ્છતિ
મુજ્	મોક્ષત	”	મોક્ષતિ

—જૂનો પાઞ્ચમી પૃ. ૨૦૬-૨૦૭

[વાચનરચનના નિયમદ્વારા 'શુ' વગેરેના ઘસ્ટા રૂપોમાથી વાચન ઉપર જનારેલા પ્રાકૃત અને પાલિમા નીચેનારી ઘસ્ટાવ છે. દ્રાપતિ, મોક્ષતિ, મોક્ષતે, વક્ષત, ઊચ્છતિ, રચ્છતિ (ઈચ્છત) બોધ્યતિ-૧૩૦ ધન્વત, ધન્વત, નિ. ૨૨ પૃ. ૨૦. સ્વ-ચ્છ નિ. ૨૬, પૃ. ૨૨ અને અગ્ર 'માદિ' લોપ પૃ. ૨૫]

ઠના જેટલા પ્રત્યયો ' હિ ' આદિવાઙ્ય છે તેમાના ' હિ ' નો ળોપ વિકલ્પે યાય છે તથા પ્રથમ પુસ્તપના એકવચનમા એ વધા ધાતુઓનુ એક અનુસ્વારાત રૂપ પણ વધારે યાય છે

- ૧ પુરુપ—સોચ્છ, સોચ્છમિ, સોચ્છેમિ, સોચ્છિહિમિ, સોચ્છેહિમિ,
સોચ્છિસ્સ, સોચ્છેસ્સ, સોચ્છિસ્સામિ, સોચ્છેસ્સામિ,
સોચ્છિહામિ, સોચ્છેહામિ ।
- ૨ પુરુપ—સોચ્છિત્તિ, સોચ્છેત્તિ, સોચ્છિહિત્તિ, સોચ્છેહિત્તિ,
સોચ્છિત્તે, સોચ્છેત્તે, સોચ્છિહિત્તે, સોચ્છેહિત્તે ।
- ૩ પુરુપ—સોચ્છિહ્, સોચ્છેહ્, સોચ્છિહિહ્, સોચ્છેહિહ્ ।
સોચ્છિહ્, સોચ્છેહ્, સોચ્છિહિહ્, સોચ્છેહિહ્ । ઇત્યાદિ ।

[સૂચના—આસ્ત્યાતને લગતા વધી માપાના (પ્રાકૃત, શૌરમેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રશના) પ્રત્યયો આગળ જણાવલા છે, આ ચાલુ પ્રકરણમા પ્રેરકમેદી, સહ્યમેદી વગેરે આસ્ત્યાતને લગતાં હકી-વત જણાવવાની છે, તેમા માત્ર પ્રાકૃતના જ એક એક પ્રત્યયદ્વારા વધા સ્ત્રાહરણો દેલાઢેલા છે તો અમ્યાસીએ પોતાની મેઢે પ્રેરકમેદી, સહ્યમેદી વગેરે અગોને શૌરમેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રશ માપાના પ્રત્યયો લગાડી તે તે માપાના રૂપો બનાવી લેવા]

પ્રેરકરૂપ

પ્રેરકઅગ બનાવવાની રીત

- ૧ ધાતુને અ, એ, આવ અને આવે 'પ્રત્યય લગાડવાથી તેનુ પ્રેરક અગ તૈયાર યાય છે

૧ પાલિમા પણ સાધારણ રીતે પ્રેરપાના અર્થમા 'અ,' 'એ,' 'આવ' અને 'આવે' લગાડવાથી ધાતુમાધના ચાર અગો અને છે -

२ 'अ' अने 'ए' प्रत्यय पर रहेता धातुना उपात्य 'अ' नो
'आ' थाय छे'

धातु	प्रेरक अगो
कृ-कृर्	कार, कारे, कराव, करावे ।
हस्	हास, हासे, हसाव, हसावे ।
शम्-सम्-	साम, सामे, समाव, समावे ।
दृश-दृरिस्-	दरिस, दरिसे, दरिसाव, दरिसावे ।
भ्रम्-भम्-	भाम, भामे, भमाव, भमावे ।
क्षम्-क्षम्-	खाप, खामे, खमाव, खमावे । इत्यादि ।

(कृ)	कार, कारे, काराप, कारापे
(पच्)	पाच, पाचे, पाचाप, पाचापे.
(हृच्)	घात, घाते, घाताप, घातापे.
(गम्)	गाम, गामे, गच्छाप, गच्छापे
(ग्रह्)	गाह, गाहे, गाहाप, गाहापे
(चिन्त्)	चिंताप, चिंतापे
(चुर्)	चोरप, चोरप
(बुध्)	बोध, बोधे, बुद्धाप, बुद्धापे.

पालिमा वपरता 'आप' अने 'वापे'ज प्राकृतमा वपरता
'आय' अने 'आरे' छ (जूजा पृ० २४ प-व, अ० १६)

-१ श्री पालिग्र० प्र० २२७-२०९.

१ 'आवि' अने 'आरे' प्रत्यय पर रहेता षण्वा नियम लागे
छ षम कोइनी मत्त छे

कोइ-	हेमचन्द्र-
कारवइ ।	करावइ ।
शर्याविवा ।	हसायवो ।

ए प्रकारे धातुमात्रना प्रेरक अंगो तैयार करी लेवाना छे.

३ उपात्यमा गुरु स्वरवाळा (स्वरादि वा व्यजनादि) धातुने उपर जणावेल प्रत्ययो उपरात विकल्पे 'अवि' प्रत्यय लग्ना-इवाथी पण तेनु प्रेरक अग तैयार थाय छे.

धातु-

प्रेरक अगो-

तुप्-तोपि-तोसि-	तोसवि, तोस, तोसे, तोसाव, तोसावे ।
घुप्-घोपि-घोसि-	घोसवि, घोस, घोसे, घोसाव, घोसावे ।
मुप्-मोपि-मोसि-	मोसवि, मोस, मोसे, मोसाव, मोसावे ।
दुप्-दूपि-दूसि	दूसवि, दूस, दूसे, दूसाव, दूसावे ।
दोसि }	दोसवि, दोस, दोसे, दोसाव, दोसावे ।
दुह्-दोहि-	दोहवि, दोह, दोहे, दोहाव, दोहावे ।
मुह्-मोहि-	मोहवि, मोह, मोहे, मोहाव, मोहावे ।
भक्ष्-भक्षि-भक्खि-	भक्खवि, भक्ख, भक्खे, भक्खाव, भक्खावे ।
तक्ष्-ताक्षि-तक्खि-	तक्खवि, तक्ख, तक्खे, तक्खाव, तक्खावे ।
पार-पारि-	पारवि, पार, पारे, पाराव, पारावे ।
चिह्-चिह्नि-	चिह्निवि, चिह्नि, चिह्निसे, चिह्निाव, चिह्निावे ।
जीव-जीवि-	जीववि, जीव, जीवे, जीवाव, जीवावे ।
लुञ्च्-लुञ्चि-लुञ्चि-	लुञ्चवि, लुञ्च, लुञ्चे, लुञ्चाव, लुञ्चावे ।
शुप्-शोपि-सोसि	सोसवि, सोस, सोसे, सोसाव, सोसावे ।
चूप्-चूपि-चूसि-	चूसवि, चूस, चूसे, चूसाव, चूसावे ।

इत्यादि

ए रीते उपात्यगुल्वाळा धातुओनुं प्रेरक अग बनाथी लेवानु छे.

४ भम (भ्रम) धातुनु प्रेरक अग 'भमाड' पण थाय छे.

भम-भमाड, भाम, भामे, भमाव, भमावे ।

ए रीते तैयार थएल प्रेरक अंगोने ते ते पुरुषबोधक प्रत्ययो लगाडवार्थी तेना ठरेक प्रकारना रूपाख्यानो तैयार थाय छे-ए रूपाख्यानो बनाववानी प्रक्रिया आगळ आवेल कर्ताररूपाधिकारमा आवी गई छे. तो पण अहीं उदाहरण तरीके केटलाक रूपाख्यानो दर्शाववामा आवे छे.

उत्तमानकाळ

- १ पु०—खामेमि, खामामि, खामामो, -'मु, -म, खामिमो, मु, म, खामेमो, मु, -म, खाममो, मु, -म ।
 खामेमो-मु, -म,
 खमावेमि, खमावामि, खमावामो, -मु, -म, खमाविमो, मु, -म,
 खमावमि, खमावेमि खमावेमो, -मु, -म, खमावमो, -मु, -म,
 खमावेमो, -मु, म. इत्यादि ।
 खामेज्ज, खामेज्जा, खमावेज्ज, खमावेज्जा ।

भूतकाळ

- सर्वपुरुष, सर्ववचन—तोसवि-सी, ही, हीअ, तोस-सी, -ही, -हीअ,
 तोसे-सी, -ही, -हीअ, तोसाव-सी, -ही, -हीअ,
 तोसावेसी, -ही, -हीअ । इत्यादि ।

भविष्यत्काळ

- ३ पु०—भक्खवि-हिइ, भक्ख हिइ, भक्खे-हिइ, भक्खाव-हिइ,
 भक्खावे हिइ इत्यादि ।

૧ - ' મુ ' - ' મ ' વગેરે પ્રત્યયો મૂકેલા છે, તો મૂળ અંગને ૯ પ્રત્યયો લગાડી ' સ્વામામો ' ની પેઠે ' સ્વામામુ ' ' સ્વામામ ' વગેરે રૂપો પોતાની મેલે રચાવી લેવા અને દવે પડી જ્યાં આવું જાણે ત્યાં પણ જા રીતે જ સમજી લેવું.

ક્રિયાતિપત્તિ-

સર્વપુરુષ, સર્વવચન-ભક્તવિતો-વિમાણો,-વિજ્ઞ,-વિજ્ઞા ।

ભક્તવતો,-ત્તમાણો,-ત્તજ્ઞ,-ત્તજ્ઞા ।

ભક્તવેતો,-ત્તેમાણો,-ત્તેજ્ઞ,-ત્તેજ્ઞા ।

ભક્ત્વાવતો,-ત્ત્વાવમાણો,-ત્ત્વાવજ્ઞ,-ત્ત્વાવજ્ઞા ।

ભક્ત્વાવેતો, -ત્ત્વાવેમાણો, -ત્ત્વાવેજ્ઞ, -ત્ત્વાવેજ્ઞા । इत्यादि ।

વિધ્યર્થ-આજ્ઞાર્થ

૨. પુ૦-હાસસુ, -સેસુ, હાસેજ્ઞસુ, હાસેજ્ઞહિ, હાસેજ્ઞે, હાસ ।

હાસેષુ, હાસેહિ ।

હસા-વસુ, -વેસુ, -વેજ્ઞસુ, વેજ્ઞહિ, -વેજ્ઞે, હસાવ ।

હસાવેસુ, હસાવેહિ ।

હાસેજ્ઞઈ, હાસેજ્ઞ, હાસેજ્ઞા, હસાવેજ્ઞઈ, હસાવેજ્ઞ, હસાવેજ્ઞા ।

इत्यादि ।

ए रीते प्रत्येक प्रेरक अगने बधी जातना पुरुषबोधक प्रत्ययो लगाडी तेना रूपाख्यानो समजी लेवाना छे.

ज्यारे प्रेरकसहभेद, प्रेरकवर्तमानकृदत, प्रेरकभूतकृदत अने प्रेरकभविष्यत्कृदत बनाववु होय त्यारे पण प्रेरकअगने ज ते सहभेद बगैरेना प्रत्ययो लगाडी तेना रूपाख्यानो बनावी लेवाना छे. (आ सत्रधेनी विशेष माहिती सहभेदाधिकार अने कृदताधिकारमा नगावचानी छे).

नामधातु

प्रेरकप्रक्रिया सिवाय सस्कृतमा बीजी पण अनेक प्रक्रियाओ छे, जेमेके—सन्नतप्रक्रिया, यङतप्रक्रिया, यङ्लुवतप्रक्रिया अने नाम धातुप्रक्रिया. परतु प्राकृतमा ए प्रक्रियाओ माटे कोई खास विशेष

१ पालिमा पण सन्नत, यङन्त, यङ्लुवत अने नामधातुनी प्रक्रिया सस्कृतनी पेडे थाय छे —

सन्नत—	बुभुक्षति	(बुभुक्षते)
	त्रिपच्छति	(त्रिपच्छति)
	पिपासति	(पिपासति)
	जिगिषति	(जिगीषति)
		(जिर्क्षति)
	चिकिच्छति	} (चिकिच्छति)
	तिक्च्छति	
	वीमसते	(वीमसते)
सन्नतप्रेरक—	बुभुक्षयति	(बुभुक्षयति)
यङत—	लाल्पति	(लाल्पते)
	दादक्षति	(दादक्षते)
यङ्लुवत—	चक्रमति	(चक्रमति)
	जगमति	(जगमीति)
	लाल्पति	(लाल्पीति)
नामधातु—	पर्यतायति	(पर्यतायते—परत इव जापरति)
	छत्तीयति	(छत्तीयति पुत्रम्)
	अतिदृश्यति	(अतिदृश्यति—दृष्टिना अतिक्रामति)
	उपवीणयति	(वीणया उपगायति)
	कुषल्यति	(कुशल गृह्यति)

विधान तो नथी अने प्राकृत साहित्यमा ए प्रक्रियाना रूपाख्यानो उपलब्ध थाय छे एथी कल्पी शकाय छेके, ते ते प्रक्रियाना(संस्कृत) सिद्ध रूपोमा, आगळ जणावेल वर्णविकारना नियमानुसार फेरफार करी ते रूपोनो प्रयोग करवामा आवे (ल) छे जेमके—

संस्कृत	प्राकृत
शुश्रूपति—	सुसूसइ । (सजत)
लालप्यते—	लालप्पइ । (यडंत)
चङ्कमीति—	चकमइ । (यह्लुवत)
	चक्रमण । (चङ्क्रमणम्)
	इत्यादि ।

मात्र नामधातु माटे विशेषता आ छे
नामधातुओने लागेल ' य ' प्रत्ययनो लोप विकल्पे थाय छे
गुरुनायते—गरुआइ, गरुआअइ (गुरुरिव आचरति—गुरुनी जेवुं
आचरण करे छे)

दमदनायते—दमदमाइ दमदमाअइ (दम दम थाय छे)
लोहिनायते— लोहिआए—इ, लोहिआअए—इ । (लाल थाय छे)
हसानायते— हसाए—इ, हसाअए,—इ । (हसनी जेम आचरे छे)
तमानायते— तमाए—इ, तमाअए—इ । (अपारा जेवु छे)
अप्सरनायते— अछराए,—इ, अछराअए—इ ।
(अपसरानी जेम आचरे छे)

उन्मनायते— उम्मणाए—इ, उम्मणाअए,—इ । (उन्मना थाय छे)
कष्टनायते— कष्टाए,—इ, कष्टाअए,—इ ।
(कष्टने माटे क्रमण करे छे)

धूमायते	धूमाए-इ, धूमाअए-इ । (धूमने उद्वमे छे)
सुलायते	सुहाए-इ, सुहाअए-इ । (सुखने अनुभवे छे)
शब्दायते	सदाए, इ, सदाअए-इ । (शब्द करे छे-बोलावे छे)

इत्यादि.

सहभेद

वर्तमानकाल, विध्यर्थ, आज्ञार्थ अने (हस्तन) भूतकालमा धातुने ' ईअ ' अने ' इञ्ज ' प्रत्यय लगाडबाधी तेनु सहभेदी अंग

१ पालिमा सहभेदी अंग बनाववा माटे ' य ' ' इय ' अने ' ईय ' तथा क्वाय ' इय्य ' (प्रा० ईअ, इञ्ज) प्रत्ययनो व्यवहार थाय छे —

य—	पचते, पचति	(पच्यते)
	बुज्जते, बुज्जति	(बुध्यते)
	बुच्चते, बुच्चति	(उच्यते)
य अने इय—	तुस्सते, तुस्सियति	(तुष्यते)
	पुच्छते, पुच्छियति	(पृच्छ्यते)
	मज्जियति	(मज्ज्यते)
इय्य—	करिख्यति, करिख्यते	(क्रियते)
ईय—	महीयति	(मध्यते)
	मथीयति	(मथ्यते)
	करीयति	(क्रियते)
	क्य्यति	
	क्य्यिरति	

बने छे अने ते अगने प्राकृत, शौरसेनी, मागधी, पेशाची अने अप-
भ्रश भाषाना ते ते पुरुषबोधक प्रत्ययो लगाडवार्थी तेना रूपाख्याना
थाय छे.

पेशाचीनी विशेषता

पेशाचीमा धातुनु सहाभेती अग बनाववु होय तो पुरुषबोधक
प्रत्ययो लगाडता पहेला धातुने 'ईभ' 'इज्ज' ने बदले 'इय्य'
प्रत्यय लगाडवो जोईए. जेमने,

स०	प्रा०	शौ० मा०	पै०
गीयते	गिज्जए	गिज्जदे	गिय्यते
दीयते	दिज्जए	दिज्जदे	दिय्यते
रम्यते	रमिज्जए	रमिज्जदे	रमिय्यते
पठ्यते	पदिज्जए	पदिज्जदे	पदिय्यते

कृ

'कृ' धातुनु सहाभेदी अग बनाववु होय तो पुरुषबोधक
प्रत्ययो लगाडता पहेला एने ('कृ धातुने) न 'इय्य' ने बदले
'ईर' प्रत्यय लगाडवो जोईए

स० क्रियते	प्रा० करिज्जए	शौ० मा० करिज्जदे	पै० कीरते
	करीअए		करीअदे

अपभ्रशनी विशेषता

सस्कृतमा धता प्रथम पुरुषना 'क्रिये' रूपने बदले अपभ्रशमा
'कीसु' रूप पण वपराय छे अने पक्षे यथाप्राप्त

साधारण सहाभेदी अंगो

धातु	सहाभेदी अंग	धातु	सहाभेदी अंग
भण्—	भणीअ, भणिज्ज ।	पा—	पाईअ, पाइज्ज ।
हस्—	हसीअ, हसिज्ज ।	दा—	दाईअ, दाइज्ज ।
कप्—कह्—	कहीअ, कहिज्ज ।	ला—	लाईअ, लाइज्ज ।
पत्—पड्—	पडीअ, पडिज्ज ।	ध्या—ज्ञा—	झाईअ, झाइज्ज ।
कप्—बोह्—	बोहीअ, बोहिज्ज ।	हो—	होईअ, होइज्ज ।
		सू—	सूईअ, सूइज्ज ।
			इत्यादि ।

ए रीते धातुमात्रना सहाभेदी अंगो बनावी लेवानां छे. आ अंगोना रूपाख्याना बनाववानी प्रक्रिया, कर्तरिरूपाधिकारमा जणावेळ प्रक्रिया जेवी छे. जेमके—

वर्तमानकाल

(भण्यते ग्रन्थः)

३ पु०—(गथो) भणीअइ,—एइ, अए, एए, एज्ज, एज्जा
भणिज्जइ, जेइ, ज्जए, जेए, जेज्ज, जेज्जा ।

(भण्यन्ते ग्रन्था.)

(गया) भणीअंति, ते, एति, एते, भणीअइरे, एइरे
भणिज्जति, ते, जेंति, जेंते, ज्जइरे, जेइरे,
भणीएज्ज, एज्जा, भणिजेज्ज, जेज्जा ।

इत्यादि ।

(कथसे त्वम्)

२ पु०—(तुय) बोहीअसि, एसि, असे, एसे,
बोहिज्जसि, जेसि, ज्जसे, जेसे

(कथ्यध्वे यूयम्)

(तुम्हे) बोलीअह, एह, बोलीएइत्या, अइत्या ।

(त्वया अह सूये)

त्वया वय सूमहे

१ पु०—(अह) सूईआमि, एमि, अमि,	(अम्हे) सूईआमो, मु, म,
सूइज्जामि, ज्जेमि, ज्जमि	सूईइमो, मु, म,
सूईएज्ज, एज्जा	सूईएमो, मु, म,
सूइज्जेज्ज, ज्जेज्ज ।	सूईअमां, मु, म,
	सूइज्जामो, मु, म,
	सूइज्जिमो, मु, म,
	सूइज्जेमो, मु, म,
	सूइज्जमो, मु, म,
	सूईएज्ज, ज्जा,
	सूइज्जेज्ज, ज्जा ।

विध्यर्थ

भणीअउ, एउ	भणीअतु एतु ।
भणिज्जउ, ज्जेउ	भणिज्जतु, ज्जेतु ।
भणीएज्ज, ज्जा	भणीएज्ज, ज्जा, ज्जइ ।
भणीएज्जइ	
भणिज्जेज्ज, ज्जा	भणिज्जेज्ज, ज्जा, ज्जइ ।
भणिज्जेज्जइ	

आज्ञार्थ

भणीअउ, एउ	भणीअहु, एतु ।
भणिज्जउ, ज्जेउ	भणिज्जतु, ज्जेतु ।
भणीएज्ज, ज्जा	भणीएज्ज, ज्जा ।
भणिज्जेज्ज, ज्जा	भणिज्जेज्ज, ज्जा ।

भूत—(ह्यस्तनभूत)

भणीअसी, ही, हीअँ ।

भणिज्जसी, ही, हीअ ।

१ जे काळमा सह्यभेदसूचक 'ईअ' अने 'इज्ज' प्रत्यय धातुने नथी लागता ते काळमा तेना सह्यभेदी रूपो कर्तरिरूपो जेवा समजवाना छे, जेमके—

(अद्यतन) भूतकाळ—भण—भणीअ ।

भविष्यत्काळ—भण—भणिहिइ, भणिहिए, इत्यादि ।

क्रियातिपत्ति—भण—भणेज्ज, ज्जा, भणंतो, भणमाणो, इत्यादि ।

प्रेरक सह्यभेद

१ धातुनुं प्रेरक सह्यभेदी रूप करवुं होय त्यारे धातुने प्रेरणासूचक एक मात्र ' आवि ' प्रत्यय लगाडी, ते तैयार थएल अंगने सह्यभेदसूचक 'ईअ' अने 'इज्ज' प्रत्यय पूर्वोक्त काळमा लगाडी प्रत्येक धातुनुं प्रेरक सह्यभेदी अग बनाववानुं छे.

२ प्रेरणासूचक कोइ पण प्रत्यय लगाड्या विना मात्र उपात्य 'अ' नो दीर्घ करी अने सह्यभेदसूचक 'ईअ' अने 'इज्ज' प्रत्यय पूर्वोक्त काळमा लगाडीने पण प्रत्येक धातुनुं प्रेरक सह्यभेदी अग तैयार पाय छे.

(आ सिवाय बीनी रीते प्रेरक सह्यभेदी अग बनी शकवुं नथी)

ए रीते तैयार थएल प्रेरक सह्यभेदी अगना रूपाख्यानोनी प्रक्रिया कर्तरि रूपाख्यानोनी प्रक्रिया जेवी छे.

प्रे० सह० प्रे०स०अग-

कर+आवि-करावि + ईअ- करावीअ- करावीअइ, ए, सि, से,
इत्यादि.

कर- कार + ईअ- कारीअ- कारीअइ, ए, सि, से,
इत्यादि.

कर+आवि-करावि+ इज्ज-कराविज्ज-कराविज्जइ, ए, सि, से,
इत्यादि.

कर- कार + इज्ज- कारिज्ज- कारिज्जइ, ए, सि, से,
इत्यादि.

हस + आवि-हसावि+ईअ- हसावीअ- हसावीअइ, ए, सि, से,
इत्यादि.

हस + हास + ईअ- हासीअ- हासीआमि, आमि, एमि
इत्यादि.

हस + हसावि+इज्ज-हसाविज्ज-हसाविज्जित्था,-विज्जेह,
ज्जह, इत्यादि.

हस + हास + इज्ज-हासिज्ज-हासिज्जति,न्ते, ज्जइरे,
इत्यादि.

ए रीते धातु मात्रना प्रेरक सह्यभेदी अंगो तैयार करी सर्व
काळना रूपाख्यानो समजी लेवाना छे.

ज्या प्रेरक अंगने 'ईअ' अने 'इज्ज'प्रत्यय नधी लागता त्या
प्रेरक अगधी सीधा पुरुषबोधक प्रत्ययो लगाडी कर्तरिरूपाख्यानोनी
पेठे प्रेरक सह्यभेदी रूपाख्यानो समजवाना छे.

जेमके-भविष्यत्काळ

प्रे०

कर + आवि-करावि-कराविहि-इ, ए, सि, से, -मि,
विहामि, विस्सामि, विस्स

કર- કાર -કારોહિ-ઇ, એ, -સિ, -સે, -મિં,
રેહામિ, રેસ્સામિ, રેસ્સં

હસ + આવિ-હસાવિ-હસાવિહિ-ન્તિ, -ન્તે, -ફરે-ત્યા, હ,
વિસ્સામો, વિહામો, વિસ્સામુ, વિહામુ,
વિસ્સામ, વિહામ, વિહિમો, વિહિમુ,
વિહિમ, વિહિસ્સા, વિહિત્યા

હસ- હાસ -હાસોહિ-ઇ, એ, સિ, સે, મિ,
સેહામિ, સેસ્સામિ, સેસ્સં । ઇત્યાદિ.

ક્રિયાતિપત્તિ

કરાવિજ્ઞ, જ્ઞા, કરાવંતો, કરાવમાણો ।

કારિજ્ઞ, કારિજ્ઞા, કારંતો, કારમાણો । ઇત્યાદિ.

અનિયમિત સહ્યભેદી અંગો

દશ- 'દાસ- દાસઇ, દાસિજ્ઞઇ, દાસડ, દાસસી, હી, હીઅ ।

વચ- 'વુચ્ચ- વુચ્ચઇ, વુચ્ચિજ્ઞઇ, વુચ્ચડ, વુચ્ચસી, હી, હીઅ ।

સહ્ય૦

પ્રે૦

પ્રે૦ મ૦

ચિ- ચિવ્વૈ- ચિવ્વઇ, ચિવ્વિહિઇ, ચિવ્વાવિઇ, ચિવ્વાવિહિઇ, ઇત્યાદિ.

ચિ- ચિમ્મ-ચિમ્મઇ, ચિમ્મિહિઇ, ચિમ્માવિઇ, ચિમ્માવિહિઇ, ઇત્યાદિ.

હન્- હમ્મ- હમ્મઇ, હમ્મિહિઇ, હમ્માવિઇ, હમ્માવિહિઇ, ઇત્યાદિ.

લન્- લમ્મ- લમ્મઇ, લમ્મિહિઇ, લમ્માવિઇ, લમ્માવિહિઇ, ઇત્યાદિ.

દુહ્- દુબ્મ-દુબ્મઇ, દુબ્મિહિઇ, દુબ્માવિઇ, દુબ્માવિહિઇ, ઇત્યાદિ.

૧ વર્તમાનમાં, વિધ્યર્થમાં, આજ્ઞર્થમાં અને હ્યસ્તનમૂલમાં જ આ
થે આદેશો વપરાય છે.

૨ આ વધા આદેશો યૈકલ્પિક છે અને માત્ર સહ્યભેદની જ ગમે
તે જાતની રચનામાં વપરાય છે.

लिह्- लिठ्-लिठ्भइ, लिठ्भिहिइ, लिठ्भाविइ, लिठ्भाविहिइ, इत्यादि,
 वह्- वुठ्भ-वुठ्भइ, वुठ्भिहिइ, वुठ्भाविइ, वुठ्भाविहिइ, इत्यादि.
 रुध्- रुठ्भ-रुठ्भइ, रुठ्भिहिइ, रुठ्भाविइ, रुठ्भाविहिइ, इत्यादि.
 दह्- डज्झ-डज्झइ, डज्झहिइ, डज्झाविइ, डज्झाविहिइ, इत्यादि.
 बग्ध्-बज्झ-बज्झइ, बज्झहिइ, बज्झाविइ, बज्झाविहिइ, इत्यादि.
 स+रुध् सुरुज्झ-सुरुज्झइ, सुरुज्झहिइ, सुरुज्झाविइ, सुरुज्झाविहिइ, इत्यादि
 अणु+रुध् अणुरुज्झ-अणुरुज्झइ, अणुरुज्झहिइ, अणुरुज्झाविइ,
 अणुरुज्झाविहिइ, इत्यादि.

उप+रुध्-उवरुज्झ-उवरुज्झइ, उवरुज्झहिइ, उवरुज्झाविइ,
 उवरुज्झाविहिइ, इत्यादि

गग्- गम्भ-गम्भइ, गम्भिहिइ, गम्भाविइ, गम्भाविहिइ, इत्यादि,
 हस्- हस्स-हस्सइ, हस्सिहिइ, हस्साविइ, हस्साविहिइ, इत्यादि.
 भण्-भण्ण-भण्णइ, भण्णिहिइ, भण्णाविइ, भण्णाविहिइ, इत्यादि
 छुप्-छुप्प-छुप्पइ, छुप्पिहिइ, छुप्पाविइ, छुप्पाविहिइ, इत्यादि.
 रुद्-रुव्-रुवइ, रुविहिइ, रुवाविइ, रुवाविहिइ, इत्यादि,
 लम्-लठ्भ-लठ्भइ, लठ्भिहिइ, लठ्भाविइ, लठ्भाविहिइ, इत्यादि
 कथ्-कत्थ-कत्थइ, कत्थिहिइ, कत्थाविइ, कत्थाविहिइ, इत्यादि
 भुज्-भुज्ज-भुज्जइ, भुज्जिहिइ, भुज्जाविइ, भुज्जाविहिइ, इत्यादि.
 ह्- हीर-हीरइ, हीरिहिइ, हीराविइ, हीराविहिइ, इत्यादि.
 तृ- तीर-तीरइ, तीरिहिइ, तीराविइ, तीराविहिइ, इत्यादि.
 कृ- कीर-कीरइ, कीरिहिइ, कीराविइ, कीराविहिइ, इत्यादि.

[प्राकृतमा 'कृ' ना सङ्गभेदी अंगो वे थाय छे-कृ= 'कीर'
 अने 'करीअ' 'करिज्ज', त्यारे पैशाचीमा तो 'कृ'नुं 'कीर' अग
 ज वपराय छे कीरते, कीरति]

ज-जीर-जीरइ, जीरेहिइ, जीराविइ, जीराविहिइ, इत्यादि.
 अर्ज-विदप्प-विदप्पइ, विदप्पेहिइ, विदप्पाविइ, विदप्पाविहिइ, इत्यादि.
 ज्ञा-णव्व-णव्वइ, णव्वेहिइ, णव्वाविइ, णव्वाविहिइ, इत्यादि,
 ज्ञा-णज्ज-णज्जइ, णज्जेहिइ, णज्जाविइ, णज्जाविहिइ, इत्यादि.
 वि+आ-व्या+ह-वाहिप्प-वाहिप्पइ, वाहिप्पेहिइ, वाहिप्पाविइ,
 वाहिप्पाविहिइ, इत्यादि.

ग्रह-घेप्प-घेप्पइ, घेप्पेहिइ, घेप्पाविइ, घेप्पाविहिइ, इत्यादि,
 सृश-छिप्प-छिप्पइ, छिप्पेहिइ, छिप्पाविइ, छिप्पाविहिइ, इत्यादि,

सिच् } सिप्प सिप्पए, सिप्पेहिए, सिप्पाविइ, सिप्पाविहिइ, इत्यादि,
 स्निह् }

आरम्-आढप्प-आढप्पइ, आढप्पेहिए, आढप्पाविइ, आढप्पाविहिइ,
 इत्यादि.

नि-निव्व-निव्वए, निव्वेहिए, निव्वाविइ, निव्वाविहिइ, इत्यादि.

थु-सुव्व-सुव्वए, सुव्वेहिए, सुव्वाविइ, सुव्वाविहिइ, इत्यादि

हु-हुव्व-हुव्वए, हुव्वेहिइ, हुव्वाविइ, हुव्वाविहिइ, इत्यादि.

स्तु-थुव्व-थुव्वइ, थुव्वेहिइ, थुव्वाविइ, थुव्वाविहिइ, इत्यादि.

लु-लुव्व-लुव्वइ, लुव्वेहिइ, लुव्वाविइ, लुव्वाविहिइ, इत्यादि.

पू-पुव्व-पुव्वइ, पुव्वेहिइ, पुव्वाविइ, पुव्वाविहिइ, इत्यादि.

धू-धुव्व-धुव्वए, धुव्वेहिइ, धुव्वाविइ, धुव्वाविहिइ, इत्यादि.

પ્રકરણ ૧૩

કૃદંત

વર્તમાનકૃદંત

૧ ધાતુના અંગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું કર્તરિ-વર્તમાન-કૃદંત બને છે.

૨ ધાતુના પ્રેરક અંગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું પ્રેરક-કર્તરિ-વર્તમાન-કૃદંત બને છે.

૩ ધાતુના સહ્યભેદી અંગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું સહ્યભેદી-વર્તમાન-કૃદંત બને છે.

૪ ધાતુના પ્રેરક સહ્યભેદી અંગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું પ્રેરક-સહ્યભેદી-વર્તમાન-કૃદંત બને છે.

૫ વર્તમાન કૃદંતના 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વના 'અ' નો વિકલ્પે 'એ' થાય છે

કર્તરિ વર્તમાન કૃદંત

પુ०

ન०

સ્ત્રી०

મળ્-મળતો, મળમાગો । મળત, મળમાણ । મળતી, મળતા ।

(શૌ० મા० મળદો)

૧ કૃદન્તના રૂપાલ્યાનોની પ્રક્રિયા નામની જેવી છે

૨ પાલિમ પળ વર્તમાન કૃદંત બનાવવા માટે સર્વત્ર 'અત' અને 'માન' પ્રત્યયનો ઉપયોગ થાય છે —

ગચ્છતો, ગચ્છમાનો

સ્ત્રી० ગચ્છતી,
ગચ્છતી.

કરોતો, કુચ્ચતો, કુરુમાનો, કરાનો

સાદતો, સાદમાનો

—પાલિપ્ર० પૃ० ૨૪૮-૨૪૯.

૩ આ પ્રત્યયવાહુ રૂપ સ્ત્રીલિંગમા જ વપરાય છે.

भणेतो, भणेमाणो । भणेतं, भणेमाण । भणेंती, भणेंता ।
 भणमाणी, भणमाणा ।
 भणेमाणी, भणेमाणा ।
 भणई, भणेई ।

पा- पाअंतो, पाअमाणो । पाअत, पाअमाण । पाअती, पाअता ।
 (शौ० मा० पाअन्ने)

पाएंतो, पाएमाणो । पाएत, पाएमाण । पाएती, पाएता ।
 पातो, पामाणो । पातं, पामाण । पाती, पाता ।
 पाअमाणी, पाअमाणा ।
 पाएमाणी, पाएमाणा ।
 पामाणी, पामाणा ।
 पाअई, पाएई ।
 पाई ।

रु-रुवतो, (शौ० मा० रुवदो) रुवमाणो । रुवतं, रुवमाण । रुवती, रुवता ।
 रुवेंतो, रुवेमाणो । रुवेंत, रुवेमाणं । रुवेंती, रुवेंता ।

रुवमाणी, रुवमाणा ।
 रुवेमाणी, रुवेमाणा ।
 रुवई, रुवेई ।

ह्र-ह्रततो (शौ० मा० ह्रदो) ह्रतमाणो । ह्रत, ह्रमाणं । ह्रती, ह्रता ।
 ह्रेंतो हरेमाणो । ह्रेंत हरेमाण । ह्रेंती, ह्रेंता ।

ह्रमाणी, ह्रमाणा ।
 ह्रेमाणी, ह्रमाणा ।
 ह्रई, हरेई ।

१ भणितो- जूओ दीर्घस्वर=द्वस्वस्वर पृ० ४

२ रुवतो + रुवदो जूओ पृ० ३५ न्त=न्द,

वृप्-वरिसंतो, (शौ०मा०वरिसंदो) वरिसमाणो । वरिसंतं, वरिसमाणं ।
वरिसंती, वरिसंता ।

वरिसंतो, वरिसेमाणो । वरिसंतं, वरिसेमाणं । वरिसंती, वरिसंता ।
वरिसमाणी,
वरिसमाणा ।

वरिसेमाणी,
वरिसेमाणा ।

वरिसई, वरिसेई ।

नी-नेंतो, २(नेंदो शौ०मा०) नेमाणो । नेंतं, नेमाणं । नेंती, नेता ।
नेमाणी, नेमाणा ।
नेई ।

तूस्-तूसंतो, (शौ०मा०तूसंदो) तूसमाणो । तूसंतं, तूसमाणं ।
तूसंती, तूसंता ।

तूसंतो, तूसेमाणो । तूसंतं, तूसेमाणं । तूसंती, तूसंता ।
तूसमाणी, तूसमाणा ।

तूसेमाणी, तूसेमाणा ।

तूसई, तूसेई ।

दा-दंतो (शौ०मा०दंदो) देमाणो । दंतं, देमाणं । दंती, देता ।
देमाणी, देमाणा ।
देई ।

१ वरिसतो + वरिसंदो - जूओ पृ० २७ स-श.

ए प्रमाणे तूणदो,
दुण्णदो,
शोणदो वगैरे ।

२ जूओ पृ० २४६ नि० ६

३ दा+अ+अंतो=दा+ए-न्तो=देतो ।

दा+अ+माणो=दा+ए+माणो=देमाणो ।

चल्-चलतो, चलमाणो । चलत, चलमाणं । चलती, चलता ।

(शौ० मा० चल्दो)

चलेंतो, चलेमाणो । चलेंत, चलेमाण । चलेंती, चलेंता ।

चलमाणी, चलमाणा ।

चलेमाणी, चलेमाणा ।

चलई, चलेई ।

खिज्-खिज्जतो, खिज्जमाणो । खिज्जत, खिज्जमाण । खिज्जती, खिज्जंता ।

(शौ० मा० खिज्जदो)

खिज्जेंतो, खिज्जेमाणो । खिज्जेंतं, खिज्जेमाण । खिज्जेंती, खिज्जेंता ।

खिज्जमाणी, खिज्जमाणा ।

खिज्जेमाणी, खिज्जेमाणा ।

खिज्जई, खिज्जेई ।

त्वर { तुर-^१तुरतो, तुरमाणो । तुरतं, तुरमाण । तुरती, तुरता ।
तूर (शौ० मा० तुरदो)

तुरेंतो, तुरेमाणो । तुरेंत, तुरेमाण । तुरेंती, तुरेंता ।

तुरमाणी, तुरमाणा ।

तुरेमाणी, तुरेमाणा ।

तुरई, तुरेई ।

शुश्रूप्-सुस्सुसतो, (शौ० मा० सुस्सुसंदो) सुस्सुसमाणो ।

लालप्-लालप्पतो, (शौ० मा० लालप्पंदो) लालप्पमाणो ।

(पै० लालप्पतो)

गुरुकाय-गरुभतो, (शौ० मा० गरुभंदो) गरुभमाणो ।

१ 'तुरतो' नी पेठे 'तूरतो' वगैरे रूपो पण करी लेवा.

२ मुस्सुसुत, मुस्सुसंती वगैरे रूपो पण करी लेवा.

३ जूथो पृ० २६ ल-ळ.

४ 'गुरुकायते' नामघाटनु रूप छे, ए उपरथी 'गुरुकाय' ए वर्तमान कृदतनु अग वन्दु छे.

प्रेरक कर्तरि वर्तमान कृदन्त

कर—कारतो', (शौ० मा० कारदो) कारमाणो ।

कार्तो, कारमाणो ।

करावतो, करावमाणो ।

करावैतो, करावैमाणो ।

शुप—सोसर्वितो, (शौ० मा० सोसर्विदो) सोसतो, सोसैंतो,

सोसावतो, सोसावतो

सोसविमाणो, सोसमाणो, सोसेमाणो, सोसावमाणो,

सोसावैमाणो इत्यादि.

सहभेदी वर्तमान कृदन्त

भण—भणिज्जतो, भणिज्जमाणो, भणीअतो, भणीअमाणो । पु०—

(शौ० मा० भणिज्जदो) (१प० भनिज्यतो)

भणिज्जत,—ज्जमाण, भणीअतं,—अमाण । न०—

भणिज्जती,—ता, ज्जई, भणीअती,—ता, —णीअई } स्त्री०—

भणिज्जमाणी—णा, भणीअमाणी, भणीअमाणा ।

पु०—

न०—

स्त्री०—

हन्—हम्मतो, हम्ममाणो, हम्मत, हम्ममाण, हम्मती, ता,

हम्ममाणी,णा,हम्मई ।

१ 'कार' अग उपरधी कार्त्वी, कारेई, कारमाणी, कारत कारे रूपो उपजावी लेवा.

२ जुओ पृ० २९१ पञ्चोनी विशेषता.

३ जुओ पृ० २३ प-न

प्रेरक सहाभेदी कृदंत

(प्रेरक सहाभेदी अंग बनाववाणी प्रक्रिया ' प्रेरकसहाभेद ' ने जणावता जणावी छे.)

कर—करावि + ईअ—करावीअंतो,—अमाणो, इत्यादि ।

(शौ० मा० करावीअंदो) (पै० करावियंतो)

कर—करावि + इज्ज—कराविज्जंतो, कराविज्जमाणो, इत्यादि ।

कर—कार + ईअ—कारीअंतो, कारीअमाणो, इत्यादि ।

कर—कार + इज्ज—कारिज्जंतो, कारिज्जमाणो, इत्यादि ।

चि—चिच्च + आवि—चिच्चार्वितो, चिच्चार्विज्जमाणो, इत्यादि ।

प्राकृत अने पैशाचीमा वर्तमान कृदंतना रूपो सरखा थाय छे, शौरसेनी अने मागधीमां जे विशेषता छे ते उदाहरणो साथे जणावी छे, अपभ्रंशमां शौरसेनी अने प्राकृत प्रमाणे समनवानु छे.

शौरसेनी, मागधी के पैशाचीना उदाहरणो मात्र एक ज लिगमा मूक्त्वा छे पण अभ्यासिए एना अणे लिगी रूपो पोतानी मेळे समजी लेवा.

पैशाचीना सहाभेदी वर्तमान कृदंतनी विशेषता जणावेली छे.

(कोइ पण भाषानुं रूप फरती बखते ' वर्ग-निकार ' ना नियमो लक्ष्यमा राखवा)

भूतकृदंत

क्तरि भूतकृदंत—सहाभेदी भूतकृदंत

१ धातुना अंगने 'अ' 'द्' अने 'त' लागवायी तेनुं (वन्ने जातनुं) भूतकृदंत वने छे.

२ 'अ' 'द्' अने 'त' प्रत्यय पर रहेतां पूर्वना 'अ' नो 'इ' थाय छे. ('द्' शौरसेनी, मागधी अने अपभ्रंशमां वपराय छे अने 'त' पेशाचीमां वपराय छे.)

कर्तरि भू०कृ०—गम+अ=गमिओ गमिदो, गमितो (गतः)

चल+अ=चलिओ चलिदो, चलितो(चलितः)इत्यादि.

सह्यभेदी भू०कृ०—कर+अ=करिओ करिदो, करितो कडो (कृतःकटः)

पठ+अ=पठिओ पठिदो, पठितो गथो (पठितो

ग्रन्थः) इत्यादि.

हस+अ=हसिअ हसिदं, हसितं (हसितम्)

लस+अ=लसिअ लसिदं, लसितं (लसितम्)

तुर+अ=तुरिअं तुरिदं, तुरितं (त्वारितम्) इत्यादि.

सुस्सुस+अ=सुस्सुसिअं सुस्सुसिदं, सस्सुसितं

(शुश्रूपितम्)

चंकम+अ=चकमिअं चंकमिदं, चंकमितं (चङ्कमितम्)

ज्ञा +अ=ज्ञाय ज्ञाद, ज्ञात (ध्यातम्)

१ प्राकृतमा भूतकृदतने माटे मात्र 'त (अ)' प्रत्यय वपराय छे, पालिमा ए 'त' उपरात संस्कृतना 'कवतु' नी पेठे थीजो 'सवंतु' प्रत्यय पण वपराय छे.

त—दुतो (दुठः)

ववतु दुववा (दुतवार) स्त्री० दुतवती (दुतवती)

—भूतकृदतने लगती पालिनी प्रक्रिया संस्कृतनी प्रक्रिया साथे

मळती आवे छे—पालि प्र० पृ० २५१-२५३

लु +अ=लुअं लुदं, लुतं (लूनम्)
 हू +अ=हूअं हूदं, हूतं (भूतम्)

प्रेरक भू० कृ०—

१ धातुने प्रेरणासूचक ' आवि ' प्रत्यय लगाड्या पछी अथवा धातुना उपान्त्य 'अ' नो दीर्घ कर्षा पछी भूतकृदंतनो 'अ' प्रत्यय लगाड्याधी तेनुं प्रेरक भूतकृदंत बने छे.

कर- करावि+अ-कराविअं कराविदं, करावितं (कारितम्)
 कारि+ अ-कारिअं कारिदं, कारितं

हस- हसावि+अ-हसाविअं हसाविदं, हसावितं (हासितम्)
 हासि+ अ-हासिअ हासिद, हासितं इत्यादि

आर्ष ग्रंथोमा के अर्वाचीन प्राकृतमा केटलेक स्थळे संस्कृतना सिद्धरूपो उपरधी पण भूतकृदतना रूपो बनाववामा आव्या छे:

गतम्— गयं ।

मतम्— मयं ।

कृतम्— कृदं ।

हृतम्— हृदं ।

मृतम्— मृदं ।

जितम्— जिअ ।

तप्तम्— तत्ते । वेगेरे

भविष्यत्कृदत—

धातुना अंगने ' स्संत ' ' ससमाण ' अने ' स्सई ' प्रत्यय लगा-

१ जूओ धातुं ६६-त=उ.

२ स्स + अंत = स्सत । स्स + माण = स्समाण ।

स्स + ई = स्सई. जूओ पृ० २९९ वर्तमानकृदत.

ડવાથી તેનું મધિપ્યત્કૃદંત' બને છે:

કરિપ્યન્-કરિસ્સતો (શૌ૦ મા૦ કરિસ્સંતો) શ્યાદિ ।

કરિપ્યમાણઃ-કરિસ્સમાણો શ્યાદિ ।

હેત્વર્થકૃદંત

૧ ધાતુના અંગને 'તું' 'હું' અને 'ત્ત્વ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું હેત્વર્થકૃદંત' બને છે.

૨ ઉપર જણાવેલા ત્રણે પ્રત્યયો ('તું' 'હું' અને 'ત્ત્વ') પર રહેતાં પૂર્વના 'અ' નો 'ઈ' અને 'ઍ' થાય છે.

('હું' શૌરસેની, માગધી અને અપભ્રંશમા વપરાય છે અને પ્રાકૃત તથા પૈશાચીમા 'તું' વપરાય છે.)

૧ મધિપ્યત્કૃદંતના પાલિરૂપો આ પ્રમાણે છે.

—ગમિસ્સં (ગમિપ્યન્) સ્ત્રી-ગમિસ્સતી
ગમિસ્સંતી

કરિસ્સં (કરિપ્યન્)

ચરિસ્સં (ચરિપ્યન્)

'ગમિપ્યન્' વગેરે સિદ્ધરૂપોને છેડે રહેલા 'ન્' નો અનુસ્વાર કરવાથી પાલિના 'ગમિસ્સ' વગેરે રૂપો તૈયાર થયેલા છે—પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૪૮-૨૪૯

૨ માલિભાષામા હેત્વર્થકૃદંત કરવાને માટે ધાતુને 'તું' 'તવે' 'તાયે' અને 'તુયે' પ્રત્યયો લગાડવામા આવે છે :

મંતું । ક્ષાતવે (કર્તૃમ્) નેતવે (નેતુમ્)

દક્ષિતતાયે (દ્રષ્ટુમ્) ગણેતુયે (ગણયિતુમ્) વગેરે.

—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૫૭-૨૫૮

तुं—दु—

- भण्-भण+तु-भणित भणैउ, भणितु, भनितु (भणितुम्-भणवाने माटे)
 हस-हस+तुं-हसितुं, हसेउ हसिटु, हसितु (हसितुम्-हमवाने माटे)
 हो-होअ-तु-होइउ, होएउ होइदु, होइतु (भवितुम्-थवाने माटे)
 भण् भणावि+तु भणाविउ भणाविदु, भनावितु (भणाववा माटे)
 कर करावि+तु-कराविउ कराविदु, करावितु (कराववा माटे)
 कर कार+तु कारिउं, कारेउ कारिदु, कारितुं (कराववा माटे)
 हस् हास+तु हासिउ, हासेउ हासिदु, हासितु (हसाववा माटे)
 शुभ्रप् सुस्सुस+तु-सुस्सुसिउ, सुस्सुसेउ मुस्सुसिदु, सुस्सुसितु
 (शुभ्रपा करवा माटे)
 चङ्ग्य चत्रम+तु-चकमिउ, चकमेउ चकमिदु, चकमितु
 (चत्रमण करवा माटे) इत्यादि.

अनियमित हेत्वर्थकृदंत

कृ + तु	-	का + उ	=	काउ	(कर्तुम्)
ग्रह् + तु	-	घेत् + तु	=	घेतुं	(ग्रहीतुम्)
त्वर् + तु	-	तुर् + इउ	=	तुरिउ	} (त्वरितुम्)
	-	तुर् + एउ	=	तुरेउ	
दृश् + तु	-	दृङ् + उ	=	दृङु	(द्रष्टुम्)
भुन् + तु	-	भोत् + तु	=	भोतु	(भोक्तुम्)
मुन् + तु	-	मोत् + तु	=	मोतु	(मोक्तुम्)
रुद् + तु	-	रोत् + तु	=	रोतु	(रोदितुम्)
वच् + तु	=	वोत् + तु	=	वोत्तु	(वक्तुम्)

१ प्रेरकहेत्वर्थकृदन्ती रचना प्रेरक भूतकृदन्ती जेवी ज छे.

३त्तए				
३कर्	-	कर	+ तए = करेत्तए करित्तए	} (कर्तुम्)
सिञ्ज्	-	सिञ्ज	+ तए = सिञ्जित्तए (सेद्धुम्)	
उववज्ज्	-	उववज्ज	+ तए = उववज्जित्तए (उपपत्तुम्)	
विहर्	-	विहर	+ तए = विहरित्तए (विहर्तुम्)	
३पास्	-	पास	+ तए = पासित्तए (द्रष्टुम्)	
गम्	-	गम	+ तए = गमित्तए (गन्तुम्)	
३पव्वन्	-	पव्वज	+ तए = पव्वइत्तए (प्रव्रजितुम्)	
आहर्	-	आहार	+ तए = आहारित्तए (आहर्तुम्)	
दल्	-	दल	+ इत्तए = ३दलइत्तए (दातुम्)	
३अच्चासाद्-		अच्चासाद्	+ तए = अच्चासादेत्तए (अत्याशात- यितुम्)	

१ विशेषे करीने आ प्रत्ययनो उपयोग आर्षप्रथोमा थएलो छे वैदिक सस्कृतना अने पालिना तुमर्थक ' तवे ' प्रत्ययनी साथे आ ' त्तए ' प्रत्ययनी विशेष समानता छ (जूलो पाणिनि-३-४-९ वैदिक प्र० तथा पृ० ३०७ नी १ टिप्पणा.

२ " अत करेत्तए " " सिञ्जित्तए " " देवत्ताए उववज्जित्तए " " भुजमाणे विहरित्तए " - भगवतीसू० श० ७, उ० ७ पृ० ३११ स०

३ " रुवाइ पासित्तए " देवलोग गमित्तए " - भगवतीसू० श० ७, उ० ७ पृ० ३१२ स०

४ " पव्वजाए पव्वइत्तए " " अप्पणा आहारिाए " " - सुण याण दलइाए " - भगवतीसू० श० ३, उ० २ पृ० १७१ स०.

५ आर्षताने लीधे ' हर् ' नो ' हार ' थयो छे

६ आर्षताने लीधे अर्षी ' इ ' आगमरूपे थयो छे

७ " सयमेव जमासादत्तए " - भगवतीसू० श० ३, उ० २

पृ० १७२ स०

समभिलोक्- समभिगेक + तए = समभिलोएत्तए (समभिलो
वितुम्)

अपभ्रश

धातुना अगने ' एव ' ' अण ' ' अणह ' ' अणहि ' ' एप्पि ' ' एप्पिणु ' ' एवि ' अने ' एविणु ' प्रत्यय लगाडवाथी अपभ्रशानु हेत्वर्थकृदत वने छे

एवं—

चय् + एव = चएव (त्यक्तुम्)

दा + एव = देव (दातुम्)

अण—

भुज् + अण = भुजण (भोक्तुम्)

कर + अण = करण (कर्तुम्)

अणह—

सेव् + अणह = सेवणह (सेवितुम्)

भुज् + अणह = भुजणह (भोक्तुम्)

अणहि—

मुच् + अणहि = मुचणहि (भोक्तुम्)

भुज् + अणहि = भुजणहि (भोक्तुम्)

एप्पि—

कर् + एप्पि = करेप्पि (कर्तुम्)

जि + एप्पि = जोप्पि (जेतुम्)

एप्पिणु—

कर्	+	एप्पिणु	=	करेप्पिणु	(कर्तुम्)
चय्	+	एप्पिणु	=	चएप्पिणु	(त्यक्तुम्)

एवि—

कर्	+	एवि	=	करेवि	(कर्तुम्)
पाल्	+	एवि	=	पालेवि	(पालयितुम्)

एविणु—

कर्	+	एविणु	=	करेविणु	(कर्तुम्)
ला	+	एविणु	=	लेविणु	(लातुम्)

केटलेक स्थले सस्कृतना सिद्ध रूपो उपरधी पण हेत्वर्थकृद-
तना रूपोने बनावेला छे:

लब्धुम्	-	लद्धु ।	
रोद्धुम्	-	रोद्धुं ।	
योद्धुम्	-	जोद्धु ।	
कर्तुम्	-	'कर्तु ।	वगेरे

संबंधकभूतकृदत—

१ धातुना अगने ' तु ' ' अ ' ' तूण ' ' तुआण ' ' इत्ता '

१ जूओ पातु ३५ त्त-ट्ट नि० २९

२ 'इत्ता', 'इत्ताण', 'आय' अने 'आए' प्रत्ययनो उपयोग
रास करीने आर्पप्राकृतमा थएलो छे. पालिमा आ अर्थमा 'त्वा'
(क्वाय ' इत्वा ' (आर्पप्रा०—' इत्ता ') ' त्वान ' (क्वाय
' इत्वान ') (आर्पप्रा०—' इत्ताण ') अने ' त्त्न ' (प्रा०
' त्त्न ' के ' ऊण ') प्रत्ययनो उपयोग थाय छे—

त्वा—कत्वा, करित्वा (आर्पप्रा० करित्ता) (कृत्वा)
गत्वा (गत्वा)

‘ ઇત્તાણ ’ • આય ’ અને ‘ જાણ ’ પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું સંવંધક ભૂતકૃદત્ત બને છે.

શૌરસેની અને માગધીમા સંવંધકભૂતકૃદત્ત કરવા માટે ધાતુને ‘ ઇય ’ અને ‘ ટૂણ ’ પ્રત્યય લાગે છે તથા પ્રાકૃતના ‘ ત ’કારાદિ પ્રત્યયો પણ ‘ દ ’કારાદિ કરીને લગાડાય છે અને ‘ ઇત્તા ’

હત્વા	(હત્વા)
જહિત્વા } જહત્વા }	(હિત્વા) (હાત્વા)
ઊદિત્વા (આર્ષપ્રા • ઊદિત્તા)	(ઊત્વા)
મુણિત્વા (,, મુણિત્તા)	(મુત્વા)
જિનિત્વા (,, જિણિત્તા)	(જિત્વા)
પાપુણિત્વા (આર્ષપ્રા • પાપુણિત્તા)	(પ્રાપ્ય)
ત્વાન— કત્વાન	
ગત્વાન	
હત્વાન	
જહિત્વાન (આર્ષપ્રા • જહિત્તાણ)	
તૂન— કતૂન	
ગતૂન	
હંતૂન	

સંસ્કૃતમા જમ ઉપસર્ગવાળા ધાતુને માટે ‘ ક્ત્વા ’ ને વદતે ‘ ય ’ વપરાય છે તેમ પાલિમા (પાલિમા ઉપસર્ગ હોવાનો કાઈ નિયમ નથી) પણ વનેતુ છે ઉપનીય (ની + ત્વા)
અભિયદિવ (વન્દ્ + ઇત્વા)
અભિજ્ઞાય (જ્ઞા + ત્વા)

આર્ષપ્રાકૃતમા પણ ‘ આય ’ અને ‘ જાણ ’ છેડાવાળા સ્વ-ધક ભૂતકૃદત્તો મળે છે તથા પાલિના ‘ ય ’ છેડાવાળા રૂપો સાથે મળતા જાય છે —પાલિ ગ્રાં ૧૦ ૨૫૫-૨૫૬

‘ ઇતાળ ’ પ્રત્યયો ણ વપરાય છે

પૈશાચીમા એ અર્થમા ‘ તૂન ’ પ્રત્યય વપરાય છે.

અપભ્રંશમા એ અર્થમા ‘ ઙ ’ ‘ ઙુ ’ ‘ ઙિ ’ અને ‘ અવિ ’ તથા ‘ એપ્પિ, ’ ‘ એપ્પિણુ, ’ ‘ એવિ ’ અને ‘ એવિણુ ’ પ્રત્યયનો વ્યવહાર થાય છે.

૨ અપભ્રંશ સિવાયના ઉપર જણાવેલા બીજા પ્રત્યયો પર રહેતા પ્રયોગાનુસારે પૂર્વના ‘ અ ’ નો ‘ ઙ ’ અને ‘ એ ’ થાય છે

૩ કેટલેક ઠેકાણે પ્રાકૃતના ‘ ત ’ કારાદિ પ્રત્યયોના ‘ ત ’ નો લોપ ણ થઈ જાય છે (જૂઓ અસ્યુક્ત ‘ કાદિ ’ લોપ પૃ૦ ૧૦ નિ૦ ૨)

૪ ઉપર જણાવેલા પ્રત્યયોમા જે પ્રત્યયો ‘ ણ ’ છેડાવાઝા છે તેને અંતે વિકલ્પે અનુસ્વાર થાય છે

અપવાદ—શૌરસેની

શૌરસેનીમા ‘ ક્ષુ ’ અને ‘ ગમ્ ’ ધાતુનું સંવધક ભૂતકૃદત ‘ ક્ષુઅ ’ અને ‘ ગઙુઅ ’ બને છે (ક્ષુ + અઙુઅ = ક્ષુઅ-કૃત્વા)
(ગમ્ + અઙુઅ = ગઙુઅ-ગત્વા)

અપવાદ—પૈશાચી

‘ ઘ્વા ’ છેડાવાઝા સસ્કૃત રૂપોનું સંવધક ભૂતકૃદત કરવા માટે પૈશાચીમા એ ‘ ઘ્વા ’ ને વદલે ‘ ઘૂન ’ અને ‘ ત્યૂન ’ વાપરવામા આવે છે

નઘૂન, નત્યૂન (સ૦ નઘ્વા)

તઘૂન, તત્યૂન (સં૦ તઘ્વા) વગેરે

અપવાદ—અપભ્રંશ

માત્ર એક ‘ ગમ્ ’ ધાતુનું સંવધક ભૂતકૃદત કરવા માટે અપ-
પ્રા૦ ૪૦

શ્રેણના ઉપર્યુક્ત પ્રત્યયો લગાડવા ઉપરાત 'પ્પિ' અને 'પ્પિણુ' પ્રત્યયો પણ લગાડવાના છે:

ગમ્ + પ્પિ = ગમ્પિપ્પિ -- ગત્વા ।

ગમ્ + પ્પિણુ = ગમ્પિપ્પિણુ -- ગત્વા ।

ભાષાવાર ઉદાહરણો

પ્રાકૃત

હસ-	હસ + તું =	હસિતું,	હસેતું,	(હસિત્વા)
હો-	હોઅ + તું =	હોઈતું,	હોણ્તું,	(ભૂત્વા)
હસ્-	હસ + અ =	હસિઅ,	હસેઅ,	(હસિત્વા)
હો-	હોઅ + અ =	હોઈઅ,	હોણ્અ,	(ભૂત્વા)
હસ્-	હસ + તૂણ =	હસિઝણ,	હસિઝણ,	હસેઝણ, હસેઝણં
				(હસિત્વા)
હો-	હોઅ + તૂણ =	હોઈઝણ,	હોઈઝણ,	હોણ્ઝણ, હોણ્ઝણં
				(ભૂત્વા)
હસ્-	હસ + તુઆણ =	હસિઝઆણ,	હસિઝઆણં,	હસેઝઆણ, હસેઝઆણં
				(હસિત્વા)
હો-	હોઅ + તુઆણ =	હોઈઝઆણ,	હોઈઝઆણ,	હોણ્ઝઆણ, હોણ્ઝઆણં
				(ભૂત્વા)
ભણ્-	ભણાવિ + તું =	ભણાવિતું		(ભણાયિત્વા)
"	+ અ =	ભણાવિઅ		
"	+ તૂણ =	ભણાવિઝણ,	ભણાવિઝણં	
"	+ તુઆણ =	ભણાવિઝઆણ,	ભણાવિઝઆણં	

૧ જા પ્રેરક સંબંધક ભૂતદ્વંત છે અને બીજી રચના પ્રેરક ભૂતદ્વંતની વધી છે.

- भण्-भाण + तु = भाणित, भाणेत
 " + अ = भाणित, भाणेत
 " + तूण = भाणित्ण, भाणित्ण, भाणित्ण, भाणित्ण
 " + तुआण, = भाणित्आण, भाणित्आण, भाणित्आण,
 भाणित्आण

कर-करावि + तु = करावित (करयित्वा)

- " + अ = करावित
 " + तूण = करावित्ण, करावित्ण
 " + तुआण, = करावित्आण, करावित्आण
 " कार + तु = कारित्, कारेत
 " + अ = कारित, कारेत
 " + तूण = कारित्ण, कारित्ण, कारित्ण, कारित्ण
 " तुआण, कारित्आण कारित्आण, कारित्आण, कारित्आण

- शुश्रूप्-सुस्तु + तु = सुस्तुसित, सुस्तुसेत
 " + अ = सुस्तुसित, सुस्तुसेत
 " + तूण = सुस्तुसित्ण सुस्तुसित्ण, सुस्तुसेत्ण,
 सुस्तुसेत्ण
 " + तुआण = सुस्तुसित्आण, सुस्तुसित्आण, सुस्तुसेत्आण
 सुस्तुसेत्आण

- चक्रु-चकम + तु = चकमित, चकमेत
 " + अ = चकमित, चकमेत
 " + तूण = चकमित्ण, चकमित्ण, चकमेत्ण, चकमेत्ण
 " + तुआण = चकमित्आण, चकमित्आण, चकमेत्आण,
 चकमेत्आण,

कर- इत्ता = करित्ता	(कृत्वा)
कर- इत्ताण = करित्ताण, करित्ताणं	
कह- इत्ता = कहित्ता,	(कथयित्वा)
कह- इत्ताण = कहित्ताण, कहित्ताणं	
गम- इत्ता = गमित्ता,	(गत्वा)
गम- इत्ताण = गमित्ताण, गमित्ताणं	
गह+ आय = गहाय	(गृहीत्वा)
संपेह+आए = संपेहाए	(संप्रेक्ष्य)
आया+आए = आयाए	(आदाय)

शौरसेनी, मागधी—

हो + इय = हविय,	होत्ता (भूत्वा)
” + दूण = होदूण	”
पढ + इय = पढिय,	पढित्ता (पठित्वा)
पढ + दूण = पढिदूण	”
रम + इय = रमिय,	रंता (रन्त्वा)
रम + दूण = रंदूण	”

पेशाची—

गम् + तून = गंतून	(गत्वा)
रम् + तून = हसितून	(हसित्वा)
पढ + तून = पढितून	(पठित्वा)
रुध + तून = रुधितून	(कथयित्वा)

१ मंगवर्तानुत्र० रा० घ० ३, उ० २—“ रय्यानि गहाय ”
 “ पठित्वादिप गहाय ”—ट्ट० १७०—१७१,

अपभ्रंश—

लह	+ इ	= लहि	(लब्धा)
कर	+ इउ	= करिउ	(कृत्वा)
कर	+ इवि	= करिवि	(")
कर	+ अवि	= करावि	(")
कर	+ एप्पि	= करोप्पि	(")
कर	+ एप्पिणु	= करोप्पिणु	(")
कर	+ एविणु	= करेविणु	(")
कर	+ एवि	= करेवि	(")

अनियमित संबंधक भूतकृदन्त (प्राकृत)

कृ	+ तु	= काउ,
"	+ तूण	= काउण, काऊण,
"	+ तुआण	= काउआण, काउआण
ग्रह्	+ तु	= घेत्तु,
"	+ तूण	= घेत्तूण, घेत्तूण,
"	+ तुआण	= घेत्तुआण, घेत्तुआण
त्वरु	+ तु	= तुर + उ = तुरिउ, तुरेउ,
"	+ अ	= " + अ = तुरिअ, तुरेअ,
"	+ उण	= " + ऊण = तुरिउण, तुरिऊण, तुरेउण,
		तुरेऊण
"	+ उआण	= " + उआण = तुरिउआण, तुरिउआण, तुरेउ- आण, तुरेउआण
दृश्	+ तु	= दृड + उ = दृडु
"	+ तूण	= दृड + ऊण = दृडूण, दृडूण

- ” + तुआण = दृष्ट + उआण = दृष्टुआण, दृष्टुआण.
 भुञ् + तु = भोत् + तुं = भोत्तुं,
 ” + तूण = ” + तूण = मोत्तूण, मोत्तूणं,
 ” + तुआण = ” + तुआण = भोत्तुआण, भोत्तुआण.
 मुच् + तुं = मोत् + तुं = मोत्तु
 ” + तूण = ” + तूण = मोत्तूण, मोत्तूण
 ” + तुआण = ” + तुआण = मोत्तुआण, मोत्तुआण.
 रुद् + तुं = रोत् + तुं = रोत्तुं
 ” + तूण = रोत् + तूण = रोत्तूण, रोत्तूण
 ” + तुआण = रोत् + तुआण = रोत्तुआण, रोत्तुआण.
 वच् + तुं = वोत् + तुं = वोत्तुं,
 ” + तूण = वांत् + तूण = वोत्तूण, वोत्तूण,
 ” + तुआण = वोत् + तुआण = वोत्तुआण, वोत्तुआण.
 वन्द + तु = वंदितु, वदित्तुं.

[सस्कृतना सिद्ध संबधक भूतकृदतो षण थोडा फेरफार साधे प्राकृतमा वपराया छे:

आदाय—आयाय

गत्वा—गत्ता, गच्चा.

ज्ञात्वा—नच्चा.

नत्वा—नच्चा.

बुद्ध्वा—बुज्जा.

भुक्त्वा—भोच्चा.

मत्वा—मत्ता, मच्चा.

वन्दित्वा—वंदित्ता.

विप्रनहाय—विप्पनहाय.

श्रुत्वा—सोच्चा.

सुत्प्वा—सुत्ता.

सहृत्य—साहट्टु.

हत्वा—हता

इत्यादि]

વિધ્યર્થ-કૃદંત—

વિધ્યર્થ કૃદંતની સાધના વિધ્યર્થ કૃદંતના સંસ્કૃત સિદ્ધ રૂપો ઉપરથી કરવાની છે, તો પણ તેને લગતા કેટલાક પ્રાકૃત પ્રત્યયો આ રીતે છે:

- ૧ ધાતુને 'ત્વ,' (શૌં 'દ્વ') 'અણિજ્ઞ' અને 'અળીઅ' 'પ્રત્યય' લગાડવાથી તેનું વિધ્યર્થ-કૃદંત બને છે.
- ૨ 'ત્વ' અને 'દ્વ' પ્રત્યય પર રહેતાં પ્રાયઃ પૂર્વના 'અ' નો 'ઙ' તથા 'ણ' થાય છે.

૧ વિધ્યર્થ કૃદતો સહ્યમેદી હોય છે.

૨ વિધ્યર્થ કૃદત માટે પાલિમા 'ત્વ્ય,' 'તથ્ય,' 'ય,' અને 'અનીય' પ્રત્યય વપરાય છે:—

ત્વ્ય—	ભવિત્વ્ય	(ભવિત્વ્યમ્)
	કુચ્ચિત્વ્ય	(કોદ્ધ્વ્યમ્)
	સવિત્વ્ય	(સવિત્વ્યમ્)
તથ્ય—	જાતથ્ય	(જાતથ્યમ્)
	પત્તથ્ય	(પ્રાપ્તથ્યમ્)
	દદ્ધથ્ય	(દ્રષ્ટથ્યમ્)
ય—	દેથ્ય	(દેયમ્)
	મેથ્ય	(મેયમ્)
	કચ્ચં	(કૃત્યમ્)
	મચ્ચો	(મૃત્યઃ)
વૃદ્ધિવાલો ય	{ કારિય	(કાર્યમ્)
	{ હારિય	(હાર્યમ્)
અનીય—	મચ્ચનીયં	
	સચ્ચનીયં	
	પાપચ્ચનીયં	(પ્રાપચ્ચનીયમ્)

३ विध्यर्थ-कृदन्ते लागेल संस्कृत 'य' प्रत्ययने स्थाने प्राकृतमा 'ज्' पण लागे छे.

सिद्ध रूपो उपरथी वनतां विध्यर्थ-कृदन्तो--

कार्यम् - कर्त्तुं ।	वाच्यम् - वच्नं ।
कृत्यम् - किञ्च ।	वाक्यम् - वक्तुं ।
ग्राह्यम् - गेज्ज्ञं ।	जन्यम् - जन्तुं ।
गुह्यम् - गुञ्ज्ञं ।	भृत्यः - भिञ्चो ।
वर्ज्यम् - वज्जं ।	भार्यो - भज्जा ।
वद्यम् - वज्जं ।	अर्यः - अज्जो ।
भव्यम् - भव्जं ।	आर्यम् - अज्जं ।
अवद्यम् - अवज्जं ।	पाच्यम् - पचं । इत्यादि ।

तव्य-हस-हंसिअव्जं, हसेअव्जं, हसितव्जं, हसेतव्जं । हसाविअव्जं, हसावितव्जं ।

शा० हसिदव्जं, हसेदव्जं, हसाविदव्जं ।

मुस्सुसितव्जं, मुस्सुसेतव्जं, मुस्सुसिअव्जं, मुस्सुसेअव्जं ।

चंकमितव्जं, चंकमेतव्जं, चरुमिअव्जं, चंकमेअव्जं ।

हो-होतव्जं, होअव्जं । चि-चिचिअव्ज, चिचिअव्जं,

ज्ञा-नातव्ज, नायव्ज । चिञ्चितव्जं, चिञ्चितव्जं ।

अणिञ्ज { हसणिञ्ज, हसणीअं, हसावणिञ्ज, हसावणीअं,

अणीअ { करणिञ्जं, करणीअं,

मुस्सुसणिञ्ज, मुस्सुसणीअं,

चंरुमणिञ्ज, चंरुमणीअं,

वच-वयणिञ्ज, वयणीअं । इत्यादि ।

य-पेयम्-पेञ्ज, पेअं । पेया-पेञ्जा, पेआ ।

गेयम्-गेञ्ज, गेअं । इत्यादि ।

—अनियमित विध्यर्थ कृदत—

ग्रह्-तव्य-वेत्तव्य ।	रुद्-तव्य-रोत्तव्य ।
भुञ्-तव्य-भोक्तव्य ।	कृ-तव्य-कातव्य
वच्-तव्य-वोक्तव्य ।	कादव्य
मुच्-तव्य-मोक्तव्य ।	त्वर-तव्य-तुरिअव्य, तुरेअव्य ।
दृश्-तव्य-ददृश्व ।	तुरितव्य, तुरेतव्य ।

विध्यर्थ कृदत (अपभ्रश)—

प्राकृतमा वपराता 'तव्य' प्रत्ययने बदले अपभ्रशमां 'इएव्वउ,'
एव्वउ ' अने ' एवा ' प्रत्यय वपराय छे

कर + इएव्वउ	करिएवउ	- कर्तव्यम् ।
वर + एउ	वरेव्वउ	
वर + एवा	- वरेवा	
मर + इएव्वउ	- मरिएव्वउ	- मर्तव्यम् ।
मर + एउ	मरेव्वउ	
मर + एवा	= मरेवा	
सह + इएव्वउ	सहिएव्वउ	- सोढव्यम् ।
सह + एव्वउ	सहेव्वउ	
सह + एवा	= सहेवा	
सो + एवा	= सोएवा	- स्वप्तव्यम् ।
जग्ग + एवा	= जग्गेवा	- जागरितव्यम् ।

कर्तरिकृदंत'

धातुને 'इर' प्रत्यय लगाडवाधी तेनुं कर्तृसूचक कृदंत बने छे:

हस-इर-हसिरो (हसनार), हसिरा, री (हसनारी), हसिरं
(हसनारु) ।

हसाव-इर-हसाविरो (हसावनार)-रा, री (हसावनारी), र
(हसावनारुं) ।

त्वर-इर-त्वरिरो (त्वरा करनार) इत्यादि.

कर्तृसूचक कृदंतनी साधना, कर्तृसूचक कृदंतना संस्कृत सिद्ध रूपो उपरथी पण थाय छे:

पाचक-पायगो, पायओ । नायकः-नायगो, नायओ । नेता-नेआ ।

कर्ता-रुत्ता । वक्ता-वत्ता । भर्ता-भत्ता । कुम्भकार.-कुंभआरो ।

कर्मकर.-कम्मगरो । स्तनंधयः-धणधयो । परंतप-परंतवो ।

लेखकः-लेहओ इत्यादि ।

कर्तरिकृदंत (अपभ्रंश)

प्राकृतमा वपराएला 'इर' ने बदले अपभ्रंशमा 'अणअ' प्रत्यय लगाडवाधी कर्तृसूचक कृदंत बने छे:

मार + अणअ = मारणअ = मारणउ - मारकः

बोह्ल + अणअ = बोह्लणअ = बोह्लणउ - वाचकः

१ कर्तरिकृदंतनुं रूप रनाववा माटे पाछिमा प्राकृतना 'इर' ने बदले केटलाक तास धातुथी 'ऊ' प्रत्यय वपयय छे अने एऊ अर्थनुं नूतकाळनु रर साधवा माटे साधारण रीते 'तावी' प्रत्यय वपयय छे:-

उ - विदू (वेत्ता) स्त्री० विदुनी.

गात्री- भुत्तारी (भुजवान्) स्त्री० भुत्तारिनी

वज्र	+	अणभ	=	वज्रणभ	=	वज्रणउ	-	वादक :
भस	+	अणभ	=	भसणभ	=	भसणउ	-	भपक :
जा	+	अणभ	=	जाणभ	=	जाणउ	-	ज्ञायक :

प्रकरण १४

तद्धित

१ 'तेनुं आ' ए अर्थमा नामने 'केर' प्रत्यय लागे छे अने अपभ्रंशमा 'आर' प्रत्यय लागे छे.

अस्मद् + केर = अम्हकेर (अस्माकमिदम् अस्मदीयम्)

अप० अम्हारु, महारु,

युष्मद् + केर = तुम्हकेर (युष्माकमिदम् युष्मदीयम्)

अप० तुम्हारु, तुहारु,

पर + केर = परकेरं (परस्य इदम् परकीयम्)

रान + केर = रायकेरं (राज्ञः इदम् राजकीयम्)

२ 'तैमा यएल' ए अर्थमा नामने 'इल' अने 'उल' प्रत्यय लागे छे:

इल—गाम + इल = गामिहं (ग्रामे भवम्) स्त्री० गामिह्नी ।

१ सत्कृतनी बेठे पालिमा आ अर्थमा 'ईय' प्रत्यय वपराय छे.

मदनीय (मदनत्व रथानम्)—

पालिप्र० पृ० २६०

२ आ 'आर' प्रत्यय प्रायः 'युष्मद्' 'अस्मद्' 'त्वत्' अने 'मत्' शब्दोने लागे छे.

३ 'तन्निभित' अर्थमा पालिमा 'ल' प्रत्यय वपराय छे.

दुष्पु निभितम् = दुष्पुल

वेदनिभितम् = वेदल

पालिप्र० पृ० २६०

पुर + इछ = 'पुरिछं (पुरे भवम्) स्त्री० पुरिछी ।

अधस् + इछ = हेडिछ (अधो भवम्) स्त्री० हेडिछी ।

उपरि + इछ = उवरिछं (उपरि भवम्)

उछ—आत्म + उछ = अप्पुछं (आत्मनि भवम्)

तरु + उछ = तरुछं (तरो भवम्)

नगर + उछ = नगरुछं (नगरे भवम्)

इत्यादि ।

३ 'तेनी जेवुं' ए अर्थमां नामने 'व्' प्रत्यय लागे छे:

महुरव् पाडलिपुचे पासाया (मधुरावत् पाडलिपुत्रे प्रासादाः)

४ 'पणुं' अर्थमां नामने 'इमा' 'त्त' अने 'त्तण' प्रत्यय

लागे छे अने अपभ्रंशमां 'प्पण' प्रत्यय पण लागे छे:

पीण + इमा = पीणिमा (पीनत्वम्)

पीण + त्तण = पीणत्तणं, पीण + त्त = पीणत्तं ।

पुष्क + इमा = पुष्किमा (पुष्पत्वम्)

पुष्क + त्तण = पुष्कत्तणं, पुष्क + त्त = पुष्कत्तं ।

अप० वड्ड + प्पण = वड्डप्पणु, वड्डत्तणु वगेरे (वृद्धत्वम्)

विहु + प्पण = विहुप्पणु, विहुत्तणु वगेरे (विभुत्वम्)

१ 'जात' अर्थमां पाठिमां 'इम' प्रत्यय आवे छे:-

पश्चात् जातः = पश्चिमो । उपरि जातः = उपरिमो ।

पुग जातः = पुरिमो । अधो जातः = हेडिमो ।

द्रुगे जातः = गंधिमो-

पालिय० पृ० २५९-२६०.

२ आ अर्थमां पाठिमां 'त्तन' (पा० त्तन) प्रत्यय आवे छे.

पुष्पुत्तनत्त भागे पुष्पुत्तनत्तं (पुष्पुत्तनत्वम्)

पालिय० पृ० २६१

५ 'वार' अर्थमा नामने 'हुत्' (आर्ष-सुत्) प्रत्यय लागे छे:

एक + हुत् = एगहुत् (एककृत्व -एकवारम्)

द्वि + हुत् = दुहुत् (द्विवारम्)

त्रि + हुत् = तिहुत् (त्रिवारम्)

शत + हुत् = सयहुत् (शतवारम्)

सहस्र + हुत् = सहसहुत् (सहस्रवारम्)

६ 'वालु' अर्थमा आवता नामने लागता 'मतु' प्रत्ययने स्थाने 'आल' 'आलु' 'इत्' 'इर' 'इल्ल' 'उल्ल' 'मण' 'मत' अने 'वत' प्रत्यय वपराय छे

आल- रस + आल = रसालो (रसवान्)

जटा + आल = जटालो (जटावान्)

ज्योत्स्ना+ आल = जोण्हालो (ज्योत्स्नावान्)

शब्द + आल = सद्दालो (शब्दवान्)

फटा + आल = फटालो (फटावान्)

१ स० कृत्वस्-कुत्-सुत्-हुत्-जुओ र्तादिनो 'इ' पृ० १९.

२ 'वार' अर्थमा पालिमा 'वत्सु' (स० कृत्वस्) प्रत्यय वपराय छे

एकवत्सु (एकवारम्)

द्विवत्सु (द्विवारम्)

त्रिवत्सु (त्रिवारम्)

पालिप्र० पृ० २६१

आर्षप्राकृतमा आ अर्थमा 'वुत्' (पालि-वत्सु) प्रत्यय पण आये छे

तिस्वुत्तो-

“ तिस्वुत्तो आपाहिणपयाहिणं करेइ ”-

भग० रा० ७० २३५ प० २

“ महावीर तिस्वुत्तो आपाहिणपयाहिणं करेइ ”-

(पृ० द्वि० भु० अ० ७ पृ० ४२५ प० २ स०)

“ वत्तो अनतस्वुत्तो ” जीवविचारुनी छेटी गथा.

आलु-	इर्ष्या + आलु	= ईर्षालू	(ईर्ष्यावान्)
	दया + आलु	= दयालू	(दयावान्)
	नेह + आलु	= नेहालू	(नेहवान्)
	लज्जा + आलु	= लज्जालू	(लज्जावान्)
		स्त्री० लज्जालुआ	(लज्जावती)
इच-	काव्य + इच	= कव्यइचो	(काव्यवान्)
•	मान + इच	= माणइचो	(मानवान्)
इर-	गर्व + इर	= गर्बिरो	(गर्ववान्)
	रेखा + इर	= रोहिरो	(रेखावान्)
इछ-	शोभा + इछ	= सोहिछो	(शोभावान्)
	छाया + इछ	= छाइछो	(छायावान्)
	याम + इछ	= नामइछो	(यामवान्)
उछ-	विचार + उछ	= विचारुछो	(विचारवान्)
	विकार + उछ	= विकारुछो	(विकारवान्)
	श्मश्रु + उछ	= मंसुछो	(श्मश्रुमान्)
	दर्प + उछ	= दप्पुछो	(दर्पवान्)
मण-	धन + मण	= धणमणो	(धनवान्)
	शोभा + मण	= सोहामणो	(शोभावान्)
	भी + मण	= बीहामणो	(भीमान्)
मंत-	हनु + मंत	= हणुमंतो	(हनुमान्)
	श्री + मंत	= सिरिमंतो	(श्रीमान्)
	पुण्य + मंत	= पुण्यमतो	(पुण्यवान्)
वंत-	धन + वंत	= धणवतो	(धनवान्)
	भक्ति + वंत	= भक्तिवंतो	(भक्तिमान्)

७ संस्कृतमा आवता 'तस्' प्रत्ययने स्थाने 'तो' .

'तो' विकल्पे वपराय छे;

सर्व + तस्	= सव्वत्तो,	सव्वदो,	सव्वओ (सर्वतः)
एक + तस्	= एकत्तो,	एकदो,	एकओ (एकतः)
अन्य + तस्	= अन्नत्तो,	अन्नदो,	अन्नओ (अन्यातः)
किम् + तस्	= कत्तो,	कुदो,	कुओ (कुतः)
यत् + तस्	= जत्तो,	जदो,	जओ (यतः)
तत् + तस्	= तत्तो,	तदो,	तओ (ततः)
इदम् + तस्	= इत्तो,	इदो,	इओ (इतः)

८ संस्कृतमां वपराता 'श्रप्' प्रत्ययने स्थाने प्राकृतमा 'हि',
'ह' अने 'त्थ' प्रत्यय वपराय छे:

यत् + श्र = जहि,	जह,	जत्थ (यत्र)
तत् + श्र = तहि,	तइ,	तत्थ (तत्र)
किम् + श्र = कहि,	कह,	कत्थ (कुत्र)
अन्य + श्र = अन्नहि,	अन्नह,	अन्नत्थ (अन्यत्र)

९ 'अङ्कोठ' शब्द सिवाय नीजा शब्दने लागता 'तैल'
प्रत्ययने स्थाने 'एल्ल' प्रत्यय वपराय छे:

कडु + तैल = कडुएल्लं	(कडुतैलम्)
[अङ्कोठ + तैल = अकोल्लतैलं	(अङ्कोठतैलम्)]

१० नामने स्वार्थमा 'अ', 'इल्ल' अने 'उल्ल' प्रत्यय विकल्पे

लागे छे:

अ— चन्द्र + अ = चंदओ,	चदो (चन्द्रकः)
हृदय + अ = हिअयअ,	हिअयं (हृदयकम्)
बहुक + अ = बहुअयं,	बहुअं (बहुकम्)
पल्लव + इल्ल = पल्लविल्लो,	पल्लवो (पल्लवः)
पुरा + इल्ल = पुरिल्लो,	पुरा (पुरा)

पितृ + उह = पिउहो, पिआ (पिता)

हस्त + उह = हत्पुहो, हत्थो (हस्तः)

विशेषता

पेशाचीमा स्वार्थिक 'अ' ने बदले संस्कृतनी येठे 'क' वपराय छे:

सं० वदनकम्— प्रा० वयणय— पै० वतनक ।

“ वतनके वतनकं समप्पेत्तुन ”

प्रा० व्या० पा० २ सू० १६४ पृ० ७०

अपभ्रंशमा स्वार्थमा 'अ,' 'अड,' 'उह' 'अडभ',

'उहअ' अने 'उहडअ' प्रत्ययो' वपराय छे:

दिट्ट + अ = दिट्टउ (दृष्टकः)

दोस + अड = दोसडु (दोषकः)

कुटी + उह = कुडुळी (कुटिला)

हिय + अडअ = हिअडउ (हृदयकम्)

चूड + उहअ चूडुळओ (चूडक)

बाहुबल + उहडअ=बाहुबलुहडउ (बाहुबलकः)

११ संस्कृतमा वपराता 'पर्णु' अर्थवाळा (त्व, तद्) प्रत्ययो नामने लाग्या पत्री तैयार थएल ए ज नामने स्वार्थमा एना ए ज प्रत्ययो फरीवार पण लागे छे.—

मृदुक + त्व = मउअत्त + ता = $\left\{ \begin{array}{l} \text{मउअत्तता} \\ \text{मउअत्तया (मृदुकत्वता)} \end{array} \right.$

१ प्राकृतभाषावतारमा 'अडड' 'डडअ' 'अडुड' 'डुडअ' 'डडडुड' 'डुडडुड' 'अडडडुड' 'अडुडडुड' 'डडअडुड' 'डुडअडुड' 'डडडुडअ' 'डुडडुडअ' आ गीने बाय प्रत्ययो पण वपराय छे. पृ० १५-१६-१७ ५.

अनियमित तद्धितांत रूपो

एक + सि = एकसि
 एक + सिअं = एकसिअं } (एकदा)
 एक + इआ = एकइआ

भ्रू + मया = भ्रुमया } (भ्रूः)
 ममया

शनेः + इअ = सणिअ (शनेः)

उपरि + ल = अवरिलो (उपरि)

ज + एत्तिअ = जेत्तिअं } (यावत्)
 ज + एत्तिल = जेत्तिलं
 ज + एद्दह = जेद्दह

अप० जेवडु, जेतुलो

त + एत्तिअ = तेत्तिअं } (तावत्)
 त + एत्तिल = तेत्तिलं
 त + एद्दह = तेद्दहं

अप० तेवडु, तेतुलो

एत + एत्तिअ = एत्तिअं } (एतावत्)
 एत + एत्तिल = एत्तिलं } (इयत्)
 एत + एद्दह = एद्दहं

अप० एवडु, एतुलो

क + एत्तिअ = केत्तिअं } (कियत्)
 क + एत्तिल = केत्तिलं
 क + एद्दह = केद्दहं

अप० केवडु, केतुलो

आस्तिक = अस्त्यो । आर्षम् = आरिस ।
 कानीन = कानीणो । भेषम् = भिस्त्र ।
 मदीयम् = मईय । वाङ्मयम् = वम्मय ।
 पीनता = गीण्या(शौ०पीणदा) कोशेयम् = कोसेय ।
 (पै०पीनता) पितामह = पिआमहो ।

यदा = जया । तदा = तथा ।
 कदा = क्या । अन्यदा = अण्यया ।
 सर्वदा = सव्वया । सर्वथा = सव्वहा ।

इत्यादि.

धातुपाठ (परिशिष्ट)

आठमा अध्यायना चोथा पाष्मा आचार्य हेमचन्द्र प्राकृत धातु-
 ओने आ रीते आपे छे

सूत्राक अर्थनी दृष्टि हेमचन्द्रे
 मूकेल्लु मूळ रूप

मूळ रूपना
 आदेशो

२ कथं प्रा० कह

{ वज्र
 पञ्च
 उष्णाल
 पिमुण
 सर
 नोल्ल
 नव
 जप
 णिलर (दु मरुधने)

४	जुगुप्स् प्रा० जुडच्छ	{ जुण दुगुच्छ दुगुञ्ज
५	बुभुक्ष् प्रा० बुहुक्त्स वजि	णीरव वोज्ज
६	व्या प्रा० आ गँ	शा गा
७	आ	{ जाण मण
८	उत् + घ्मा	उद्धुमा
९	श्रत् + धा	सदह
१०	पा प्रा० वि	{ पिज्ज च्छ पट्ट घोट्ट
११	उत् + वा प्रा० उल्वा	{ ओरुम्मा वसुआ
१२	नि + द्रा प्रा० निद्वा	{ ओहीर उव
१३	आ + घ्रा प्रा० अग्रा	आडग्ग
१४	म्ना प्रा० ण्हा	अव्भुत्त
१५	सम् + म्त्वा	सम्वा
१६	म्हा	{ टा थक्क निट्ट तिष्ठ (मा० पिष्ठ) निरप्प

१७	उत् + स्था	{ उट्ट उफुकुर
१८	म्लै प्रा० मिना	{ वा पत्वाय
१९	निर् + मा	{ निम्माण निम्मव
२०	क्षि प्रा० क्षि	णिञ्जर
२१	छाट्ट प्रा० त्रय	{ णुम नूम, णूम सन्नुम दक्क ओम्वाल पत्वाल
२२	नि + वृ-निवार प्रा० निवार	णिहोड
	पात प्रा० पाड	"
२३	दू	दूम
२४	ववळ	दुम, दूम
२५	तुल	ओहाम
२६	विरेच प्रा० विरेअ	{ ओलुंड उलुंड पल्हत्थ
२७	ताड	{ आहोड विहोड
२८	मिश्र प्रा० { मीस मिस्त	{ वीसाल मेलव

२९	उत् + धूल प्रा० उदूल	गुंड
३०	भ्राम प्रा० भाम	{ तालिभट तमाड
३१	नाश प्रा० नाम	{ विउड नासव हारव विष्पगाम पणार
३२	दर्श प्रा० दरिस	{ दाव दंस दस्वव
३३	उत् + घाट प्रा० उग्घाड	उभा
३४	सृह	सिह
३५	सम् + भाव	आसंय
३६	उत् + नम् प्रा० उन्नाय	{ उत्थंय उत्ताड गुट्टुगुड उप्पेउ
३७	प्र + स्थाप प्रा० पट्टव	{ पट्टा पेट्टा
३८	विज्ञाप प्रा० विष्णय	{ रोम अवृक्क

३९	अर्षे प्रा० अप्ष	}	अछिन
			चच्चुप्प
			पणाम
४०	याप प्रा० जाव		जव
४१	प्लाव प्रा० पाव	}	ओम्वाल
			पव्वाल
४२	विकोश प्रा० विरोस		पक्खोड
४३	रोमन्ध	}	ओग्गाल
			वग्गोल
४४	कम प्रा० काम		णिहुव
४५	प्र+वाश प्रा० पयास		णुव्व
४६	कम्प		विच्छोल
४७	आन्+रोप प्रा० आरोव		वल
४८	दोल		रखोल
४९	रज		राव
५०	घट प्रा० घड		परिवाड
५१	वेष्ट प्रा० वेड		परिआल
५२	नी		विण
	वि+नी प्रा० विक्की	}	विक्के
			विक्किण
५३	भी	}	भा
			बाह
५४	आन्ली		अली

५५ निन्ली

णिलीअ
णिलुक्
णिरिग्थ
लुक्
लिक्
लिहक्

५६ विन्ली

विरा

५७ रु प्रा० रव

रुम

रुट्

५८ श्रु प्रा० सुण

हण

५९ ध्रु प्रा० युण

ध्रुव

६० भृ

हो

हुव (शा० भू, भुव)
हव (भव)

६२ ॥

णित्वड (पृथग्भवने,
स्पष्टभवने च)

६३ ॥

हुप्प (प्रभवने)

६५ रु प्रा० कर

रुण

६६ रु

णिआर (फाणेस्ति-
करणे)

६७ रु

णितुह (निष्टम्भे)

सटाण (अवष्टम्भे)

६८ रु

वावम्क (ध्रमकरणे)

६९ रु

णित्त्रोउ (फोषपूर्वं
ओष्ठमास्त्रिन्ये)

७० रु

पयउ (रीषिरुयकरणे,

लम्बने च)

७१ कृ "

णीलुछ (निष्पाते
आच्छोटने च)

७२ कृ "

कम्भ (क्षुरकरणे)

७३ कृ "

गुलल (चाटुकरणे)

७४ स्मर प्रा० सर

{
झर
झूर
भर
भल
लड
विम्हर
सुमर
पयर
पम्हह

७५ वि+स्मृ

{
पम्हुस
विम्हर
वीसर

७६ व्या+ह प्रा० वाहर

{
कोक, कुक
पोक

७७ प्र+सृ प्रा० पसर

{
पयल
उषेळ

७८ "

महमह (गन्धप्रसरणे)

७९ नि + सृ प्रा० नीसर

{
णीहर
नील
धाड
वरहाड

८०	जागृ प्रा० जागर	जग
८१	व्या + वृ प्रा० वावर	आअड्ड
८२	सं + वृ प्रा० संवर	{ साहर साअड्ड
८३	आ + वृ प्रा० आदर	सनाम
८४	प्र + ह्र प्रा० पहर	सार
८५	अव + तृ + ओअर'	{ ओह ओरत्त
८६	शक	{ चय तर तीर पार
८७	फक्क	थक्क
८८	श्लाघ	सलह
८९	खच	वेअड्ड
९०	पच'	{ सोछ पउछ
९१	मुच	{ छड्ड अवहेड मेछ उस्सिक्क रेअव गिछंछ धंसाड

		णिञ्ल (दु खमोचने)
९२	”	
९३	वञ्च	{ वेहव वेलष जूरव उमच्छ
९४	रघ	{ उग्गह अवह विडविडु
९५	समा + रघ	{ उवहत्थ सारव समार केलाय
९६	सिच	{ सिच सिप
९७	प्रच्छ	पुच्छ
९८	गर्ज	बुक्क
९९	”	दिक्क (वृषगर्जने)
१००	राज	{ अगव छज्ज सह रीर रेह
१०१	मस्ज	{ आउडु णितुडु बुडु बुप्प

१०२	पुञ्ज	}	आरोल
			कमाल
१०३	लस्ज		नीह
१०४	तिज		ओसुक
१०५	मृज प्रा० मज्ज	}	उग्गुस
			टुंउ
			पुछ
			पुस
			फुस
			पुस
			हुह
			हुल
			रोसाण
			वेमय
१०६	भज्ज	}	मुसुमूर
			मूर
			सूर
			सूड
			विर
			पविरज
			करज
		नीरंज	
१०७	अनु + व्रज प्रा० अणुवच्च		पडिअग्ग
१०८	अर्म		विद्व
१०९	युज	}	जुंज
			जुज्ज
			जुप्प

११० भुग

भुंज
जिम
जेम
कम्म
अण्ह
समाण
चमढ
चड्ड

१११ उप + भुज

उम्भ

११२ घट

गट

११३ सम् + बट

सगळ

११४ स्फुट

मुर (हासस्फुटिते)

११५ मण्ट

चिच
चिचअ
चिचिल्ल
रीड
ट्रिविडिक

११६ तुड

तोड
तुट्ट
तुट्ट
खुड
उक्खुड
उल्लुक
णिलुक
लुक
उल्ल

११७	घूर्ण	{	पुल घोल घुम्भ पहल
११८	वि + कृत् प्रा० विवट		वृत्
११९	क्वथ प्रा० कट		कट
१२०	ग्रन्थ		मथ
१२१	मन्थ	{	मुसल बिसेल
१२२	ह्लाद		अवभच्छ
१२३	नि + सद		णुमज्ज
१२४	उिद प्रा० उिद	{	दुहाव णिच्छ णिज्जोड णित्तर णिल्लूर रूर
१२५	आ + उिद "	{	ओअंद उदाल
१२६	मृद	{	मल मद परिहट तद चद मद पन्नाद

१२७	सुन्द प्रा० फद	चुलुचुल
१२८	निर् + फद प्रा० निप्पल	निवल
१२९	विस + वद	{ विभट्ट विलोट्ट फस
१३०	शद	{ झड पक्खोड
१३१	आ + रुन्द	णीहर
१३२	खिद	{ जूर विसुर
१३३	रुध प्रा० रुध	उत्थव
१३४	भि + पेध	हक्क
१३५	क्रुध प्रा० कुज्झ	जूर
१३६	जन	{ जा जम्म
१३७	त्त	{ तड तड्ड तड्डव विरल्ल
१३८	तृप	धिप्प
१३९	उप + सृप	अल्लिअ
१४०	स + तप	झख
१४१	वि + आप	ओअग्ग
१४२	सम् + आप	समाण

१४३	सिप	{	गलत्थ अडक्त्त सोह पेह णोह छुह हुल परी घत्त
१४४	उत् + सिप	{	गुलुगुञ्ज उत्थव अलत्थ उञ्भुत्त उसिक्क हक्त्तव
१४५	आ + सिप		णीरव
१४६	स्वप	{	कमवत्त लिम लोह
१४७	वेप		लोह आयञ्ज
१४८	वि + लप	{	मंत्त वडवड
१४९	लिप		लिप
१५०	गुप	{	विर णड

१९१	कृप	अवहाव
१९२	प्र + दीप प्रा० पलीव	{ तेभव सदुम संधुक अवभुव
१९३	लुभ	समाव
१९४	क्षुभ	{ खउर पडुह
१९५	आ + रभ	{ आरभ आढव
१९६	उपा + लभ	{ झख पच्चार पेखव
१९७	जृम्भ	जम्भा
	क्लृम्भ (वअम्भ)	
१९८	नम	गिसुड (भारपूर्वकनमने)
१९९	वि + श्रम प्रा० वीसाम	गिन्वा
१९०	आ + क्रम	{ ओहाव उत्थार छुद

१६१ भ्रम

टिरिटिह्र

टुटुह्र

ददह्र

चक्म

भम्मड

भमड

भमाड

तलअट

अट

अप

भुम

गुम

फुम

फुस

दुम

टुम

परी

पर

१६२ गम्

अई

अइच्छ

अणुवज्र

अवज्रस

उक्तुम

आक्तुस

पचट्ट

पच्छद

णिम्मर

णी

णीण
 णीलुक्
 पटअ
 रभ
 परिअल्ल
 वोळ
 परिअल
 णिरिणास
 गिवह
 अवसेह
 अवहर

१६३ आ + गम्

अहिपच्चुअ

१६४ सम् + गम्

अठिभड

१६५ अभ्या + गम्

उम्मत्य

१६६ प्रत्या + गम्

पलोद्ध

१६७ शम

पडिसा
 परिसाम

१६८ रम

सम्मुद्ध
 खेद्ध
 उब्भाव
 किलिकिच
 कोट्टुम
 मोट्टाय
 णीसर
 वेह

१६९	पूर	{ अग्याड अग्यव उद्गुमा अंगुम अहिरेम
१७०	त्वर	{ तुवर जअड
१७३	क्षर	{ स्तिर अर पज्दार पचड णिच्चल णिट्टुअ उत्पल्ल
१७४	उत् + छल	
१७५	ति + मल	{ थिप्प णिट्टुह
१७६	दल	विसट्ट
	वल	वंफ
१७७	भ्रंश	{ फिड फिट्ट फुड फुट्ट नुक्क भुछ
१७८	नश	{ गिरणास गिवह अमसेह पडिसा अमहर

१७९ अव + काश

१८० सं + दिश

१८१ दश

ओवास

अप्पाह

निअच्छ

पेच्छ

अवयच्छ

अवयज्ज

वज्ज

सव्वव

देवस

ओअक्स

अवक्स

अवअक्स

पुलोअ

पुलअ

निअ

अवपास

पास

१८२ मृश

फास

फस

फरिस

डिव

डिह

आटुस

आलिह

१८३ प्र + विश

१८४ प्र + मृश

प्र + मुप

रिअ

मृस

१८५	पिप	{	गिवह गिरिणास गिरिणज रोञ्च चट्ट
१८६	भप		भुक्
१८७	कृप्	{	कड साअड अच अणच्छ अयञ्च आइच्छ
१८८	”		अक्खोड (असिक्पर्णे)
१८९	गवेप	{	टुदुल्ल ढदोल गमेस घत
१९०	श्लिप प्रा० सिलेस	{	सामग अवयास परिअत
१९१	अक्ष		चोप्पड
१९२	वाडक्ष	{	आह अहिलथ अहिलख वच्च वफ मह सिह विलुप

१९३	प्रति + ईक्ष्	{ सामय विहीर विरमाल
१९४	तक्ष	{ तच्छ चच्छ रम्प रम्फ
१९५	वि + क्स	{ कोआस वोसट्ट
१९६	हस	गुन
१९७	खस	{ लिहस डिभ
१९८	त्रस	{ डर वोज्ज वज्ज
१९९	नि + अस	{ णिम णुम
२००	परि + अस्	{ पलोट्ट पलोट्ट पल्हत्थ
२०१	नि + क्षस	सस
२०२	उत् + लस	{ उमल उमुभ णिलस पुलआभ मुमोछ आरोभ

२०३	भास	भिस
२०४	ग्रस	घिस
२०५	अव + गाह	ओवाह
२०६	आ + रुह	{ चड वलगा
२०७	मुह	{ गुम्म गुम्मड
२०८	ढह	{ अहिउल आलुंग
२०९	ग्रह	{ वल गेणह हर पग निरुवार आहिपच्चुअ
२१६	छिद	छिन्द
	भिद	भिन्द
२१७	युध	जुज्ज
	बुध	बुज्ज
	गृध	गिज्ज
	रुध	कुज्ज
	सिध	सिज्ज
	मुह	मुज्ज
२१८	रु	{ रुन्ध रुम्म

२१९	सद	सट
	पत	पड
२२०	क्वथ	कडू
	वर्ध	वडू
२२१	वेष्ट	वेढ
२२२	स + वेष्ट	स + वेळ

मागधीना धातु

२९०	प्र + ईक्ष = प्रेक्ष प्रा० पेक्ष मा० पेस्क
	आ + चक्ष प्रा० आयक्व मा० आचस्क

केटलाक अपभ्रंश धातुओ

२९०	भू	हुच्च (पर्यायी)
२९१	ब्रू	ब्रुव
२९२	नन	नुन
२९३	दश	प्रस
२९४	ग्रह	गृण्ह
२९५	तक्ष	ओळ

देश्य धातुओ

खुडुक्	गू० खटकवु
धुडुक्	„ धडकवु
झलक	„ झळकवु
चप	„ चापवु

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી પ્રકાશિત પુરાતત્વ મંદિર ગ્રંથાવલી

પ્રાકૃત અને પાલી ભાષાના અભ્યાસ માટે

૧ પ્રાકૃત વાક્યભુ	લે પ બેચરદાસ જ દોશી	૪-૦-૦
૨ પ્રાકૃતકથાસંગ્રહ	સ મુનિ જિનવિજય	૦-૧૨-૦
૩ પાલીપાઠાવલી	સ "	૦-૧૪-૦
૪ અભિધાનપદીપિકા (પાલીનો શબ્દકોષ)	સ "	૫-૦-૦
૫ અભિધાનમત્યસ ગદ્યો	સ અ ધર્માનંદ કોસળી	૨-૮-૦
૬ ધર્મપં. (મૂળ, અનુવાદ કોષ ઇ.)	અ ધર્માનંદ કોસળી અને અ રા વિ. પાઠક	૧-૦-૦
૭ ઉપનિષદ પાઠાવલી	સ અ દ બા કાનેલકર.	૦-૧૨-૦
૮ સમ્મનિતકપ્રકરણ	તત્ત્વબોધિની સાથે બા. ૧ સ. ૫ મુખ્યાલજી તથા પ. બેચરદાસ જ દોશી	૧૦-૦-૦

ગુજરાતી પુસ્તકો

૯ આર્યવિદ્યાવ્યાખ્યાનમાળા		૨-૦-૦
	ચામડાની પત્રી	૨-૮-૦
૧૦ પ્રાચીન સાહિત્ય	અનુવાદકો ધીમદારવ દેસાઈ તથા ધીનરકરિ ડા. પરીખ.	૦-૧૨-૦
૧૧ આર્યોના જ્ઞેવારોનો ઇતિહાસ	લે ઝગ્ગેદી.	૩-૦-૦
૧૨ બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહ	લે અ ધર્માનંદ કોસળી.	૨-૮-૦
૧૩ બૌદ્ધસંધનો પરિચય,	"	૨-૦-૦
૧૪ સમાધિમાર્ગ	"	૦-૮-૦
૧૫ કાવ્યપ્રમથ	અનુવાદ ઉ ૧-૬ અનુવાદકો. અ રા. વિ પાઠક અ ર. ડા પરીખ.	} ૧-૮-૦

છપાય છે.

વૈદિક પાઠાવલી. (અનુવાદ સાથે) સ. અ, ૨. છેા પરીખ
આચીન ગૂજરાતી ગદ્ય સદર્ભ સ. મુનિ જિનવિજય
સમ્મતિતર્ક. બા ૨. સ ૫ સુખનાનથ તથા
૫ મેચરલસ

તૈયાર છે.

પુરાતત્વ પુસ્તક. ૧ લ	૫-૧૦-૦
પુરાતત્વ પુસ્તક ૨ લ	૫-૧૦-
પુરાતત્વ. પુસ્તક. ૩ લ	૫-૧૨-૦

